

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Itivuttaka-aṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṃ **nāthaṃ**, ñeyyasāgarapāraguṃ;
Vande nipuṇagambhīra-vicitranayadesanaṃ.

Vijjācaraṇasampannā, yena niyyanti lokato;
Vande tamuttamaṃ **dhammaṃ**, sammāsambuddhapūjitaṃ.

Sīlādiguṇasampanno, ʃhito maggaphalesu yo;
Vande **ariyasaṅghaṃ** taṃ, puññaṅkhettaṃ anuttaraṃ.

Vandanājanitaṃ puññaṃ, iti yaṃ ratanattaye;
Hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṃ tassa tejasā.

Ekakādippabhedena, desitāni mahesinā;
Lobhādīnaṃ pahānāni, dīpanāni visesato.

Suttāni ekato katvā, itivuttapadakkharaṃ;
Dhammasaṅgāhakā therā, saṅgāyimsu mahesayo.

Itivuttakamicceva, nāmena vasino pure;
Yaṃ khuddakanikāyasmim, gambhīratthapadakkamaṃ.

Tassa gambhīrañāṇehi, ogāhetabbabhāvato;
Kiñcāpi dukkarā kātuṃ, atthasaṃvaṇṇanā mayā.

Sahasamvaṇṇanaṃ yasmā, dharate satthu sāsanaṃ;
Pubbācariyasīhānaṃ, tiṭṭhateva vinicchayo.

Tasmā taṃ avalambitvā, ogāhetvāna pañcapi;
Nikāye upanissāya, porāṇaṭṭhakathānayaṃ.

Nissitaṃ vācanāmaggaṃ, suvisuddhaṃ anākulaṃ;
Mahāvihāravāsīnaṃ, nipuṇatthavinicchayaṃ.

Punappunāgataṃ atthaṃ, vajjayitvāna sādhuṃ;
Yathābalaṃ karissāmi, **itivuttakavaṇṇanaṃ**.

Iti ākaṅkhamānassa, saddhammassa ciraṭṭhitaṃ;
Vibhajantassa tassatthaṃ, nisāmayatha sādhavoti.

Tattha **itivuttakaṃ** nāma ekakanipāto, dukanipāto, tikanipāto, catukkanipātoti

catunipātasāṅgahaṃ. Tampi vinayapiṭakaṃ, suttantapiṭakaṃ, abhidhammapiṭakanti tīsu piṭakesu suttantapiṭakapariyāpannaṃ; dīghanikāyo majjhimanikāyo, saṃyuttanikāyo, aṅguttaranikāyo, khuddakanikāyoti pañcasu nikāyesu khuddakanikāyapariyāpannaṃ; suttaṃ, geyyaṃ, veyyākaraṇaṃ, gāthā, udānaṃ, itivuttakaṃ, jātaṃ, abbhutadhammaṃ, vedallanti navasu sāsanaṅgesu itivuttakaṅgabhūtaṃ.

“Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dvesahassāni bhikkhuto;
Caturāsīti sahasāni, ye me dhammā pavattino”ti. (theragā. 1027) –

Evam dhammabhaṇḍāgārikena paṭiññātesu caturāsītiyā dhammakkhandaṃ sahasāni katipayadhammakkhandaṃ saṅgahaṃ. Suttato ekakanipāte tāva sattavīsati suttāni, dukanipāte dvāvīsati, tikanipāte paññāsa, catukkanipāte terasāti dvādasādhikasuttasatasaṅgahaṃ. Tassa nipātesu ekakanipāto ādi, vaggesu paṭibhogavaggo, suttasu lobhasuttaṃ. Tassāpi “vuttañhetam bhagavatā”tiādikaṃ āyasmatā ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ nidānamādi. Sā panāyaṃ paṭhamamahāsaṅgīti vinayapiṭake tantimārulhā eva. Yo panettha nidānakosallatthaṃ vattabbo kathāmaggo, sopi sumaṅgalavilāsiniyā **dīghanikāya-aṭṭhakathāya** vitthārato vuttoyevāti tatha vuttanayeneva veditabbo.

Nidānavañṇanā

Yaṃ panetaṃ vuttañhetam bhagavatātiādikaṃ nidānaṃ. Ekadhammaṃ, bhikkhave, pajahathātiādikaṃ suttaṃ. Tatha **vuttaṃ bhagavatātiādīni** nāmapadāni. **Iti**ti nipātapadaṃ. **Pajahathāti** ettha pa-iti upasaggapadaṃ, jahathā-ti ākhyātapadaṃ. Iminā nayena sabbattha padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana **vuttasaddo** tāva saupasaggo anupasaggo ca vapane vāpasamakaraṇe kesohāraṇe jīvitavuttiyaṃ pavuttabhāve pāvacaṇabhāvena pavattite ajjhesane kathaneti evamādisu dissati. Tathā hesa –

“Gāvo tassa pajāyanti, khetto vuttaṃ virūhati;
Vuttānaṃ phalasmaṇṇi, yo mittānaṃ na dubbhatī”ti. –

Ādisu (jā. 2.22.19) vapane āgato. “No ca kho paṭivutta”ntiādīsu (pārā. 289) aṭṭhadantakādīhi vāpasamakaraṇe. “Kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro”tiādīsu (ma. ni. 2.426) kesohāraṇe. “Pannalomo paradattavutto migabhūtena cetasā viharatī”tiādīsu (cūḷava. 332) jīvitavuttiyaṃ. “Seyyathāpi nāma paṇḍupalāso bandhanā pavutto abhabbo haritatthāyā”tiādīsu (pārā. 92; pāci. 666; mahāva. 129) bandhanato pavuttabhāve. “Yesamidaṃ etarahi, brāhmaṇā, porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samihita”ntiādīsu pāvacaṇabhāvena pavattite. Loke pana – “vutto gaṇo vutto pārāyano”tiādīsu ajjheṇe. “Vuttaṃ kho panetaṃ bhagavatā dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā”tiādīsu (ma. ni. 1.30) kathane. Idhāpi kathane daṭṭhabbo. Tasmā **vuttaṃ** kathitaṃ bhāsītanti attho.

Dutiyo pana **vuttasaddo** vacane ciṅṇabhāve ca veditabbo. **Hi**-iti jātu vibyattanti etasmim atthe nipāto. So idāni vuccamānasuttassa bhagavato vibyattaṃ bhāsītabhāvaṃ joteti. Vācakasaddasannidhāne hi payuttā nipātā. Tehi vattabbamatthaṃ jotenti. **Etanti** ayaṃ etasaddo –

“Yo ca buddhañca dhammañca, saṅghañca saraṇaṃ gato;
Cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passati.

“Dukkhaṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ;
Ariyañcaṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāmiṇaṃ.

“Etaṃ kho saraṇaṃ khemaṃ, etaṃ saraṇamuttamaṃ;
Etaṃ saraṇamāgamaṃ, sabbadukkhā pamuccatī”ti. (dha. pa. 190-192) –

Ādīsu yathāvutte āsannapaccakkhe āgato. “Appamattakaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, oramattakaṃ sīlamattakaṃ, yena puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyyā”’tiādīsu (dī. ni. 1.7) pana vakkhamāne āsannapaccakkhe. Idhāpi vakkhamāneyeva daṭṭhabbo. Saṅgāyanavasena vakkhamānañhi suttaṃ dhammabhaṇḍāgārikena buddhiyaṃ tḥapetvā tadā “eta”’nti vuttaṃ.

Bhagavatāti ettha bhagavāti garuvacanaṃ. Garuṃ hi loke bhagavāti vadanti. Tathāgato ca sabbaguṇavisiṭṭhatāya sattānaṃ garu, tasmā bhagavāti veditabbo. Porāṇehipi vuttaṃ –

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttamaṃ;
Garu gāravayutto so, bhagavā tena vuccatī”’ti.

Seṭṭhavācakañhi vacanaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato seṭṭhanti vuttaṃ. Atha vā vuccatīti vacanaṃ, attho. Tasmā **bhagavāti vacanaṃ seṭṭhanti** bhagavāti iminā vacanena vacanīyo yo attho, so seṭṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttamanti** etthāpi eseva nayo. **Gāravayuttoti** garubhāvayutto garuṇayogato, garukaraṇaṃ vā sātisaṃyamaṃ arahatīti gāravayutto, gāravārahoti attho. Evaṃ guṇavisiṭṭhasattuttamagaruḡāravādhivacanametamaṃ yadidaṃ bhagavāti. Apica –

“Bhagī bhajī bhāgī vibhattavā iti,
Akāsi bhagganti garūti bhāgyavā;
Bahūhi nāyehi subhāvitattano,
Bhavantago so bhagavāti vuccatī”’ti. –

Niddese āgatanayena –

“Bhāgyavā bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā;
Bhattavā vantagamano, bhavesu bhagavā tato”’ti.

Imissā gāthāya ca vasena bhagavāti padassa attho vattabbo. So panāyaṃ attho sabbākārena **visuddhimagge** buddhānussatiniddese vuttoti. Tattha vuttanayeneva veditabbo.

Aparo nayo – bhāgavāti bhagavā, bhataṃvāti bhagavā, bhāge vanīti bhagavā, bhage vanīti bhagavā, bhataṃvāti bhagavā, bhage vamaṃti bhagavā, bhāge vamaṃti bhagavā.

“Bhāgavā bhataṃvā bhāge, bhage ca vani bhataṃvā;
Bhage vamaṃti tathā bhāge, vamaṃti bhagavā jino”’.

Tattha kathaṃ **bhāgavāti bhagavā?** Ye te sīlādayo dhammakkhandaṃ guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādharaṇā nīratisayā tathāgatassa atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlaṃ, samādhī, paññā, vimutti, vimuttiñānadassanaṃ, hirī, ottappaṃ, saddhā, vīriyaṃ, satī, sampajaññaṃ, sīlavisuddhi, cittavisuddhi, diṭṭhivisuddhi, samatho, vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasāñña, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇāni, cattāro ariyavaṃsā, cattāri vesārajañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhī, pañcañāṇiko sammāsamādhī, pañcīndriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimuttiaparipācānīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇāñāṇāni, satta aparihāniyā dhammā, satta ariyadhaṇāni, satta bojjhaṅgā, satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, satta dakkhiṇeyyapuggaladesanā, satta khīṇāsavabalaṇḍesanaṃ, aṭṭha paññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭhasammattāni, aṭṭha lokadhammātikkaṃ, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha abhibhāyanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, nava sattāvāsadesanā, nava

āghātappaṭivīnāyā, nava saññā, nava nānattā, nava anupubbavīhārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakammāpathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhā dhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisamsā, dvādasa dhammacakkākārā, terasa dhutaḡuṇā, cuddasa buddhañāṇāni, pañcadasa vimuttiṭṭhānāni dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇāñāṇāni, catucattālīsa ñāṇavattḡhūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaṇṇāsa kusalahammā, sattasattati ñāṇavattḡhūni, catuvīsatiḡoṭṭisatasahasasamāpattisañcārimahāvajirañāṇaṃ, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanañāṇāni cāti, evamādayo anantā aparimāṇabhedā anaññāsādhāraṇā niratisayā ḡuṇabhāḡā ḡuṇakoṭṭhāsā vijjanti upalabbhanti. Tasmā yathāvuttavibhāḡā ḡuṇabhāḡā assa atthīti bhāḡavāti vattabbe. Ākārasa rassattaṃ katvā “bhāḡavā”ti vutto. Evaṃ tāva bhāḡavāti bhāḡavā.

“Yasmā sīlādayo sabbe, ḡuṇabhāḡā asesato;
Vijjanti sugate tasmā, bhāḡavāti pavuccati”.

Kathaṃ **bhātavāti bhāḡavā**? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādike aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā katamahābhinihārehi mahābodhisattehi paripūretabbā dānapāramī, sīlanekkhamaṇāñāvīriyakhantisaccaadhiṭṭhānamettāupekkhāpāramīti dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavattḡhūni, cattāri adhiṭṭhānāni, attapariccāḡo, nayanadhanarajaputtadārapariccāḡoti pañca mahāpariccāḡā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṃ, lokatthacariyā, ñātatthacariyā, buddhatthacariyāti evamādayo saṅkhepato vā puññasambhārañāṇasambhārā buddhakaradhammā, te mahābhinihārato paṭṭhāya kappānaṃ satasahasādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni yathā hānabhāḡiyā, saṃkilesabhāḡiyā, ṭṭhītibhāḡiyā, vā na honti; atha kho uttaruttari viṣesabhāḡiyāva honti; evaṃ sakkaccaṃ nirantaraṃ anavasesato bhātā sambhātā assa atthīti bhātavāti bhāḡavā; niruttinayena takārasa ḡakāraṃ katvā. Atha vā bhātavāti teyeva yathāvutte buddhakaradhamme vuttanayena bhari sambhari paripūresīti attho. Evampi bhātavāti bhāḡavā.

“Yasmā sambodhiyā sabbe, dānapāramiādike;
Sambhāre bhātavā nātho, tasmāpi bhāḡavā mato”.

Kathaṃ **bhāḡe vanīti bhāḡavā**? Ye te catuvīsatiḡoṭṭisatasahasasaṅkhā devasikaṃ vaḷaṇjanakasamāpattibhāḡā, te anavasesato lokahitatthaṃ attano diṭṭhadhammasukhavīhāratthañca niccakappaṃ vani bhaji sevi bahulamakāsīti bhāḡe vanīti bhāḡavā. Atha vā abhiññeyyesu dhammesu kusalādīsū khandhādīsū ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāḡā, vitthārato pana “cakkhu pariññeyyaṃ ...pe... jarāmaṇaṃ pariññeyya”ntiādinā (paṭi. ma. 1.21) aneke pariññeyyabhāḡā, “cakkhussa samudayo pahātabbo...pe... jarāmaṇassa samudayo pahātabbo”tiādinā pahātabbabhāḡā, “cakkhussa nirodho sacchikātabbo...pe... jarāmaṇassa nirodho sacchikātabbo”tiādinā sacchikātabbabhāḡā, “cakkhunirodhagāminīpaṭipadā bhāvetabbā...pe... cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā”tiādinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāḡā ca dhammā, te sabbe vani bhaji yathārahaṃ ḡocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāḡe vanīti bhāḡavā. Atha vā ye ime sīlādayo dhammakkhandhā sāvakehi sādāhāraṇā ḡuṇakoṭṭhāsā ḡuṇabhāḡā, kintī nu kho te veneyyasantānesu patiṭṭhāpeyyanti mahākaraṇāya vani abhipatthayī. Sā cassa abhipatthānā yathādhīppetaphalāvahā ahoṣi. Evampi bhāḡe vanīti bhāḡavā.

“Yasmā ñeyyasamāpatti-ḡuṇabhāḡe tathāḡato;
Bhaji patthayī sattānaṃ, hitāya bhāḡavā tato”.

Kathaṃ **bhāḡe vanīti bhāḡavā**? Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvibhavaṃ bhajīyantīti bhāḡā, lokiyaḡokuttarā sampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāḡato sambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkamaḡagate vani bhaji sevi, yattha patiṭṭhāya niravasesato buddhakaradhamme

samannānento buddhadhamme paripācesi. Buddhabhūto pana te niravajjasukhūpasamhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vani bhaji sevi. Vitthārato pana padesarajjaissariyacakkavattisampattidevarajjasampattiādivasena jhānavimokkhasamādhisamāpattiñānadassanamaggabhāvanāphala-sacchikiriyādiuttarimanussadhamavasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe bhage vani bhaji sevi. Evaṃ bhage vanīti bhagavā.

“Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthū;
Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā mato”.

Kathaṃ **bhattavāti bhagavā?** Bhattā daḷhabhattikā assa bahū atthīti bhagavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññutaññādiaparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgibhāvato sabbasattuttamo, sabbānatthaparīhārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantūpakāritāya dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaasītanubyañjanabyāmapabhādi-anaññasādhāraṇaguṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya, yathābhuccaguṇādhigatena “itipi so bhagavā”tiadinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā ukkaṃsapāramippattāsu appicchatāsantuṭṭhitādisu suppatiṭṭhitabhāvato dasabalacatuvesārajjādiniratisayaguṇavisesasamaṅgibhāvato ca rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasannoti evaṃ catuppamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṃ sattānaṃ sadevamanussānaṃ ādarabahumānagāravāyatanatāya paramapemasambhattiṭṭhānaṃ. Ye ca tassa ovāde patiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā tesam sambhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā. Tathā hi te attano jīvitapariccāgepi tattha pasādaṃ na pariccājanti, tassa vā āṇaṃ daḷhabhattibhāvato. Tenevāha –

“Yo ve kataññū katavedi dhīro;
Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī”ti. (jā. 2.17.78);

“Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātivattati; evameva kho, bhikkhave, yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī”ti (a. ni. 8.20; udā. 45; cūḷava. 385) ca.

Evaṃ bhattavāti bhagavā niruttinayena ekassa takārassa lopam katvā itarassa gakāraṃ katvā.

“Guṇātisayayuttassa, yasmā lokahitesino;
Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccatī”ti.

Kathaṃ **bhage vamīti bhagavā?** Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi purimāsu jātīsu pāramiyo pūrento bhagasaṅkhātāṃ sirim issariyaṃ yasaṅca vami uggiri kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayi. Tathā hissa somanassakumārakāle, hatthipālakumārakāle, ayogharapaṇḍitakāle, mūgapakkhapaṇḍitakāle, cūlasutasomakāleti evamādīsu nekkhammapāramipūraṇavasena devarajjasadisāya rajjasiriyā pariccattattabhāvānaṃ parimāṇaṃ natthi. Carimattabhāvepi hatthagataṃ cakkavattisirim devalokādhipaccasadisam catuddīpissariyaṃ cakkavattisampattisannissayaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasaṅca tiṇāyapi amaññamāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ abhisambuddho. Tasmā ime siriādike bhage vamīti bhagavā. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā, sineruyugandharauttarakuruhimavantādi bhājanalokavisesasannissayā sobhā kappatṭhitiyabhāvato. Tepi bhagavā vami taṃnivāsissattāvāsasamatikkamanatotappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavā.

“Cakkavattisiriṃ yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ;
Pahāsi lokacittaṅca, sugato bhagavā tato”.

Kathaṃ **bhāge vamīti bhagavā**? Bhāgā nāma koṭṭhāsā. Te khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena, atītādivasena ca anekavidhā. Te ca bhagavā sabbaṃ papañcaṃ, sabbaṃ yogaṃ, sabbaṃ ganthaṃ, sabbaṃ saṃyojanaṃ, samucchinditvā amatadhātum samadhigacchanto vami uggiri anapekkho chaḍḍayi, na paccāgami. Tathā hesa sabbatthakameva pathaviṃ, āpaṃ, tejaṃ, vāyaṃ, cakkhuṃ, sotaṃ, ghānaṃ, jīvhaṃ, kāyaṃ, manaṃ, rūpe, sadde, gandhe, rase, phoṭṭhabbe, dhamme, cakkhuviññānaṃ...pe... manoviññānaṃ, cakkhusamphassaṃ ...pe... manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ...pe... manosamphassajaṃ vedanaṃ, cakkhusamphassajaṃ saññaṃ...pe... manosamphassajaṃ saññaṃ; cakkhusamphassajaṃ cetanaṃ...pe... manosamphassajaṃ cetanaṃ; rūpataṇhaṃ ...pe... dhammataṇhaṃ; rūpavitakkaṃ...pe... dhammavitakkaṃ; rūpavicāraṃ...pe... dhammavicārantiādinā anupadadhammavibhāgavasenapi sabbeva dhammakotṭhāse anavasesato vami uggiri anapekkhapariccāgena chaḍḍayi. Vuttañhettaṃ –

“Yaṃ taṃ, ānanda, cattaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṭinissaṭṭhaṃ, taṃ tathāgato puna paccāgamissatīti nettaṃ ṭhānaṃ vijjati”’ti. (Dī. ni. 2.183) –

Evampi bhāge vamīti bhagavā. Atha vā bhāge vamīti sabbepi kusalākusale sāvajjānavajje hīnappaṇīte kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañānamukhena vami uggiri anapekkho pariccaji pajahi, paresaṅca tathattāya dhammaṃ desesi. Vuttampi cettaṃ –

“Dhammāpi vo, bhikkhave, pahātabbā pageva adhammā, kullūpamaṃ, vo bhikkhave, dhammaṃ desessāmi, nittharaṇatthāya no gahaṇatthāyā”’tiādi. (Ma. ni. 1.240) –

Evampi bhāge vamīti bhagavā.

“Khandhāyatanadhātādi-dhammabhedā mahesinā;
Kaṇhasukkā yato vanta, tatopi bhagavā mato”.

Tena vuttaṃ –

“Bhāgavā bhataṃ bhāge, bhage ca vani bhataṃ;
Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino”’ti.

Tena bhagavatā. **Arahatā**ti kilesehi ārakattā, anavasesānaṃ vā kilesārīnaṃ hatattā, saṃsāracakkassa vā arānaṃ hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvāti imehi kāraṇehi arahatā. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana visuddhimagge vuttanayena veditabbo.

Ettha ca **bhagavatā**ti imināssa bhāgyavantatādīpanena kappānaṃ anekesu asaṅkhyeyyesu upacitapuññasambhārahāvato satapuññalakkhaṇadharassa dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaasītanubyañjana- byāmapabhāketumālādīpaṭimaṇḍitā anaññasādhāraṇā rūpakāyasampattidīpīti hoti. **Arahatā**ti imināssa anavasesakilesappahānadīpanena āsavakkhayapadaṭṭhānasabbaññutaññādhigamaparidīpanato dasabalacatuvesārājjaasādhāraṇaṇānaṭṭhārasāveṇikabuddhadhammādi-acinteyyāparimeyyadhammakāyasampatti dīpīti hoti. Tadubhayenapi lokiyasarikkhakānaṃ bahumatabhāvo, gahaṭṭhapabbajitehi abhigamanīyatā, tathā abhigatānaṅca tesāṃ kāyikacetasikadukkhāpanayane paṭibalabhāvo, āmisadānadhammādānehi upakāritā, lokiyalokuttarehi guṇehi saṃyojanasamatthāta ca pakāsītā hoti.

Tathā **bhagavatā**ti iminā caraṇadhammesu

muddhabhūṭadibbavīhārādivihāravisesasamāyogaparidīpanena caraṇasampadā dīpitā hoti. **Arahātā**ti iminā sabbavijjāsu sikhāpattaāsavakkhayaññādhigamaparidīpanena vijjāsampadā dīpitā hoti. Purimena vā antarāyikanīyānīkadhammaṇaṃ aviparītavibhattabhāvādīpanena pacchimavesārājjadvayasamāyogo, pacchimena savāsananiravasesakilesappahānadīpanena purimavesārājjadvayasamāyogo vibhāvito hoti.

Tathā purimena tathāgatassa paṭiññāsaccavacīsaccaññāsaccaparidīpanena, kāmaguṇalokiyādhipaccayasalābhasakkārādīpariccāgaparidīpanena, anavasesakilesābhisaṅkhārāpariccāgaparidīpanena, ca saccādhiṭṭhānacāgādhiṭṭhānapāripūri pakāsītā hoti; dutiyena sabbasaṅkhārūpasamasamadhigamaparidīpanena, sammāsambodhiparidīpanena ca, upasamādhiṭṭhānapaññādhiṭṭhānapāripūri pakāsītā hoti. Tathā hi bhagavato bodhisattabhūṭassa lokuttaraguṇe katābhīnīhārassa mahākaruṇāyogena yathāpaṭiññaṃ sabbapāramitānuṭṭhānena saccādhiṭṭhānaṃ, pāramitāpaṭipakkhāpariccāgena cāgādhiṭṭhānaṃ, pāramitāguṇehi cittavūpasamena upasamādhiṭṭhānaṃ, pāramitāhi eva parahitūpāyakosallato paññādhiṭṭhānaṃ pāripūrigataṃ.

Tathā ‘yācakajanaṃ avisaṃvādetvā dassāmī’ti paṭijānanena paṭiññaṃ avisaṃvādetvā dānena ca saccādhiṭṭhānaṃ, deyyapariccāgato cāgādhiṭṭhānaṃ, deyyapaṭiggāhakādānadeyyaparikkhāyesu lobhadosaṃmohabhāyavūpasamena upasamādhiṭṭhānaṃ, yathārahaṃ yathākālaṃ yathāvidhi ca dānena paññuttaratāya ca paññādhiṭṭhānaṃ pāripūrigataṃ. Iminā nayena sesapāramīsūpi caturādhiṭṭhānapāripūri veditabbā. Sabbā hi pāramīyo saccappabhāvītā cāgābhīyaññītā upasamānubrūhitā paññāparisuddhāti evaṃ caturādhiṭṭhānasamudāgatassa tathāgatassa saccādhiṭṭhānaṃ saccādhiṭṭhānasamudāgamena sīlavisuddhi, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena ājīvavisuddhi, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena cittavisuddhi, paññādhiṭṭhānasamudāgamena diṭṭhivisuddhi. Tathā saccādhiṭṭhānasamudāgamena saṃvāsena sīlaṃ veditabbaṃ, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena saṃvohārena soceyyaṃ veditabbaṃ, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena āpadāsu thāmo veditabbo, paññādhiṭṭhānasamudāgamena sākacchāya paññā veditabbā.

Tathā saccādhiṭṭhānasamudāgamena aduṭṭho adhvāseti, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena aluddho paṭisevati, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena abhīto parivajjeti, paññādhiṭṭhānasamudāgamena amūḷho vinodeti. Tathā saccādhiṭṭhānasamudāgamena cassa nekkhammasukhappatti, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena pavivekasukhappatti, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena upasamasukhappatti, paññādhiṭṭhānasamudāgamena sambodhisukhappatti dīpitā hoti. Saccādhiṭṭhānasamudāgamena vā vivekajapītīsukhappatti, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena samādhiṭṭhānasamudāgamena apītījakāyasukhappatti, paññādhiṭṭhānasamudāgamena satipārisuddhijaupekkhāsukhappatti. Tathā saccādhiṭṭhānasamudāgamena parivārasampattīlakkhāṇapaccayasukhasamāyogo paridīpito hoti avisaṃvādanato, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena santuṭṭhīlakkhāṇasabhāvasukhasamāyogo alobhabhāvato, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena katapuññātīlakkhāṇahetusukhasamāyogo kilesehi anabhībhūtabhāvato, paññādhiṭṭhānasamudāgamena vimuttisampattīlakkhāṇadukkūpasamasukhasamāyogo paridīpito hoti, ñāṇasampattiyā nibbānādhigamanato.

Tathā saccādhiṭṭhānasamudāgamena ariyassa sīlakkhandhassa anubodhappaṭivedhasiddhi, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena ariyassa samādhikkhandhassa, paññādhiṭṭhānasamudāgamena ariyassa paññākkhandhassa, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena ariyassa vimuttikkhandhassa anubodhappaṭivedhasiddhi dīpitā hoti. Saccādhiṭṭhānaparipūraṇena ca tapasiddhi, cāgādhiṭṭhānaparipūraṇena sabbānissaggasiddhi, upasamādhiṭṭhānaparipūraṇena indriyasamvarasiddhi, paññādhiṭṭhānaparipūraṇena buddhisiddhi, tena ca nibbānasiddhi. Tathā saccādhiṭṭhānaparipūraṇena catuariyasaccābhīsamayappaṭilābho, cāgādhiṭṭhānaparipūraṇena catuariyavamsappaṭilābho, 0.upasamādhiṭṭhānaparipūraṇena catuariyavīhārappaṭilābho, paññādhiṭṭhānaparipūraṇena catuariyavohārappaṭilābho dīpito hoti.

Aparo nayo – **bhagavatā**ti etena sattānaṃ lokiyalokuttarasampattiabhikaṅkhādīpanena tathāgatassa mahākaruṇā pakāsītā hoti. **Arahatā**ti etena pahānasampattidīpanena pahānapaññā pakāsītā hoti. Tattha paññāyassa dhammarajjapatti, karuṇāya dhammasaṃvibhāgo; paññāya saṃsāradukkhanibbidā, karuṇāya saṃsāradukkhasahanaṃ; paññāya paradukkhaparijānaṃ, karuṇāya paradukkhappaṭikārārambho. Paññāya parinibbānābhimukhabhāvo, karuṇāya tadadhigamo; paññāya sayamaṃ taraṇaṃ, karuṇāya paresamaṃ tāraṇaṃ; paññāya buddhabhāvasiddhi, karuṇāya buddhakiccasiddhi. Karuṇāya vā bodhisattabhūmiyaṃ saṃsārābhimukhabhāvo, paññāya tattha anabhirati. Tathā karuṇāya paresamaṃ avihimsanaṃ, paññāya sayamaṃ parehi abhāyanaṃ; karuṇāya paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhati, paññāya attānaṃ rakkhanto paraṃ rakkhati. Tathā karuṇāya aparantapo, paññāya anattantapo. Tena attahitāya paṭipannādīsu catutthapuggalabhāvo siddho hoti.

Tathā karuṇāya lokanāthata, paññāya attanāthata; karuṇāya cassa ninnatābhāvo, paññāya unnatābhāvo. Tathā karuṇāya sabbasattesu janitānuggaho, paññānugatattā na ca na sabbattha virattacitto; paññāya sabbadhammesu virattacitto, karuṇānugatattā na ca na sabbasattānuggahāya pavatto. Yathā hi karuṇā tathāgatassa sinehasokavirahitā, evamaṃ paññā ahaṃkāramamaṃkāravinimuttāti aññamaññaṃ visodhitā paramavisuddhāti daṭṭhabbā. Tattha paññākhettamaṃ balāni, karuṇākhettamaṃ vesārajjāni. Tesu balasamāyogena parehi na abhibhuyyati, vesārajjasamāyogena pare abhibhavati. Balehi satthusampadāsiddhi, vesārajjehi sāsanasampadāsiddhi. Tathā balehi buddharatanasiddhi, vesārajjehi dhammaratanasiddhīti ayamettha “bhagavatā arahatā”ti padadvayassa atthayojanāya mukhamattadassanaṃ.

Kasmā panettha “vuttañhetamaṃ bhagavatā”ti vatvā puna “vutta”nti vuttamaṃ? Anussavapaṭikkhepena niyamadassanatthamaṃ. Yathā hi kenaci parato sutvā vuttamaṃ yadipi ca jānanta vuttamaṃ, na teneva vuttamaṃ parenapi vuttattā. Na ca tamaṃ tena vuttameva, apica kho sutampi, na evamidha. Bhagavatā hi parato asutvā sayambhuññaṇena attanā adhigatameva vuttanti imassa visesassa dassanatthamaṃ dvikkhattumaṃ “vutta”nti vuttamaṃ. Idamaṃ vuttamaṃ hoti – “vuttañhetamaṃ bhagavatā” tañca kho bhagavatāva vuttamaṃ, na aññaṇena, vuttameva ca, na sutanti. Adhikavacanañhi aññaṃmatthamaṃ bodhetīti na punaruttidoso. Esa nayo ito paresupi.

Tathā pubbaracanābhāvadassanatthamaṃ dvikkhattumaṃ “vutta”nti vuttamaṃ. Bhagavā hi sammāsambuddhatāya ṭhānuppattikappaṭibhānena sampattaparisāya ajjhāsayaṇurūpaṃ dhammaṃ deseti, na tassa kāraṇā dānādīnaṃ viya pubbaracanākiccaṃ atthi. Tenetamaṃ dasseti – “vuttañhetamaṃ bhagavatā, tañca kho na pubbaracanāvasena takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritamaṃ, apica kho veneyyajjhāsayaṇurūpaṃ ṭhānaso vuttamevā”ti.

Appaṭivattiyavacanabhāvadassanatthamaṃ vā dvikkhattumaṃ “vutta”nti vuttamaṃ. Yañhi bhagavatā vuttamaṃ, vuttameva tamaṃ, na kenaci paṭikkhipitumaṃ sakkā akkharasampattiyā atthasampattiyā ca. Vuttamaṃ hetamaṃ –

“Etamaṃ bhagavatā bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye anuttaramaṃ dhammacakkaṃ pavattitamaṃ appaṭivattiyamaṃ kenaci samaṇena vā brāhmaṇena vā”tiādi (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 17).

Aparampi vuttamaṃ –

“Idha, bhikkhave, āgaccheyya samaṇo vā brāhmaṇo vā ‘na yidamaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, yamaṃ samaṇena gotamena paññattaṃ, ahamidaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ ṭhapetvā aññaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ paññāpessāmī’ti, netamaṃ ṭhānaṃ vijjati”tiādi. –

Tasmā appaṭivattiyavacanabhāvadassanatthampi dvikkhattumaṃ “vutta”nti vuttamaṃ.

Atha vā sotūnaṃ atthanipphādakabhāvadassanatthamaṃ dvikkhattumaṃ “vutta”nti vuttamaṃ. Yañhi

paresaṃ āsayādiṃ ajānantena asabbaññunā adese akāle vā vuttaṃ, taṃ saccampi samānaṃ sotūnaṃ atthanipphādane asamatthāya avuttaṃ nāma siyā, pageva asaccaṃ. Bhagavatā pana sammāsambuddhabhāvato sammadeva paresaṃ āsayādiṃ desakālaṃ atthasiddhiṃca jānantena vuttaṃ ekantena sotūnaṃ yathādhippetatthanipphādanato vuttameva, natthi tassa avuttatāpariyāyo. Tasmā sotūnaṃ atthanipphādakabhāvadassanattampi dvikkhattuṃ “vutta”nti vuttaṃ. Apica yathā na taṃ suttaṃ nāma, yaṃ na viññātatthaṃ yañca na tathattāya paṭipannaṃ, evaṃ na taṃ vuttaṃ nāma, yaṃ na sammā paṭiggahitaṃ. Bhagavato pana vacanaṃ catassopi parisā sammadeva paṭiggahetvā tathattāya paṭipajjanti. Tasmā sammadeva paṭiggahitabhāvadassanattampi dvikkhattuṃ “vutta”nti vuttaṃ.

Atha vā ariyehi aviruddhavadanabhāvadassanattamaṃ dvikkhattuṃ “vutta”nti vuttaṃ. Yathā hi bhagavā kusalākusalasāvajjānavajjabhede dhamme pavattinivattiyo sammutiparamatthe ca avisamvādentō vadati, evaṃ dhammasenāpatippabhutayo ariyāpi bhagavati dharamāne parinibbute ca tasseva desanaṃ anugantvā vadanti, na tattha nānāvādātā. Tasmā **vuttamarahatā** tato parabhāge arahatā ariyasaṅghenāpīti evaṃ ariyehi aviruddhavadanabhāvadassanattampi evaṃ vuttaṃ.

Atha vā purimehi sammāsambuddhehi vuttanayabhāvadassanattamaṃ dvikkhattuṃ “vutta”nti vuttaṃ. Satipi hi jātigottāyuppanādivisese dasabalādiguṇehi viya dhammadesanāya buddhānaṃ viśeso natthi, aññaṃaññaṃ attanā ca te pubbenāparaṃ aviruddhameva vadanti. Tasmā **vuttañhetamaṃ** yathā buddhehi attanā ca pubbe, idānipi amhākaṃ bhagavatā tatheva vuttaṃ arahatāti evaṃ purimabuddhehi attanā ca suttantaesu vuttanayabhāvadassanattampi dvikkhattuṃ “vutta”nti vuttaṃ. Tena buddhānaṃ desanāya sabbattha avirodho dīpito hoti.

Atha vā “vutta”nti yadetaṃ dutiyaṃ padaṃ, taṃ arahantavuttabhāvavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Iduṃ vuttaṃ hoti – vuttañhetamaṃ bhagavatā arahatāpi vuttaṃ – “ekadhammaṃ, bhikkhave”tiādikaṃ idāni vuccamānaṃ vacananti. Atha vā “vutta”nti yadetaṃ dutiyaṃ padaṃ, taṃ na vacanattamaṃ, atha kho vapanattamaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenetaṃ dasseti – “vuttañhetamaṃ bhagavatā, tañca kho na vuttamattaṃ, na kathitamattaṃ; atha kho veneyyānaṃ kusalamūlaṃ vapita”nti attho. Atha vā yadetaṃ vuttanti dutiyaṃ padaṃ, taṃ vattanattamaṃ. Ayaṃ hissa attho – vuttañhetamaṃ bhagavatā arahatā, tañca kho na vuttamattaṃ, apica tadatthajātaṃ vuttaṃ caritanti. Tena “yathā vādī bhagavā tathā kāri”ti dasseti. Atha vā vuttaṃ bhagavatā, vuttavacanaṃ arahatā vattumaṃ yuttenti attho.

Atha vā “vutta”nti saṅkhepakathāuddisanaṃ sandhāyāha, puna “vutta”nti vitthārakathānidassanaṃ. Bhagavā hi saṅkhepato vitthārato ca dhammaṃ deseti. Atha vā bhagavato duruttavacanābhāvadassanattamaṃ “vuttañhetamaṃ bhagavatā”ti vatvā puna “vutta”nti vuttaṃ. Sabbadā ñāṇānugatavacīkammaṭṭāya hi bhagavato savāsanapahīnasabbadosassa akkhalitabyappathassa kadācīpi duruttaṃ nāma natthi. Yathā keci loke satisammosena vā davā vā ravā vā kiñci vatvā atha paṭiladdhasaññā pubbe vuttaṃ avuttaṃ vā karonti paṭisaṅkharonti vā, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana niccakālaṃ samāhito. Asammosadhammo asammodhadhammo ca sabbaññutaññānasamupabyūlhāya paṭibhānapaṭisambhidāya upanītamattamaṃ aparimitakālaṃ sambhatapuññasambhārasamudāgatehi anaññasādhāraṇehi visadavisuddhehi karaṇavisesehi sotāyatanarasāyanabhūtaṃ suṇantānaṃ amatavassaṃ vassanto viya sotabbasāraṃ savanānuttariyaṃ catusaccaṃ pakāsento karavīkarutamañjunā sarena sabhāvaniruttiyā veneyyajjhāsayanurūpaṃ vacanaṃ vadati, natthi tattha vālaggamattampi avakkhalitaṃ, kuto pana duruttāvakaṃ. Tasmā “yaṃ bhagavatā vuttaṃ, taṃ vuttameva, na avuttaṃ duruttaṃ vā kadāci hotī”ti dassanattamaṃ – “vuttañhetamaṃ bhagavatā”ti vatvā puna – “vuttamarahatā”ti vuttanti na ettha punaruttidosoti. Evamettha punaruttasaddassa sātthakatā veditabbā.

Iti me sutanti ettha itīti ayaṃ itisaddo hetuparisamāpanādīpadatthavipariyāyapakāranidassanāvadhāraṇādiānekattappabhedo. Tathā hesa – “ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā rūpanti vuccatī”tiādīsu (saṃ. ni. 3.79) hetuatthe dissati. “Tasmātiha me, bhikkhave, dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā – kinti me sāvakā dhammadāyādā bhavēyyuṃ, no āmisadāyādā”tiādīsu (ma. ni. 1.30) parisamāpane. “Iti vā iti

evarūpā visūkadassanā paṭivirato”tiādīsu (dī. ni. 1.10) ādiatthe. “Māgaṇḍiyoti vā tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmaṃ nāmakammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanaṃ abhilāpo”tiādīsu (mahāni. 75) padatthavipariyāye. “Iti kho, bhikkhave, sappātibhayo bālo, appātibhayo paṇḍito; saupaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito; saupasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito”tiādīsu (a. ni. 3.1) pakāre. “Sabbamatthīti kho, kaccāna, ayameko anto, sabbam natthīti kho, kaccāna, ayam dutiyo anto”tiādīsu (saṃ. ni. 2.15) nidassane. “Atthi idappaccayā jarāmaraṇanti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthīti vacanīyaṃ. Kimpaccayā jarāmaraṇanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmaraṇanti iccassa vacanīya”ntiādīsu (dī. ni. 2.96) avadhāraṇe, sannitṭhāneti attho. Svāyamidha pakāranidassanāvadhāraṇesu daṭṭhabbo.

Tattha pakāratthena itisaddena etamatthaṃ dīpeti – nānāyananipūṇamanekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ atthabyañjanasampannaṃ vividhapāṭihāriyaṃ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantam tassa bhagavato vacanaṃ sabbappakārena ko samattho viññātum, sabbathāmena pana sotukāmataṃ janetvāpi iti me sutam, mayāpi ekena pakārena sutanti.

Ettha ca ekattanānattaabyāpāraevaṃdhammatāsāṅkhātā nandiyāvattatipukkhalasīhavikkīṭitadisālocanaaṅkusasaṅkhātā ca visayādibhedena nānāvidhā nayā nānāyā. Nayā vā pāḷigatiyo, tā ca paññattianupaññattiādivasena saṃkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissatādivasena, kusalādivasena, khandhādivasena, saṅghādivasena, samayavimuttādivasena, ṭhapanādivasena, kusalamūlādivasena, tikapaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti nānāyā. Tehi nipūṇaṃ saṅhaṃ sukhumanti **nānāyananipūṇaṃ**.

Āsayova ajjhāsayo, so ca sassatādibhedena apparajakkhatādibhedena ca anekavidho. Attajjhāsayādiko eva vā aneko ajjhāsayo anekajjhāsayo. So samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ**.

Kusalādiatthasampattiyā tabbibhāvanabyañjanasampattiyā saṅkāsanapakāsanavivaranaṅvibhajanauttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatattā **atthabyañjanasampannaṃ**.

Iddhiādesanānusāsānībhedena tesu ca ekekassa visayādibhedena vividhaṃ bahuvidhaṃ vā pāṭihāriyaṃ etassāti **vividhapāṭihāriyaṃ**. Tattha paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato paṭihāriyanti atthe sati bhagavato paṭipakkhā rāgādayo na santi ye haritabbā, puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ pavattati. Tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha pāṭihāriyanti vattum. Yasmmā pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyatā ca kilesā paṭipakkhā, tasmā tesam haraṇato pāṭihāriyaṃ. Atha vā bhagavato sāsanassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesam haraṇato pāṭihāriyaṃ. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhiādesanānusāsānīhi haritā apanītā honti. Paṭīti vā pacchāti attho. Tasmā samāhite citte vigatūpakkilese katakiccena pacchā haritabbam pavattetabbanti paṭihāriyaṃ. Attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇam paṭihāriyaṃ. Iddhiādesanānusāsāniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena sattahitathaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasantāne upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti. Paṭihāriyameva pāṭihāriyaṃ, paṭihāriye vā iddhiādesanānusāsānisamudāye bhavaṃ ekekaṃ pāṭihāriyanti vuccati. Paṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ, tasmim vā nimittabhūte, tato vā āgatanti pāṭihāriyaṃ.

Yasmā pana tantiatthadesanātabbohārābhisamayasaṅkhātā hetuhetuphalatadubhayapaññattipaṭivedhasaṅkhātā vā dhammatthadesanāpaṭivedhā gambhīrā, anupacitasambhārehi sasādīhi viya mahāsamuddo dukkhogāḷhā alabbhaneyyappatitṭhā ca. Tasmā tehi catūhi gambhīrabhāvehi yuttanti **dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ**.

Eko eva bhagavato dhammadesanāghoso ekasmiṃ khaṇe pavattamāno nānābhāsānaṃ sattānaṃ attano attano bhāsāvāsena apubbaṃ acarimaṃ gahaṇūpago hutvā atthādhigamāya hoti. Acinteyyo hi buddhānaṃ buddhānubhāvoti sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchatīti veditabbaṃ.

Nidassanatthena – “nāhaṃ sayambhū, na mayā idaṃ sacchikata”nti attānaṃ parimocento – “iti me sutāṃ, mayāpi evaṃ suta”nti idāni vattabbaṃ sakalaṃ suttaṃ nidasseti.

Avadhāraṇatthena – “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ bahussutānaṃ yadidaṃ ānando, gatimantānaṃ, satimantānaṃ, dhitimantānaṃ, upaṭṭhākānaṃ yadidaṃ ānando”ti (a. ni. 1.219-223) evaṃ bhagavatā, “āyasmā ānando atthakusalo dhammakusalo byañjanakusalo niruttikusalo pubbāparakusalo”ti (a. ni. 5.169) evaṃ dhammasenāpatinā ca pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukamyataṃ janeti – “iti me sutāṃ, tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnāmanadhikaṃ, evameva, na aññathā, daṭṭhabba”nti. **Aññathā**ti bhagavato sammukhā sutākārato aññathā, na pana bhagavatā desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā, sā na sabbākārena sakkā viññātunti vuttovāyamattho. Sutākārāvurujjhanameva hi dhāraṇabalaṃ. Na hettha atthantarātāparihāro dvinnampi atthānaṃ ekavisayattā. Itarathā hi thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamatthoti vā āpajjeyyāti.

Me-saddo tīsu atthesu dissati. Tathā hissa – “gāthābhigītaṃ me abhojaneyya”ntiādīsu (saṃ. ni. 1.194; su. ni. 81) mayāti attho. “Sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhitena dhammaṃ desetū”tiādīsu (saṃ. ni. 4.88; 5.381; a. ni. 4.257) mayhanti attho. “Dhammādayādā me, bhikkhave, bhavathā”tiādīsu (ma. ni. 1.29) mamāti attho. Idha pana “mayā suta”nti ca “mama suta”nti ca atthadvaye yujjati.

Ettha ca yo paro na hoti, so attāti evaṃ vattabbe niyakajjhattasāṅkhāte sakasantāne vattanato tividhopi **me**-saddo yadipi ekasmiṃyeva atthe dissati, karaṇasampadānādivisesasāṅkhāto panassa vijjatevāyaṃ atthabhedoti āha – “me-saddo tīsu atthesu dissatī”ti.

Sutanti ayam **suta**-saddo saupasaggo anupasaggo ca gamanavissutakilinnūpacitānuyogasotaviññeyyasotadvārānusāraviññātādiānekathappabhedo. Kiñcāpi hi kiriyāvisesako upasaggo, jotakabhāvato pana satipi tasmīṃ suta-saddo eva taṃ taṃ atthaṃ vadatīti anupasaggassa sutasaddassa atthuddhāre saupasaggopi udāharīyati.

Tattha “senāya pasuto”tiādīsu gacchantoti attho. “Sutadhammassa passato”tiādīsu (udā. 11) vissutadhammassāti attho. “Avassutā avassutassā”tiādīsu (pāci. 657) kilinnā kilinnassāti attho. “Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappaka”ntiādīsu (khu. pā. 7.12) upacitanti attho. “Ye jhānappasutā dhīrā”tiādīsu (dha. pa. 181) jhānānuyuttāti attho. “Diṭṭhaṃ sutāṃ muta”ntiādīsu (ma. ni. 1.241) sotaviññeyyanti attho. “Sutadharo sutasannicayo”tiādīsu (ma. ni. 1.339) sotadvārānusāraviññātadharoti attho. Idha panassa “sotadvārānusārena upadhārita”nti vā “upadhāraṇa”nti vā attho. Me-saddassa hi mayāti atthe sati “iti me sutāṃ, mayā sotadvārānusārena upadhārita”nti attho. Mamāti atthe sati “iti mama sutāṃ sotadvārānusārena upadhāraṇa”nti attho.

Evametesu tīsu padesu yasmā sutasaddasannidhāne payuttana **itis**addena savanakiriyājotakena bhavitabbaṃ. Tasmā **itī**ti sotaviññānādiviññānakiccanidassanaṃ. **Meti** vuttaviññānasamaṅgipuggalanidassanaṃ. Sabbānīpi vākyāni evakāratthasahitāniyeva avadhāraṇaphalattā. Tena **sutanti** assavanabhāvappaṭikkhepato anūnāvīparītaggahaṇanidassanaṃ. Yathā hi sutāṃ sutamevāti vattabbaṃ arahati, taṃ sammā sutāṃ anūnaggahaṇaṃ avīparītaggahaṇaṃ hotīti. Atha vā saddantarathāpohanavasena saddo atthaṃ vadatīti, yasmā sutanti etassa asutaṃ na hotīti ayammattho, tasmā sutanti assavanabhāvappaṭikkhepato anūnāvīparītaggahaṇanidassanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – iti me sutāṃ, na diṭṭhaṃ, na sayambhuññaṇena sacchikataṃ, na aññathā vā upaladdhaṃ, apica sutāṃva, tañca kho sammadevāti. Avadhāraṇatthe vā itisadde ayammatthayojanāti tadapekkhassa suta-saddassa niyammattho sambhavatīti assavanabhāvappaṭikkhepo, anūnāvīparītaggahaṇanidassanaṃ ca

veditabbā. Evaṃ savanahetusavanavisesavasena padattayassa atthayojanā katāti dattḥabbam.

Tathā **itīti** sotadvārānusārena pavattāya viññānavīthiyā nānatthabyañjanaggahaṇato nānappakārena ārammaṇe pavattibhāvappakāsanam ākāratto itisaddoti katvā. **Meti** attappakāsanam. **Sutanti** dhammappakāsanam yathāvuttāya viññānavīthiyā pariyattidhammārammaṇattā. Ayañhettha saṅkhepo – nānappakārena ārammaṇe pavattāya viññānavīthiyā kāraṇabhūtāya mayā na aññaṃ kataṃ, idaṃ pana kataṃ, ayaṃ dhammo sutoti.

Tathā **itīti** nidassitabbappakāsanam nidassanatto iti-saddoti katvā nidassetabbassa nidassitabbattābhāvābhāvato. Tasmā itisaddena sakalampi sutam paccāmaṭṭhanti veditabbam. **Meti** puggalappakāsanam. **Sutanti** puggalakiccappakāsanam. Suta-saddena hi labbhamānā savanakiriyā savanaviññānappabandhappaṭibaddhā, tatha ca puggalavohāro. Na hi puggalavohārarahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhati. Tassāyaṃ saṅkhepattho – yaṃ sutam niddisissāmi, taṃ mayā iti sutanti.

Tathā **itīti** yassa cittasantānassa nānārammaṇappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇam hoti, tassa nānākāraniddeso ākāratto itisaddoti katvā. **Itīti** hi ayaṃ ākārappaññatti dhammānam taṃ taṃ pavattiākāram upādāya paññāpetabbasabhāvattā. **Meti** kattuniddeso. **Sutanti** visayaniddeso. Sotabbo hi dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānam hoti. Ettāvata nānappakārapavattena cittasantānena taṃsamaṅgino kattu visaye gahaṇasanniṭṭhānam dassitam hoti.

Atha vā **itīti** puggalakiccaniddeso. Sutānañhi dhammānam gahitākārassa nidassanassa avadhāraṇassa vā pakāsanabhāvena itisaddena tadākārādihāraṇassa puggalavohārūpādānadhammabyāpārābhāvato puggalakiccam nāma niddiṭṭham hotīti. **Sutanti** viññānakiccaniddeso. Puggalavādinopi hi savanakiriyā viññānanirapekkhā na hotīti. **Meti** ubhayakiccayuttapuggalaniddeso. **Meti** hi saddappavatti ekanteneva sattavisesavisayā, viññānakiccaṇca tattheva samodahitabbanti. Ayaṃ panettha saṅkhepo – mayā savanakiccaviññānasamaṅginā puggalena viññānavasena laddhassavanakiccavohārena sutanti.

Tathā **itīti** ca **meti** ca saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti. Sabbassa hi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā sabbapaññattīnaṇca vijjamānādīsu chasveva paññattīsu avarodho, tasmā yo māyāmarīciādayo viya abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti. So rūpasaddādiko ruppanānubhavanādiko ca paramatthasabhāvo saccikaṭṭhaparamatthavasena vijjati. Yo pana itīti ca meti ca vuccamāno ākārādiaramatthasabhāvo saccikaṭṭhaparamatthavasena anupalabbhamāno avijjamānapaññatti nāma, kimettha taṃ paramatthato atthi, yaṃ itīti vā meti vā niddesaṃ labhetha. **Sutanti** vijjamānapaññatti. Yañhi taṃ sotena upaladdham, taṃ paramatthato vijjamānanti.

Tathā **itīti** sotapathamāgate dhamme upādāya tesam upadhāritākārādīnam paccāmasanavasena. **Meti** sasantatipariyāpanne khandhe karaṇādivisesavisitṭhe upādāya vattabbato upādāpaññatti. **Sutanti** diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato upanidhāpaññatti. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro dutiyam, tatiyanti ādiko viya paṭhamādiṃ nissāya “yaṃ na diṭṭhamutaviññātanirapekkham, taṃ suta”nti viññeyyattā diṭṭhādīni upanidhāya vattabbo hoti. Asutam na hotīti hi sutanti pakāsityamatthoti.

Ettha ca **itīti** vacanena asammoḥam dīpeti. Paṭividdhā hi atthassa pakāravisesā itīti idha āyasmatā ānandena paccāmaṭṭhā, tenassa asammoḥo dīpito. Na hi sammūlho nānappakārapaṭṭivedhasamattho hoti, lobhappahānādivasena nānappakārā duppaṭividdhā ca sutatthā niddisīyanti. **Sutanti** vacanena asamosam dīpeti sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā yassa hi sutam sammutṭham hoti, na so kālantare mayā sutanti paṭijānāti. Iccassa asammoḥena sammohābhāvena paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarikālapaññāsiddhi, tathā asamosena satisiddhi. Tattha

paññāpubbaṅgamāya satiyā byañjanāvadhāraṇasamatthatā. Byañjanānañhi paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro, yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇibhūtā hoti paññāya pubbaṅgamāti katvā. Satipubbaṅgamāya paññāya atthappaṭivedhasamatthatā. Atthassa hi paṭivijjhitabbo ākāro gambhīroti paññāya byāpāro adhiko, sati tattha guṇibhūtā hoti satiyā pubbaṅgamāti katvā. Tadubhayasamatthatāyogena atthabyañjanasampannassa dhammakosassa anupālanasamatthatāya dhammabhaṇḍāgārikattasiddhi.

Aparo nayo – **itī**ti vacanena yonisomanasikāraṃ dīpeti. Tena vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ upari vakkhamānānaṃ nānappakārappaṭivedhadajotakānaṃ aviparītasaddhammavisayattā. Na hi ayoniso manasikaroto nānappakārappaṭivedho sambhavati. **Sutanti** vacanena avikkhepaṃ dīpeti, nidānapucchāvasena pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ na samādhānamantarena sambhavati vikkhittacittassa savanābhāvato. Tathā hi vikkhittacitto puggalo sabbasampattiyā vuccamānopi “na mayā sutam, puna bhaṇathā”ti vadati. Yonisomanasikārena cettha attasammāpaṇidhiṃ pubbekatapuññatañca sādheti, sammā appaṇihitattassa pubbe akatapuññassa vā tadabhāvato. Avikkhepena saddhammassavanaṃ sappurisūpanissayañca sādheti, assutavato sappurisūpanissayarahitassa ca tadabhāvato. Na hi vikkhittacitto saddhammaṃ sotuṃ sakkoti, na ca sappurise anupassayamānassa savanaṃ atthi.

Aparo nayo – “yassa cittasantānassa nānākārappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇaṃ hoti, tassa nānākāraniddeso”ti vuttaṃ. Yasmā ca so bhagavato vacanassa atthabyañjanappabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampatiogāhanena niravasesaparahitaparīpūrikāraṇabhūto evambhaddako ākāro na sammā appaṇihitattano pubbe akatapuññassa vā hoti, tasmā **itī**ti iminā bhaddakena ākārena pacchimakakkadvayasampattimattano dīpeti, **sutanti** savanayogena purimacakkadvayasampattiṃ. Na hi appatirūpe dese vasato sappurisūpanissayarahitassa vā savanaṃ atthi. Iccassa pacchimakakkadvayasiddhiyā āsayasuddhi siddhā hoti, sammā paṇihitatto pubbe ca katapuñño visuddhāsayo hoti, tadavisuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvato. Tathā hi vuttaṃ – “sammā paṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare”ti (dha. pa. 43) “katapuññosi tvam, ānanda, padhānamanuyūñja, khippaṃ hohisi anāsavo”ti (dī. ni. 2.207) ca. Purimacakkadvayasiddhiyā payogasuddhi. Patirūpadesavāsena hi sappurisūpanissayena ca sādhuṇaṃ dīṭhānugatiāpajjanenapi visuddhappayogo hoti. Tāya ca āsayasuddhiyā adhiḡamabyattisiddhi, pubbe eva taṇhādīṭṭhisamkilesānaṃ visodhitattā payogasuddhiyā āgamabyattisiddhi. Suparisuddhakāyavacīpayogo hi vipphaṭṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyam visārado hoti. Iti payogāsayasuddhassa āgamādhīgamassampannassa vacanaṃ aruṇuggamaṇaṃ viya sūriyassa udayato, yonisomanasikāro viya ca kusaladhammassa, arahati bhagavato vacanassa pubbaṅgamaṃ bhavituntī tḡāne nidānaṃ tḡapento **itī me sutanti**ādīmāha.

Aparo nayo – **itī**ti iminā pubbe vuttanayena nānappakārappaṭivedhadīpakena attano atthapaṭibhānaṭṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. **Sutanti** iminā itisaddasannidhānato vakkhamānāpekkhāya vā sotabbabhedappaṭivedhadīpakena dhammaniruttīpaṭṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. **Itī**ti ca idaṃ vuttanayeneva yonisomanasikāradīpakaṃ vacanaṃ bhāsamāno “ete mayā dhammā manasānupekkhitā dīṭṭhiyā suppaṭividdhā”ti dīpeti. Pariyattidhammā hi “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhī, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo”tiādīnā nayena manasā anupekkhitā anussavākāraparivittakkasahitāya dhammanijjhānakkhantībhūtāya nātapaṇīñāsānkhatāya vā dīṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme “itī rūpaṃ, ettakam rūpa”ntiādīnā nayena suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdhā attano paresaṇca hitasukhāvahā hontīti. **Suttanti** idaṃ savanayogaparidīpakavacanaṃ bhāsamāno “bahū mayā dhammā sutā dhātā vacasā paricitā”ti dīpeti. Sotāvadhānappaṭibaddhā hi pariyattidhammassa savanadhāraṇaparicayā. Tadubhayenapi dhammassa svākkhātābhāvena atthabyañjanaparīpūriṃ dīpento savane ādaraṃ janeti. Atthabyañjanaparīpūṇaṇhi dhammaṃ ādarena assuṇanto mahatā hitā paribāhiro hotīti ādaraṃ janetvā sakkaccaṃ dhammo sotabbo.

Iti me sutanti iminā pana sakalena vacanena āyasmā ānando tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ

attano adahanto asappurisabhūmiṃ atikkamati, sāvakattaṃ paṭijānanto sappurisabhūmiṃ okkamati. Tathā asaddhammā cittaṃ vuṭṭhāpeti, saddhamme cittaṃ patiṭṭhāpeti. “Kevalaṃ sutamevettaṃ mayā, tasseva pana bhagavato vacana”nti dīpento attānaṃ parimoceti, sathhāraṃ apadisati, jinavacanaṃ appeti, dhammanettiṃ patiṭṭhāpeti.

Apica **iti me sutanti** attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimassavanaṃ vivaranta sammukhā paṭiggahitamiṃ mayā tassa bhagavato catuvesārajjavisaṃradassa dasabaladharassa āsabhāṭṭhānaṭṭhāyino sīhanādanādino sabbasattuttamassa dhammissarassa dhammarājassa dhammādhīpatino dhammadīpassa dhammasaraṇassa saddhammavaracakkavattino sammāsambuddhassa. Na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kātabbāti sabbadevamanussānaṃ imasmīṃ dhammavināyā assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampadaṃ uppādeti. Tenetaṃ vuccati –

“Vināsayati assaddhaṃ, saddhaṃ vaḍḍhenti sāsane;
Iti me sutamiccevaṃ, vadaṃ gotamasāvako”ti.

Etthāha – “kasmā panettha yathā aññesu suttesu ‘evaṃ me suttaṃ, ekaṃ samayaṃ bhagavā’tiādīnā kāladesa apadisitvāva nidānaṃ bhāsitaṃ, evaṃ na bhāsita”nti? Apare tāva āhu – na pana therena bhāsītattā. Idañhi nidānaṃ na āyasmatā ānandena paṭhamaṃ bhāsitaṃ khujjuttarāya pana bhagavatā upāsikāsu bahussutabhāvena etadagge ṭhapitāya sekkhappaṭisambhidāppattāya ariyasāvīkāya sāmāvatippamukhānaṃ pañcannaṃ itthisatānaṃ paṭhamaṃ bhāsitaṃ.

Tatrāyaṃ anupubbīkathā – ito kira kappasatasahassamatthake padumuttaro nāma sammāsambuddho loka uppajjivā pavattitavaradhammacakko haṃsavatiyaṃ viharati. Athekadivasāṃ haṃsavatiyaṃ ekā kuladhītā satthu dhammadeśanaṃ sotuṃ gacchantīhi upāsikāhi saddhiṃ āramāṃ gatā. Sathhāraṃ ekaṃ upāsikaṃ bahussutānaṃ etadagge ṭhapentaṃ disvā adhikāraṃ katvā taṃ ṭhānantaraṃ patthesi. Satthāpi naṃ byākāsi “anāgate gotamassa nāma sammāsambuddhassa sāvīkānaṃ upāsikānaṃ bahussutānaṃ aggā bhavissati”ti. Tassā yāvajīvaṃ kusalaṃ katvā devaloka nibbattitvā puna manussesūti evaṃ devamanussesu saṃsarantiyā kappasatasahassaṃ atikkantaṃ. Atha imasmīṃ bhaddakappe amhākaṃ bhagavato kāle sā devalokato cavivā ghosakaseṭṭhissa gehe dāsīyā kucchimīṃ paṭisandhiṃ gaṇhi, **uttarā**tissā nāmaṃ akaṃsu. Sā jātakāle khujjā ahoṣīti **khujjuttarā**veva paññāyittha. Sā aparabhāge ghosakaseṭṭhinā rañño utenassa sāmāvatīyā dinnakāle tassā paricārikabhāvena dinnā rañño utenassa antepure vasati.

Tena ca samayena kosambiyaṃ ghosakaseṭṭhikukkuṭasetṭhipāvārikaseṭṭhino bhagavantaṃ uddissa tayo vihāre kāretvā janapadacārikaṃ carante tathāgate kosambinagaraṃ sampatte buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa vihāre niyyādetvā mahādānāni pavattesaṃ, māsamattaṃ atikkamī. Atha nesaṃ etadahosi – “buddhā nāma sabbalokānukampakā, aññesampi okāsaṃ dassamā”ti kosambinagaravāsīnopi janassa okāsaṃ akaṃsu. Tato paṭṭhāya nāgarā vīthisabhāgena gaṇasabhāgena mahādānaṃ denti. Athekadivasāṃ satthā bhikkhusaṅghaparivuto mālākārajeṭṭhakassa gehe nisīdi. Tasmīṃ khaṇe khujjuttarā sāmāvatīyā pupphāni gahetuṃ aṭṭha kahāpaṇe ādāya taṃ gehaṃ agamāsi. Mālākārajeṭṭhako taṃ disvā “amma uttare, ajja tuyhaṃ pupphāni dātuṃ khaṇo natthi, ahaṃ buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ parivissāmi, tvampi parivesanāya sahāyikā hohi, evaṃ ito paresaṃ veyyāvaccakaraṇato muccissasi”ti āha. Tato khujjuttarā buddhānaṃ bhattage veyyāvaccamaṃ akāsi. Sā satthārā upanisinnakathāvasena kathitaṃ sabbameva dhammaṃ uggaṇhi, anumodanaṃ pana sutvā sotāpattiphale patiṭṭhāsi.

Sā aññesu divasesu cattārova kahāpaṇe datvā pupphāni gahetvā gacchati, tasmīṃ pana divase diṭṭhasaccabhāvena parasantake cittaṃ anuppādetvā aṭṭhapi kahāpaṇe datvā pacchiṃ pūretvā pupphāni gahetvā sāmāvatīyā santikaṃ agamāsi. Atha naṃ sā pucchi “amma uttare, tvam aññesu divasesu na bahūni pupphāni āharasi, ajja pana bahukāni, kiṃ no rājā uttaritaraṃ pasanno”ti? Sā musā vattuṃ

abhabbatāya atīte attanā kataṃ anigūhivā sabbam kathesi. Atha “kasmā ajja bahūni āharasi”ti ca vuttā “ajjāham sammāsambuddhassa dhammam sutvā amataṃ sacchākāsiṃ, tasmā tumhe na vañcemī”ti āha. Taṃ sutvā “are duṭṭhadāsi, ettakaṃ kālam tayā gahite kahāpaṇe dehi”ti atajjivā pubbahetunā codiyamānā “amma, tayā pītam amataṃ, amhepi pāyehī”ti vatvā “tena hi mam nhāpehi”ti vutte soḷasahi gandhodakaghaṭehi nhāpetvā dve maṭṭhasāṭake dāpesi. Sā ekaṃ nivāsetvā ekaṃ pārupitvā āsanam paññāpetvā āsane nisīditvā vicitrabījaniṃ ādāya nīcāsanesu nisinnāni pañca mātugāmasatāni āmantetvā sekhappatisambhidāsu ṭhatvā satthārā desitanīyāmeneva tāsam dhammam desesi. Desanāvasāne tā sabbā sotāpattiṭṭhale patiṭṭhahimsu. Tā sabbāpi khujjuttaram vanditvā “amma, ajja paṭṭhāya tvam kiliṭṭhakammaṃ mā kari, amhākaṃ mātuṭṭhāne ācariyaṭṭhāne ca patiṭṭhāhi”ti garuṭṭhāne ṭhapayimsu.

Kasmā panesā dāsī hutvā nibbattāti? Sā kira kassapasammāsambuddhakāle bārāṇasiyam seṭṭhidhītā hutvā nibbattā. Ekāya khīṇāsavatttheriyā upaṭṭhākakulam gatāya “etaṃ me ayye, pasāghanapeḷikam dethā”ti veyyāvaccam kāresi. Therīpi “adentiya mayi āghātam uppādetvā niraye nibbattissati, dentiya paresam dāsī hutvā nibbattissati, nirayasantāpato dāsibhāvo seyyo”ti anuddayam paṭicca tassā vacanam akāsi. Sā tena kammena pañca jātisatāni paresam dāsīyeva hutvā nibbatti.

Kasmā pana khujjā ahosi? Anuppanne kira buddhe ayaṃ bārāṇasirañño gehe vasantī ekaṃ rājakulūpakam paccekabuddham thokam khujjadhātukam disvā attanā sahaṃsīnam mātugāmānam purato parihasam karontī yathāvajjam kelivasena khujjākāram dassesi, tasmā khujjā hutvā nibbatti.

Kiṃ pana katvā paññavantī jātāti? Anuppanne kira buddhe ayaṃ bārāṇasirañño gehe vasantī aṭṭha paccekabuddhe rājagehato uṇhapāyāsassa pūrite patte parivattitvā parivattitvā gaṇhante disvā attano santakāni aṭṭha dantavalayāni “idha ṭhapetvā gaṇhathā”ti adāsi. Te tathā katvā olokesum. “Tumhākaññeva tāni pariccattāni, gahetvā gacchathā”ti āha. Te nandamūlakapabbhāram agamaṃsu. Ajjāpi tāni valayāni arogāneva. Sā tassa nissandena paññavantī jātā.

Atha nam sāmāvatippamukhāni pañca itthisatāni “amma, tvam divase divase satthu santikam gantvā bhagavatā desitam dhammam sutvā amhākam desehi”ti vadimsu. Sā tathā karontī aparabhāge tipītakadharā jātā. Tasmā nam satthā – “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvīkānam bahussutānam upāsīkānam yadidaṃ khujjuttarā”ti etadagge ṭhapesi. Iti upāsīkāsu bahussutabhāvena satthārā etadagge ṭhapitā paṭisambhidāpattā khujjuttarā ariyasāvīkā satthari kosambiyam viharante kālena kālam satthu santikam gantvā dhammam sutvā antepuram gantvā sāmāvatippamukhānam pañcannaṃ itthisatānam ariyasāvīkānam satthārā desitanīyāmena yathāsutam dhammam kathentī attānam parimocetvā satthu santike sutabhāvam pakāsenti “**vuttañhetam bhagavatā vuttamarahatāti me suta**”nti nidānam āropesi.

Yasmā pana tasmīmyeva nagare bhagavato sammukhā sutvā tadaheva tāya tāsam bhāsitam, tasmā “ekaṃ samayam bhagavā kosambiyam viharatī”ti kāladesam apadisitum payojanasambhavova natthi supākāṭabhāvato. Bhikkhuniyo cassā santike imāni suttāni gaṇhimsu. Evaṃ paramparāya bhikkhūsupi tāya āropitam nidānam pākāṭam ahosi. Atha āyasmā ānando tathāgatassa parinibbānato aparabhāge sattapaṇṇiguhāyam ajātasattunā kārāpīte saddhammaṃāṇḍape mahākassapappamukhassa vasīgaṇassa majjhe nisīditvā dhammam saṅgāyanto imesam suttānam nidānassa dvelhakaṃ pariharanto tāya āropitanīyāmeneva nidānam āropesīti.

Keci panettha bahuppakāre papañcenti. Kiṃ tehi? Apica nānāyehi saṅgītikārā dhammavinayam saṅgāyimsu. Anubuddhā hi dhammasaṅgāhakamahātherā, te sammadeva dhammavinayassa saṅgāyanākāram jānantā katthaci “evaṃ me suta”ntiādinā, katthaci “tena samayenā”tiādinā, katthaci gāthābandhavasena nidānam ṭhapentā, katthaci sabbena sabbam nidānam aṭṭhapentā vaggasaṅgahādivasena dhammavinayam saṅgāyimsu. Tattha idha **vuttañhetanti**ādinā nidānam ṭhapetvā saṅgāyimsu, kiñci suttageyyādivasena navaṅgamidaṃ buddhavacanam. Yathā cetam, evam sabbesampi

sammāsambuddhānaṃ. Vuttañhettaṃ “appakañca nesaṃ ahosi suttaṃ geyya”ntiādi. Tattha itivuttakaṅgassa aññaṃ kiñci na paññāyati tabbhāvanimittatthapetvā “vuttañhettaṃ...pe... me suta”nti idaṃ vacanaṃ. Tenāhu aṭṭhakathācariyā “vuttañhettaṃ bhagavatāti ādinayappavattā dvādasuttarasatasuttantā itivuttaka”nti. Tasmā satthu adhippāyaṃ jānantehi dhammasaṅgāhakehi ariyasāvīkāya vā imesaṃ suttānaṃ itivuttakaṅgabhāvāñāpanattham imināva nayena nidānaṃ tthapitanti veditabbaṃ.

Kimattham pana dhammavinayasaṅgahe kayiramāne nidānavacanaṃ? Nanu bhagavatā bhāsītavacanasseva saṅgaho kātabboti? Vuccate – **desanāya tthitasammosasaddheyyabhāvasampādanattham**. Kāladadesakaparisāpadesehi upanibandhitvā tthapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyyā ca desakālakattuhetunimittēhi upanibaddho viya vohāravinicchayo. Teneva ca āyasmatā mahākassapena brahmajālamūlapariyāyasuttādīnaṃ desādīpucchāsu katāsu tāsāṃ vissajjanaṃ karontena dhammabhaṇḍāgarikena “evaṃ me suta”ntiādinā nidānaṃ bhāsītaṃ. Idha pana desakālassa aggahaṇe kāraṇaṃ vuttameva.

Apica **satthu sampattippakāsanattham** nidānavacanaṃ. Tathāgatassa hi bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato sammāsambuddhabhāvasiddhi. Na hi sammāsambuddhassa pubbaracanādīhi attho atthi sabbattha appaṭṭhitañācārātāya ekappamāṇattā ca ñeyyadhammesu. Tathā ācariyamuttidhammacchariyasāsanasāvakanurāgābhāvato khīṇāsavabhāvasiddhi. Na hi sabbaso khīṇāsavassa te sambhavanti suvisuddhassa parānuggahapavatti. Evaṃ desakasamkilesabhūtānaṃ diṭṭhisīlasampadādūsakānaṃ avijjātaṅhānaṃ accantābhāvasamsūcakehi ñānasampadāpahānasampadābhibyañjakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato ca antarāyikanīyānikadhammesu asammohabhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato catuvesārajjasamannāgamo attahitaparahitapaṭṭipatti ca nidānavacanaṃ pakāsītā hoti, tattha tattha sampattiparisāya ajjhāsayanurūpaṃ tthānuppattikappaṭṭibhānena dhammadesanādīpanato. Idha pana anavasesato kāmadosappahānaṃ vidhāya desanādīpanato cāti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ “satthu sampattippakāsanattham nidānavacana”nti. Ettha ca “bhagavatā arahatā”ti imehi padehi yathāvuttaatthavibhāvanatā heṭṭhā dassitā eva.

Tathā **sāsanasampattippakāsanattham** nidānavacanaṃ. Ñāṇakarūṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthakā paṭṭipatti attahitā vā. Tasmā paresamyevatthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanatthēna sāsaṇaṃ, na kabbaracānā. Tayidaṃ satthu caritaṃ kāladadesakaparisāpadesehi tattha tattha nidānavacanehi yathārahaṃ pakāsīyati. Idha pana desakaparisāpadesehīti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ “sāsanasampattippakāsanattham nidānavacana”nti.

Apica **satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsanassa pamāṇabhāvadassanattham** nidānavacanaṃ. Tañcassa pamāṇabhāvadassanaṃ heṭṭhā vuttanayānusāreṇa “bhagavatā arahatā”ti imehi padehi vibhāvītanti veditabbaṃ. Idamettha nidānavacanappayojanassa mukhamattanidassananti.

Nidānavāṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ekakanipāto

1. Paṭhamavaggo

1. Lobhasuttavaṇṇanā

1. Idāni **ekadhammaṃ, bhikkhave, pajahathāti**adinā nayena bhagavatā nikkhittassa suttassa vaṇṇanāya okāso anuppatto. Sā panesā atthavaṇṇanā yasmā suttanikkhepaṃ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hoti, tasmā suttanikkhepaṃ tāva vicāressāma. Cattāro hi suttanikkhepā – attajjhāsayo, parajjhāsayo, pucchāvasiko, aṭṭhuppattikoti. Yathā hi anekasataanekasahassabhedānipi suttantāni saṃkilesabhāgiyādipaṭṭhānanayena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayaḍisuttanikkhepavasena catubbidhataṃ nātivattantīti. Tattha yathā attajjhāsayassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāvasikehi saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca, aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko cāti ajjhāsayapucchānusandhisambhavato; evaṃ yadipi aṭṭhuppattiyā attajjhāsayenapi saṃsaggabhedo sambhavati, attajjhāsayaḍīhi pana purato ṭhitehi aṭṭhuppattiyā saṃsaggo natthīti niravaseso paṭṭhānanayo na sambhavati. Tadantogadhattā vā sambhavantānaṃ sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattāro suttanikkhepā vuttāti veditabbaṃ.

Tatrāyaṃ vacanatto – nikkhipīyatīti nikkhepo, suttam eva nikkhepo **suttanikkhepo**. Atha vā nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo suttanikkhepo, suttadesanāti attho. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti **attajjhāsayo**, attano ajjhāsayo etassāti vā attajjhāsayo. **Parajjhāsayepi** ese va nayo. Pucchāya vasoti pucchāvaso. So etassa atthīti **pucchāvasiko**. Suttadesanāya vatthubhūtaṃ atthassa uppatti atthuppatti, atthuppatti eva aṭṭhuppatti tha-kārassa ṭha-kāraṃ katvā, sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko**. Atha vā nikkhipīyatīti suttam etenāti nikkhepo, attajjhāsayaḍi eva. Etasmim pana atthavikappe attano ajjhāsayo attajjhāsayo. Paresaṃ ajjhāsayo parajjhāsayo. Pucchīyatīti pucchā, pucchitabbo attho, pucchāvasena pavattaṃ dhammappaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasaṃ, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pucchāvasikoti pullīngavasena vuttaṃ. Tathā aṭṭhuppatti eva aṭṭhuppattikoti evamettha attho veditabbo.

Apica paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayassa visuṃ suttanikkhepabhāvo yutto, kevalaṃ attano ajjhāsayeneva dhammatantiṭhapanattham pavattitadesanattā. Parajjhāsayapucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayapucchānaṃ desanāpavattitubhūtaṃ uppattiyam pavattitānaṃ kathaṃ aṭṭhuppattiyam anavarodho, pucchāvasikaṭṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayaṇurodhena pavattitānaṃ kathaṃ parajjhāsayaṇ anavarodhoti? Na codetabbametam. Paresaṃhi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṃ visuṃ gahaṇam. Tathā hi brahmajālādhammāyādasuttādīnaṃ (dī. na. 1.1 ādayo) vaṇṇāvaṇṇānaṃsuppādādidesanānimittam aṭṭhuppatti vuccati. Paresaṃ puccham vinā ajjhāsayaṃeva nimittam katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭoyamatthoti.

Yāni bhagavā parehi anajjhīṭṭho kevalaṃ attano ajjhāsayeneva katheti, seyyathidaṃ – ākaṅkheyyasuttaṃ, tuvaṭṭakasuttantievamādīni (su. ni. 921 ādayo; ma. ni. 1.64 ādayo), tesam attajjhāsayo nikkhepo.

Yāni pana “paripakkā kho rāhulassa vimuttiparipācanīyā dhammā, yaṃnūnāhaṃ rāhulaṃ uttarim āsavānaṃ khaye vineyya”nti evaṃ paresaṃ ajjhāsayaṃ khantiṃ abhinīhāraṃ bujjanabhāvaṅca oloketvā parajjhāsayaṃavasena kathitāni, seyyathidaṃ – rāhulovādasuttaṃ, dhammacakkappavattanasuttantievamādīni (ma. ni. 2.107 ādayo; 3.416 ādayo; saṃ. ni. 3.59; mahāva. 19-20), tesam parajjhāsayo nikkhepo.

Bhagavantaṃ pana upasaṅkamitvā devā manussā catasso parisā cattāro vaṇṇā ca tathā tathā pañhaṃ pucchanti “bojjaṅgā bojjaṅgāti, bhante, vuccanti, nīvaraṇā nīvaraṇāti vuccanti”tiadinā, evaṃ puṭṭhena bhagavatā yāni kathitāni bojjaṅgasamuyuttādīni (saṃ. ni. 5.186) tesam pucchāvasiko nikkhepo.

Yāni pana tāni uppannaṃ kāraṇaṃ paṭicca kathitāni, seyyathidaṃ – dhammāyādaṃ, puttamaṃsūpamaṃ, dārukkhandhūpamantievamādīni (ma. ni. 1.29; saṃ. ni. 2.63), tesam aṭṭhuppattiko

nikkhepo.

Evamimesu catūsu suttanikkhepesu imassa suttassa parajjhāsayo nikkhepo. Parajjhāsayavasena hetam nikkhittam. Kesam ajjhāsayena? Lobhe ādīnavadassīnam puggalānam. Keci pana “attajjhāsayo”ti vadanti.

Tattha **ekadhammam**, **bhikkhavi**tiādīsu **ekasaddo** attheva aññatthe “sassato attā ca loko ca, idameva saccam moghamaññanti ittheke abhivadanti”tiādīsu (ma. ni. 3.27). Atthi seṭṭhe “cetaso ekodibhāva”ntiādīsu (dī. ni. 1.228; pārā. 11). Atthi asahāye “eko vūpakaṭṭho”tiādīsu (dī. ni. 1.405). Atthi saṅkhāyam “ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”tiādīsu (a. ni. 8.29). Idhāpi saṅkhāyameva datṭhabbo.

Dhamma-saddo pariyattisaccasamādhipaññāpakatipuññāpattisuññatāñeyyasabhāvādīsu dissati. Tathā hissa “idha bhikkhu dhammam pariyāpuṇāti”tiādīsu (a. ni. 5.73) pariyatti attho. “Diṭṭhadhammo”tiādīsu (dī. ni. 1.299) saccāni. “Evamdhammā te bhagavanto ahesu”ntiādīsu (dī. ni. 2.13; 3.142) samādhī. “Saccam dhammo dhiti cāgo, save pecca na socati”tiādīsu (jā. 1.1.57) paññā. “Jātidhammānam, bhikkhave, sattānam evam icchā uppajjati”tiādīsu (dī. ni. 2.398) pakati. “Dhammo have rakkhati dhammacāri”ntiādīsu (jā. 1.10.102) puññam. “Tiṇṇam dhammānam aññatarena vadeyya pārājikena vā saṅghādisesena vā pācittiyena vā”tiādīsu (pārā. 444) āpatti. “Tasmiṃ kho pana samaye dhammā honti”tiādīsu (dha. sa. 121) suññatā. “Sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñānamukhe āpātham āgacchanti”tiādīsu (mahāni. 156; cūḷani. mogharājamāṇavapucchānidessa 85) ñeyyo. “Kusalā dhammā akusalā dhammā”tiādīsu (dha. sa. tikamātikā 1) sabhāvo attho. Idhāpi sabhāvo. Tasmā **ekadhammanti** ekaṃ saṃkilesasabhāvanti adhippāyo. Eko ca so dhammo cāti ekadhammo, tam ekadhammam.

Bhikkhaviti bhikkhū ālapati. Kimattham pana bhagavā dhammam desento bhikkhū ālapati, na dhammameva desetīti? Satījananattam. Bhikkhū hi aññam cintetāpi dhammam paccavekkhantāpi kammaṭṭhānam manasi karontāpi nisinnā honti. Te paṭhamam anālapitvā dhamme desiyamāne “ayam desanā kiṃnidānā, kiṃpaccayā”ti sallakkhetum na sakkonti. Ālapite pana satim upaṭṭhapetvā sallakkhetum sakkonti, tasmā satījananattam “bhikkhave”ti ālapati. Tena ca tesam bhikkhanasīlatādiguṇayogasiddhena vacanena hīnādhikajanasevitam vuttiṃ pakāsento uddhatadīnabhāvaniggamaṃ karoti. “Bhikkhave”ti iminā karuṇāvippārasommahadayanananipātapubbaṅgamaṃ vacanena te attano mukhābhīmukhe karonto tena ca kathetukamyatādīpakena vacanena nesam sotukamyatam janeti. Teneva ca sambodhanatthena sādhuṃ savanamamasikārepi niyojati. Sādhuṃ savanamamasikārayattā hi sāsanasampatti.

Aññesupī devamanussesu parisapariyāpannesu vijjamānesu kasmā bhikkhū eva āmantesiṭi? Jeṭṭhaseṭṭhāsannasādāsannihitabhāvato. Sabbaparisaśādhāraṇā hi bhagavato dhammadesanā, parisāya ca jeṭṭhā bhikkhū paṭhamuppannattā, seṭṭhā anagāriyabhāvaṃ ādiṃ katvā satthu cariyānuvidhāyakattā sakalasāsanapaṭiggāhakattā ca, āsannā tattha nisennesu samīpavuttiyā, sadāsannihitā satthusantikāvacarattā. Apica te dhammadesanāya bhājanam yathānusiṭṭham paṭipattisabbhāvato, viśesato ca ekacce bhikkhū sandhāya ayam desanāti te eva ālapi.

Pajahathāti ettha **pahānam** nāma tadanigappahānam, vikkhambhanappahānam, samucchadappahānam, paṭipassaddhippahānam, nissaraṇappahānantī pañcavidham. Tattha yaṃ dīpālokeneva tamassa paṭipakkhabhāvato alobhādīhi lobhādīkassa, nāmarūparicchedādivipassanāñāṇehi tassa tassa anattassa pahānam. Seyyathidaṃ – pariccāgena lobhādimalassa, sīlena paṇātipātādidussīlyassa, saddhādīhi assaddhiyādīkassa, nāmarūpavavattāhānena sakkāyadīṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudīṭṭhīnam, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvitarānena kathamkathībhāvassa, kalāpasammasanena “aham mamā”ti gāhassa, maggāmaggavavattāhānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadīṭṭhiyā, vayadassanena

sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhayesu abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanena abhiritasaññāya, mucchitukamyatāññāyena amucchitukamyatāya upekkhāññāyena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyā, nibbānena paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhānimittaggāhassa pahānaṃ, etaṃ **tadaṅgappahānaṃ** nāma.

Yaṃ pana upacārappanābhedenā samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭappahāreneva udakapiṭṭhe sevālassa tesāṃ tesāṃ nīvaraṇādīdhammānaṃ pahānaṃ, etaṃ **vikkhambhanappahānaṃ** nāma. Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato attano santāne “diṭṭhigānaṃ pahānāyā”tiādīnā (dha. sa. 277; vibha. 628) nayena vuttassa samudayapakkiyassa kilesagaṇassa accantaṃ appavattibhāvena samucchindanaṃ, idaṃ **samucchedappahānaṃ** nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ, etaṃ **paṭippassaddhippahānaṃ** nāma. Yaṃ pana sabbasaṅkhataniṣaṭṭā pahīnasabbasaṅkhattaṃ nibbānaṃ, etaṃ **nissaraṇappahānaṃ** nāma. Evaṃ pañcavidhe pahāne anāgāmikabhāvakarassa pahānassa adhippetattā idha samucchedappahānanti vedittabbaṃ. Tasmā **pajahathāti** pariccajatha, samucchindathāti attho.

Ahanti bhagavā attānaṃ niddisati. **Voti** ayaṃ vosaddo paccattaupayogakaraṇasāmivacanapadapūraṇasampadānesu dissati. Tathā hi “kacci, pana vo anuruddhā, samaggā sammodamānā”tiādīsu (ma. ni. 1.326) paccatte āgato. “Gacchatha, bhikkhave, paṇāmemi vo”tiādīsu (ma. ni. 2.157) upayoge. “Na vo mama santike vatthabba”ntiādīsu (ma. ni. 2.157) karaṇe. “Sabbesaṃ vo, sāriputta, subhāsita”ntiādīsu (ma. ni. 1.345) sāmivacane. “Ye hi vo ariyā parisuddhakāyakkammantā”tiādīsu (ma. ni. 1.35) padapūraṇe. “Vanapatthapariyāyaṃ vo, bhikkhave, desessāmi”tiādīsu (ma. ni. 1.190) sampadāne. Idhāpi sampadāne eva daṭṭhabbo.

Pāṭibhogoti paṭibhū. So hi dhāraṇakaṃ paṭicca dhanikassa, dhanikaṃ paṭicca dhāraṇakassa paṭinidhibhūto dhanikasantaṅkassa tato haraṇādisaṅkhātena bhuñjanena bhogoti paṭibhogo, paṭibhogo eva pāṭibhogo. **Anāgāmitāyāti** anāgāmibhāvattāyā. Paṭisandhiggahaṇavasena hi kāmabhavassa anāgamanato anāgāmī. Yo yassa dhammassa adhiḡamena anāgāmīti vuccati, saphalo so tatiyamaggo anāgāmitā nāma. Iti bhagavā veneyyadamanakusalo veneyyajjhāsāyānukūlaṃ tatiyamaggādhiḡamaṃ lahunā upāyena ekadhammapūraṇatāmattena thiraṃ katvā dassesi yathā taṃ sammāsambuddho. Bhinnabhūmikāpi hi paṭiḡhasaṃyojanādayo tatiyamaggavajjhā kilesā kāmarāgappahānaṃ nātivattantīti.

Kasmā panettha bhagavā attānaṃ pāṭibhogabhāve ṭhapesi? Tesāṃ bhikkhūnaṃ anāgāmimaggādhiḡamāya ussāhajanatthaṃ. Passati hi bhagavā “mayā ‘ekadhammaṃ, bhikkhave, pajahatha, ahaṃ vo pāṭibhogo anāgāmitāyā’ti vutte ime bhikkhū addhā taṃ ekadhammaṃ pahāya sakkā tatiyabhūmiṃ samadhigantūṃ, yato dhammassāmi paṭhamamāha ‘ahaṃ pāṭibhogo’ti ussāhajātā tadatthāya paṭipajjitabbaṃ maññissanti”ti. Tasmā ussāhajanatthaṃ anāgāmitāya tesāṃ bhikkhūnaṃ attānaṃ pāṭibhogabhāve ṭhapesi.

Katamaṃ ekadhammanti ettha **katamanti** pucchāvacaṇaṃ. Pucchā ca nāmesā pañcavidhā – adiṭṭhajotanāpucchā, diṭṭhasaṃsandanāpucchā, vimaticchedanāpucchā, anumati-pucchā, kathetukamyatāpucchāti. Tattha pakatiyā lakkhaṇaṃ aññātaṃ hoti adiṭṭhaṃ atulitaṃ atīritaṃ avibhūtaṃ avibhāvitaṃ, tassa ñāṇāya dassanāya tulanāya tīraṇāya vibhūtatthāya vibhāvanatthāya pañhaṃ pucchati, ayaṃ **adiṭṭhajotanāpucchā**. Pakatiyā lakkhaṇaṃ ñātaṃ hoti diṭṭhaṃ tulitaṃ tīritaṃ vibhūtaṃ vibhāvitaṃ. So aññehi paṇḍitehi saddhiṃ saṃsandanatthāya pañhaṃ pucchati, ayaṃ **diṭṭhasaṃsandanāpucchā**. Pakatiyā saṃsayapakkhando hoti vimatipakkhando dvelhakajāto – “evaṃ nu kho, na nu kho, kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho”ti, so vimaticchedanatthāya pañhaṃ pucchati, ayaṃ **vimaticchedanāpucchā**. Bhagavā hi anumati-ggaṇatthaṃ pañhaṃ pucchati – “taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā”tiādīnā (saṃ. ni. 3.59; mahāva. 21), ayaṃ **anumatipucchā**. Bhagavā bhikkhūnaṃ kathetukamyatāya pañhaṃ pucchati – “cattārome, bhikkhave, āhārā bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃ vā anuggahāya. Katame cattāro”ti (saṃ. ni. 2.11) ayaṃ **kathetukamyatāpucchā**.

Tattha purimā tisso pucchā buddhānaṃ natthi. Kasmā? Tīsu hi addhāsu kiñci saṅkhatam addhāvimuttam vā asaṅkhatam sammāsambuddhānaṃ aditṭham atulitam atīritam avibhūtam avibhāvitam nāma natthi. Tena nesaṃ aditṭhajotanāpucchā natthi. Yaṃ pana tehi attano ñāṇena paṭividdham, tassa aññaṇa samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā saddhiṃ saṃsandanakiccaṃ natthi, tena nesaṃ diṭṭhasaṃsandanāpucchāpi natthi. Yasmā pana buddhā bhagavanto akathamkathā tiṇṇavicikicchā sabbadhammesu vigatasamṣayā, tena nesaṃ vimaticchedanāpucchāpi natthi. Itarā pana dve pucchā atthi, tāsū ayaṃ kathetukamyatāpucchāti veditabbā.

Idāni tāya pucchāya puṭṭhamattham sarūpato dassento “**lobham, bhikkhave, ekadhamma**”ntiādimāha. Tattha lubbhanti tena, sayam vā lubbhāti, lubbhanamattameva vā tanti **lobho**. Svāyaṃ ārammaṇaggahaṇalakkhaṇo makkaṭālepo viya, abhisāṅgaraso tattakapāle pakkhittamaṃsapesi viya, apariccāgapaccupaṭṭhāno telañjanarāgo viya, saṃyojanīyesu dhammesu assādadassanapadaṭṭhāno, taṇhānadibhāvena vaḍḍhamāno yattha samuppanno, sīghasotā nadī viya mahāsamuddam apāyameva taṃ sattaṃ gahetvā gacchatīti daṭṭhabbo. Kiñcāpi ayaṃ lobhasaddo sabbalobhasāmaññavacano, idha pana kāmarāgavacanoti veditabbo. So hi anāgāmi maggavajjho.

Puna **bhikkhveti** ālapanam dhammassa paṭiggāhakabhāvena abhimukhībhūtānaṃ tattha ādarajananattham. **Pajahathāti** iminā pahānābhīsamayo vihito, so ca pariññāsacchikiriyābhāvanābhīsamayehi saddhiṃ eva pavattati, na visunti catusaccādhīṭṭhānāni cattāripi sammādiṭṭhiyā kiccāni vihītāneva honti. Yathā ca “lobham pajahathā”ti vutte pahānekaṭṭhabhāvato dosādīnampi pahānaṃ atthato vuttameva hoti, evaṃ samudayasaccavisaye sammādiṭṭhikicce pahānābhīsamaye vutte tassā sahakārikāraṇabhūtānaṃ sammāsaṅkappādīnaṃ sesamaggaṅgānampi samudayasaccavisayakiccaṃ atthato vuttameva hotīti paripuṇṇo ariyamaggabyāpāro idha kathitoti daṭṭhabbo. Iminā nayena satipaṭṭhānādīnampi bodhipakkhiyadhammānaṃ byāpārassa idha vuttabhāvo yathārahaṃ vitthāretabbo.

Apicettha **lobham pajahathāti** etena pahānapariññā vuttā. Sā ca tīraṇapariññādhiṭṭhānā, tīraṇapariññā ca ñātapariññādhiṭṭhānāti avinābhāvena tissopi pariññā bodhitā honti. Evamettha saha phalena catusaccakammaṭṭhānaṃ paripuṇṇam katvā pakāsītanti daṭṭhabbam. Atha vā **lobham pajahathāti** saha phalena ñāṇadassanavisuddhi desitā. Sā ca paṭipadāñāṇadassanavisuddhisannissayā... pe... cittavisuddhisīlavissuddhisannissayā cāti nānantarikabhāvena saha phalena sabbāpi satta visuddhiyo vibhāvitāti veditabbam.

Evametāya visuddhikkamabhāvanāya pariññāttayasampādanena lobham pajahitukāmena –

“Anatthajanano lobho, lobho cittappakopano;
Bhayamantarato jātam, taṃ jano nāvabujjhati.

“Luddho attham na jānāti, luddho dhammam na passati;
Andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ lobho sahate naram”. (itivu. 88);

Ratto kho, āvuso, rāgena abhibhūto pariyādinnacitto pāṇampi hanati, adinnampi ādiyati, sandhimpī chindati, nillopampi harati, ekāgārikampi karoti, paripanthepi tiṭṭhati, paradārampi gacchati, musāpi bhaṇati. Tadapi tesam bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ avedayataṃ taṇhānugatānaṃ paritassitaṃ vipphanditameva (a. ni. 3.54).

“Taṇhādutiyo puriso, dīghamaddhāna saṃsaram;
Itthabhāvaññāthābhāvaṃ, saṃsāram nātivattati”. (itivu. 15, 105);

“Natthi rāgasamo aggi, natthi dosasamo kali”. (dha. pa. 202, 251);

“Kāmarāgena ḍayhāmi, cittaṃ me pariḍayhati”. (saṃ. ni. 1.212);

“Ye rāgarattānupatanti sotaṃ, sayamkataṃ makkaṭakova jāla”nti. (dha. pa. 347) ca –

Evamādisuttapadānusārena nānāyehi lobhassa ādīnavam paccavekkhitvā tassa pahānāya paṭipajjitabbaṃ.

Apica cha dhammā kāmarāgassa pahānāya saṃvattanti, asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvārātā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Dasavidhañhi asubhanimittam uggaṇhantassāpi kāmarāgo pahīyati, kāyagatāsati bhāvanāvasena saviññānake uddhumātakādivasena aviññānake asubhe asubhabhāvanānuyogamanuyuttassāpi, manacchaṭṭhesu indriyesu saṃvaraṇavasena satikavāṭena pihitadvārassāpi, catunnam pañcannaṃ vā ālopānaṃ okāse sati udakaṃ pivivā yāpanasīlatāya bhojane mattaññunopi. Tenevāha –

“Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;
Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti. (theragā. 983);

Asubhakammaṭṭhānabhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsū dasaasubhanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tenevāha –

“Atthi, bhikkhave, asubhanimittam, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannaṃ vā kāmacchandassa anuppādāya uppannaṃ vā kāmacchandassa pahānāyā”ti.

Evam pubbabhāge kāmarāgasankhātassa lobhassa pahānāya paṭipanno vipassanaṃ ussukkāpetvā tatiyamaggena taṃ anavasesato samucchindati. Tena vuttaṃ “lobham, bhikkhave, ekadhammaṃ pajahatha, aham vo paṭibhogo anāgāmitāyā”ti.

Etthāha “ko panettha lobho pahīyati, kiṃ atīto, atha anāgato, udāhu paccuppanno”ti? Kiñcetta – na tāva atīto lobho pahīyeyya, na anāgato vā tesam abhāvato. Na hi niruddham anuppannaṃ vā atthīti vuccati, vāyāmo ca aphalo āpajjati. Atha paccuppanno, evampi aphalo vāyāmo tassa sarasabhaṅgattā, saṃkiliṭṭhā ca maggabhāvanā āpajjati, cittavippayutto vā lobho siyā, na cāyaṃ nayo icchitoti. Vuccate – na vuttanayena atītānāgatapaccuppanno lobho pahīyati. Seyyathāpi idha taruṇarukkho asaṅjātaphalo, taṃ puriso kuṭṭhāriyā mūle chindeyya, tassa rukkhassa chede asati yāni phalāni nibbatteyyuṃ, tāni rukkhassa chinntā ajātāni eva na jāyeyyuṃ, evameva ariyamaggādhigame asati uppajjanāraho lobho ariyamaggādhigamena paccayaghātassa katattā na uppajjati. Ayañhi aṭṭhakathāsu “bhūmiladdhuppanno”ti vuccati. Vipassanāya hi ārammaṇabhūtā pañcakkhandhā tassa uppajjanaṭṭhānatāya bhūmi nāma. Sā bhūmi tena laddhāti katvā bhūmiladdhuppanno. Ārammaṇādhiggahituppanno avikkhambhituppanno asamūhatuppannoti ca ayameva vuccati.

Tatthāti tasmim sutte. **Etanti** etaṃ atthajātaṃ. Idāni gāthābandhavasena vuccamānaṃ. **Iti vuccatīti** kena pana vuccati? Bhagavatā va. Aññesu hi tādisesu ṭhānesu saṅgītikārehi upanibandhagāthā honti, idha pana bhagavatā va gāthārucikānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayaavasena vuttamevatthaṃ saṅgahetvā gāthā bhāsītā.

Tattha **yena lobhena luddhāse, sattā gacchanti duggatinti** yena ārammaṇaggahaṇalakkhaṇena tato eva abhisāngarasena lobhena luddhā ajjhattikabāhiresu āyatanesu giddhā gadhitā. **Seti** hi nipātamattaṃ. Akkharacintakā pana idisesu ṭhānesu se-kārāgamaṃ icchanti. Tathā luddhattā eva kāyasucaritādīsū kiñci sucariṭam akatvā kāyaduccaritādīni ca upacinitvā rūpādīsū sattavisattatāya sattāti laddhanāmā pāṇino dukkhassa nibbattiṭṭhānatāya duggatīti saṅkham gataṃ nirayaṃ tiracchāyoniṃ pettivisayañca paṭisandhiggahaṇavasena gacchanti upapajjanti.

Taṃ lobhaṃ sammadaññāya, pajahanti vipassinoti taṃ yathāvuttaṃ lobhaṃ sabhāvato samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇatoti imehi ākārehi sammā aviparītaṃ hetunā ñāyena aññāya ñātātiraṇapariññāsankhātāya paññāya jānitvā rūpādike pañcupādānakkhandhe aniccādīhi vividhehi ākārehi passanato vipassino avasiṭṭhakilese vipassanāpaññāpubbaṅgamāya maggapaññāya samucchadappahānavasena pajahanti, na puna attano santāne uppajjituṃ denti. **Pahāya na punāyanti, imaṃ lokaṃ kudācananti** evaṃ sahaṃjekaṭṭhapahānekaṭṭhehi avasiṭṭhakilesehi saddhiṃ taṃ lobhaṃ anāgāmimaggena pajahitvā puna pacchā imaṃ kāmādhātusaṅkhātāṃ lokaṃ paṭisandhiggahaṇavasena kadācīpi na āgacchanti orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ suppahīnattā. Iti bhagavā anāgāmiphaleṇa desanaṃ niṭṭhāpesi.

Ayampi atthoti nidānāvasānato pabhuti yāva gāthāpariyosānā iminā suttena pakāsito attho. **Api-**saddo idāni vakkhamānasuttatthasampiṇḍano. Sesamaṃ vuttanayameva. Imasmiṃ sutte samudayasaccaṃ sarūpeneva āgataṃ, pahānāpadesena maggasaccaṃ. Itaraṃ saccadvayaṇca tadubhayahetutāya niddhāretabbaṃ. Gāthāya pana dukkhasamudayamaggasaccāni yathārutavaseneva ñāyanti, itaraṃ niddhāretabbaṃ. Eseva nayo ito paresupi suttasu.

Paramatthadīpaniyā khuddakanikāya-aṭṭhakathāya

Itivuttakavaṇṇanāya paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dosasuttavaṇṇanā

2. Vuttañhetama ...pe... dosanti dutiyasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā. Yathā ettha, evamaṃ ito paresupi sabbattha apubbapadavaṇṇanaṃyeva karissāma. Yasmaṃ idaṃ suttaṃ dosabahulānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayaṃ oloketvā dosavūpasamanatthaṃ desitaṃ, tasmā “**dosama, bhikkhave, ekadhammaṃ pajahathā**”ti āgataṃ. Tattha **dosanti** “anattaṃ me acarīti āghāto jāyatī”tiādīnā (vibha. 960) nayena sutte vuttānaṃ navannaṃ, “attaṃ me nācarī”tiādīnaṃca tappaṭipakkhato siddhānaṃ navannamevāti aṭṭhārasannaṃ khāṇukaṇṭakādīnā aṭṭhānena saddhiṃ ekūnavāsatiyā aññatarāghātavattusambhavaṃ āghātaṃ. So hi dussanti tena, sayamaṃ vā dussati, dussanamatameva vā tanti dosoti vuccati. So caṇḍikkalakkhaṇo pahaṭṭāsīvisso viya, visappanaraso visanipāto viya, attano nissayadahanaraso vā dāvaggi viya, dussanapaccupaṭṭhāno laddhokāso viya sapatto, yathāvuttaāghātavattupadaṭṭhāno visasaṃsaṭṭhapūtimuttaṃ viya daṭṭhabbo. **Pajahathāti** samucchindatha. Tattha ye ime –

“Pañcime, bhikkhave, āghātapaṭivīnāyā, yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso paṭivīnetabbo. Katame pañca? Yasmiṃ, bhikkhave, puggale āghāto jāyetha, mettā tasmīṃ puggale bhāvetabbā...pe... karuṇā...pe... upekkhā, asatiāmanasikāro tasmīṃ puggale āpajjitaṃ, evamaṃ tasmīṃ puggale āghāto paṭivīnetabbo. Yasmiṃ, bhikkhave, puggale āghāto jāyetha, kammassakatā tasmīṃ puggale adhiṭṭhātabbā ‘kammassako ayamāyasmā kammaḍāyādo...pe... bhavissatī’ti (a. ni. 5.161) –

Evaṃ pañca āghātapaṭivīnāyā vuttāyeva.

“Pañcime, āvuso, āghātapaṭivīnāyā, yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso paṭivīnetabbo. Katame pañca? Idhāvuso, ekacco puggalo aparisuddhakāyasamācāro hoti parisuddhavaśīsamācāro; evarūpepi, āvuso, puggale āghāto paṭivīnetabbo”ti (a. ni. 5.162) –

Evamaḍīnāpi nayena pañca āghātapaṭivīnāyā vuttā, tesu yena kenaci āghātapaṭivīnāyavidhīnā paccavekkhitvā. Apica yo –

“Ubhatodaṇḍakena cepi, bhikkhave, kakacena corā ocarakā āngamaṅgāni okanteyyumaṃ,

tatrāpi yo mano padūseyya, na me so tena sāsanakaro’’ti (ma. ni. 1.232) satthu ovādo.

‘‘Tasseva tena pāpiyo, yo kuddhaṃ paṭikujjhanti;
Kuddhaṃ appaṭikujjhanto, saṅgāmaṃ jeti dujjayaṃ.

‘‘Ubhinnaṃ matthaṃ carati, attano ca parassa ca;
Paraṃ saṅkupitaṃ ñatvā, yo sato upasammati. (saṃ. ni. 1.188);

‘‘Sattime, bhikkhave, dhammā sapattakantā sapattakaraṇā kodhanaṃ āgacchanti itthiṃ vā purisaṃ vā. Katame satta? Idha, bhikkhave, sapatto sapattassa evaṃ icchati, ‘aho vatāyaṃ dubbaṇṇo assā’’ti. Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, sapatto sapattassa vaṇṇavatāya nandati. Kodhanoyaṃ, bhikkhave, purisapuggalo kodhābhībhūto kodhapareto kiñcāpi so hoti sunhāto suvilitto kappitakesamassu odātavattavasano, atha kho so dubbaṇṇova hoti kodhābhībhūto. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo dhammo sapattakanto sapattakaraṇo kodhanaṃ āgacchati itthiṃ vā purisaṃ vā.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sapatto sapattassa evaṃ icchati ‘aho vatāyaṃ dukkhaṃ sayeyyā’’ti...pe... na pacurattho assāti...pe... na bhogavā assāti...pe... na yasavā assāti...pe... na mittavā assāti...pe... kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyyāti. Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, sapatto sapattassa sugatigamane nandati. Kodhanoyaṃ, bhikkhave, purisapuggalo kodhābhībhūto kodhapareto kāyena duccharitaṃ carati, vācāya duccharitaṃ carati, manasā duccharitaṃ carati. So kāyena duccharitaṃ caritvā vācāya duccharitaṃ caritvā manasā duccharitaṃ caritvā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā...pe... nirayaṃ upapajjati kodhābhībhūto’’ti (a. ni. 7.64).

‘‘Kuddho atthaṃ na jānāti, kuddho dhammaṃ na passati...pe.... (a. ni. 7.64);

‘‘Kodhaṃ jahe vippajaheyya mānaṃ, saṃyojanaṃ sabbamatikkameyya. (dha. pa. 221);

‘‘Anatthajanano kodho, kodho cittappakopano...pe.... (a. ni. 7.64);

‘‘Kodhaṃ chetvā sukhaṃ seti, kodhaṃ chetvā na socati;
Kodhassa visamūlassa, madhuraggassa brāhmaṇā’’ti. (saṃ. ni. 1.187);

‘‘Ekāparādhaṃ khama bhūripañña,
Na paṇḍitā kodhabalā bhavanti’’ti. –

Evamādinā nayena dose ādīnave vuttappaṭipakkhato dosappahāne ānisaṃse ca paccavekkhitvā pubbabhāge dosaṃ tadaṅgappahānādivasena pajahitvā vipassanaṃ ussukkāpetvā tatiyamaggena sabbaso dosaṃ samucchindatha, pajahathāti tesam bhikkhūnaṃ tattha niyojanaṃ. Tena vuttaṃ ‘‘dosaṃ, bhikkhave, ekadhammaṃ pajahathā’’ti. **Duṭṭhāseti** āghātena dūsitacittatāya paduṭṭhā. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paṭhamasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayameva.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mohasuttavaṇṇanā

3. Tatiye **mohanti** aññānaṃ. Tañhi dukkhe aññānaṃ, dukkhasamudaye aññānaṃ, dukkhanirodhe aññānaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññānantiādinā nayena vibhāgena anekappabhedampi muyhanti. Tena sayam vā muyhati muyhanamattameva vā tanti mohoti vuccati. So cittassa andhabhāvalakkhaṇo, aññānalakkhaṇo vā, asappaṭivedharaso, ārammaṇasabhāvachchādanaraso vā,

asammāppaṭṭipaccupaṭṭhāno, andhakārapaccupaṭṭhāno vā, ayonisomanasikārapadaṭṭhāno, sabbākusalānaṃ mūlanti daṭṭhabbo. Idhāpi **pajahathā**ti padassa –

“Mūlho atthaṃ na jānāti, mūlho dhammaṃ na passati;
Andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ moho sahate naraṃ”. (itivu. 88);

“Anatthajanano moho...pe.... (itivu. 88);

“Avijjā, bhikkhave, pubbaṅgamā akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā” (itivu. 40);

“Mohasambandhano loko, bhabbarūpova dissati”; (Udā. 70);

“Moho nidānaṃ kammānaṃ samudayāya” (a. ni. 3.34);

“Mūlho kho, brāhmaṇa, mohena abhibhūto pariyādinnacitto diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavatī”ti ca –

Ādinā nayena “yo koci dhammo kāmacchandādisaṃkilesadhammehi nibbattetabbo, atthato sabbo so mohahetuko”ti ca mohe ādinavaṃ tappaṭṭipakkhato mohappahāne ānisaṃsaṅca paccavekkhitvā kāmacchandādippahānakkameneva pubbabhāge tadaṅgādivasena mohaṃ pajahantā tatiyamaggena yathāvuttalobhadosekaṭṭhaṃ mohaṃ samucchadavasena pajahathāti attho daṭṭhabbo. Anāgāmimaggavajjho eva hi moho idhādhippetoti. **Mūlhāseti** kusalākusalasāvajjānavajjādibhede attano hitāhite sammūlhā. Sesāṃ vuttanayameva.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kodhasuttavaṇṇanā

4. Catutthe **kodhanti** dosaṃ. Doso eva hi kodhapariyāyena bujjhanakānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayavasena evaṃ vutto. Tasmā dutīyasutte vuttanayenevettha attho veditabbo. Apica kujjhanalakkhaṇo kodho, āghātakaraṇaraso, cittassa byāpattibhāvapaccupaṭṭhāno, cetaso pūtibhāvoti daṭṭhabboti ayampi viseso veditabbo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Makkhasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **makkhanti** paraguṇamakkhanaṃ. Yadipi hi so gūthaṃ gahetvā paraṃ paharanto viya attano karaṃ paṭhamataraṃ makkhatīyeva, tathāpi paresaṃ guṇamakkhanādhippāyena pavattetabbattā “paraguṇamakkhano”ti vuccati. Tathā hi so udakapuñchanamīva nhātassa sarīragataṃ udakaṃ paresaṃ guṇe makkheti puñchati vināseti, parehi vā katānaṃ mahantānampi kārānaṃ khepanato dhamśanato makkhoti vuccati. So paraguṇamakkhanalakkhaṇo, tesāṃ vināsanaraso, tadavacchādanapaccupaṭṭhāno. Atthato pana paresaṃ guṇamakkhanākārena pavatto domanassasahagatacittuppādoti daṭṭhabbaṃ. **Pajahathā**ti tattha vuttappabhedāṃ dosaṃ, dose ca vuttanayaṃ ādinavaṃ, pahāne cassa ānisaṃsaṃ paccavekkhitvā pubbabhāge tadaṅgādivasena pajahantā vipassanaṃ usukkāpetvā tatiyamaggena anavasesaṃ samucchindathāti attho. **Makkhāseti** makkhitā makkhitaparaguṇā, paresaṃ guṇānaṃ makkhitāro, tato eva attanopi dhamśitagauṇāti attho. Sesāṃ vuttanayameva.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mānasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe mānanti jātiādivatthukaṃ cetaso unnamaṇaṃ. So hi “seyyohamasmī” tiādinā nayena maññanti tena, sayamaṃ vā maññati, mānanaṃ sampaggahoti vā mānoti vuccati. Svāyamaṃ sey-yohamasmīti māno, sadiso-hamasmīti māno, hīnohamasmīti mānoti evamaṃ tividho. Puna sey-yassa sey-yohamasmīti māno, sey-yassa sadiso, sey-yassa hīno; sadisassa sey-yo, sadisassa sadiso, sadisassa hīno; hīnassa sey-yo, hīnassa sadiso, hīnassa hīnohamasmīti mānoti evamaṃ navavidhopi unnatilakkhaṇo, ahaṃkāraso, sampaggaharaso vā, uddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno, ketukamyatāpaccupaṭṭhāno vā, diṭṭhivippayuttalobhapadaṭṭhāno ummādo viyāti daṭṭhabbo. **Pajahathāti** tassa sabbassapi attukkaṃsanaparavambhananimittatā, garuṭṭhāniyesu abhivādanapaccupaṭṭhānaañjalikamma-sāmīcikkammādīnaṃ akaraṇe kāraṇatā, jātimadapurisamadādivhāvena pamādāpattihetubhāvoti evamādibhedamaṃ ādīnavaṃ tappaṭipakkhato niraṭimānatāya ānisaṃsaṅga paccavekkhitvā rājasabhaṃ anupatto caṇḍālo viya sabrahmacārīsu nīcaccittataṃ paccupaṭṭhapetvā pubbabhāge tadaṅgādivasena taṃ pajahantā vipassanaṃ vaḍḍhetvā anāgā-mimaggena samucchindathāti attho. Anāgā-mimaggavajjho eva hi māno idhādhippeto. **Mattāseti** jātimadapurisamadādivasena mānena pamādāpattihetubhūtena mattā attānaṃ pagga-hetvā carantā. Sesamaṃ vuttanayameva.

Imesu pana paṭipāṭiyā chasu suttesu gāthāsu vā anāgā-miphalaṃ pāpetvā desanā niṭṭhāpitā. Tattha ye ime avihā atappā sudassā sudassī akaniṭṭhāti upapattibhavavasena pañca anāgāmino, tesu avihesu upapannā avihā nāma. Te antarāparinibbāyī, upahaccaparinibbāyī, asaṅkhāraparinibbāyī, sasaṅkhāraparinibbāyī, uddhamasoto akaniṭṭhagāmīti pañcavidhā, tathā atappā, sudassā, sudassino. Akaniṭṭhesu pana uddhamasoto akaniṭṭhagāmī pariḥāyati. Tattha yo avihādīsu uppajjitvā āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā arahattappattiyā kilesaparinibbānena parinibbāyati, ayaṃ **antarāparinibbāyī** nāma. Yo pana avihādīsu ādīto pañcakappasatādivhedamaṃ āyuvemajjhaṃ atikkamitvā parinibbāyati, ayaṃ **upahaccaparinibbāyī** nāma. Yo asaṅkhārena adhimattappayogaṃ akatvā appadukkhena akasirena parinibbāyati, ayaṃ **asaṅkhāraparinibbāyī** nāma. Yo pana sasaṅkhārena adhimattappayogaṃ katvā dukkhena kicchena kasirena parinibbāyati, ayaṃ **sasaṅkhāraparinibbāyī** nāma. Itaro pana avihādīsu uddhamavāhitabhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ, vaṭṭasotaṃ, maggasotameva vāti uddhamasoto. Avihādīsu uppajjitvā arahattaṃ pattuṃ asakkonto tattha tattha yāvatayukaṃ ṭhatvā paṭisandhiggahaṇavasena akaniṭṭhaṃ gacchatīti akaniṭṭhagāmī.

Ettha ca uddhamasoto akaniṭṭhagāmī, uddhamasoto na akaniṭṭhagāmī, na uddhamasoto akaniṭṭhagāmī, na uddhamasoto na akaniṭṭhagāmīti catukkaṃ vedittabbaṃ. Kathamaṃ? Yo avihato paṭṭhāya cattāro devaloke sodhetvā akaniṭṭhaṃ gantvā parinibbāyati, ayaṃ uddhamasoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana heṭṭhā tayo devaloke sodhetvā sudassīdevaloke ṭhatvā parinibbāyati, ayaṃ uddhamasoto na akaniṭṭhagāmī nāma. Yo ito akaniṭṭhameva gantvā parinibbāyati, ayaṃ na uddhamasoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana heṭṭhā catūsu devalokesu tattha tattheva parinibbāyati, ayaṃ na uddhamasoto, na akaniṭṭhagāmī nāmāti.

Tattha avihesu uppajjitvā kappasatato uddhaṃ parinibbāyiko, dvinnamaṃ kappasatānaṃ matthake parinibbāyiko, pañcakappasate asampatte parinibbāyikoti tayo antarāparinibbāyino. Vuttañhetamaṃ “upapannaṃ vā samanantarā appattaṃ vā vemajjha”nti (pu. pa. 36). Vā-saddena hi pattamattopi saṅgahitoti. Evamaṃ tayo antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyī eko uddhamasoto. Tesu asaṅkhāraparinibbāyino pañca, sasaṅkhāraparinibbāyino pañcāti dasa honti. Tathā atappāsudassāsudassīsūti cattāro dasakā cattārīsaṃ akaniṭṭhe pana uddhamasotassa abhāvato tayo antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyīti asaṅkhāraparinibbāyino cattāro, sasaṅkhāraparinibbāyino cattāroti aṭṭha, evamete aṭṭhacattārīsaṃ anāgāmino. Te sabbepi imesu suttesu avisesavacanaṃ gahitāti daṭṭhabbaṃ.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sabbapariññāsuttavaṇṇanā

7. Sattame **sabbanti** anavasesaṃ. Anavasesavācako hi ayaṃ sabba-saddo. So yena yena sambandhaṃ gacchati, tassa tassa anavasesataṃ dīpeti; yathā “sabbaṃ rūpaṃ, sabbā vedanā, sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesū”ti. So paṇāyaṃ sabba-saddo sappadesanippadesavisayatāya duvidho. Tathā hesa sabbasabbaṃ, padesasabbaṃ, āyatanasabbaṃ, sakkāyasabbanti catūsu visayesu diṭṭhappayogo. Tattha “sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthamāgacchanti”tiādīsu (cūḷani. mogharājamānavapucchāniddeśa 85) sabbasabbasmim āgato. “Sabbesaṃ vo, sārīputtā, subhāsitaṃ pariyāyenā”tiādīsu (ma. ni. 1.345) padesasabbasmim. “Sabbaṃ vo, bhikkhave, desessāmi, cakkhuñceva rūpañca...pe.... Manañceva dhamme cā”ti (saṃ. ni. 4.23-25) ettha āyatanasabbasmim. “Sabbadhammāpariyāyaṃ vo, bhikkhave, desessāmi”tiādīsu (ma. ni. 1.1) sakkāyasabbasmim. Tattha sabbasabbasmim āgato nippadesavisayo, itaresu tīsupi āgato sappadesavisayo. Idha pana sakkāyasabbasmim veditabbo. Vipassanāya ārammaṇabhūtā tebhūmakadhammā hi idha “sabba”nti anavasesato gahitā.

Anabhijānanti “ime dhammā kusalā, ime akusalā, ime sāvajjā, ime anavajjā”tiādinā “ime pañcakkhandhā, imāni dvādasāyatanāni, imā aṭṭhārasa dhātuyo, idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, ayaṃ dukkhasamudayo ariyasacca”nti ca ādinā sabbe abhiññeyye dhamme aviparītasabhāvato anabhijānanto abhivisiṭṭhena ñāṇena na jānanto. **Aparijānanti** na parijānanto. Yo hi sabbaṃ tebhūmakadhammajātaṃ parijānāti, so tīhi pariññāhi parijānāti – ñātapariññāya, tīraṇapariññāya, pahānapariññāya. Tattha katamā ñātapariññā? Sabbaṃ tebhūmakam nāmarūpaṃ – “idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, na ito bhiyyo. Idaṃ nāmaṃ, ettakaṃ nāmaṃ, na ito bhiyyo”ti bhūtappasādādippabhedam rūpaṃ, phassādippabhedam nāmañca, lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānato vavatthapeti. Tassa avijjādikañca paccayaṃ pariggaṇhāti. Ayaṃ ñātapariññā. Katamā tīraṇapariññā? Evaṃ ñātam katvā taṃ sabbaṃ tīreti aniccato dukkhato rogatoti dvācattālīsāya ākārehi. Ayaṃ tīraṇapariññā. Katamā pahānapariññā? Evaṃ tīrayitvā aggamaggena sabbasmim chandarāgam pajahati. Ayaṃ pahānapariññā.

Diṭṭhi visuddhikañkhāvitaraṇavisuddhiyopi ñātapariññā.

Maggāmaggaṇapadāññānādanavisuddhiyo kalāpasammasanādanulomapariyosānā vā paññā tīraṇapariññā. Ariyamaggena pajahanaṃ pahānapariññā. Yo sabbaṃ parijānāti, so imāhi tīhi pariññāhi parijānāti. Idha pana virāgappahānānaṃ paṭikkhepavasena visum gahitattā ñātapariññāya tīraṇapariññāya ca vasena parijānānaṃ veditabbā. Yo panevaṃ na parijānāti, taṃ sandhāya vuttaṃ “aparijāna”nti.

Tattha cittaṃ avirājayanti tasmim abhiññeyyavisesa pariññeyye attano cittasantānaṃ na virājayaṃ, na virajjanto; yathā tattha rāgo na hoti, evaṃ virāgānupassanaṃ na uppādentoti attho. **Appajahanti** vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya tattha pahātabbayuttakaṃ kilesavaṭṭaṃ anavasesato na pajahanto. Yathā cetam, evaṃ abhijānanādayopi missakamaggavasena veditabbā. Pubbabhāge hi nānācittavasena ñātatīraṇapahānapariññāhi kamena abhijānanādīni sampādetvā maggakāle ekakkhaṇeneva kiccavasena taṃ sabbaṃ nipphādentam ekameva ñāṇam pavattatīti. **Abhabbo dukkhakkhayāyāti** nibbānāya sakalassa vaṭṭadukkhassa khepanāya na bhabbo, nālam na samatthoti attho.

Sabbañca khoti ettha **ca**-saddo byatireke, **kho**-saddo avadhāraṇe. Tadubhayena abhijānanādito laddhabbaṃ visesaṃ dukkhakkhayassa ca ekantakāraṇam dīpeti. Abhijānanādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttameva. Tattha pana paṭikkhepavasena vuttaṃ, idha vidhānavasena veditabbam. Ayameva viseso. Apica **abhijānanti** upādānakkhandhapañcakaṣaṅkhātam sakkāyasabbaṃ sarūpato paccayato ca ñāṇassa abhimukhikaraṇavasena abhijānanto hutvā abhāvākārādi-pariggahena taṃ aniccādilakkhaṇehi paricchijjāmanavasena parijānanto. **Virājayanti** sammadevassa aniccātādiavabodhena uppannabhayādīnavanibbidādīññānubhāvena attano cittaṃ virattaṃ karonto tattha aṇumattampi rāgam anuppādentoti. **Pajahanti** vuṭṭhānagāminivipassanāsahitāya maggapaññāya samudayapakkiyaṃ

kilesavaṭṭaṃ pajahanto samucchindanto. **Bhabbo dukkhakkhayāyāti** evaṃ kilesamalappahānena sabbassa kammavaṭṭassa parikkhīnattā anavasesavipākavaṭṭakhepanāya sakalasaṃsāravaṭṭadukkhaparikkhayabhūtāya vā anupādisesāya nibbānadhātuyā bhabbo ekantenetaṃ pāpuṇitunti evamettha attho daṭṭhabbo.

Yo sabbam sabbato nātvāti yo yuttayogo āraddhaviṭṭassako sabbam tebhūmakadhammajātaṃ sabbato sabbabhāgena kusalādikkhandhādivibhāgato dukkhādīpīlanādivibhāgato ca. Atha vā **sabbatoti** sabbasmā kakkhaḷaphusanādilakkhaṇādito aniccādito cāti sabbākārato jānitvā vipassanāpubbaṅgamena maggañāṇena paṭivijjhivā, vipassanāñāṇena vā jānanahetu. **Sabbatthesu na rajjatīti** sabbesu atītādivasena anekabhedabhinnesu sakkāyadhammesu na rajjati, ariyamaggādhigamena rāgaṃ na janeti. Imināssa taṇhāgāhassa abhāvaṃ dassento taṃ nimittattā diṭṭhamānaggāhānaṃ ‘‘etaṃ mama esohamasmi, eso me attā’’ti imassa micchāgāhattayassapi abhāvaṃ dasseti. **Sa veti ettha sa-iti** nipātamattaṃ. **Ve-ti** byattaṃ, ekaṃsenāti vā etasmiṃ atthe nipāto. **Sabbapariññāti** sabbaparijānato, yathāvuttassa sabbassa abhisamayavasena parijānato. **Soti** yathāvutto yogāvacarō, ariyo eva vā. **Sabbadukkhamaṃpaccagāti** sabbam vaṭṭadukkhamaṃ accagā atikkami, samatikkamīti attho.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mānapariññāsuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame apubbaṃ natthi, kevalaṃ mānavasena desanā pavattā. Gāthāsu pana **mānupetā ayaṃ pajāti** kammakilesehi pajāyatīti **pajāti** laddhanāmā ime sattā maññanalakkhaṇena mānena upetā upagatā. **Mānaganthā bhava ratāti** kimikīṭapaṭaṅgādiattabhāvepi mānena ganthitā mānasamaṃyojanena saṃyuttā. Tato eva dīgharattaṃ paribhāvītāhaṃkāravasena ‘‘etaṃ mamā’’ti saṅkhāresu ajjhosānabahulattā tatha nīccasukhaattādivipallāsavasena ca kāmādivhave ratā. **Mānaṃ aparijānantāti** mānaṃ tīhi pariññāhi na parijānantā. Arahattamaggañāṇena vā anatikkamantā, ‘‘mānaṃ aparīññāyā’’ti keci paṭhanti. **Āgantāro punabbhavanti** puna āyātiṃ upapattibhavaṃ. Punappunaṃ bhavanato vā punabbhavasāṅkhātāṃ saṃsāraṃ aparāparaṃ parivattanavasena gantāro upagantāro honti, bhavato na parimuccantīti attho. **Ye ca mānaṃ pahantvāna, vimuttā mānasāṅkhayeti** ye pana arahattamaggena sabbaso mānaṃ pajahitvā mānassa accantasāṅkhayabhūte arahattaphale nibbāne vā tadekaṭṭhasabbakilesavimuttiyā vimuttā suṭṭhu muttā. **Te mānaganthābhibhuno, sabbadukkhamaṃpaccaganti** te parikkhīṇabhavasamaṃyojanā arahanto sabbaso mānaganthaṃ mānasamaṃyojanaṃ samucchadappahānena abhibhavitvā ṭhitā, anavasesaṃ vaṭṭadukkhamaṃ atikkamiṃsūti attho. Evametasmaṃ sattamasutte ca arahattaṃ kathitanti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Lobhadosapariññāsuttadvayaṇṇanā

9-10. Navamadasamesu apubbaṃ natthi. Desanāvilāsavasena tathā bujjanakānaṃ veneyyānaṃ ajjhāsayaavasena vā tathā desitānīti daṭṭhabbaṃ.

Navamadasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1-3. Mohapariññādisuttavaṇṇanā

11-13. Dutiyavaggepi paṭhamādīni tīṇi suttāni vuttanayāneva, tathā desanākāraṇampi vuttameva.

4. Avijjānīvaraṇasuttavaṇṇanā

14. Catutthe – “**nāhaṃ, bhikkhave**” tiādīsu na-kāro paṭisedhattho. **Ahanti** bhagavā attānaṃ niddisati. **Aññanti** idāni vattabbaavijjānīvaraṇato aññaṃ. **Ekanīvaraṇampīti** ekanīvaraṇadhammampi. **Samanupassāmīti** dve samanupassanā – diṭṭhisamanupassanā ca ñāṇasamanupassanā ca. Tatha “rūpaṃ attato samanupassatī” tiādīnā (a. ni. 4.200; paṭi. ma. 1.130) āgatā ayaṃ diṭṭhisamanupassanā nāma. “Aniccato samanupassati, no niccato” tiādīnā (paṭi. ma. 3.35) pana āgatā ayaṃ ñāṇasamanupassanā nāma. Idhāpi ñāṇasamanupassanāva adhippetā. “Samanupassāmī” ti ca padassa na-kārena sambandho. Idaṃ vuttaṃ hoti – “ahaṃ, bhikkhave, sabbaññutaññāṇasaṅkhātena samantacakkhunā sabbadhamme hatthāmalakaṃ viya olokontopi aññaṃ ekanīvaraṇampi na samanupassāmī” ti.

Yena nīvaraṇena nivutā pajā dīgharattaṃ sandhāvanti saṃsarantīti yena nīvaraṇakasabhāvattā nīvaraṇena dhammasabhāvaṃ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ adatvā chādetvā pariyonandhitvā ṭhānena andhakārena nivutā sattā anādimatasamsāre aparimāṇe kappe mahantesu ceva khuddakesu ca bhavādīsu aparāparuppattivāsena sabbato dhāvanti ceva saṃsaranti, ca. Ārammaṇantarasaṅkamanavasena vā sandhāvanaṃ, bhavantarasaṅkamanavasena saṃsaraṇaṃ. Kilesānaṃ balavabhāvena vā sandhāvanaṃ, dubbalabhāvena saṃsaraṇaṃ. Khaṇikamaraṇavasena vā ekajātiyaṃ sandhāvanaṃ, vohāramaraṇavasena anekāsu jātīsu saṃsaraṇaṃ. Cittavasena vā sandhāvanaṃ, “cittamassa vidhāvati” ti hi vuttaṃ, kammavasena saṃsaraṇaṃ. Evaṃ sandhāvanasaṃsaraṇānaṃ viseso veditabbo.

Yathayidanti yathā idaṃ. Ya-kāro padasandhikaro, sandhivasena rassattaṃ. **Avijjānīvaraṇanti** ettha pūretuṃ ayuttaṭṭhena kāyaduccarītādi avindiyaṃ nāma, aladdhabbanti attho. Taṃ avindiyaṃ vindatīti avijjā. Viparītato kāyasucarītādi vindiyaṃ nāma, taṃ vindiyaṃ na vindatīti avijjā. Khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanatṭhaṃ, dhātūnaṃ suññaṭṭhaṃ, indriyānaṃ ādhipateyyaṭṭhaṃ, saccānaṃ tathaṭṭhaṃ dukkhādīnaṃ pīlanādīvasena vuttaṃ catubbidhaṃ atthaṃ aviditaṃ karotītipi avijjā. Antavirahite saṃsāre satte javāpetīti vā avijjā, paramatthato vā avijjamānesu itthipurisādīsu javati pavattati, vijjamānesu khandhādīsu na javati, na pavattatīti avijjā. Apica cakkhuvīññānādīnaṃ vatthārammaṇānaṃ paṭiccasamuppādapāṭiccasamuppānānaṃca dhammānaṃ chādanatopi avijjā. Avijjāva nīvaraṇanti avijjānīvaraṇaṃ.

Avijjānīvaraṇena hi, bhikkhave, nivutā pajā dīgharattaṃ sandhāvanti saṃsarantīti idaṃ purimasseva dalhīkaraṇatthaṃ vuttaṃ. Purimaṃ vā – “yathayidaṃ, bhikkhave, avijjānīvaraṇa” nti evaṃ opammadassanavasena vuttaṃ, idaṃ nīvaraṇānubhāvadassanavasena. Kasmā panettha avijjāva evaṃ vuttā, na aññe dhammāti? Ādīnavapaṭicchādanena kāmacchandādīnaṃ visesappaccayabhāvato. Tathā hi tāya paṭicchādītādīnave visaye kāmacchandādayo pavattanti.

Natthaññoti ādikā gāthā vuttassa avuttassa ca atthassa saṅgaṇhanavasena bhāsītā. Tatha **nivutāti** nivāritā paliguṇṭhitā, paṭicchādītāti attho. **Ahorattanti** divā ceva rattiṇca, sabbakālanti vuttaṃ hoti. **Yathā mohena āvutāti** yena pakārena avijjānīvaraṇasaṅkhātena mohena āvutā paṭicchādītā suviññeyyampi ajānantiyo pajā saṃsāre saṃsaranti, tathārūpo añño ekadhammopi ekanīvaraṇampi natthīti yojetabbaṃ. **Ye ca mohaṃ pahantvāna, tamokhandhaṃ padālayanti** ye pana ariyasāvakaṃ pubbhāge tadaṅgādippahānavasena, heṭṭhimamaggehi vā taṃtaṃmaggavajjhaṃ mohaṃ pajahitvā aggamaggena vajirūpamaññaṇena mohasaṅkhātameva tamorāsiṃ padālayiṃsu, anavasesato samucchindiṃsu. **Na te puna saṃsarantīti** te arahanto –

“Khandhānaṃca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abbochinnāṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī” ti. –

Evaṃ vutte imasmiṃ saṃsāre na saṃsaranti na paribbhamanti. Kiṃ kāraṇā? **Hetu tesam na vijjati**,

yasmā saṃsārassa hetu mūlakāraṇaṃ avijjā, sā tesam na vijjati, sabbaso natthi samucchinnattāti.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ḍṭaṇhāsamojjanasuttavaṇṇanā

15. Pañcame yassa vijjati, taṃ puggalaṃ dukkhehi, kammaṃ vā vipākehi, bhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāse vā bhavantarādīhi saṃyojetīti **saṃyojanaṃ**. Taṇhāyanatṭhena **taṇhā**, tasati sayam paritasati, tasanti vā etāyāti taṇhā. **Saññuttāti** cakkhādīsu abhinivesavatthūsu baddhā. Sesam vuttanayameva. Kāmañcettha avijjāyapi saṃyojanabhāvo taṇhāya ca nīvaraṇabhāvo atthiyeva, tathāpi avijjāya paṭicchādītādnavehi bhavehi taṇhā satte saṃyojetīti imassa visesassa dassanattham purimasutte avijjā nīvaraṇabhāvena, idha ca taṇhā saṃyojanabhāvene vuttā. Kiñca nīvaraṇasaṃyojanappadhānassa dassanattham. Yathā hi nīvaraṇabhāvena avijjā saṃkilesadhammānaṃ padhānabhūtā pubbaṅgamā ca, evaṃ saṃyojanabhāvena nesam taṇhāti tadadhīnappadhānabhāvaṃ dassetuṃ suddvaye evamete dhammā vuttā. Apica visesena avijjā nibbānasukham nivāretīti “nīvaraṇa”nti vuttā, taṇhā saṃsāradukkheṇa satte saṃyojetīti “saṃyojana”nti.

Dassanagamanantarāyakaṇato vā vijjācaraṇavipakkhato dvayaṃ dvidhā vuttaṃ. Vijjāya hi ujuvipaccanīkabhūtā avijjā nibbānadassanassa aviparītadassanassa ca visesato antarāyakarā, caraṇadhammānaṃ ujuvipaccanīkabhūtā taṇhā gamanassa sammāpaṭipattiyā antarāyakarāti; evamayam avijjāya nivuto andhīkato taṇhāya saṃvuto baddho assutavā puthujjano andho viya baddho mahākantāraṃ, saṃsārakantāraṃ nātivattati. Anattahuppattihetudvayadassanatthampi dvayaṃ dvidhā vuttaṃ. Avijjāgato hi puggalo bālabhāvena attham parihāpeti, anattañca attano karoti, akusalo viya āturo asappāyakiriyāya. Jānantopi bālo bālabhāvena attham parihāpeti, anattañca karoti jānanto viya rogī asappāyasevī. Makkaṭālepopamasuttaṃ cetassa atthassa sādhamam.

Paṭiccasamuppādassa mūlakāraṇadassanatthampettha dvayaṃ dvidhā vuttaṃ. Visesena hi sammohassa balavabhāvato avijjākhettam atīto addhā, patthanāya balavabhāvato taṇhākhettam anāgato addhā. Tathā hi bāljano sammohabahulo atītamanusocati, tassa avijjāpaccayā saṅkhārāti sabbam netabbam. Patthanābahulo anāgataṃ pajjapati, tassa taṇhāpaccayā upādānantiādi sabbam netabbam. Teneva tāsam pubbantāharaṇena aparantapaṭisandhānena cassa yathākkammaṃ mūlakāraṇatā dassitāti veditabbanti.

Gāthāsu **taṇhādutiyoti** taṇhāsahāyo. Taṇhā hi nirudakakantāre marīcikāya udakasaññā viya pipāsābhibhūtam appaṭīkārādukkhābhibhūtampi sattaṃ assādasandassanavasena sahāyakiccaṃ karontī bhavādīsu anibbindam katvā paribbhamāpeti, tasmā taṇhā purisassa “dutiya”ti vuttā. Nanu ca aññepi kilesādayo bhavābhinibbattiyā paccayāva? Saccametam, na pana tathā visesappaccayo yathā taṇhā. Tathā hi sā kusalehi vinā akusalehi, kāmāvacarādikusalehi ca vinā rūpāvacarādikusalehi bhavanibbattiyā visesappaccayo, yato samudayasaccanti vuccatīti. **Itthabhāvaññathābhāvanti** itthabhāvo ca aññathābhāvo ca itthabhāvaññathābhāvo. So etassa atthīti itthabhāvaññathābhāvo saṃsāro, taṃ tattha itthabhāvo manussattaṃ, aññathābhāvo tato avasiṭṭhasattāvāsā. Itthabhāvo vā tesam tesam sattānaṃ paccuppanno attabhāvo, aññathābhāvo anāgatattabhāvo. Evarūpo vā aññopi attabhāvo itthabhāvo, na evarūpo aññathābhāvo. Tam itthabhāvaññathābhāvaṃ saṃsāraṃ khandhadhātuāyatanapaṭipāṭim nātivattati, na atikkamati.

Etamādīnaṃ nātvā, taṇham dukkhassa sambhavanti etaṃ sakalavaṭṭadukkhassa sambhavaṃ samudayaṃ taṇham ādīnaṃ ādīnavato nātvāti attho. Atha vā **etamādīnaṃ nātvāti** etaṃ yathāvuttaṃ saṃsāranātivattanaṃ ādīnaṃ dosaṃ nātvā. **Taṇham dukkhassa sambhavanti** taṇhañca vuttanayena vaṭṭadukkhassa padhānakāraṇanti nātvā. **Vītataṇho anādāno, sato bhikkhu, paribbajeti** evaṃ tīhi pariññāhi pariṇānto vipassanaṃ vaḍḍhetvā maggaṭipāṭiyā taṇham vigamento aggamaggena sabbaso vītataṇho vigatataṇho, tato eva catūsu upādānesu kassacipi abhāvena āyatim

paṭisandhisāṅkhātassa vā ādānassa abhāvena anādāno, sativepullappattiyā sabbattha satokāritāya sato bhinnakilesa bhikkhu paribbaje careyya, khandhapariniḅbānena vā saṅkhārappavattito apagaccheyyāti attho.

Pañcamasuttavaṅṅanā niṭṭhitā.

6. Paṭhamasekhasuttavaṅṅanā

16. Chaṭṭhe **sekhassā**ti ettha kenatṭhena sekho? Sekkhadhammapaṭilābhato sekho. Vuttañhetam –

“Kittāvatā nu kho, bhante, sekho hotīti? Idha, bhikkhu, sekhāya sammādiṭṭhiyā samannāgato hoti...pe... sekkena sammāsamādhinā samannāgato hoti. Ettāvatā kho, bhikkhu, sekho hotī”ti (saṃ. ni. 5.13).

Apica sikkhatīti sekho. Vuttampi cetam –

“Sikkhatīti kho, bhikkhu, tasmā sekhoti vuccati. Kiñca sikkhati? Adhisīlampi sikkhati, adhiccitampi sikkhati, adhipaññampi sikkhati. Sikkhatīti kho, bhikkhu, tasmā sekhoti vuccatī”ti (a. ni. 3.86).

Yopi kalyāṅaputhujjano anulomappaṭipadāya paripūrakārī sīlasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyānuyogamanuyutto pubbarattāpararattam bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanānuyogamanuyutto viharati – “ajja vā sve vā aññataram sāmāññaphalaṃ adhigamissāmi”ti, sopi vuccati sikkhatīti sekhoti. Imasmiṃ atthe na paṭivijjhantova sekho adhippeto, atha kho kalyāṅaputhujjanopi. Appattam mānasaṃ etenāti **appattamānaso**. **Mānasanti** “antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso”ti (saṃ. ni. 1.151; mahāva. 33) ettha rāgo mānasanti vutto. “Cittam mano mānasa”nti (dha. sa. 63, 65) ettha cittam. “Appattamānaso sekho, kālaṃ kayirā jane sutā”ti (saṃ. ni. 1.159) ettha arahattam. Idhāpi arahattameva adhippetam. Tena appattaarahattassāti vuttam hoti.

Anuttaranti seṭṭham, asadisanti attho. Catūhi yogehi khemaṃ anupaddutanti **yogakkhemaṃ**, arahattameva adhippetam. **Patthayamānassāti** dve patthanā taṅhāpatthanā, kusalacchandapatthanā ca. “Patthayamānassa hi jappitāni, pavedhitam vāpi pakappitesū”ti (su. ni. 908; mahāni. 137) ettha taṅhāpatthanā.

“Chinnaṃ pāpimato sotam, viddhastam vinaṭikataṃ;
Pāmojjabahulā hotha, khemaṃ patthetha bhikkhavo”ti. (ma. ni. 1.352);

Ettha kattukamyatākusalacchandapatthanā, ayameva idhādhippetā. Tena patthayamānassāti tam yogakkhemaṃ gantukāmassa tanninnassa tapponassa tappabbhārassāti attho. **Viharatoti** ekaṃ iriyāpathadukkaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ harato. Atha vā “sabbe saṅkhārā aniccāti adhimuccanto saddhāya viharatī”tiādinaṃ niddesanayena cettha attho daṭṭhabbo. **Ajjhattikanti** niyakajjhattasaṅkhāte ajjhatte bhavaṃ ajjhattikaṃ. **Aṅganti** kāraṇam. **Iti karitvāti** evaṃ katvā. **Na aññaṃ ekaṅgampi samanupassāmīti** ettha ayaṃ saṅkhepattho – bhikkhave, ajjhattam attano santāne samuṭṭhitaṃ kāraṇanti katvā aññaṃ ekakāraṇampi na samanupassāmi yaṃ evaṃ bahūpakāraṃ, **yathayidaṃ yoniso manasikāro**ti upāyamanasikāro, pathamanasikāro, aniccādīsu aniccādinayeneva manasikāro, aniccānulomikena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā ābhogo samannāhāro manasikāro. Ayaṃ yoniso manasikāro.

Idāni yoniso manasikārassa ānubhāvaṃ dassetuṃ “**yoniso, bhikkhave, bhikkhu manasi karonto akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāvetī**”ti vuttam. Tattha **yoniso manasi karontoti** “idaṃ dukkaṃ ariyasaccaṃ, ayaṃ dukkhasamudayo ariyasaccaṃ, ayaṃ dukkhanirodho ariyasaccaṃ, ayaṃ

dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasacca’’nti catūsu ariyasaccesu yoniso manasikāraṃ pavattento.

Tatrāyaṃ atthavibhāvanā – yadipi idaṃ suttaṃ avisesena sekkhapuggalavasena āgataṃ, catumaggasādhāraṇavasena pana saṅkhepeneva kammaṭṭhānaṃ kathayissāma. Yo catusaccakammaṭṭhāniko yogāvacaro “taṇhāvajjā tebhūmakā khandhā dukkhaṃ, taṇhā samudayo, ubhinnaṃ appavatti nirodho, nirodhasampāpako maggo’’ti evaṃ pubbe eva ācariyasantike uggahitacatusaccakammaṭṭhāno. So aparena samayena vipassanāmaggaṃ samāruḷho samāno tebhūmake khandhe “idaṃ dukkha’’nti yoniso manasi karoti, upāyena pathena samannāharatī ceva vipassati ca. Vipassanā hi idha manasikārasīsenā vuttā. Yā paṇāyaṃ tassa dukkhassa samuṭṭhāpikā purimabhavikā taṇhā, ayaṃ dukkhasamudayoti yoniso manasi karoti. Yasmā pana idaṃ dukkhaṃ, ayaṇca samudayo idaṃ ṭhānaṃ patvā nirujjhanti na pavattanti, tasmā yadidaṃ nibbānaṃ nāma, ayaṃ dukkhanirodhoti yoniso manasi karoti. Nirodhasampāpakaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, “ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yoniso manasi karoti, upāyena pathena samannāharatī ceva vipassati ca.

Tatrāyaṃ upāyo – abhiniveso nāma khandhe hoti, na vivaṭṭe, tasmā ayamattho – “imasmiṃ kāye pathavīdhātu, āpodhātu’’tiādinā (dī. ni. 2.378) nayena cattāri mahābhūtāni tadanusārena upādārūpāni ca pariggahetvā “ayaṃ rūpakkhandho’’ti vavatthapeti. Taṃ vavatthāpayato uppanne tadārammaṇe cittacetāsikadhamme “ime cattāro arūpakkhandhā’’ti vavatthapeti. Tato “ime pañcakkhandhā dukkha’’nti vavatthapeti. Te pana saṅkhepato nāmaṇca rūpañcāti dve bhāgā honti. Idaṇca nāmarūpaṃ sahetu sappaccayaṃ uppajjati, tassa ayaṃ avijjābhavataṇhādiko hetu, ayaṃ āhārādiko paccayoti hetuppaccaye vavatthapeti. So tesāṃ paccayānaṇca paccayuppannānaṇca yāthāvasarasalakkhaṇaṃ vavatthapetvā “ime dhammā ahutvā bhavanti, hutvā nirujjhanti, tasmā aniccā’’ti aniccalakkhaṇaṃ āropeti, “udayabbayaṭṭhāpātā dukkhā’’ti dukkhalakkhaṇaṃ āropeti, “avasavattanato anattā’’ti anattalakkhaṇaṃ āropeti.

Evaṃ tilakkhaṇāni āropetvā vipassanto udayabbayañāṇupattiyā uppanne obhāsādike vipassanupakkilese ‘amaggo’’ti udayabbayañāṇameva “ariyamaggassa upāyabhūto pubbhāgamaggo’’ti maggāmaggaṃ vavatthapetvā puna udayabbayañāṇaṃ paṭipāṭiyā bhaṅgañāṇādīni ca uppādentō sotāpattimaggādayo pāpuṇāti. Tasmīṃ khaṇe cattāri saccāni ekappaṭivedheneva paṭivijjhanti, ekābhisamayena abhisameti. Tattha dukkhaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhanto, samudayaṃ pahānappaṭivedhena paṭivijjhanto sabbaṃ akusalaṃ pajahati, nirodhaṃ sacchikiriyāpaṭivedhena paṭivijjhanto maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhanto sabbaṃ kusalaṃ bhāveti. Ariyamaggo hi nippariyāyato kucchitasalanādiatthena kusalo, tasmīṃca bhāvite sabbepi kusalā anavajjabodhipakkhiyadhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchantīti. Evaṃ yoniso manasi karonto akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti. Tathā hi vuttaṃ – “idaṃ dukkhanti yoniso manasi karoti, ayaṃ dukkhasamudayoti yoniso manasi karoti’’tiādi (ma. ni. 1.21). Aparampi vuttaṃ “yoniso manasikārasampannasetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno paṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati’’ti (saṃ. ni. 5.55).

Yoniso manasikāroti gāthāya ayaṃ saṅkhepattho – sikkhati, sikkhāpadāni tassa atthi, sikkhanasīloti vā **sekho**. Saṃsāre bhayaṃ ikkhatīti **bhikkhu**. Tassa sekhasa bhikkhuno **uttamatthassa** arahattassa **pattiyā** adhigamāya yathā yoniso manasikāro, evaṃ **bahukāro** bahūpakāro añño koci dhammo natthi. Kasmā? Yasmā yoniso upāyena manasikāraṃ purakkhatvā **padahaṃ** catubbidhasammappadhānavasena padahanto, **khayaṃ dukkhassa pāpuṇe** saṃkilesavaṭṭadukkhassa parikkhayaṃ pariyosānaṃ nibbānaṃ pāpuṇe adhigaccheyya, tasmā yoniso manasikāro bahukāroti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiyasekhasuttavaṇṇanā

17. Sattame **bāhiranti** ajjhattasantānato bahi bhavaṃ. **Kalyāṇamittatā**ti yassa sīlādiguṇasampanno

aghassa ghātā, hitassa vidhātā sabbākārena upakārako mitto hoti, so puggalo kalyāṇamitto, tassa bhāvo kalyāṇamittatā. Tatrāyaṃ kalyāṇamitto pakatiyā saddhāsampanno hoti sīlasampanno sutasampanno cāgasampanno vīriyasampanno satisampanno samādhisampanno paññāsampanno. Tattha saddhāsampattiyā saddahati tathāgatassa bodhiṃ, tena sammāsambodhihetubhūtaṃ sattesu hitasukhesitaṃ na pariccajati, sīlasampattiyā sabrahmacārīnaṃ piyo hoti garu ca bhāvanīyo codako pāpagarahī vattā vacanakkhamo, sutasampattiyā khandhāyatanasaccapaṭiccasamuppādādikānaṃ gambhīrānaṃ kathānaṃ kattā hoti, cāgasampattiyā appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho, vīriyasampattiyā attano paresaṅca hitappaṭipattiyāṃ āradhāvīriyo hoti, satisampattiyā upaṭṭhitassati hoti paramena satinepakkena samannāgato cirakatampi cirabhāsītampi saritā anussaritā, samādhisampattiyā avikkhitto hoti samāhito ekaggacitto, paññāsampattiyā aviparītaṃ pajānāti. So satiyā kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesanto paññāya sattānaṃ hitasukhaṃ yathābhūtaṃ jānitvā samādhinā tattha abyaggacitto hutvā vīriyena satte ahitato nisedhetvā ekantahite niyojeti. Tenevāha –

“Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo;
Gambhīraṅca kathāṃ kattā, no cāṭṭhāne niyojako”’ti. (netti. 113);

Kalyāṇamitto, bhikkhave, bhikkhu akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāvetīti kalyāṇamitto puggalo kalyāṇamittaṃ nissāya kammassakatāññaṃ uppādeti, uppannaṃ saddhaṃ phātiṃ karoti, saddhājāto upasaṅkamati upasaṅkamitvā dhammaṃ suṇāti. Taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhati, tena saddhāpaṭilābhena gharāvāsaṃ pahāya pabbajjaṃ anutiṭṭhati, catupārisuddhisīlaṃ sampādeti, yathābalaṃ dhutadhamme samādāya vattati, dasakathāvattulābhī hoti, āradhāvīriyo viharati upaṭṭhitassati sampajāno pubbarattāpararattaṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanānuyogamanuyutto, nacirasseva vipassanaṃ usukkāpetvā ariyamaggādhigamena sabbhaṃ akusalaṃ samucchindati, sabbaṅca kusalaṃ bhāvanāpāripūriṃ gamento vaḍḍheti. Vuttañhetā –

“Kalyāṇamittassetāṃ, megghiya, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa ‘yaṃ sīlavā bhavissati, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharissati ācāragocarasaṃpanno, aṇumattesu vajjesu, bhayadassāvī samādāya sikkhissati, sikkhāpadesu’.

“Kalyāṇamittassetāṃ...pe... kalyāṇasampavaṅkassa ‘yaṃ yāyaṃ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā ekantanibbidāya...pe... nibbānāya saṃvattati. Seyyathidaṃ – appicchakathā, santuṭṭhikathā, pavivekakathā, asaṃsaggakathā, vīriyārambhakathā, sīlakathā, samādhikathā...pe... vimuttiññāḍassanakathā. Evarūpāya kathāya nikāmalābhī bhavissati akicchālābhī akasiralābhī’.

“Kalyāṇamittassetāṃ ...pe... kalyāṇasampavaṅkassa ‘yaṃ āradhāvīriyo viharissati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya thāmaṃvā dalhaparakkamo anikkhattadhuro kusalesu dhammesu’.

“Kalyāṇamittassetāṃ...pe... kalyāṇasampavaṅkassa ‘yaṃ paññāvā bhavissati, udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā’”’ti (udā. 31).

Evāṃ sakalavaṭṭadukkhaparimuccananimittaṃ kalyāṇamittatāti veditabbaṃ. Tenevāha –

“Mamañhi, ānanda, kalyāṇamittaṃ āgamma jātidhammā sattā jātiyā parimuccanti, jarādhammā sattā jarāya parimuccanti”’tiādi (saṃ. ni. 1.129).

Tena vuttaṃ – “kalyāṇamitto, bhikkhave, bhikkhu akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāvetī”’ti.

Gāthāya **sappatissoti** patissavasāṅkhātena saha patissenāti sappatisso, kalyāṇamittassa ovādaṃ

sirasā sampaṭicchako subbacoti attho. Atha vā hitasukhe paṭiṭṭhāpanena pati isetīti patisso, ovādadāyako. Garuādarayogena tena patissena saha vattatīti sappatisso, garūsu garucittikārabahulo. **Sagāravoti** chabbidhenapi gāravena yutto. **Karam mittānaṃ vacananti** kalyāṇamittānaṃ ovādaṃ karonto yathovādaṃ paṭipajjanto. **Sampajānoti** sattaṭṭhāniyena sampajaññena samannāgato. **Patissatoti** kammaṭṭhānaṃ phātiṃ, gametuṃ samatthāya satiyā patissato satokārī. **Anupubbenāti** silādivisuddhipaṭipāṭiyā, tattha ca vipassanāpaṭipāṭiyā ceva maggapaṭipāṭiyā ca. **Sabbasaṃyojanakkhayanti** kāmarāgasāṃyojanādīnaṃ sabbesaṃ saṃyojanānaṃ khepanato sabbasaṃyojanakkhayasaṅkhātassa ariyamaggassa pariyosānabhūtaṃ arahattaṃ, tassa ārammaṇabhūtaṃ nibbānameva vā. **Pāpuṇe** adhigaccheyyāti attho. Iti imesu dvīsu suttesu ariyamaggādhigamassa sathhārā padhānaṅgaṃ nāma gahitanti veditabbaṃ.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saṅghabhedasuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame ekadhammoti kataroyaṃ suttanikkhepo? Aṭṭhuppattiko. Tatrāyaṃ saṅkhepakathā – devadatto hi ajātasattuṃ duggahaṇaṃ gāhāpetvā tassa pitaraṃ rājānaṃ bimbisāraṃ tena mārāpetvāpi abhimāre payojetvāpi silāpavijjhanena lohituppādakammaṃ katvāpi na tāvatā pākaṭo jāto, nālāgiriṃ vissajjtvā pana pākaṭo jāto. Atha mahājano “evarūpampi nāma pāpaṃ gahetvā rājā vicarati” ti kolāhalaṃ akāsi, mahāghoso ahosi. Taṃ sutvā rājā attanā dīyamānāni pañca thālipākasatāni pacchindāpesi, upaṭṭhānampissa nāgamāsi. Nāgarāpi kulaṃ upagatassa kaṭacchubhattampissa nādaṃsu. So parihīnalābhasakkāro kohaññena jīvitukāmo sathhāraṃ upasaṅkamitvā pañca vatthūni yācitvā “alam, devadatta, yo icchati, so āraññiko hotū” tiādīnā (pārā. 409; cūḷava. 343) bhagavatā paṭikkhitto tehi pañcahi vatthūhi bālaṃ lūkhappasannaṃ janaṃ saññāpento pañcasate vajjiputtake salākaṃ gāhāpetvā saṅhaṃ bhinditvāva te ādāya gayāsīsaṃ agamāsi. Atha dve aggasāvaka sattu āṇāya tattha gantvā dhammaṃ desevā te ariyaphale paṭiṭṭhāpetvā ānayaṃsu. Ye panassa saṅghabhedāya parakkamantassa laddhiṃ rocetvā tatheva paggayha ṭhitā saṅhe bhijjante bhinne ca samanūññā ahesuṃ, tesu taṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya ahosi.

Devadattopi na cirasseva rogābhībhūto bālāhagilāno maraṇakāle “sathhāraṃ vandissāmī” ti mañcakasivikāya nīyamāno jetavanapokkharāṇitīre ṭhapito pathaviyā vivare dinne patitvā avīcimhi nibbatti, yojanasatiko cassa attabhāvo ahosi kappatṭhiyo tālakkhandaḥaparimāṇehi ayasūlehi vinividdho. Devadattapakkhikāni ca pañcamattāni kulasaṭāni tassa laddhiyaṃ ṭhitāni saha bandhavehi niraye nibbattāni. Ekadivasaṃ bhikkhū dhammasabhāyaṃ kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ “āvuso, devadattena saṅhaṃ bhindantena bhāriyaṃ kammaṃ kata” nti. Atha sathhā dhammasabhaṃ upagantvā “kāya nuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā” ti pucchitvā “imāya nāmā” ti vutte saṅghabhede ādīnavaṃ dassento imaṃ suttaṃ abhāsi. Keci pana bhaṇanti “devadattassa tappakkhikānañca tathā niraye nibbattabhāvaṃ disvā saṅghabhede ādīnavaṃ dassento bhagavā attano ajjhāsayeneva imaṃ suttaṃ desesī” ti.

Tattha **ekadhammoti** eko akusalo mahāsāvajjadhammo. **Loketi** sattaloke. **Uppajjamāno uppajjati** ettha bhedaṃvattanikesu bhaṇḍanādīsu saṅhe uppannesupi “dhammo adhammo” tiādīsu aṭṭhārasabhedakaravattūsu yassa kassaci dīpanavasena voharantesupi tattha rucijananatthaṃ anussāventesupi anussāvetvā salākāya gāhitāyapi saṅghabhedo uppajjamāno nāma hoti, salākāya pana gāhitāya cattāro vā atirekā vā yadā āveṇikaṃ uddesaṃ vā saṅhakammaṃ vā karonti, tadā saṅghabhedo uppajjati nāma. Kate pana tasmīṃ saṅghabhedo uppanno nāma? Kammaṃ, uddeso, vohāro, anussāvanā, salākaggāhoti imesu hi pañcasu saṅghassa bhedaḥāraṇesu kammaṃ vā uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānussāvanasālākaggāhā pana pubbhāgāti.

Bahujanāhitāyā tiādīsu 0.mahājanassa jhānamaggādisampattinivāraṇena ahitāya, saggasampattinivāraṇena asukhāya, apāyūpapattihetubhāvena anattāya. Akusaladhammasena vā

ahitāya, hitamattassapi abhāvā sugatīyampi nibbattanakakāyikacetasikadukkhāya uppajjatīti sambandho. **Devamanussānanti** idaṃ “bahuno janassā”ti vuttetu ukkaṭṭhapuggalaniddeso. Aparo nayo – **bahujanāhitāyāti** bahujanassa mahato sattakāyassa ahitathāya, diṭṭhadhammikasamparāyikaanattahāyāti attho. **Asukhāyāti** diṭṭhadhammikasamparāyikaasukhatthāya, duvidhadukkhathāyāti attho. **Anatthāyāti** paramatthapaṭikkhepāya. Nibbānañhi paramattho, tato uttarim attho natthi. **Ahitāyāti** maggapaṭikkhepāya. Nibbānasampāpakamaggato hi uttarim hitam nāma natthi. **Dukkhāyāti** ariyasukhavirādhanena vaṭṭadukkhathāya. Ye hi ariyasukhato viraddhā taṃ adhigantuṃ abhabbā, te vaṭṭadukkhhe paribbhamanti, ariyasukhato ca uttarim sukhaṃ nāma natthi. Vuttañhetam “ayaṃ samādhi paccuppanasukho ceva āyatiñca sukhavipāko”ti (dī. ni. 3.355; a. ni. 5.27).

Idāni “saṅghabhedo”ti sarūpato dassetvā tassa ahitādīnaṃ ekantahetubhāvaṃ pakāsetuṃ “**saṅghe kho pana, bhikkhave, bhinne**”tiādīmāha. Tattha **bhinneti** nimittatthe bhummaṃ yathā “adhanānaṃ dhane ananuppadiyamāne”ti (dī. ni. 3.91), bhedahetūti attho. **Aññamaññaṃ bhaṇḍanānīti** catunnaṃ parisānaṃ tappakkhikānañca “eso dhammo, neso dhammo”ti aññamaññaṃ vivadanāni. Bhaṇḍanañhi kalahassa pubbabhāgo. **Paribhāsāti** “idañcidañca vo anattamaṃ karissāmā”ti bhayuppādanavasena tajjanā. **Parikkhepāti** jātiādivasena parito khepā, dasahi akkosavatthūhi khumsanavambhanā. **Pariccajanāti** ukkhepaniyakammakaraṇādivasena nissāraṇā. **Tatthāti** tasmim saṅghabhede, tannimitte vā bhaṇḍanādike. **Appasannāti** ratanattayaguṇānaṃ anabhiññā. **Na pasīdantīti** “dhammacārino samacārino”tiādīnā yvāyaṃ bhikkhūsu pasādanākāro, tathā na pasīdanti, tesam vā sotabbaṃ saddhātabbaṃ na maññanti. Tathā ca dhamme sathari ca appasannāva honti. **Ekaccānaṃ aññathattanti** puthujjanānaṃ aviruḷhasaddhānaṃ pasādaññathattam.

Gāthāyaṃ **āpāyikoti**ādīsu apāye nibbattanārahatāya āpāyiko. Tatthapi avīcisaṅkhāte mahāniraye uppajjatīti **nerayiko**. Ekaṃ antarakappaṃ paripuṇṇameva katvā tattha tiṭṭhatīti **kappaṭṭho**. Saṅghabhedasaṅkhāte vagge ratoti **vaggarato**. Adhammiyatāya **adhammo**. Bhedakaravatthūhi saṅghabhedasaṅkhāte eva ca adhamme ṭhitoti **adhammaṭṭho**. **Yogakkhemā padhaṃsatīti** yogakkhemato hitato padhaṃsati parihāyati, catūhi vā yogehi anupaddutattā yogakkhemam nāma arahattaṃ nibbānañca, tato panassa dhaṃsane vattabbameva natthi. Diṭṭhisīlasāmaññato samhataṭṭhena **saṅghaṃ**, tato eva ekakammādividhānayogena **samaggaṃ** sahitaṃ. **Bhetvānāti** pubbe vuttalakkaṇena saṅghabhedena bhindivā. **Kappanti** āyukappaṃ. So panettha antarakappova. **Nirayamhīti** avīcimahānirayamhi.

Atṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Saṅghasāmaggīsuttavaṇṇanā

19. Navame **ekadhammoti** eko kusaladhammo anavajjadhammo. “Ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo”tiādīnā sace saṅghe vivādo uppajjeyya, tattha dhammakāmena viññunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ “ṭhānaṃ kho, panetaṃ vijjati, yadidaṃ vivādo vaḍḍhamāno saṅgharājīyā vā saṅghabhedāya vā samvatteyyā”ti. Sace taṃ adhikaraṇaṃ attanā paggahetvā ṭhito, aggiṃ akkantena viya sahasā tato oramitabbaṃ. Atha parehi taṃ paggahitaṃ sayañcetaṃ sakkoti vūpasametum, ussāhajāto hutvā dūrampi gantvā tathā paṭipajjitabbaṃ, yathā taṃ vūpasammati. Sace pana sayam na sakkoti, so ca vivādo uparūpari vaḍḍhateva, na vūpasammati. Ye tattha patirūpā sikkhākāmā sabrahmacārino, te ussāhetvā yena dhammena yena vinayena yena satthusāsanena taṃ adhikaraṇaṃ yathā vūpasammati, tathā vūpasametabbaṃ. Evaṃ vūpasamentassa yo saṅghasāmaggikaro kusalo dhammo, ayamettha ekadhammoti adhippeto. So hi ubhatopakkhiyānaṃ dvelhakajātānaṃ bhikkhūnaṃ, tesam anuvattanavasena ṭhitānaṃ bhikkhūnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ tesam ārakkhadevatānaṃ yāvadeva brahmānaṃpi uppajjanārahaṃ ahitaṃ dukkhāvahaṃ saṃkilesadhammaṃ apantvā mahato puññarāsissa kusalābhisandassa hetubhāvato sadevakassa lokassa hitasukhāvaho hoti. Tena vuttam “**ekadhammo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati bahujanahitāyā**”tiādi. Tassattho

anantarassutte vuttavipariyāyena vedittabbo. **Saṅghasāmaggī**ti saṅghassa samaggabhāvo bhedaḥbhāvo ekakammatā ekuddesatā ca.

Gāthāyaṃ **sukhā saṅghassa sāmaggī**ti sukhassa paccayabhāvato sāmaggī sukhāti vuttā. Yathā “sukho buddhānamuppādo”ti (dha. pa. 194). **Samaggānañcanuggahoti** samaggānaṃ sāmaggianumodanena anuggaṇṇaṃ sāmaggianurūpaṃ, yathā te sāmaggim na vijahanti, tathā gahaṇaṃ ṭhapaṇaṃ anubalappadānanti attho. **Saṅghaṃ samaggaṃ katvānāti** bhinnāṃ saṅghaṃ rājiṭṭaṃ vā samaggaṃ sahitaṃ katvā. **Kappanti** āyukappameva. **Saggamhi modatīti** kāmāvacaradevaloke aññe deve dasahi ṭhānehi abhibhavitvā dibbasukhaṃ anubhavanto icchitanipphattiyāva modati pamodati lalati kīṭatīti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paduṭṭhacittasuttavaṇṇanā

20. Dasamassa kā uppatti? Aṭṭhuppattiyeva. Ekadivasaṃ kira bhikkhū dhammasabhāyaṃ sannisinnā kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ – “āvuso, idhekacco bahuṃ puññakammaṃ karoti, ekacco bahuṃ pāpakammaṃ, ekacco ubhayavomissakaṃ karoti. Tatha vomissakārino kīdiso abhisamparāyo”ti? Atha satthā dhammasabhaṃ upaganvā paññattavarabuddhāsane nisinnō taṃ kathaṃ sutvā “bhikkhave, maraṇāsannakāle saṃkiliṭṭhacittassa duggati pāṭikākhā”ti dassento imāya aṭṭhuppattiyā idaṃ suttaṃ desesi.

Tatha **idhāti** desāpadese nipāto. Svāyaṃ katthaci padesaṃ upādāya vuccati “idheva tiṭṭhamānassa, devabhūtaṃ me sato”tiādīsu (dī. ni. 2.369). Katthaci sāsanaṃ upādāya “idheva, bhikkhave, samaṇo idha dutiyo samaṇo”tiādīsu (ma. ni. 1.139; a. ni. 4.241). Katthaci padapūraṇamatte “idhāhaṃ, bhikkhave, bhuttāvī assaṃ pavārito”tiādīsu (ma. ni. 1.30). Katthaci lokaṃ upādāya vuccati “idha tathāgato lokaṃ uppajjati”tiādīsu (a. ni. 3.61). Idhāpi lokaṃ eva daṭṭhabbo. **Ekaccanti** ekaṃ, aññataranti attho. **Puggalanti** sattaṃ. So hi yathāpaccayaṃ kusalākusalānaṃ tabbipākānaṃ pūraṇato maraṇavasena galanato ca puggaloti vuccati. **Paduṭṭhacittanti** padosena āghātena duṭṭhacittaṃ. Atha vā **paduṭṭhacittanti** dosena rāgādīnā padūsitacittaṃ. Ettha ca **ekaccanti** idaṃ paduṭṭhacittassa puggalassa visesaṃ. Yassa hi paṭisandhidāyakaṃ okāsamakāsi, so tathā vutto. Yassa ca akusalappavattito cittaṃ nivattetvā kusalavasena otāretuṃ na sakkā, evaṃ āsannamaraṇo. **Evanti** idāni vattabbākāraṃ dasseti. **Cetasāti** attano cittaṃ cetopariyāñāna. **Cetoti** tassa puggalassa cittaṃ. **Pariccāti** paricchinditvā **pajānāmi**. Nanu ca yathākammupagañāṇassāyaṃ visayoti? Saccametaṃ, tadā pavattamānakusalacittavasena panetaṃ vuttaṃ.

Imamhi cāyaṃ samayeti imasmim kāle, imāyaṃ vā paccayasāmaggiyaṃ, ayaṃ puggalo javanavīthiyā aparabhāge kālaṃ kareyya ceti attho. Na hi javanakkhaṇe kālaṃkiriyā atthi. **Yathābhaṭaṃ nikkhitto evaṃ nirayeti** yathā ābhaṭaṃ kiñci āharitvā ṭhapaṇaṃ, evaṃ attano kammaṇā nikkhitto niraye ṭhapaṇo evāti attho. **Kāyassa bhedaṭi** upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇāti** tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhaggahaṇe. Atha vā **kāyassa bhedaṭi** jīvitindriyassa upacchedā. **Paraṃ maraṇāti** cutito uddhaṃ.

Apāyantiādi sabbāṃ nirayasseva vevacaṇaṃ. Nirayo hi ayasaṅkhātā sukhā apētoti **apāyo**; saggamokkhaḥhetubhūtaṃ vā puññasammataṃ ayā apētotipi apāyo. Dukkhaṃ gati paṭisaraṇanti **duggati**; dosabahaluttā vā duṭṭhena kammaṇā nibbattā gatītipi duggati. Vivasā nipatanti ettha dukkaṭakammaṃkarino, vinassantā vā ettha nipatanti sambhijjamaṇāṅgapaccāṅgāti **vinipāto**. Natthi ettha assādasāññito ayoti nirassādaṭṭhena **nirayo**. Atha vā apāyaggahaṇeṇa tīracchānāyoni vuccati. Tīracchānāyoni hi apāyo sugatito apētatā, na duggati mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. Duggatiggahaṇeṇa peṭṭivisaṃ. So hi apāyo ceva duggati ca sugatito apētatā dukkhaṃ ca gatibhūtatā, na vinipāto asurasadisāṃ avinipātattā. Vinipātaggahaṇeṇa asurakāyo. So hi yathāvuttena atthena apāyo

ceva duggati ca, sabbasampattisamussayehi vinipatitattā vinipātoti ca vuccati. Nirayaggahaṇena avīciādiānekappakāro nirayova vuccati. Idha pana sabbapadehipi nirayova vutto. **Upapajjantīti** paṭisandhiṃ gaṇhanti.

Gāthāsu paṭhamagāthā saṅgītikāle dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitā. **Ñatvānāti** pubbakālakiriya. Nānapubbakaṇhi byākaraṇaṃ. Hetuattho vā tvā-saddo yathā “sīhaṃ disvā bhayaṃ hotī”ti, jānanahetūti attho. **Buddho, bhikkhūnaṃ santiketī** buddho bhagavā attano santike bhikkhūnaṃ etaṃ parato dvīhi gāthāhi vuccamānaṃ atthaṃ byākāsi. Sesam vuttanayameva.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Pasannacittasuttavaṇṇanā

21. Tatiyavaggassa paṭhame **pasannacittanti** ratanattayasaddhāya kammaphalasaddhāya ca pasannamānaṃ. **Sugatinti** sundaraṃ gatim, sukhasa vā gatinti sugatim. **Sagganti** rūpādisampattīhi suṭṭhu agganti **saggaṃ**. **Lokanti** lokiyanti ettha puñṇapāpaphalāni, lujjanaṭṭheneva vā lokam. Ettha ca sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhati, saggaggahaṇena devagati eva. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mettasuttavaṇṇanā

22. Dutīye **mā, bhikkhave, puñṇānanti** ettha **māti** paṭisedhe nipāto. **Puñṇasaddo** “kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānahetu evamidaṃ puñṇaṃ pavaḍḍhati”tiādīsu (dī. ni. 3.380) puñṇaphale āgato. “Avijjāgatoyam, bhikkhave, purisapuggalo puñṇaṃ saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti”tiādīsu (saṃ. ni. 2.51) kāmarūpāvacarasucarite. “Puñṇūpagaṃ bhavati viñṇāṇa”ntiādīsu sugativisesabhūte upapattibhave. “Tṇimāni, bhikkhave, puñṇakiriyaṃ avatthūni – dānamayaṃ puñṇakiriyaṃ avatthū, sīlamayaṃ puñṇakiriyaṃ avatthū, bhāvanāmayam puñṇakiriyaṃ avatthū”tiādīsu (itīvu. 60; a. ni. 8.36) kusalacetanāyam. Idha pana tebhūmakakusaladhamme vedītabbo. **Bhāyitthāti** ettha duvidham bhayaṃ ṇāṇabhayaṃ, sārājjabhayaṃ. Tattha “yepi te, bhikkhave, devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā uccesu vimānesu ciraṭṭhitikā, tepi tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā yebhuyyena bhayaṃ saṃvegamaṃ santāsaṃ āpajjantī”tiādīsu (a. ni. 4.33) āgataṃ ṇāṇabhayaṃ. “Ahudeva bhayaṃ, ahu chambhitattaṃ, ahu lomahaṃso”tiādīsu (dī. ni. 2.318) āgataṃ sārājjabhayaṃ. Idhāpi sārājjabhayaṃ eva. Ayañhettha attho – bhikkhave, dīgharattaṃ kāyavacīsaṃyamo vattapaṭivattapūraṇaṃ ekāsaṇaṃ, ekaseyyam, indriyadamo, dhutadhammehi cittassa niggaho, satisampajaññaṃ, kammaṭṭhānānuyogavasena vīriyārambhōti evamādīni yāni bhikkhunā, nirantaram pavattetabbāni puñṇāni, tehi mā bhāyittha, mā bhayaṃ santāsaṃ āpajjittha, ekaccassa diṭṭhadhammasukhasa uparodhabhayaṃ samparāyikanibbānasukhadāyakehi puñṇehi mā bhāyitthāti. Nissakke hi idaṃ sāmivacanaṃ.

Idāni tato abhāyitabbabhāve kāraṇaṃ dassento “**sukhassetā**”ntiādīmāha. Tattha **sukhasaddo** “sukho buddhānaṃ uppādo, sukha virāgatā loke”tiādīsu (dha. pa. 194) sukhamūle āgato. “Yasmā ca kho, mahāli, rūpaṃ sukhaṃ sukhānupatītaṃ sukhāvakkanta”ntiādīsu (saṃ. ni. 3.60) sukhārammaṇe. “Yāvañcidaṃ, bhikkhave, na sukaraṃ akkhānena pāpuṇitum yāva sukhaṃ sagga”tiādīsu (ma. ni. 3.255) sukhapaccayaṭṭhāne. “Sukho puñṇassa uccayo”tiādīsu (dha. pa. 118) sukhahetumhi. “Diṭṭhadhammasukhavīhārā ete dhammā”tiādīsu (ma. ni. 1.82) abyāpajje. “Nibbānaṃ paramaṃ sukha”ntiādīsu (dha. pa. 204; ma. ni. 2.215) nibbāne. “Sukhasa ca pahānā”tiādīsu (cūḷani.

khaggavisāṇasuttaniddeśa 125) sukhavedanāyaṃ. “Adukkhamasukhaṃ santaṃ, sukhamicceva bhāsita”ntiādīsu (saṃ. ni. 4.253; itivu. 53) upekkhāvedanāyaṃ. “Dvepi mayā, ānanda, vedanā vuttā pariyaēna sukhā vedanā, dukkhā vedanā”tiādīsu (ma. ni. 2.89) iṭṭhasukhe. “Sukho vipāko puññāna”ntiādīsu (peṭako. 23) sukhavipāke. Idhāpi iṭṭhavipāke eva daṭṭhabbo. **Iṭṭhassāti**ādīsu esitabbato anīṭṭhapaṭikkhepato ca iṭṭhassa, kamaṇīyato manasmiṇca kamanato pavisanato **kantassa**, piyāyitabbato santappanato ca **piyassa**, mānaṇīyato manassa pavaḍḍhanato ca **manāpassāti** attho vedītabbo. **Yadidaṃ puññāni**ti “puññāni”ti yadidaṃ vacanaṃ, etaṃ sukhassa iṭṭhassa vipākassa adhivacanaṃ nāmaṃ, sukhameva taṃ yadidaṃ puññanti phalena kāraṇassa abhedūpacāraṃ vadati. Tena katūpacitānaṃ puññānaṃ avassaṃbhāviphalaṃ sutvā appamattena sakkaccaṃ puññāni kātābbāni puññakiriyaṃ niyojeti, ādaraṇca nesamaṃ tatha uppādeti.

Idāni attanā sunettakāle katena puññakamma dīgharattaṃ paccanubhūtaṃ bhavantarapaṭicchannaṃ ulāratamaṃ puññavipākaṃ udāharitvā tamattaṃ pākaṃ karonto **“abhijānāmi kho paṇāha”**ntiādīmāha. Tattha **abhijānāmi**ti abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāmi, paccakkhato bujjhāmi. **Dīgharattanti** cirakālaṃ. **Puññānanti** dānādikusaladhammānaṃ. **Satta vassāni**ti satta saṃvaccharāni. **Mettacittanti** mījjatūti mettā, sīniyaṭṭi attho. Mitte bhavā, mittassa vā esā pavattītipi mettā. Lakkhaṇādito pana hitākārapavattīlakkhaṇā, hitūpasamaḥāraraṣā, āghātavīnayaṃpaccupaṭṭhānā, sattānaṃ manāpabhāvadassanapaṭṭhānā. Byāpādūpasama etissā sampatti, sīnehāsaṃbhavo vipatti. Sā etassa atthīti mettacittaṃ. **Bhāvetvāti** mettāsaḥagataṃ cittaṃ, cittaṣīna samādhī vuttoti mettāsamādhīṃ mettābrahmavīhāraṃ uppādetvā ceva vaḍḍhetvā ca. **Satta saṃvaṭṭavivaṭṭakappeti** satta mahākappe. Saṃvaṭṭa-vivaṭṭaggaṇeṇeva hi saṃvaṭṭaṭṭhāyī-vivaṭṭaṭṭhāyīnopi gahitā. **Imaṃ lokanti** kāmalokaṃ. **Saṃvaṭṭamāne sudanti** saṃvaṭṭamāne. **Sudanti** nīpātamattaṃ vīnaṣamāneti attho. “Saṃvaṭṭamāne suda”nti ca paṭṭhanti. **Kappeti** kāle. Kappaṣīna hi kālo vutto. Kāle khīyamāne kappopi khīyateva. Yathāha –

“Kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva saḥattānā”ti. (jā. 1.2.190);

“Ābhassarūpago homī”ti vuttatā tejasamvaṭṭavasenettha kappavuttānaṃ vedītabbaṃ. **Ābhassarūpagoti** tattha paṭisaṇḍhiggahaṇavasena ābhassarabrahmalokaṃ upagacchāmi ābhassarūpago homī. **Vivaṭṭamāneti** saṅghamaṇe, jāyamāneti attho. **Suññaṃ brahmavimānaṃ upapajjāmi**ti kassaci sattaṣa tattha nibbattaṣa abhāvato suññaṃ, yaṃ paṭṭhamajjhānabhūmisaṅkhātaṃ brahmavimānaṃ ādito nibbattaṃ, taṃ paṭisaṇḍhiggahaṇavasena upapajjāmi upemi. **Brahmāti** kāmāvacaṣatthehi seṭṭhaṭṭhena tathā tathā brūhitaguṇatāya brahmavīhārato nibbattaṭṭhena ca brahmā. Brahmaṃpārisajjabrahmapurohitehi mahanto brahmāti **mahābrahmā**. Tato eva te abhībhavitvā ṭhitatā **abhībhū**. Tehi kenaci guṇena na abhībhūtoti **anabhībhūto**. **Aññadatthūti** ekaṃsavacane nīpāto. **Dasoti** dassanaṣīlo, so atītanāgatapaccuppannaṃ dassanaṣamattho, abhīññāṇena paṣṣitabbaṃ paṣṣāmi attho. Sesabrahmānaṃ iddhipādabhāvanābalena attano cittaṇca mama vase vattemīti **vasavattī** homīti yojetabbaṃ. Tadā kira bodhisatto aṭṭhasamāpattīlābhīpi samāno tathā sattaḥitaṃ attano pāramiparipūraṇaṇca olokento tāsū eva dvīsu jhānabhūmīsu nīkantiṃ uppādetvā mettābrahmavīhāraṣena aparāparaṃ saṃsari. Tena vuttaṃ **“sattavassāni...pe... vasavattī”**ti.

Evamaṃ bhagavā rūpāvacaṣapuññassa vipākamaḥantataṃ pakāsetvā idāni kāmāvacaṣapuññassaṃpi taṃ dassento **“chattīmsakkhattu”**ntiādīmāha. Tattha **sakko aḥosinti** chattīmsa vāre aññattha anupapajjitvā nīrantaraṃ sakko devānaṃmīdo tāvatīmsadevaṣājā aḥosi. **Rājā aḥosinti**ādīsu catūhi acchāriyadhammehi catūhi ca saṅghavattūhi lokaṃ raṇjetīti **rājā**. Cakkaratanaṃ vatteti, catūhi sampattīcakkhehi vattati, tehi ca paraṃ vatteti, paraḥitāya ca irīyāpathacakkānaṃ vatto etasmiṃ atthīti **cakkavattī**. **Rājāti** cettha sāmāññaṃ, **cakkavattīti** viṣesaṃ. Dhammena caṣatīti **dhammīko**. Nāyena samena vattatīti attho. Dhammeṇeva rajjaṃ labhitvā rājā jātoti **dhammarājā**. Paraḥitadhammaṣaraṇena vā **dhammīko**, attahitadhammaṣaraṇena **dhammarājā**, caṣurantaṃ issaroti **cāsuranto**, caṣusamuddantaṃ caṣubbidhadīpavībhūṣitāya ca paṭṭhaviyā issaroti attho. Ajjhattaṃ kopādīpaccatthīke, bahiddhā ca sabbarājāno adaṇḍena aṣatthena vijesīti **vījītavī**. Janapade thāvaṣabhāvaṃ dhuvabhāvaṃ patto, na sakkā

kenaci tato cāletuṃ janapado vā tamhi thāvāriyappatto anuyutto sakammanirato acalo
asampavedhīti **janapadatthāvāriyappatto**.

Cakkaratanam, hatthiratanam, assaratanam, maṇiratanam, itthiratanam, gahapatiratanam, pariṇāyakaratananti imehi sattahi ratanehi samupetoti **sattaratanasamannāgato**. Tesu hi rājā cakkavatti cakkaratanena ajitam jināti, hatthiassaratanehi vijite sukheveva anuvarati, pariṇāyakaratanena vijitamanurakkhati, sesehi upabhogasukhamanubhavati. Paṭhamena cassa ussāhasattiyogo, pacchimena mantasattiyogo, hatthiassagahapatiratanehi pabhūsattiyogo suparipuṇṇo hoti, itthimaṇiratanehi tividhasattiyogaphalam. So itthimaṇiratanehi paribhogasukhamanubhavati, sesehi upabhogasukham. Visesato cassa purimāni tīṇi adosakusalamūlajanitakammānubhāvena sampajjanti, majjhimāni alobhakusalamūlajanitakammānubhāvena, pacchimamekaṃ amohakusalamūlajanitakammānubhāvenāti veditabbaṃ **padesarajjassāti** khuddakarajjassa.

Etadahosīti attano sampattiyō paccavekkhantassa pacchime cakkavattikāle etaṃ “kissa nu kho me idaṃ kamma phala”ntiādikaṃ ahosi. Sabbatthakameva tasmim tasmimpi bhve etadahosiyeva. Tatthāyaṃ cakkavattikālavasena yojanā. **Evaṃmahiddhikoti** maṇiratanahatthiratanādippamukhāya kosavāhanasampattiyā janapadatthāvāriyappattiyā ca evaṃmahiddhiko. **Evaṃmahānubhāvoti** cakkaratanādisamannāgamena kassaci piḷaṃ akarontova sabbarājūhi sirasā sampaṭicchitasāsanavehāsagamanādīhi evaṃ mahānubhāvo. **Dānassāti** annādeyyadhammapariccāgassa. **Damassāti** cakkhādiindriyadamanassa ceva samādhānavasena rāgādikilesadamanassa ca. **Samyamassāti** kāyavacīsamyamassa. Tattha yaṃ samādhānavasena kilesadamaṇaṃ, taṃ bhāvanāmayam puññaṃ, taṃ kho mettābrahmavīhārahūtaṃ idhādhippetam. Tasmīṃ upacārappanābhedenā duvidhe yaṃ appanāpattam, tenassa yathāvuttāsu dvīsu jhānabhūmīsu upapatti ahosi. Itarena tividhenāpi yathārahaṃ pattacakkavattīādibhāvoti veditabbaṃ.

Iti bhagavā attānaṃ kāyasakki katvā puññaṃ vipākamahantataṃ pakāsetvā idāni tamevattham gāthābandhena dassento “**puññaṃ evā**”tiādīmāha. Tattha **puññaṃ eva so sikkheyyāti** yo atthakāmo kulaputto, so puññaphalanibbattanato, attano santānaṃ punanato ca “puñña”nti laddhanāmaṃ tividham kusalameva sikkheyya niveseyya upacineyya pasaveyyāti attho. **Āyatagganti** vipulaphalatāya uḷāraphalatāya āyataggaṃ, piyamaṇāpaphalatāya vā āyatim uttamanāti āyataggaṃ, āyena vā yonisomanasikārādippaccayena uḷāratamena agganti āyataggaṃ. Takāro padasandhikaro. Atha vā āyena puññaphalena aggaṃ padhānanti āyataggaṃ. Tato eva **sukhudrayam** sukhavīpākanti attho.

Katamaṃ pana taṃ puññaṃ, kathaṃ naṃ sikkheyyāti āha “**dānaṃ samacariyaṃ, mettacittaṃ bhāvaye**”ti. Tattha **samacariyanti** kāyavisaṃmādiṇi vajjetvā kāyasamādicaritaṃ, suvisuddham sīlanti attho. **Bhāvayeti** attano santāne uppādeyya vaḍḍheyya. **Ete dhammeti** ete dānādike sucaritadhamme. **Sukhasamuddayeti** sukhānisaṃse, ānisaṃsaphalampi nesaṃ sukhamevāti dasseti. **Abyāpajjam sukham lokanti** kāmacchandādibyāpādavirahitattā abyāpajjam niddukkham, parapīḷābhāve pana vattabbaṃ natthi. Jhānasamāpattivasena sukhabahulattā sukham, ekantasukhaṃ brahmalokaṃ jhānapuññaṃ, itarapuññaṃ pana tadaññaṃ sampattibhavasāṅkhātā sukham lokaṃ **paṇḍito** sappañño **upapajjati** upeti. Iti imasmim sutte gāthāsu ca vaṭṭasampatti eva kathitā.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ubhayatthasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **bhāvīti** uppādito ca vaḍḍhito ca. **Bahulikatoti** punappunaṃ kato. **Atthoti** hitam. Tañhi araṇīyato upagantabbato atthoti vuccati. **Samadhigayha tiṭṭhatīti** sammā pariggahetvā avijahitvā vattati. **Diṭṭhadhammīkanti** diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto attabhāvo, diṭṭhadhamme bhavaṃ diṭṭhadhammīkaṃ, idhalokapariyāpannanti attho. **Samparāyīkanti** dhammasena samparettabbato samparāyo, paraloko, samparāye bhavaṃ samparāyīkaṃ, paralokapariyāpannanti vuttaṃ hoti.

Ko panesa diṭṭhadhammiko nāma attho, ko vā samparāyikoti? Saṅkhepena tāva yaṃ idhalokasukhaṃ, yañcetarahi idhalokasukhāvahaṃ, ayaṃ diṭṭhadhammiko attho. Seyyathidaṃ – gahaṭṭhānaṃ tāva idha yaṃ kiñci vittūpakaraṇaṃ, anākulakammantatā, ārogyasaṃvidhānaṃ, vatthuvisadakiriyāyogavīhitāni sippāyatanavijjāṭṭhānāni saṅgahitaparijanatāti evamādi. Pabbajitānaṃ pana ye ime jīvitaparikkhārā cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā. Tesam akicchalābho, tattha ca saṅkhāya paṭisevanā, saṅkhāya parivajjanā, vatthuvisadakiriyā, appicchatā, santuṭṭhi, paviveko, asaṃsaggoti evamādi. Patirūpadesavāsasappurisūpanissayasaddhammassavanayonisomanasikārādayo pana ubhayesaṃ sādharmaṇā ubhayānurūpā cāti vedītabbā.

Appamādoti ettha appamādo pamādappaṭipakkhato vedītabbo. Ko panesa pamādo nāma? Pamajjanākāro. Vuttaṃ hetam –

“Tattha katamo pamādo? Kāyaduccarite vā vacīduccarite vā manoduccarite vā pañcasu vā kāmagaṇesu cittassa vossaggo vossaggānuppādanaṃ kusalānaṃ vā dhammānaṃ bhāvanāya asakkaccakiriyatā asātaaccakiriyatā anaṭṭhitakiriyatā olīnavuttitā nikkhittachandatā nikkhittadhuratā anāsevanā abhāvanā abahulīkammaṃ anadhiṭṭhānaṃ ananuyogopamādo. Yo evarūpo pamādo pamajjanā pamajjitattaṃ. Ayaṃ vuccati pamādo”ti (vibha. 846).

Tasmā vuttappaṭipakkhato appamādo vedītabbo. Atthato hi so satiyā avippavāso, niccaṃ upaṭṭhitassatiyā etaṃ nāmaṃ. Apare pana “satisampajaññayogena pavattā cattāro arūpino khandhā appamādo”ti vadanti.

“Bhāvito bahulīkato”ti vuttaṃ, kathaṃ panāyaṃ appamādo bhāvetabboti? Na appamādabhāvanā nāma viṣuṃ ekabhāvanā atthi. Yā hi kāci puññakiriyā kusalakiriyā, sabbā sā appamādabhāvanātveva vedītabbā. Viṣesato pana vivaṭṭūpanissayaṃ saraṇagamaṇaṃ kāyikavācasikasamaṃvaraṇca upādāya sabbā sīlabhāvanā, sabbā samādhibhāvanā, sabbā paññābhāvanā, sabbā kusalabhāvanā, anavajjabhāvanā, appamādabhāvanāti vedītabbā. “Appamādo”ti hi idaṃ mahantaṃ atthaṃ dīpeti, mahantaṃ atthaṃ pariggahetvā tiṭṭhati. Sakalampi tepīṭakaṃ buddhavacanaṃ āharitvā appamādapadassa atthaṃ katvā kathento dhammakathiko “atitthena pakkhando”ti na vattabbo. Kasmā? Appamādapadassa mahantabhāvato. Tathā hi sammāsambuddho kusinārāyaṃ yamakasālānamantare parinibbānasamaye nipanno abhisambodhito paṭṭhāya pañcaccattālīsāya vassesu attanā bhāsitaṃ dhammaṃ ekena padena saṅgahetvā dassento – “appamādena sampādetthā”ti bhikkhūnaṃ ovādamadāsi. Tathā ca vuttaṃ –

“Seyyathāpi, bhikkhave, yāni kānici jaṅgalānaṃ pāṇānaṃ padajātāni, sabbāni tāni hatthipade samodhānaṃ gacchanti, hatthipadaṃ tesam aggamakkhāyati yadidaṃ mahantaṭṭhena; evameva kho, bhikkhave, ye keci kusalā dhammā, sabbete appamādamūlakā appamādasamosaraṇā, appamādo tesam dhammānaṃ aggamakkhāyati”ti (ma. ni. 1.300).

Gāthāsu **appamādaṃ pasamsantīti** dānādipuññakiriyāsu appamādaṃ appamajjanaṃ paṇḍitā sappaññā buddhādayo pasamsanti, vaṇṇenti thomenti. Kasmā? Yasmā **appamatto ubho atthe adhigaṇhāti paṇḍito**. Ke pana te ubho atthāti āha – “diṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko”ti, evamettha padayojanā vedītabbā. Idhāpi **diṭṭhe dhamme ca yo atthoti** gahaṭṭhassa tāva “anavajjāni kammāni, anākulā ca kammantā”tiādīnā nayena vutto kasigorakkhādividhinā laddhabbo attho, pabbajitassa pana avippaṭṭisārādiattho vedītabbo. **Yo cattho samparāyikoti** pana ubhayesampi dhammacariyāva vuttāti vedītabbā. **Atthābhisamayāti** duvidhassapi atthassa hitassa paṭilābhā, laddhabbena samiti saṅgati samodhānanti samayo, lābho. Samayo eva **abhisamayo**, abhimukhabhāvena vā samayo abhisamayoti evamettha abhisamayo vedītabbo. Dhitisampannattā **dhīro**. Tatiyena cettha attha-saddena paramatthassa nibbānassāpi saṅgaho vedītabbo. Sesam suviññeyyameva. Iti imasmiṃ sutte vaṭṭasampatti eva kathitā. Gāthāyaṃ pana vivaṭṭassapi saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi vuttaṃ –

“Appamādo amatapadaṃ, pamādo maccuno padaṃ;
Appamattā na mīyanti, ye pamattā yathā matā.

“Evaṃ visesato ñatvā, appamādamhi paṇḍitā;
Appamāde pamodanti, ariyānaṃ gocare ratā.

“Te jhāyino sātatikā, niccaṃ daḷhaparakkamā;
Phusanti dhīrā nibbānaṃ, yogakkhemaṃ anuttara”nti. (dha. pa. 21-23);

Tasmā “atthābhisamayā”ti ettha lokuttaratthavasena pi attho veditabbo.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aṭṭhipuñjasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **ekapuggalassāti** ettha **puggaloti** ayaṃ vohārakathā. Buddhassa hi bhagavato duvidhā desanā sammutidesanā ca paramatthadesanā cāti. Tattha “puggalo, satto, itthī, puriso, khattiyō, brāhmaṇo, devo, māro”ti evarūpā **sammutidesanā**. “Aniccaṃ, dukkhaṃ, anattā, khandhā, dhātu, āyatanā, satipaṭṭhānā”ti evarūpā **paramatthadesanā**. Tattha bhagavā ye sammutivasena desanaṃ sutvā visesamadhigantaṃ samatthā, nesam sammutidesanaṃ deseti. Ye pana paramatthavasena desanaṃ sutvā visesamadhigantaṃ samatthā, tesam paramatthadesanaṃ deseti.

Tatthāyaṃ upamā – yathā hi desabhāsākusalō tiṇṇaṃ vedānaṃ atthasaṃvaṇṇanaṃ ācariyo ye damiḷabhāsāya vutte atthaṃ jānanti, tesam damiḷabhāsāya ācikkhati. Ye andhakabhāsādīsu aññatarāya, tesam tāya tāya bhāsāya. Evaṃ te māṇavakā chekaṃ byattaṃ ācariyamāgamma khippameva sippaṃ uggaṇhanti. Tattha ācariyo viya buddho bhagavā, tayo vedā viya kathetabbabhāve ṭhitāni tīṇi piṭakāni, desabhāsākosallamiva sammutiparamatthakosallaṃ, nānādesabhāsā māṇavakā viya sammutiparamatthavasena paṭivijjhanasamatthā veneyyā, ācariyassa damiḷabhāsādiācikkhanaṃ viya bhagavato sammutiparamatthavasena desanā veditabbā. Āha cettha –

“Duve saccāni akkhāsi, sambuddho vadataṃ varo;
Sammutiṃ paramatthañca, tatiyaṃ nūpalabbhati.

“Saṅketavacanaṃ saccaṃ, lokasammutikāraṇā;
Paramatthavacanaṃ saccaṃ, dhammānaṃ bhūtakāraṇā.

“Tasmā vohārakusalassa, lokanāthassa satthuno;
Sammutiṃ voharantassa, musāvādo na jāyati”ti.

Apica aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā puggalakathaṃ katheti – hirottappadīpanatthaṃ, kammassakatādīpanatthaṃ, paccattapurisakārādīpanatthaṃ, ānantariyadīpanatthaṃ, brahmavihāradīpanatthaṃ, pubbenivāsadīpanatthaṃ, dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ, lokasammutiyā appahānatthaṃ, cāti. “Khandhadhātuāyatanāni hiriyanti ottappanti”ti hi vutte mahājano na jānāti, sammohaṃ āpajjati, paṭisattu vā hoti – “kimidaṃ khandhadhātuāyatanāni hiriyanti ottappanti nāmā”ti? “Itthī hiriyati ottappati, puriso, khattiyō, brāhmaṇo, devo, māro”ti pana vutte jānāti, na sammohaṃ āpajjati, na paṭisattu vā hoti. Tasmā bhagavā **hirotappadīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti.

“Khandhā kammassakā, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā **kammassakatādīpanatthampi** puggalakathaṃ katheti.

“Veḷuvanādayo mahāvihārā khandhehi kārāpitā, dhātūhi āyatanehi”ti vuttepi eseva nayo. Tathā

“khandhā mātaraṃ jīvitā voropenti, pitaraṃ, arahantaṃ, ruhiruppādakammaṃ, saṅghabhedakammaṃ karonti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. “Khandhā mettāyanti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. “Khandhā pubbenivāsaṃ anussaranti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **paccattapurisakārādīpanattham ānantariyādīpanattham brahmavihāradīpanattham pubbenivāsadīpanatthañca** puggalakathaṃ katheti.

“Khandhā dānaṃ paṭiggaṇhanti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi mahājano na jānāti, sammohaṃ āpajjati, paṭisattu vā hoti “kimidaṃ khandhā dhātuyo āyatanāni paṭiggaṇhanti nāmā”ti? “Puggalā paṭiggaṇhanti”ti pana vutte jānāti, na sammohaṃ āpajjati, na paṭisattu vā hoti. Tasmā bhagavā **dakkhiṇāvisuddhīdīpanattham** puggalakathaṃ katheti.

Lokasammutiñca buddhā bhagavanto na pajahanti, lokasamaññāya lokaniruttiyā lokābhilāpe ṭhitāyeva dhammaṃ desenti. Tasmā bhagavā **lokasammutiyā appahānatthampi** puggalakathaṃ katheti. So idhāpi lokavohāravasena desetabbamattham dassento “ekapuggalassā”tiādīmāha.

Tattha **ekapuggalassāti** ekasattassa. **Kappanti** mahākappaṃ. Yadi accantasamyoge idaṃ upayogavacanaṃ, yattha pana sattānaṃ sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ sambhavati, tassa vasena gahetabbaṃ. **Aṭṭhikaṅkaloti** aṭṭhibhāgo. “Aṭṭhikhalo”tipi paṭhanti, aṭṭhisañcayoti attho. **Aṭṭhipuñjoti** aṭṭhisamūho. **Aṭṭhirāsīti** tasseva vevacanaṃ. Keci pana “kaṭippamāṇato heṭṭhā samūho kaṅkalo nāma, tato upari yāva tālappamāṇaṃ puñjo, tato upari rāsī”ti vadanti. Taṃ tesam matimattaṃ. Sabbametam samūhasseva pariyaṇavacanaṃ vepullasseva upamābhāvena āhaṭṭā.

Sace saṃhārako assāti avippakiraṇavasena saṃharitvā ṭhpetā koci yadi siyāti parikappanavasena vadati. **Sambhatañca na vinasseyyāti** tathā kenaci sambhatañca taṃ aṭṭhikaṅkalaṃ antaradhānābhāvena pūtibhūtaṃ cuṇṇavicuṇṇaṃ ahutvā sace na vinasseyyāti parikappanavaseneva vadati. Ayañhettha attho – bhikkhave, ekassa sattassa kammakilesehi aparāparuppattivasena ekaṃ mahākappaṃ sandhāvantaṃ saṃsarantaṃ evaṃ mahāaṭṭhisañcayo bhavēyya, ārohapariñāhehi yattakoyaṃ vepullapabbato. Sace panassa koci saṃharitvā ṭhpetā bhavēyya, sambhatañca taṃ sace avinassantaṃ tiṭṭheyāti. Ayañca nayo nibbutappadīpe viya bhijjanasabhāve kaḷevanikkheparahite opapātikattabhāve sabbena sabbam anattāhike ca khuddakattabhāve vajjetvā vutto. Keci pana “parikappanavasena imassa nayassa āhaṭṭā tesampi yadi siyā aṭṭhikaṅkalo, tenāpi saheva ayaṃ aṭṭhipuñjaparimāṇo vutto”ti vadanti. Apare pana “nayidamevaṃ labbhamānasseva aṭṭhipuñjassa vasena sabbaññutaññānaṃ paricchinditvā imassa parimāṇassa vuttatā. Tasmā vuttanayeneva attho gahetabbo”ti.

Gāthāsu **mahesināti** mahante sīlakkhandhādayo esati gavesatīti mahesī, sammāsambuddho. “Iti vuttaṃ mahesinā”ti ca bhagavā “dasabalasamannāgato, bhikkhave, tathāgato”tiādīsu viya attānaṃ aññaṃ viya katvā dasseti. **Vepulloti** rājagahaṃ parivāretvā ṭhitesu pañcasu pabbatesu vipulabhāvato vepulloti laddhanāmo. Tato eva **mahā**, ṭhitadisābhāgavasena **uttaro gijjhakūṭassa**. **Giribbajeti** giribbajapuranāmakassa rājagahassa samīpe.

Ettāvataṃ bhagavā “ettakenāpi kālena anupacchinnabhavamūlassa apariññātavatthukassa puthujjanassa ayamādisī kaṭasivaḍḍhanā”ti vaṭṭe ādīnaṃ dassetvā idāni yesaṃ ariyasaccānaṃ ananubodhā appaṭivedhā andhaputhujjanassa evaṃ kaṭasivaḍḍhanā, tāni ariyasaccāni diṭṭhavato ariyapuggalassa ayaṃ natthīti dassento “**yato ca ariyasaccāni**”tiādīmāha.

Tattha **yatoti** yadā. **Ariyasaccānīti** araṇīyato ariyāni, avitathabhāvena saccāni cāti ariyasaccāni, ariyabhāvakarāni vā saccāni ariyasaccāni, ariyehi vā buddhādīhi paṭivijjhitabbāni saccāni ariyasaccāni. Atha vā ariyassa saccāni ariyasaccāni. Sadevakena hi lokena saraṇanti araṇīyato ariyo bhagavā, tena sayambhuññaṃ diṭṭhattā tassa saccānīti ariyasaccāni. **Sammappaññāya passatīti** sammā hetunā ñāyena vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya pariññāpahānasacchikiriyābhāvanābhīsamayavasena passati. **Dukkhanti**ādi ariyasaccānaṃ sarūpadassanaṃ. Tattha anekūpaddavādhiṭṭhānatāya

kucchitabhāvato bālayanaparikkappitadhuvasubhasukhattavirahena tucchabhāvato ca **dukkhaṃ**. Dukkhaṃ samuppajjati etenāti **dukkhasamuppādo**, dukkhasamudayo. Dukkhaṃ atikkamati etena ārammaṇappaccayabhūtena, ettha vāti **dukkhassa atikkamo**, nibbānaṃ. Ārakattā kilesehi araṇīyato ca **ariyo**. Sammādiṭṭhiādīnaṃ aṭṭhannaṃ aṅgānaṃ vasena **aṭṭhaṅgiko**. Mārento kilese gacchati, nibbānatthikehi maggīyati, sayamaṃ vā nibbānaṃ maggatīti **maggo**. Tato eva dukkhasa upasamaṃ nirodhaṃ gacchatīti **dukkhūpasamagāmī**. Yato sammappaññāya passatīti sambandho.

Sa sattakkhattuṃ paramaṃ, sandhāvitvāna puggaloti so evaṃ catusaccadassāvī ariyapuggalo sotāpanno sabbamudindriyo samāno sattavāraparamaṃyeva bhavādīsu aparāparuppattivāsena sandhāvitvā saṃsaritvā. Ekabījī, kolaṃkolo, sattakkhattuparamoti indriyānaṃ tikkhamajjhimaṃmudubhāvena tayo hi sotāpannā. Tesu sabbamudindriyassa vasenidaṃ vuttaṃ “sa sattakkhattuṃ paramaṃ, sandhāvitvāna”ti. **Dukkhasantakaro hotīti** vaṭṭadukkhasa antakaro pariyośānakaro hoti. Kathaṃ? **Sabbasaṃyojanakkhaya** anupubbena aggamaggaṃ adhigantvā niravasesānaṃ saṃyojanānaṃ khepanāti arahattaphaleneva desanāya kūṭaṃ gaṇhi.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Musāvādasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **ekadhammaṃ atītassāti** kā uppatti? Bhagavato bhikkhusaṅghassa ca mahālābhasakkāro uppajji, tittiyānaṃ parihāyi. Te hatalābhasakkārā nippabhā nittejā issāpakatā ciñcamāṇavikaṃ nāma paribbājikaṃ uyyojesuṃ – “ehi, tvaṃ bhagini, samaṇaṃ gotamaṃ abhūtena abbhācikkhassū”ti. Sā bhagavantaṃ catuparisamajjhe dhammaṃ desentaṃ upagantvā abhūtena abbhācikkhitvā sakkenassā abhūtabhāve pakāsīte mahājanena “dhī kālakaṇṇī”ti vihārato nikkadḍhāpitā pathaviyā vivare dinne avīcijālānaṃ indhanaṃ hutvāva avīciniraye nibbatti, bhīyyosomattāya tittiyānaṃ lābhasakkāro parihāyi. Bhikkhū dhammasabhāyaṃ kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ “āvuso, ciñcamāṇavikā evaṃ uḷāraguṇaṃ aggadakkhiṇeyyaṃ sammāsambuddhaṃ abhūtena akkositvā mahāvināsaṃ pattā”ti. Satthā āgantvā “kāya nuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā”ti pucchitvā “imāya nāmā”ti vutte “na, bhikkhave, idāneva, pubbepi sā maṃ abhūtena akkositvā mahāvināsaṃ pattāyevā”ti mahāpadumajātakampi vitthāretvā upari dhammaṃ desento imissā aṭṭhuppattiyā “ekadhammaṃ atītassā”ti idaṃ suttaṃ desesi.

Tattha **ekadhammanti** ekaṃ vacīsaccasaṅkhātaṃ dhammaṃ. **Atītassāti** yā sā aṭṭha anariyavohāre vajjetvā aṭṭhasu ariyavohāresu patīṭṭhāpanatthaṃ “saccaṃ, bhaṇe, nālika”nti ariyehi ṭhapitā mariyādā, taṃ atikkamitvā ṭhitassa. Puriso eva puggaloti **purisapuggalo**, tassa. **Akaraṇīyanti** kātuṃ asakkuṇeyyaṃ. Sampajānamusāvādī hi puggalo kiñci pāpakammaṃ katvā “idaṃ nāma tayā kata”nti vutte “na mayā kata”nti musāvādeneva pariharissati. Evañca paṭipajjanto kiñci pāpakammaṃ karotiyeva, na tattha lajjati saccamariyādāya samatikkantattā. Tena vuttaṃ “katamaṃ ekadhammaṃ, yadidaṃ, bhikkhave, sampajānamusāvādo”ti.

Gāthāyaṃ **musāvādissāti** musā abhūtaṃ atacchaṃ paresaṃ viññāpanavasena vadanasilassa. Yassa dasasu vacanesu ekampi saccaṃ natthi, evarūpe vattabbameva natthi. **Jantunoti** sattassa. Satto hi jāyanaṭṭhena “jantū”ti vuccati. **Vitiṇṇaparalokassāti** vissatṭhaparalokassa. Īdiso hi manussasampatti devalokasampatti avasāne nibbānasampattīti imā tissopi sampattiyō na passati. **Natthi pāpanti** tassa tādisassa idaṃ nāma pāpaṃ na kattabbanti natthīti.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dānasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **evañceti** ettha **evanti** upamākāre nipāto, **ceti** parikkappane. **Sattāti** rūpādīsu sattā visattā.

Jāneyyunti bujjhey्यuṃ. **Dānasamvibhāgassāti** yāya hi cetanāya annādidēyyadhammaṃ samharitvā anukampāpūjāsu aññataravasena paresaṃ dīyati, taṃ dānaṃ. Yāya pana attanā paribhuñjitabbabhāvena gahitavatthussa ekadeso samvibhajitvā dīyati, ayaṃ samvibhāgo. **Vipākanti** phalaṃ. **Yathāhaṃ jānāmīti** yathā ahaṃ jānāmi. Idaṃ vuttaṃ hoti – tiracchānagatassapi dānaṃ datvā attabhāvasate pavattasukhavipaccanavasena sataguṇā dakkhiṇā hotīti evamādinā, bhikkhave, yena pakārena ahaṃ dānassa samvibhāgassa ca vipākaṃ kammavipākaṃ ñāṇabalena paccakkhato jānāmi, evaṃ ime sattā yadi jāneyyunti. **Na adatvā bhuñjeyyunti** yaṃ bhuñjitabbayuttakaṃ attano atthi, tato paresaṃ na adatvā macchariyacittena ca taṇhālobhavasena ca bhuñjeyyūṃ, datvāva bhuñjeyyūṃ. **Na ca nesam maccheramalaṃ cittaṃ pariyādāya tiṭṭheyāti** attano sampattīnaṃ parehi sādharāṇabhāvāsahanaṃ lakkhaṇaṃ cittaṃ pabhassarabhāvādūsakānaṃ upakkilesabhūtānaṃ kaṇhadhammānaṃ aññataraṃ maccheramalaṃ. Atha vā yathāvuttamaccherañceva aññampi dānantarāyakaraṃ issālobhadosaḍḍimalaṅca nesam sattānaṃ cittaṃ yathā dānacetanā na pavattati, na vā suparisuddhā hoti, evaṃ pariyādāya parito gahetvā abhibhavitvā na tiṭṭheyya. Ko hi sammadeva dānaphalaṃ jānanto attano citte maccheramalassa okāsaṃ dadeyya.

Yopi nesam assa carimo ālopoti nesam sattānaṃ yo sabbapacchimako ālopo siyā. **Carimaṃ kabaḷanti** tasseva vevacanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ime sattā pakatiyā yattakehi ālopehi sayam yāpeyyuṃ, tesu ekameva ālopaṃ attano atthāya ṭhapetvā tadaññe sabbe ālope āgatāgatānaṃ atthikānaṃ datvā yo ṭhapito ālopo assa, so idha carimo ālopo nāma. **Tatopi na asaṃvibhajitvā bhuñjeyyūṃ, sace nesam paṭiggāhakā assūti** nesam sattānaṃ paṭiggāhakā yadi siyuṃ, tatopi yathāvuttacarimālopatopi samvibhajitvāva ekadesaṃ datvāva bhuñjeyyūṃ, yathāhaṃ dānasamvibhāgassa vipākaṃ paccakkhato jānāmi, evaṃ yadi jāneyyunti. **Yasmā ca khotiādinā** kammaphalassa appaccakkhabhāvato evamete sattā dānasamvibhāgesu na pavattantīti yathādhīppetamatthaṃ kāraṇena sampaṭipādeti. Eteneva tesam tadaññapuññesu ca appaṭipattiyā apuññesu ca paṭipattiyā kāraṇaṃ dassitanti daṭṭhabbaṃ.

Gāthāsu **yathāvuttaṃ mahesināti** mahesinā bhagavatā “tiracchānagate dānaṃ datvā sataguṇā dakkhiṇā paṭikaṅkhitabbā” tiādinā, idheva vā “evaṃ ce sattā jāneyyu” ntiādinā yathāvuttaṃ, ñāṇacārena taṃ yathāvuttaṃ cittaṃ ñātanti attho. **Vipākaṃ samvibhāgassāti** samvibhāgassapi vipākaṃ, ko pana vādo dānassa. **Yathā hoti mahapphalanti** yathā so vipāko mahantaṃ phalaṃ hoti, evaṃ ime sattā yadi jāneyyunti sambandho. **Vineyya maccheramalanti** macchariyamalaṃ apanetvā kammaphalasaddhāya ratanattayasaddhāya ca visesato pasannena cittena yesu kilesehi ārakattā ariyesu sīlādiguṇasampannesu dīnaṃ appakampi dānaṃ mahapphalaṃ hoti, tesu yuttakālena **dajjuṃ** dadeyyuṃ.

Mahapphalabhāvakarānato dakkhiṇaṃ arahantīti dakkhiṇeyyā, sammāpaṭipannā, tesu **dakkhiṇeyyesu. Dakkhinaṃ** paralokaṃ saddahitvā dātabbaṃ deyyadhammaṃ yathā taṃ dānaṃ hoti mahādānaṃ, evaṃ datvā. Atha vā bahuno annaṃ datvā, kathaṃ pana annaṃ dātabbanti āha “dakkhiṇeyyesu dakkhiṇa” nti. **Iti manussattā** manussattabhāvato **cutā** paṭisandhivasena **saggaṃ gacchanti dāyakā. Kāmakāminoti** kāmetabbānaṃ ulārānaṃ devabhogānaṃ paṭiladdharūpavibhavana kammunā upagamane sādhuḥkārītāya kāmakāmino sabbakāmasamaṅgino. **Modanti** yathārucci paricārentīti attho.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mettābhāvanāsuttavaṇṇanā

27. Sattame yāni kānicīti anavasesapariyādānaṃ. Opadhikāni puññakiriyavatthūnīti

Tesaṃ niyamaṇaṃ. Tattha upadhi vuccanti khandhā, upadhissa karaṇaṃ sīlaṃ etesaṃ, upadhippayoṇāni vā **opadhikāni**. Sampattibhave attabhāvajanakāni paṭisandhipavattivipākadāyakāni. **Puññakiriyavatthūnīti** puññakiriyā ca tā tesaṃ tesaṃ phalānisamsānaṃ vatthūni cāti puññakiriyavatthūni. Tāni pana saṅkhepato dānamayaṃ, sīlamayaṃ, bhāvanāmayanti tividhāni honti.

Tattha yaṃ vattaḅbaṃ, taṃ parato tikanipātavaṇṇanāyaṃ āvi bhavissati. **Mettāya cetovimuttiyā** mettābhāvanāvasena paṭiladdhatikacatukkajjhānasamāpattiyā. ‘‘Mettā’’ti hi vutte upacāropi labbhati appanāpi, ‘‘cetovimutti’’ti pana vutte appanājhānameva labbhati. Tañhi nīvaraṇādipaccanīkadhammato cīttassa suṭṭhu vimuttibhāvena cetovimuttīti vuccati. **Kalaṃ nāgghanti soḷasinti** mettābrahmavihārassa soḷasabhāgaṃ opadhikāni puññakiriyavatthūni na agghanti. Idaṃ vuttaṃ hoti – mettāya cetovimuttiyā yo vipāko, taṃ soḷasa koṭṭhāse katvā tato ekaṃ puna soḷasa koṭṭhāse katvā tattha yo ekakoṭṭhāso, na taṃ aññāni opadhikāni puññakiriyavatthūni agghantīti. **Adhiggahetvā**ti abhibhavivā. **Bhāsateti** upakkilesavisuddhiyā dīpanti. **Tapateti** tato eva anavasese paṭipakkhadhamme santapanti. **Virocatī** ubhayaśampattiyā virocanti. Mettā hi cetovimutti candālokaśankhātā vigatūpakkilesā juṇhā viya dīpanti, ātāpo viya andhakāraṃ paccanīkadhamme vidhamantī tapati, osadhitarakā viya vijjotamānā virocanti ca.

Seyyathāpīti opammadassanatto nipāto. **Tārakarūpānanti** jotīnaṃ. **Candiyā**ti candassa ayanti candī, tassā candiyā, pabhāya juṇhāyāti attho. **Vassānanti** vassānaṃ bahuvaseṇa laddhavohārassa utuno. **Pacchime māseti** kattikamāse. **Saradasamayeti** saradakāle. Assayujakattikamāsā hi loke ‘‘saradautū’’ti vuccanti. **Viddheti** ubbidde, meghavigameṇa dūrībhūtetī attho. Tenevāha ‘‘vigatavalāhake’’ti. **Deveti** ākāse. **Nabhaṃ abhussakkamānoti** udayatṭhānato ākāsaṃ ullāṅghanto. **Tamagatanti** tamaṃ. **Abhivihaccāti** abhivāntvā vidhamivā. **Osadhitarakāti** ussannā pabhā etāya dhiyati, osadhīnaṃ vā anubalappadāyikattā osadhīti laddhanāmā tārakā.

Etthāha – kasmā pana bhagavatā samānēpi opadhikabhāve mettā itarehi opadhikapuññehi viśesetvā vuttāti? Vuccate – seṭṭhatṭhena niddosabhāvena ca sattesu suppaṭipattibhāvato. Seṭṭhā hi ete vihārā, sabbasattesu sammāpaṭipattibhūtāni yadidaṃ mettājhānāni. Yathā ca brahmāno niddosacittā viharanti, evaṃ etehi samannāgatā yogino brahmasamāva hutvā viharanti. Tathā hime ‘‘brahmavihārā’’ti vuccanti. Iti seṭṭhatṭhena niddosabhāvena ca sattesu suppaṭipattibhāvato mettāva itarehi opadhikapuññehi viśesetvā vuttā.

Evampi kasmā mettāva evaṃ viśesetvā vuttā? Itaresaṃ brahmavihārānaṃ adhiṭṭhānabhāvato dānādīnaṃ sabbesaṃ kalyāṇadhammānaṃ paṭipūrikattā ca. Ayañhi sattesu hitākārapavattīlakkaṇā mettā, hitūpasamhārasā, āghātavīnayaṃpaccupaṭṭhānā. Yadi anodhiso bhāvitā bahulīkatā, atha sukheṇeva karuṇādībhāvanā sampajjantīti mettā itaresaṃ brahmavihārānaṃ adhiṭṭhānaṃ. Tathā hi sattesu hitajjhāsayatāya satī nesaṃ dukkhāsāhanatā, sampattiviśesānaṃ ciraṭṭhitikāmatā, pakkhapātābhāvena sabbattha samappavattacittatā ca sukheṇeva ijjhanti. Evañca sakalalokahitasukhavīdhānādhiṃmuttā mahābodhisattā ‘‘imassa dātabbaṃ, imassa na dātabba’’nti uttamavicayavasena vibhāgaṃ akatvā sabbasattānaṃ niravasesasukhanidānaṃ dānaṃ denti, hitasukhatthameva nesaṃ sīlaṃ samādiyanti, sīlapariṇāṇatthaṃ nekkhammaṃ bhajanti, tesāṃ hitasukhesu asammohatthāya paññaṃ pariyodapenti, hitasukhābhivaḍḍhanatthameva daḷhaṃ vīriyamārabhanti, uttamavīriyavasena vīrabhāvaṃ paṭṭāpi sattānaṃ nānappakāraṃ hitajjhāsayeṇeva aparādhaṃ khamanti, ‘‘idaṃ vo dassāma, karissāmā’’tiādinā kataṃ paṭiññātaṃ na viśamvādentī, tesāṃ hitasukhāyeṇeva acalādhiṭṭhānā hontī. Tesu acalāya mettāya pubbakāriṇo hitajjhāsayeṇeva nesaṃ vippakāre udāsīnā hontī, pubbakāritāyapi na paccupaṭṭhānaṃsīnantīti. Evaṃ te pāramiyo pūretvā yāva dasabalacatu-vesāraja-chaasādhāraṇāñña-atṭhārasāveṇīkabuddhadhammappabhede sabbepi kalyāṇadhamme paṭipūrentī. Evaṃ dānādīnaṃ sabbesaṃ kalyāṇadhammānaṃ paṭipūrikā mettāti ca imassa viśesassa dassanattaṃ sā itarehi viśesetvā vuttā.

Apica mettāya itarehi opadhikapuññehi mahānubhāvātā velāmasuttēna dīpetabbā. Tattha hi yathā nāma mahatā velāmassa dānato ekassa sotāpannassa dānaṃ mahapphalataṃ vuttaṃ, evaṃ sotāpannasatato ekassa sakadāgāmiṇassa dānaṃ...pe... paccekabuddhasatato bhagavato, tatopi buddhappamukhassa saṅghassa dānaṃ, tatopi cātuddisassa saṅghassa vihāradānaṃ, tatopi saraṇagamaṇaṃ, tatopi sīlasamādānaṃ, tatopi gaddūhanamattaṃ kālaṃ mettābhāvanā mahapphalatā vuttā. Yathāha –

“Yaṃ gahapati velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ. Yo cekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalataraṃ. Yo ca sataṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya...pe... surāmerayamajjappamādaṭṭhānā veramaṇiṃ. Yo ca antamaso gaddūhanamattampi mettacittaṃ bhāveyya, idaṃ tato mahapphalatara”nti (a. ni. 9.20).

Mahaggaṭapuññabhāvena panassā parittapuññato sātisayatāya vattabbameva natthi. Vuttañhettaṃ “yaṃ pamāṇakataṃ kammaṃ, na taṃ tatrāvasissati, na taṃ tatrāvatiṭṭhati”ti (dī. ni. 1.556; saṃ. ni. 4.360). Kāmāvacarakammañhi pamāṇakataṃ nāma, mahaggaṭakammaṃ pana pamāṇaṃ atikkamivā odhisakānodhisakapharaṇavasena vaḍḍhitvā katattā appamāṇakataṃ nāma. Kāmāvacarakammaṃ tassa mahaggaṭakammaṃ antarā laggituṃ vā taṃ kammaṃ abhibhavivā attano vipākassa okāsaṃ gahetvā ṭhātuṃ vā na sakkoti, atha kho mahaggaṭakammameva taṃ parittakammaṃ mahogho viya parittaṃ udakaṃ abhibhavivā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhati, tassa vipākaṃ paṭibāhitvā sayameva brahmasahabyataṃ upaneti ayañhi tassa atthoti.

Gāthāsu **yoti** yo koci gahaṭṭho vā pabbajito vā. **Mettanti** mettājhānaṃ. **Appamāṇanti** bhāvanāvasena ārammaṇavasena ca appamāṇaṃ. Asubhabhāvanādayo viya hi ārammaṇe ekadesaggahaṇaṃ akatvā anavasesapharaṇavasena anodhisopharaṇavasena ca appamāṇārammaṇatāya paṇaṇabhāvanāvasena appamāṇaṃ. **Tanū saṃyojanā hontī**ti mettājhānaṃ pādakaṃ katvā sammasitvā heṭṭhime ariyamagge adhigacchantassa sukheva paṭiḥhasaṃyojanādayo pahīyamānā tanū honti. Tenāha “passato upadhikkhaya”nti. “Upadhikkhaya”ti hi nibbānaṃ vuccati. Tañcassa sacchikiriyābhisamayavasena maggaññena passati. Atha vā **tanū saṃyojanā hontī**ti mettājhānapadaṭṭhānāya vipassanāya anukkamena upadhikkhayasaṅkhātaṃ arahattaṃ patvā taṃ passato pageva dasapi saṃyojanā tanū honti, pahīyantīti attho. Atha vā **tanū saṃyojanā hontī**ti paṭiḥho ceva paṭiḥhasampayuttasaṃyojanā ca tanukā honti. **Passato upadhikkhayanti** tesamēva kilesūpadhīnaṃ khayasaṅkhātaṃ mettaṃ adhigamavasena passanta ssāti evamettha attho daṭṭhabbo.

Evam kilesappahānaṃ nibbānādhigamañca mettābhāvanāya sikhāpattamānisamsaṃ dassetvā idāni aññe ānisamsaṃ dassetuṃ “**ekampi ce**”tiādīmāha. Tatha **aduṭṭhacittoti** mettābalena suṭṭhu vikkhambhitabyāpādatāya byāpādena adūsitacitto. **Mettāyatīti** hitapharaṇavasena mettaṃ karoti. **Kusaloti** atisayena kusalavā mahāpuñño, paṭiḥhādianatthavigamena vo. Khemī **tenāti** tena mettāyitena. **Sabbe ca pāṇeti** casaddo byatireke. **Manasānukampanti** cittena anukampanto. Idaṃ vuttaṃ hoti – ekasattavisayāpi tāva mettā mahākusalarāsi, sabbe pana pāṇe attano piyaputtaṃ viya hitapharaṇena manasā anukampanto pahūtaṃ bahuṃ anappakaṃ apariyantaṃ catusaṭṭhimahākappepi attano vipākappabandhaṃ pavattetuṃ samatthaṃ ulārapuññaṃ ariyo parisuddhacitto puggalo pakaroti nipphādeti.

Sattasaṅḍanti sattasaṅkhātena saṅḍena samannāgataṃ bharitaṃ, sattehi aviraḷaṃ ākiṇṇamanussanti attho. **Vijitvāti** adaṅḍena asatthena dhammeneva vijinitvā. **Rājisayoti** isisadisā dhammikaṛājāno. **Yajamānāti** dānāni dadamānā. **Anupariyagāti** vicariṃsu.

Assamedhantiādīsu porāṇakarājakāle kira sassamedhaṃ, purisamedhaṃ, sammāpāsaṃ, vācāpeyyanti cattāri saṅgahavatthūni ahesuṃ, yehi rājāno lokaṃ saṅgaṇhiṃsu. Tatha nipphanasassato dasamabhāggahaṇaṃ **sassamedhaṃ** nāma, sassasampādane, medhāvitāti attho. Mahāyodhānaṃ chamāsikaṃ bhattavetanānuppādānaṃ **purisamedhaṃ** nāma, purisasaṅgaṇhane medhāvitāti attho. Daliddamanussānaṃ potthake lekhaṃ gahetvā tīṇi vassāni vinā vaḍḍhiyā sahasadvisahassamattadhanānuppādānaṃ **sammāpāsaṃ** nāma. Tañhi sammā manusse pāseti hadaye bandhitvā viya ṭhāpeti, tasmā “sammāpāsa”nti vuccati. “Tāta mātulā”tiādīnā pana saṅhāvācāya saṅgahaṇaṃ **vācāpeyyaṃ** nāma, peyyavajjaṃ piyavācatāti attho. Evam catūhi saṅgahavatthūhi saṅgahitaṃ raṭṭhaṃ iddhañceva hoti phītañca pahūtaannaṃ khemaṃ nirabbudaṃ. Manussā mudā modamānā ure putte naccantā apārutagharā viharanti. Idaṃ gharadvāresu aggaḷaṇaṃ abhāvato “**niraggala**”nti vuccati. Ayaṃ porāṇikā paveṇi, ayaṃ porāṇikā pakati.

Aparabhāge pana okkākarājakāle brāhmaṇā imāni cattāri saṅghavattthūni imaṅca raṭṭhasampattiṃ parivattentā uddhammūlaṃ katvā assamedhaṃ purisamedhantiādi ke pañca yaññe nāma akamaṃsu. Vuttañhettaṃ bhagavatā brāhmaṇadhammiyasutte –

“Tesaṃ āsi vipallāso, disvāna aṇuto aṇuṃ...pe....

“Te tatta manta ganthetvā, okkākaṃ tadupāgamu”nti. (su. ni. 301-304);

Tattha assamettha medhanti bādhetṭi **assamedho**. Dvīhi pariyaññehi yajitabbassa ekavīsatiyūpassa ekasmiṃ pacchimadivase eva sattanavuttipañcapasusataghātabhīsanassa ṭhapetvā bhūmiṅca purise ca avasesasabbavibhavadakkhiṇassa yaññassettaṃ adhivacanaṃ. Purisamettha medhanti bādhetṭi **purisamedho**. Catūhi pariyaññehi yajitabbassa saddhiṃbhūmiyā assamedhe vuttavibhavadakkhiṇassa yaññassettaṃ adhivacanaṃ. Sammamettha pāsanti khipantṭi **sammāpāso**. Yugacchiggaḷe pavesanadaṇḍakasaṅkhāttaṃ sammaṃ khipitvā tassa patitokāse vedhiṃ katvā saṃhārimehi yūpādīhi sarassatinadiyā nimuggokāsato pabhuti paṭilomaṃ gacchantena yajitabbassa satrayāgassettaṃ adhivacanaṃ vājamettha pivantṭi **vājapeyyo**. Ekena pariyaññena sattarasahi pasūhi yajitabbassa beḷuvayūpassa sattarasakadakkhiṇassa yaññassettaṃ adhivacanaṃ. Natthi ettha aggaḷoti **niraggaḷo**. Navahi pariyaññehi yajitabbassa saddhiṃ bhūmiyā purisehi ca assamedhe vuttavibhavadakkhiṇassa sabbamedhapariyāyanāmassa assamedhavikappassettaṃ adhivacanaṃ.

Candappabhāti candappabhāya. **Tāraṅgaṇāva sabbeti** yathā sabbepi tāraṅgaṇā candimasobhāya soḷasimpi kamaṃ nāgghanti, evaṃ te assamedhādayo yaññā mettacittassa vuttalakkhaṇena subhāvitassa soḷasimpi kamaṃ nānubhavanti, na pāpuṇanti, nāgghantṭi attho.

Idāni aparepi diṭṭhadhammikasamparāyike mettābhāvanāya ānisaṃse dassettaṃ “**yo na hantī**”tiādi vuttaṃ. Tattha **yoti** mettābrahmavihārabhāvanānuyutto puggalo. **Na hantī** teneva mettābhāvanānubhāvena dūravikkhambhitabyāpādatāya na kañci sattaṃ hiṃsati, leḍḍudaṇḍādīhi na vibādhati vā. **Na ghātetṭi** paraṃ samādapetvā na satte hanāpeti na vibādhetṭi ca. **Na jināṭṭi** sārāmbhaviggāhikakathādivasena na kañci jināṭṭi sārāmbhasseva abhāvato, jānikaraṇavasena vā aḍḍakaraṇādinā na kañci jināṭṭi. **Na jāpayeti** parepi payojetvā paresaṃ dhanajāniṃ na kāraṇeppya. **Mettaṃsoti** mettāmayacittakoṭṭhāso, mettāya vā aṃso avijahanaṭṭhena avayavabhūtoti mettāṃso. **Sabbabhūtesūti** sabbasattesu. Tato eva **veraṃ tassa na kenacīti** akusalaveraṃ tassa kenacipi kāraṇena natthi, puggalaverasaṅkhāto virodho kenaci purisena saddhiṃ tassa mettāvihārisa natthīti.

Evametasmaṃ ekakanipāte paṭipāṭiyā terasasu suttasu sikkhāsuttadvaye cāti pannarasasu suttasu vivaṭṭaṃ kathitaṃ, nīvaraṇasuttaṃ saṃyojanasuttaṃ appamādasuttaṃ aṭṭhisaṅcayasuttanti etesu catūsu suttasu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ. Itaresu pana vaṭṭameva kathitanti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paramatthadīpaniyā

Khuddakanikāya-aṭṭhakathāya

Itivuttakassa ekakanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dukanipāto

1. Paṭhamavaggo

1. Dukkhavihārasuttavaṅṅanā

28. Dukanipātassa paṭhame **dvīhīti** gaṇanaparicchedo. **Dhammehīti** paricchinnadhammanidassanaṃ. **Dvīhi dhammehīti** dvīhi akusaladhammehi. **Samannāgatoti** yutto. **Diṭṭheva dhammeti** imasmimīyeva attabhāve. **Dukkhaṃ viharatīti** catūsūpi iriyāpathesu kilesadukkheṇa ceva kāyikacetasikadukkheṇa ca dukkhaṃ viharati. **Savighātanti** cittūpaghātena ceva kāyūpaghātena ca savighātaṃ. **Saupāyāsanti** kilesūpāyāsena ceva sarīrakhedena ca balavaāyāsavasena saupāyāsaṃ. **Saparilāhanti** kilesaparilāheṇa ceva kāyaparilāheṇa ca saparilāhaṃ. **Kāyassa bhedāti** upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇāti** tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhaggahaṇe. Atha vā **kāyassa bhedāti** jīvitindriyupacchedā. **Paraṃ maraṇāti** cutito uddhaṃ. **Duggati pāṭikaṅkhāti** duggatisaṅkhātanaṃ catunnaṃ apāyānaṃ aññatarā gati icchitabbā, avassaṃbhāvīnīti attho.

Aguttadvāroti apihitadvāro. Kattha pana aguttadvāroti āha “**indriyesū**”ti. Tena manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ asaṃvaramāha. Paṭiggahaṇaparibhogavasena bhojane mattaṃ na jānātīti **bhojane amattaññū**. “Indriyesu aguttadvāratāya bhojane amattaññūtāyā”tipi paṭhanti.

Kathaṃ indriyesu aguttadvāratā, kathaṃ vā guttadvāratāti? Kiñcāpi hi cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi. Na hi cakkhupasādaṃ nissāya sati vā muṭṭhassaccaṃ vā uppajjati. Apica yadā rūpārammaṇaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṃ uppajjivā niruddhe kiriyāmanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhamānā uppajjivā nirujjhati, tato cakkhuviññānaṃ dassanakiccaṃ, tato vipākamanodhātu sampaṭicchanaṃ, tato vipākāhetukamanoviññānadhātu santīraṇakiccaṃ, tato kiriyāhetukamanoviññānadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhamānā uppajjivā nirujjhati, tadanantaraṃ javanaṃ javati. Tathāpi neva bhavaṅgasamaye, na āvajjanādīnaṃ aññatarasamaye saṃvaro vā asaṃvaro vā atthi, javanakkhaṇe pana sace dussīlyāṃ vā muṭṭhassaccaṃ vā aññānaṃ vā akkhanti vā kosajjaṃ vā uppajjati, asaṃvaro hoti. Evaṃ hontopi so “cakkhudvāre asaṃvaro”ti vuccati. Kasmā? Yasmā tasmimī sati dvārampi aguttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthiccittāni. Yathā kiṃ? Yathā nagare catūsū dvāresu asaṃvutesu kiñcāpi antogharadvārakoṭṭhakagabbhādayo susaṃvutā tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ arakkhitaṃ agopitameva hoti. Nagaradvārehi pavisitvā corā yadicchanti, taṃ hareyyuṃ. Evameva javane dussīlyādīsū uppannesu tasmimī asaṃvare satidvārampi aguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthiccittāni. Tasmimī pana asati javane sīlādīsū uppannesu dvārampi guttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthiccittāni. Yathā kiṃ? Yathā nagaradvāresu saṃvutesu kiñcāpi antogharadvārādayo asaṃvutā, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ surakkhitaṃ sugopitameva hoti. Nagaradvāresu hi pihitesu corānaṃ paveso natthi. Evameva javane sīlādīsū uppannesu dvārampi guttaṃ hoti, bhavaṅgampi, āvajjanādīni vīthiccittāni. Tasmā javanakkhaṇe uppajjamānopi “cakkhudvāre saṃvaro”ti vuccati. Sesadvāresūpi eseva nayo. Evaṃ indriyesu aguttadvāratā, guttadvāratā ca veditabbā.

Kathaṃ pana bhojane amattaññū, kathaṃ vā mattaññūti? Yo hi puggalo mahiccho hutvā paṭiggahaṇe mattaṃ na jānāti. Mahicchapuggalo hi yathā nāma kacchapuṭavāṇījo piḷandhanabhaṇḍakaṃ hatthena gahetvā ucchaṅgepi pakkhipitabbayuttakaṃ pakkhipitvā mahājanassa passantasseva “asukaṃ gaṇhatha, asukaṃ gaṇhathā”ti mukheṇa ugghoseti, evameva appamattakampi attano sīlaṃ vā ganthaṃ vā dhutaṅgaguṇaṃ vā antamaso araññāvāsamattakampi mahājanassa jānantasseva sambhāveti, sambhāvetvā ca pana sakaṭhepi upanīte paccaye “ala”nti avatvā paṭiggahaṇhāti. Tayo hi pūretuṃ na sakkā aggi upādānena, samuddo udakena, mahiccho paccayehīti –

“Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo;
Bahuke paccaye dinne, tayopete na pūrayeti”.

Mahicchapuggalo hi vijātamātuyāpi manaṃ gaṇhituṃ na sakkoti. Evarūpo hi anuppannaṃ lābhaṃ na uppādeti, uppannalābhato ca parihāyati. Evaṃ tāva paṭiggahaṇe amattaññū hoti. Yo pana dhammena

samena laddhampi āhāraṃ gadhito mucchito ajjhopanno anādīnavadassāvī anissaraṇapañño āharahattakaalamṣātakatattavaṭṭakakākamāsakabhuttavamitakabrāhmaṇānaṃ aññataro viya ayoniso anupāyena yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ paribhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati. Ayaṃ paribhoge amattaññū nāma.

Yo pana ‘‘yadipi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṃ dātukāmo, dāyakassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammo appo, dāyako bahuṃ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammo bahu, dāyakopi bahuṃ dātukāmo, attano thāmaṃ ñatvā pamāṇayuttameva gaṇhāti’’ti evaṃ vuttassa paṭiggahaṇe pamāṇajānanassa ceva, ‘‘paṭisaṅkhā yoniso āhāraṃ āhāreti, neva davāya, na madāyā’’tiadinā (dha. sa. 1355) ‘‘laddhañca piṇḍapātaṃ agadhito amucchito anajjhopanno ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjatī’’ti ca ādinā nayena vuttassa paccavekkhitvā paṭisaṅkhānapaññāya jānitvā āhāraparibhuñjanasaṅkhātassa paribhoge pamāṇajānanassa ca vasena bhojane mattaññū hoti, ayaṃ bhojane mattaññū nāma. Evaṃ bhojane amattaññūtā mattaññūtā ca hotīti vedītabbaṃ.

Gāthāsu pana **cakkhūnti**ādisu cakkhatīti cakkhu, rūpaṃ assādeti, samavisamaṃ ācikkhantaṃ viya hotīti vā attho. Suṇātīti **sotaṃ**. Ghāyatīti **ghānaṃ**. Jīvitanimittaṃ āhāraso jīvitaṃ, taṃ avhāyatīti **jīvhā**. Kucchitānaṃ āyoti **kāyo**. Manate vijānātīti **mano**. Porāṇā panāhu munātīti **mano**, nāliyā minamāno viya mahātulāya dhārayamāno viya ca ārammaṇaṃ vijānātīti attho. Evaṃ tāvettha padattho vedītabbo.

Bhāvattatho pana duvidhaṃ cakkhu – maṃsacakkhu ca paññācakkhu ca. Tesu buddhacakkhu, samantacakkhu, ñāṇacakkhu, dibbacakkhu, dhammacakkhūti pañcavidhaṃ **paññācakkhu**. Tattha ‘‘addasaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, buddhacakkhunā lokaṃ volokento’’ti (ma. ni. 1.283) idaṃ buddhacakkhu nāma. ‘‘Samantacakkhu vuccati sabbaññūtaññāna’’nti (cūlava. dhotakamāṇavapucchānidessa 32) idaṃ samantacakkhu nāma. ‘‘Cakkhuṃ udapādi’’ti (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 15) idaṃ ñāṇacakkhu nāma. ‘‘Addasaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, dibbena cakkhunā visuddhenā’’ti (ma. ni. 1.284) idaṃ dibbacakkhu nāma. ‘‘Vīrajaṃ vītamaḷaṃ dhammacakkhuṃ udapādi’’ti (ma. ni. 2.395; mahāva. 16) idaṃ heṭṭhimamaggattayasaṅkhātāṃ dhammacakkhu nāma.

Maṃsacakkhūpi duvidhaṃ – sasambhāracakkhu, pasādacakkhūti. Tattha yvāyaṃ akkhikūpake patiṭṭhito heṭṭhā akkhikūpakaṭṭhikena, upari bhamukaṭṭhikena, ubhato akkhikūṭehi, anto matthaluṅgena, bahiddhā akkhilomehi paricchīno maṃsapiṇḍo, saṅkhepato catasso dhātuyo – vaṇṇo, gandho, raso, ojasambhavo saṅghānaṃ jīvitaṃ bhāvo kāyapasādo cakkhupasādoti cuddasa sambhārā. Vitthārato catasso dhātuyo taṃnissitā vaṇṇagandharasaojāsaṅghānasambhavāti imāni dasa catusamuṭṭhānikattā cattālīsaṃ honti, jīvitaṃ bhāvo kāyapasādo cakkhupasādoti cattāri ekantakammasamuṭṭhānevāti imesaṃ catucattālīsāya rūpānaṃ vasena catucattālīsa sambhārā. Yaṃ loke ‘‘setaṃ vaṭṭaṃ puthulaṃ viṣaṭṭaṃ vipulaṃ cakkhū’’ti sañjānanto na cakkhuṃ sañjānāti, vatthuṃ cakkhuto sañjānāti, yo maṃsapiṇḍo akkhikūpake patiṭṭhito nhārusuttakena matthaluṅgena ābaddho, yattha setampi atthi kaṇhampi lohītakampi pathavīpi āpopi tejopi vāyopi. Yaṃ semhussadattā setaṃ, pittussadattā kaṇhaṃ, ruhīrussadattā lohītaṃ, pathavussadattā patthaddhaṃ, āpussadattā paggharati, tejjussadattā pariḍayhati, vāyussadattā sambhamati, idaṃ sasambhāracakkhu nāma. Yo pana ettha sito ettha paṭibaddho catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo, idaṃ pasādacakkhu nāma. Idañhi cakkhuvīññāḍīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvena pavattati.

Sotādīsūpi sotaṃ dibbasotaṃ, maṃsasotanti duvidhaṃ. Ettha ‘‘dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇātī’’ti idaṃ dibbasotaṃ nāma. Maṃsasotaṃ pana sasambhārasotaṃ pasādasotanti duvidhantiādi sabbhaṃ cakkhumhi vuttanayeneva vedītabbaṃ, tathā ghānajīvhā. Kāyo pana copanākāyo, karajakāyo, samūhakāyo, pasādakāyotiadinā bahuvīdho. Tattha –

‘‘Kāyena saṃvutā dhīrā, atho vācāya saṃvutā’’ti. (dha. pa. 234) –

Ayaṃ copanakāyo nāma. “Imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimminātī”ti (dī. ni. 1.236; paṭi. ma. 3.14) ayaṃ karajakāyo nāma. Samūhakāyo pana viññāṇādisamūhavasena anekavidho āgato. Tathā hi “cha ime, āvuso, viññāṇakāyā”tiādīsu (ma. ni. 1.101) viññāṇasamūho vutto. “Cha phassakāyā”tiādīsu (dī. ni. 3.323; ma. ni. 1.98) phassādisamūho. Tathā “kāyapassaddhi kāyalahutā”tiādīsu (dha. sa. 114) vedanākkhandhādayo. “Idhekacco pathavikāyaṃ aniccato anupassati, āpokāyaṃ tejokāyaṃ vāyokāyaṃ kesakāyaṃ lomakāya”ntiādīsu (paṭi. ma. 3.35) pathavādisamūho. “Kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā”ti (a. ni. 3.16) ayaṃ pasādakāyo. Idhāpi pasādakāyo veditabbo. So hi kāyaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvena pavattati. Manoti pana kiñcāpi sabbaṃ viññāṇaṃ vuccati, tathāpi dvārabhāvassa idhāhippetattā dvārabhūtaṃ sāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ veditabbaṃ.

Etāni yassa dvārāni aguttāni ca bhikkhuno ti yassa bhikkhuno etāni manacchatṭhāni dvārāni sativossaggena pamādaṃ āpannattā satikavāṇena apihitāni. **Bhojanamhi...pe... adhigacchatī** so bhikkhu vuttanayena bhojane amattaññū indriyesu ca saṃvararahito diṭṭhadhammikañca rogādivasena, samparāyikañca duggatipariyāpannaṃ kāyadukkhaṃ rāgādikilesasantāpavasena, icchāvighātavasena ca cetodukkhaṃti sabbathāpi dukkhameva adhigacchati pāpuṇāti. Yasmā cetadevaṃ, tasmā duvidhenapi dukkhagginā idhaloke ca paraloke ca ḍayhamānena kāyena ḍayhamānena cetasā divā vā yadi vā rattiṃ niccakārameva tādiso puggalo dukkhameva viharati, na tassa sukhavihārassa sambhavo, vaṭṭadukkhanatikkame pana vattabbameva natthīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sukhavihārasuttavaṇṇanā

29. Dutīye vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Dutīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tapanīyasuttavaṇṇanā

30. Tatiye **tapanīyā**ti idha ceva samparāye ca tapanti vibādenti viheṭṭenti tapanīyā. Tapanāṃ vā dukkhaṃ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye ca tassa uppādanena ceva anubalappadānena ca hitāti tapanīyā. Atha vā tapanti tenāti tapanāṃ, pacchānutāpo, vippaṭisāroti attho, tassa hetubhāvato hitāti tapanīyā. **Akatakalyāṇoti** akataṃ kalyāṇaṃ bhaddakaṃ puññaṃ etenāti akatakalyāṇo. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Puññañhi pavattihitātāya āyatimsukhatāya ca bhaddakaṭṭhena **kalyāṇanti** ca kucchitasalanādiatthena **kusalanti** ca dukkhabhīrūnaṃ saṃsārabhīrūnañca rakkhanaṭṭhena **bhīruttānti** ca vuccati. **Katapāpoti** kataṃ upacitaṃ pāpaṃ etenāti katapāpo. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Akusalakammañhi lāmakatṭhena **pāpanti** ca attano pavattikkhaṇe vipākakkhaṇe ca ghorasabhāvātāya **luddanti** ca kilesehi dūsitabhāvena **kibbisanti** ca vuccati. Iti bhagavā “dve dhammā tapanīyā”ti dhammādiṭṭhānena uddisīvā akataṃ kusalaṃ dhammaṃ katañca akusalaṃ dhammaṃ puggalādiṭṭhānena niddisi. Idāni tesam tapanīyabhāvaṃ dassento “**so akataṃ me kalyāṇantipi tappati, kataṃ me pāpantipi tappatī**”ti āha. Cittasantāsenā tappati anutappati anusocatīti attho.

Gāthāsu duṭṭhu caritaṃ, kilesapūtikattā vā duṭṭhaṃ caritanti **duccaritaṃ**. Kāyena duccaritaṃ, kāyato vā pavattaṃ duccaritaṃ **kāyaduccaritaṃ**. Evaṃ **vacīmanoduccaritānīpi** daṭṭhabbāni. Imāni ca kāyaduccaritādīni kammaṭṭhappattāni adhippetānīti yaṃ na kammaṭṭhappattāṃ akusalajātaṃ, taṃ sandhāyāha “**yañcaññaṃ dosasañhita**”nti. Tassattho – yampi ca aññaṃ kammaṭṭhabhāvaṃ appattattā nipariyāyena kāyakammādisaṅkhaṃ na labhati, rāgādikilesasaṃsaṭṭhattā dosasahitaṃ akusalaṃ tampi katvāti attho. **Nirayanti** niratiatthena nirassādaṭṭhena vā nirayanti laddhanāmaṃ sabbampi duggatiṃ, ayaṃsaṅkhātasukhappaṭikkhepena vā sabbattha sugatiduggatīsu nirayadukkhaṃ. **So** tādiso puggalo upagacchatīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Ettha ca kāyaduccaritassa tapanīyabhāve nando yakkho nando māṇavako nando goghātako dve bhātikāti etesaṃ vatthūni kathetabbāni. Te kira gāviṃ vadhitvā maṃsaṃ dve koṭṭhāse akaṃsu. Tato kaniṭṭho jeṭṭhaṃ āha – “mayhaṃ dārakā bahū, imāni me antāni dehi”ti. Atha naṃ jeṭṭho – “sabbaṃ maṃsaṃ dvedhā vibhattaṃ, puna kimaggaheṣī”ti paharivā jīvitakkhayaṃ pāpesi. Nivattitvā ca naṃ olokeno mataṃ disvā “bhāriyaṃ vata mayā kataṃ, svāhaṃ akāraṇeneva naṃ māresi”nti cittaṃ uppādesi. Athassa balavavipphaṇṣāro uppajji. So ṭhitatṭhānēpi nisinnatṭhānēpi tadeva kammaṃ āvajjeti, cittassādaṃ na labhati, asitapītakhāyitampissa sarīre ojaṃ na pharati, aṭṭhicammamattameva ahosi. Atha naṃ eko thero pucchi “upāsaka, tvaṃ ativiya kiso aṭṭhicammamatto jāto, kīdiso te rogo, udāhu atthi kiñci tapanīyaṃ kammaṃ kata”nti? So “āma, bhante”ti sabbaṃ ārocesi. Athassa so “bhāriyaṃ te, upāsaka, kammaṃ kataṃ, anaparādhatṭhāne aparaddha”nti āha. So teneva kammunā kālaṃ katvā niraye nibbatti. Vacīduccaritassa pana suppbuddhasakkakokālikaciñcamāṇavikādīnaṃ vatthūni kathetabbāni, manoduccaritassa ukkalajayabhaññādīnaṃ.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Atapanīyasuttavaṇṇanā

31. Catutthe tatiye vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhamasīlasuttavaṇṇanā

32. Pañcame **pāpakena ca sīlenā**ti pāpakaṃ nāma sīlaṃ sīlabhedakaro asaṃvaroti vadanti. Tattha yadi asaṃvaro asīlameva taṃdussīlyabhāvato, kathaṃ sīlanti vuccati? Tatthāyaṃ adhippāyo siyā – yathā nāma loke aditṭhaṃ “diṭṭha”nti vuccati, asīlavā “sīlavā”ti, evamidhāpi asīlampi asaṃvaropi “sīla”nti voharīyati. Atha vā “katame ca, thapati, akusalā sīlā? Akusalaṃ kāyakammaṃ, akusalaṃ vacīkammaṃ, pāpako ājīvo”ti (ma. ni. 2.264) vacanato akusaladhammesupi attheva sīlasamaññā, tasmā paricayavasena sabhāvasiddhi viya pakatibhūto sabbo samācāro “sīla”nti vuccati. Tattha yaṃ akosallasambhūtaṭṭhena akusalaṃ lāmakam, taṃ sandhāyāha “pāpakena ca sīlenā”ti. **Pāpikāya ca diṭṭhiyā**ti sabbāpi micchādiṭṭhiyo pāpikāva. Visesto pana ahetukadiṭṭhi, akiriyadiṭṭhi, natthikadiṭṭhīti imā tividhā diṭṭhiyo pāpikatarā. Tattha pāpakena sīlena samannāgato puggalo payogavipanno hoti, pāpikāya diṭṭhiyā samannāgato āsayavipanno hoti, evaṃ payogāsayavipanno puggalo nirayūpago hotiyeva. Tena vuttaṃ “imehi kho, bhikkhave, dvīhi dhammehi samannāgato puggalo yathābhattaṃ nikkhitto, evaṃ niraye”ti. Ettha ca “dvīhi dhammehi samannāgato”ti idaṃ lakkhaṇavacanāṃ daṭṭhabbaṃ, na tantiniddeso. Yathā taṃ loke “yadime byādhitā siyuṃ, imesaṃ idaṃ bhesajjaṃ dātabba”nti. Aññesu pi idisesu ṭhānesu ese va nayo. **Duppaññoti** nippañño.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutīyasīlasuttavaṇṇanā

33. Chaṭṭhe **bhaddakena ca sīlenā**ti kāyasucaritādicatupārisuddhisīlena. Tañhi akhaṇḍādisīlabhāvena sayañca kalyāṇaṃ, samathavipassanādikalyāṇaguṇāvahaṃ cāti “bhaddaka”nti vuccati. **Bhaddikāya ca diṭṭhiyā**ti kammassakatāññāna ce va kammāpathasammādiṭṭhiyā ca. Tattha bhaddakena sīlena payogasampanno hoti, bhaddikāya diṭṭhiyā āsayasampanno. Iti payogāsayasampanno puggalo saggūpago hoti. Tena vuttaṃ – “imehi, kho, bhikkhave, dvīhi dhammehi samannāgato puggalo yathābhattaṃ nikkhitto, evaṃ sagge”ti. **Sappaññoti** paññavā. Sesāṃ suviññeyyameva.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ātāpīsuttavaṇṇanā

34. Sattame **anātāpī**ti kilesānaṃ ātāpanatṭhena ātāpo, vīriyaṃ, so etassa atthīti ātāpī, na ātāpī anātāpī, sammappadhānavirahito kusītoti vuttaṃ hoti. Ottāpo vuccati pāputrāso, so etassa atthīti ottāpī, na ottāpī **anottāpī**, ottāparahito. Atha vā ātāpappaṭipakkho anātāpo, kosajjaṃ so assa atthīti anātāpī. Yaṃ “na ottapati ottappitabbena, na ottapati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā”ti evaṃ vuttaṃ, taṃ anottappaṃ anottāpo. So assa atthīti anottāpīti evamettha attho vedītabbo.

Abhabboti anaraho. **Sambodhāyā**ti ariyamaggatthāya. **Nibbānāyā**ti kilesānaṃ accantavūpasamāya amatamahānibbānāya. **Anuttarassa yogakkhemassā**ti arahattaphalassa. Tañhi uttaritarassa abhāvato anuttaraṃ, catūhi yogehi anupaddutattā khemaṃ nibbhayanti yogakkhemanti ca vuccati. **Adhigamāyā**ti pattiyā. **Ātāpī**ti vīriyavā. So hi “āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā dalhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesū”ti (dī. ni. 3.345) evaṃ vuttana vīriyārambhena samannāgato kilesānaṃ accantameva ātāpanasīloti ātāpī. **Ottāpī**ti “yaṃ ottapati ottappitabbena, ottapati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā”ti (dha. sa. 31) evaṃ vuttana ottappena samannāgatattā ottapanasīloti ottappī. Ayañhi ottāpīti vutto. Tadvānābhāvato hiriyā ca samannāgato eva hotīti hirottappasampanno aṇumattepi vaje bhayadassāvī sīlesu paripūrākārī hoti. Iccassa sīlasampadā dassitā. Ātāpīti iminā nayenassa kilesaparitāpitādīpanena samathavipassanābhāvanānuyuttatā dassitā. Yathāvuttañca vīriyaṃ saddhāsatisamādhīpaññāhi vinā na hotīti vimutti-paripācakāni saddhāpañcamāni indriyāni atthato vuttāneva honti. Tesu ca siddhesu anicce aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññā, nirodhasaññāti cha nibbedhabhāgiyā saññā siddhā evāti. Evaṃ imehi dvīhi dhammehi samannāgatassa lokiyānaṃ sīlasamādhīpaññānaṃ sījjanato maggaphalanibbānādadhigamassa bhabbataṃ dassento “**ātāpī ca kho...pe... adhigamāyā**”ti āha.

Gāthāsu **kusītoti** micchāvitakkabahulatāya kāmabyāpādavihiṃsāvittakkasañkhātehi kucchitehi pāpadhammehi sito sambandho yuttoti kusīto. Kucchitaṃ vā sīdati sammāpaṭipattito avasīdatīti kusīto, da-kārassa ta-kāraṃ katvā. **Hīnavīriyoti** nibbīriyo, catūsūpi iriyāpathesu vīriyakaraṇarahito. Anussāhasamphananasabhāvassa cittālasīyassa thīnassa, asattivighātasabhāvassa kāyālasīyassa middhassa ca abhiṇhappavattiyā **thīnamiddhabahulo**. Pāpajigucchanaḷakkhaṇāya hiriyā abhāvena tappaṭipakkhena ahirikenā samannāgatattā ca **ahiriko**. Hirottappavīriyānaṃ abhāveneva sammāpaṭipattiyā natthi etassa ādaroti **anādarō**. Ubhayathāpi tathā dhammapuggalena duvidhākiriyākaraṇena anādarō. **Phuṭṭhanti** phusitūṃ. **Sambodhimuttamanti** sambodhisāñkhātāṃ uttamaṃ arahattaṃ adhigantaṃ abhabboti attho.

Satimāti cirakatacirabhāsītānaṃ anussaraṇe samatthassa satīnepakkassa bhāvena catusatīpaṭṭhānāyogena satimā. **Nīpakoti** sattaṭṭhānīyasampajaññasañkhātena ceva kammaṭṭhānapariharāṇapaññāsañkhātena ca nepakkena samannāgatattā nīpako. **Jhāyī**ti ārammaṇūpanījjhānena lakkhaṇūpanījjhānena cāti dvīhipi jhānehi jhāyī. **Appamattoti** “divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetī”tiādīnā nāyena kammaṭṭhānabhāvanāya appamatto. **Samyojanaṃ jātijarāya chetvāti** jātiyā ceva jarāya ca satte samyojetīti samyojananti laddhanāmaṃ kāmarāgādīkaṃ dasavidhampi kilesajātāṃ anusayasamugghātavasena mūlato chīndītvā. Atha vā **samyojanaṃ jātijarāya chetvāti** jātijarāya samyojanaṃ chīndītvā. Yassa hi samyojanāni acchīnnāni, tassa jātijarāya acchedo asamugghātova. Yassa pana tāni chīnnāni, tassa jātijarāpi chīnnāva kāraṇassa samugghātītattā. Tasmā samyojanaṃ chīndanto eva jātijarāpi chīndati. Tena vuttaṃ “samyojanaṃ jātijarāya chetvā”ti. **Idheva sambodhimanuttaraṃ phuseti** imasmīmyeva attabhāve aggamaggaṃ arahattaṃ vā phuse pāpuṇeyya.

Sattamasuttavaṇṇanā nīṭṭhitā.

8. Paṭhamanakuhanasuttavaṇṇanā

35. Aṭṭhame **nayidanti** ettha **naiti** paṭisedhe nipāto, tassa “vussatī”ti iminā sambandho, **yakāro** padasandhikaro. **Idaṃ**-saddo “ekamidāhaṃ, bhikkhave, samayaṃ ukkaṭṭhāyaṃ viharāmi subhagavane sālārājamūle”tiādīsu (ma. ni. 1.501) nipātamattaṃ. “Idaṃ kho taṃ, bhikkhave, appamattakaṃ oramattakaṃ sīlamattaka”ntiādīsu (dī. ni. 1.27) yathāvutte āsannapaccakkhe āgato.

“Idañhi taṃ jetavanaṃ, isisaṅghanisevitaṃ;
Āvutthaṃ dhammarājena, pītisañjananaṃ mamā”ti. –

Ādīsu (saṃ. ni. 1.48) vakkhamāne āsannapaccakkhe. Idhāpi vakkhamāneyeva āsannapaccakkhe daṭṭhabbo.

Brahmacariya-saddo –

“Kiṃ te vataṃ kiṃ pana brahmacariyaṃ,
Kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idañca te nāga mahāvīmānaṃ.

“Ahañca bhariyā ca manussaloke,
Saddhā ubho dānapatī ahumhā;
Opānabhūtaṃ me gharaṃ tadāsi,
Santappitā samaṇabrāhmaṇā ca.

“Taṃ me vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ,
Tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idañca me dhīra mahāvīmāna”nti. (jā. 2.22.1592-1593, 1595) –

Imasmiṃ puṇṇakajātake dāne āgato.

“Kena pāṇi kāmadaḍḍo, kena pāṇi madhussavo;
Kena te brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati.

“Tena pāṇi kāmadaḍḍo, tena pāṇi madhussavo;
Tena me brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhatī”ti. (pe. va. 275, 277) –

Imasmiṃ ankurapetavatthusmiṃ veyyāvacce. “Idaṃ kho taṃ, bhikkhave, tittiriyaṃ nāma brahmacariyaṃ ahoṣī”ti (cūḷava. 311) imasmiṃ tittirajātake pañcasikkhāpadasīle. “Taṃ kho pana, pañcasikha, brahmacariyaṃ neva nibbidāya na virāgāya...pe... yāvadeva brahmalokūpapattiyā”ti (dī. ni. 2.329) imasmiṃ mahāgovindasutte brahmavihāre. “Pare abrahmacārī bhavissanti, mayamettha brahmacārino bhavissāmā”ti (ma. ni. 1.83) sallekhasutte methunaviratiyaṃ.

“Mayañca bhariyā nātikkamāma,
Amhe ca bhariyā nātikkamanti;
Aññatra tāhi brahmacariyaṃ carāma,
Tasmā hi amhaṃ daharā na mīyare”ti. (jā. 1.10.97) –

Mahādhammapālajātake sadārasantose. “Abhijānāmi kho panāhaṃ, sārīputta, caturaṅgasamannāgataṃ brahmacariyaṃ caritā – tapassī sudaṃ homī”ti (ma. ni. 1.155) lomahaṃsasutte vīriye.

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;

Majjhimena ca devattaṃ, uttamena visujjhatī”ti. (jā. 1.8.75) –

Nimijātake attadamanavasena kate aṭṭhaṅgikauposathe. “Idaṃ kho pana, pañcasikha, brahmacariyaṃ ekantanibbidāya virāgāya...pe... ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti (dī. ni. 2.329) mahāgovindasuttēya ariyamagge. “Tayidaṃ brahmacariyaṃ iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsita”nti (dī. ni. 3.174) pāsādikasutte sikkhattayasangahe sakalasmim sāsane. Idhāpi ariyamagge sāsane ca vattati.

Vussatīti vasiyati, cariyatīti attho. **Janakuhanatthanti** “aho ayyo sīlavā vattasampanno appiccho santuṭṭho mahiddhiko mahānubhāvo”tiādinā janassa sattalokassa vimhāpanatthaṃ. **Janalapanatthanti** “evarūpassa nāma ayyassa dinnam mahapphalaṃ bhavissati”ti pasannacittehi “kenattho, kiṃ āharīyatū”ti manussehi vadāpanatthaṃ. **Lābhasakkārasilokānisamsatthanti** yvāyaṃ “ākankheyya ce, bhikkhave, bhikkhu ‘lābhī assaṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārāna’nti, sīle-svevassa paripūrakārī”ti (ma. ni. 1.65) sīlānisamsabhāvena vutto catupaccayalābho, yo ca catunnaṃ paccayānaṃ sakkaccadānasaṅkhāto ādarabahumānagarukaraṇasaṅkhāto ca sakkāro, yo ca “sīlasampanno bahussuto sutadharo āraddhavīriyo”tiādinā nayena uggatathutighosasaṅkhāto siloko brahmacariyaṃ carantānaṃ diṭṭhadhammiko ānisamsa, tadatthaṃ. **Iti maṃ jano jānātūti** “evaṃ brahmacariyavāse satī ‘ayaṃ sīlavā kalyāṇadhammo”tiādinā maṃ jano jānātu sambhāvetū”ti attano santaguṇavasena sambhāvanatthampi na idaṃ brahmacariyaṃ vussatīti sambandho.

Keci pana “**janakuhanatthanti** pāpicchassa icchāpakatassa sato sāmantaṃ jappanāriyāpathanissitapaccayapaṭisevanasaṅkhātena tividhena kuhanavattunā kuhanabhāvena janassa vimhāpanatthaṃ. **Janalapanatthanti** pāpicchasseva sato paccayatthaṃ parikathobhāsādivasena lapanabhāvena upalāpanabhāvena vā janassa lapanatthaṃ. **Lābhasakkārasilokānisamsatthanti** pāpicchasseva sato lābhādigarutāya lābhasakkārasilokasaṅkhātassa ānisamsaudayassa nipphādanatthaṃ. **Iti maṃ jano jānātūti** pāpicchasseva sato asantaguṇasambhāvanādhippāyena ‘iti evaṃ maṃ jano jānātū’ti na idaṃ brahmacariyaṃ vussatīti”ti evamettha atthaṃ vadanti. Purimoyeva pana attho sārataro.

Atha khoti ettha **athāti** aññadatthe nipāto, **khoti** avadhāraṇe. Tena kuhanādito aññadatthāyeva pana idaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ vussatīti dasseti. Idāni taṃ payojanaṃ dassento “**samvaratthañceva pahānatthañcā**”ti āha. Tattha pañcavidho samvaro – pātimokkhasamvaro, satisamvaro, ñāṇasamvaro, khantisamvaro, vīriyasamvaroti.

Tattha “iminā pātimokkhasamvarena upeto hoti samupeto”ti (vibha. 511) hi ādinā nayena āgato ayaṃ **pātimokkhasamvaro** nāma, yo sīlasamvaroti ca pavuccati. “Rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye samvaram āpajjatī”ti (dī. ni. 1.213; ma. ni. 1.295; sam. ni. 4.239; a. ni. 3.16) āgato ayaṃ **satisamvaro**.

“Yāni sotāni lokasmim (ajitāti bhagavā),
Sati tesam nivāraṇaṃ;
Sotānaṃ samvaram brūmi,
Paññāyete pidhīyare”ti. (su. ni. 1041) –

Āgato ayaṃ **ñāṇasamvaro**. “Khamo hoti sītassa uṇhassā”tiādinā (ma. ni. 1.24; a. ni. 4.114; 6.58) nayena āgato ayaṃ **khantisamvaro**. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī”tiādinā (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.114; 6.58) nayena āgato ayaṃ **vīriyasamvaro**. Atthato pana pañātipātādīnaṃ pajahanavasena, vattapaṭivattānaṃ karaṇavasena ca pavattā cetanā viratiyo ca. Saṅkhepato sabbo kāyavacīsamyamo, vitthārato sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avitikkamo sīlasamvaro. Satī eva satisamvaro, satippadhānā vā kusalā khandhā. Ñāṇameva ñāṇasamvaro. Adhivāsanavasena adoso, adosappadhānā vā tathā pavattā kusalā khandhā khantisamvaro, paññāti eke. Kāmavitakkādīnaṃ anadhivāsanavasena pavattaṃ vīriyameva vīriyasamvaro. Tesu paṭhamo kāyaduccaritādidussīlyassa samvaraṇato samvaro, dutiyo

muṭṭhassaccassa, tatiyo aññāṇassa, catuttho akkhantiyā, pañcama kosajjassa saṃvaraṇato pidahanato saṃvaroti veditabbo. Evametassa saṃvarassa atthāya saṃvarattham, saṃvaranippahādanatthanti attho.

Pahānampi pañcavidham – tadaṅgappahānam, vikkhambhanappahānam, samucchedappahānam, paṭippassaddhippahānam, nissaraṇappahānanti. Tattha yaṃ vattabham, taṃ heṭṭhā ekakanipāte paṭhamasuttavaṇṇanāyam vuttameva. Tassa pana pañcavidhassapi tathā tathā rāgādikilesānam paṭinissajjanatthena samatikkamanatthena vā pahānassa atthāya pahānattham, pahānasādhanatthanti attho. Tattha saṃvarena kilesānam cittasantāne pavesananivāraṇam pahānena pavesananivāraṇaṇceva samugghāto cāti vadanti. Ubhayenāpi pana yathāraham ubhayaṃ sampajjatiṭi daṭṭhabbam. Sīlādiddhammā eva hi saṃvaraṇato saṃvaro, pajahanato pahānanti.

Gāthāsu **anīti**hanti itiyō vuccanti upaddavā – diṭṭhadhammikā ca samparāyikā ca. Itiyō hanati vināseti pajahatiṭi itiham, anu itihanti **anīti**ham, sāsana brahmacariyam maggabrahmacariyaṇca. Atha vā itīhi anatthehi saddhiṃ hananti gacchanti pavattantiṭi itihā, taṇhādiupakkilesā. Natthi ettha itihāti **anīti**ham. Itihā vā yathāvuttenatthena titthiyasamayā, tappaṭipakkhato idaṃ anītiham. “Anītiha”ntipi pāṭho. Tassattho – “itihāya”nti dhammesu anekamaṃsaggābhāvato vicikicchā itiham nāma, sammāsambuddhappaveditattā yathānusiṭṭham paṭipajjantānam nikkāṅkhabhāvasādhanato natthi ettha itihanti **anīti**ham, aparappaccayanti attho. Vuttañhetam “paccattam veditabbo viññūhī”ti “atakkāvacaro”ti ca. Gāthāsukhattham pana “anītiha”nti dīgham katvā paṭhanti.

Nibbānasāṅkhātāṃ ogadham paṭiṭṭham pāram gacchatiṭi **nibbānogadhagāmī**, vimuttirasattā ekanteneva nibbānasampāpakoti attho. Tam nibbānogadhagāminam brahmacariyam. **Soti** yo so samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhinditvā anuttaram sammāsambodhiṃ abhisambuddho, so bhagavā **adesayi** desesi. Nibbānogadhoti vā ariyamaggo vuccati. Tena vinā nibbānogāhanassa asambhavato tassa ca nibbānam anālambitvā appavattanato, taṇca tam ekantam gacchatiṭi nibbānogadhagāmī. Atha vā **nibbānogadhagāminanti** nibbānassa antogāminam maggabrahmacariyam, nibbānam ārammaṇam karitvā tassa anto eva vattati pavattatiṭi. **Mahattehī** mahāātumehi ulārajjhāsayehi. Mahantam nibbānam, mahante vā sīlakkhandhādi ke esanti gavesantiṭi mahesino buddhādayo ariyā. Tehi **anuyāto** paṭipanno. **Yathā buddhena desitanti** yathā abhiññeyyādidhamme abhiññeyyādidbhāveneva sammāsambuddhena mayā desitam, evaṃ ye etam maggabrahmacariyam tadattham sāsana brahmacariyaṇca paṭipajjanti. Te diṭṭhadhammikasamparāyikatthehi yathāraham anusāsantassa satthu mayham sāsana kārinō ovādappaṭikarā sakalassa vaṭṭadukkhassa antam pariyaṇtam appavattiṃ karissanti, dukkhassa vā antam nibbānam sacchikarissantiṭi.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutīyanakuhanasuttavaṇṇanā

36. Navame **abhiññatthanti** kusalādivibhāgena khandhādivibhāgena ca sabbadhamme abhivisiṭṭhena ñāṇena aviparītato jānanattham. **Pariññatthanti** tebhūmakadhamme “idaṃ dukkha”ntiādinā pari jānanattham samatikkamanatthaṇca. Tattha abhiññeyya abhijānanā catusaccavisayā. Pariññeyyapari jānanā pana yadipi dukkhasaccavisayā, pahānasacchikiriyābhāvanābhisamayehi pana vinā na pavattatiṭi pahānādayopi idha gahitāti veditabbam. Sesam anantarasutte vuttatthameva.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Somanassasuttavaṇṇanā

37. Dasame **sukhasomanassabahuloti** ettha **sukhanti** kāyikaṃ sukham, **somanassanti** cetasikaṃ. Tasmā yassa kāyikaṃ cetasikaṇca sukham abhiṇham pavattati, so sukhasomanassabahuloti vutto. **Yonīti** “catasso kho imā, sārīputta, yoniyō”tiādīsu (ma. ni. 1.152) khandhakoṭṭhāso yonīti āgato. “Yoni hesā,

bhūmija, phalassa adhigamāyā’’tiādīsu (ma. ni. 3.226) kāraṇaṃ.

‘‘Na cāhaṃ brāhmaṇaṃ brūmi, yonijaṃ mattisambhava’’nti ca. (ma. ni. 2.457; dha. pa. 396; su. ni. 625);

‘‘Tameṇaṃ kammajā vātā nibbattivā uddhaṃpādaṃ adhosiraṃ samparivattetvā mātu yonimukhe sampaṭipādentī’’ti ca ādīsu passāvamaṃgo. Idha pana kāraṇaṃ adhippetāṃ. **Assāti** anena. **Āradhāti** paṭṭhapitā paggaḥitā paripuṇṇā sampādītā vā.

Āsavānaṃ khayāyāti ettha āsavantīti āsavā, cakkhutopi...pe... manatopi savanti pavattantīti vuttaṃ hoti. Dhammato yāva gotrabhū, okāsato yāva bhavaggā savantīti vā āsavā. Ete dhamme etañca okāsaṃ anto karitvā pavattantīti attho. Antokaraṇattho hi ayaṃ ākāro. Cirapārivāsiyaṭṭhena madirādayo āsavā viyātipi āsavā. Loke hi cirapārivāsikā madirādayo āsavāti vuccanti. Yadi ca cirapārivāsiyaṭṭhena āsavā, ete eva bhavituṃ arahanti. Vuttaṃ hetāṃ – ‘‘purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhosī’’tiādi (a. ni. 10.61). Āyataṃ saṃsāradukkhaṃ savanti pasavantītipi āsavā. Purimāni cettha nibbacaṇāni yattha kilesā āsavāti āgatā, tattha yujjanti; pacchimaṃ kammepi. Na kevalaṇca kammakilesā eva āsavā, apica kho nānappakārā upaddavāpi. Abhidhamme hi ‘‘cattāro āsavā – kāmāsavo, bhavāsavo, diṭṭhāsavo, avijjāsavo’’ti (dha. sa. 1102) kāmarāgādayo kilesā āsavāti āgatā. Suttepi ‘‘nāhaṃ, cunda, diṭṭhadhammikānaṃyeva āsavānaṃ saṃvarāya dhammaṃ desemī’’ti (dī. ni. 3.182) ettha vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

‘‘Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
Yakkhattaṃ yena gaccheyya, manussattañca abbaje;
Te mayhaṃ, āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷikātā’’ti. (a. ni. 4.36) –

Ettha tebhūmaṃ kammaṃ avasesā ca akusalā dhammā. ‘‘Diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā’’ti (pārā. 39) ettha parūpaghātavipparisāravadhādayo ceva apāyadukkhabhūtā nānappakārā upaddavā ca.

Te panete āsavā vinaye ‘‘diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā’’ti dvedhā āgatā. Saḷāyatane ‘‘tayome, āvuso, āsavā – kāmāsavo, bhavāsavo, avijjāsavo’’ti (saṃ. ni. 4.321) tidhā āgatā. Tathā aññesu suttantesu. Abhidhamme teyeva diṭṭhāsavena saddhiṃ catudhā āgatā. Nibbedhikariyāyeva pana ‘‘atthi, bhikkhave, āsavā nirayagamanīyā, atthi āsavā tiracchānayanigamanīyā, atthi āsavā pettivisayagamanīyā, atthi āsavā manussalokagamanīyā, atthi āsavā devalokagamanīyā’’ti (a. ni. 6.63) pañcadhā āgatā. Kammameva cettha āsavāti adhippetāṃ. Chakkanipāte ‘‘atthi, bhikkhave, āsavā saṃvarā pahātabbā’’tiādinā (a. ni. 6.58) nayena chadhā āgatā. Sabbāsavariyāyeva teyeva dassanapahātabbehi dhammehi saddhiṃ sattadhā āgatā. Idha pana abhidhammapariyāyena cattāro āsavā adhippetāti veditabbā.

Khayāyāti ettha pana ‘‘yo āsavānaṃ khayō vayo bhedo paribhedo aniccatā antaradhāna’’nti āsavānaṃ sarasabhedo āsavānaṃ khayoti vutto. ‘‘Jānato ahaṃ, bhikkhave, passato āsavānaṃ khayāṃ vadāmi’’ti (ma. ni. 1.15) ettha āsavānaṃ khīṇākāro natthibhāvo accantaṃ asamuppādo āsavakkhayoti vutto.

‘‘Sekhassa sikkhamānassa, ujumaggānusārino;
Khayasmiṃ paṭhamāṃ ñāṇaṃ, tato aññā anantarā’’ti. (itivu. 62) –

Ettha ariyamaggo āsavakkhayoti vutto. ‘‘Āsavānaṃ khayā samaṇo hotī’’ti (ma. ni. 1.438) ettha phalaṃ.

‘‘Paravajjānupassissa, niccaṃ ujjhānasaññino;
Āsavā tassa vaḍḍhanti, ārā so āsavakkhayā’’ti. (dha. pa. 253) –

Ettha nibbānaṃ. Idha pana phalaṃ sandhāya ‘‘āsavānaṃ khayāyā’’ti vuttaṃ, arahattaphalatthāyāti attho.

Samvejanīyesu thānesūti samvegajanakesu jātiādīsu samvegavatthūsu. Jāti, jarā, byādhi, maraṇaṃ, apāyadukkhaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti imāni hi samvegavatthūni samvejanīyaṭṭhānāni nāma. Apica ‘‘āditto lokasannivāso uyyutto payāto kummaggappaṭipanno, upanīyati loko addhuvo, atāṇo loko anabhissaro, assako loko, sabbam pahāya gamanīyaṃ, ūno loko atitto taṇhādāso’’tievamādīni (paṭi. ma. 1.117) cettha samvejanīyaṭṭhānānīti veditabbāni. **Samvejanenāti** jātiādisamvegavatthūni paṭicca uppannabhayaśāṅkhātena samvejanena. Atthato pana sahotappaññaṃ samvego nāma.

Samviggassāti gabbhokkantikādivasena anekavidhehi jātiādidukkhehi samvegajātassa. ‘‘Samvejivā’’ti ca paṭhanti. **Yoniso padhānenāti** upāyapadhānena, sammāvāyāmenāti attho. So hi yathā akusalā dhammā pahīyanti, kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, evaṃ padahanato uttamabhāvasādhanato ca ‘‘padhāna’’nti vuccati. Tattha samvegena bhavādīsu kiñci tāṇaṃ leṇaṃ paṭisaraṇaṃ apassanto tattha anolīyanto alaggamānaso tappaṭipakkhena ca vinivattitavisaññito aññadatthu nibbānaninno hoti nibbānaṇo nibbānapabbhāro. So kalyāṇamittasannissayena yonisomanasikārabahulo visuddhāsayaṃpayogo samathavipassanāsu yuttappayutto sabbasmimpi saṅkhāragate nibbindati virajjati, vipassanaṃ ussukkāpeti. Tattha yadidaṃ yonisomanasikārabahulo visuddhāsayaṃpayogo samathavipassanāsu yuttappayutto, tenassa diṭṭheva dhamme sukhasomanassabahulatā veditabbā. Yaṃ panāyaṃ samathe paṭiṭṭhito vipassanāya yuttappayutto sabbasmimpi saṅkhāragate nibbindati virajjati, vipassanaṃ ussukkāpeti, tenassa yoni āradhā āsavānaṃ khayāyāti veditabbam.

Gāthāsu **samvijjethēvāti** samvijjeyya eva samvegaṃ kareyya eva. ‘‘Samvijjivānā’’ti ca paṭhanti. Vuttanayena samviggo hutvāti attho. **Paṇḍitoti** sappañño, tihetukapaṭisandhīti vuttaṃ hoti. **Paññāya samavekkhiyāti** samvegavatthūni samvijjanavasena paññāya sammā avekkhiya. Atha vā paññāya sammā avekkhitvāti. Sesam sabbattha uttānatthameva.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti paramatthadīpaniyā itivuttaka-aṭṭhakathāya

Dukanipāte paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Vitakkasuttavaṇṇanā

38. Dutiyavaggassa paṭhame **tathāgataṃ, bhikkhavi** ettha **tathāgata**-saddo tāva sattavohārasammāsambuddhādīsu dissati. Tathā hesa ‘‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’tiādīsu (dī. ni. 1.65) sattavohāre.

‘‘Tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ,
Buddhaṃ namassāma suvatthi hotū’’ti. (khu. pā. 6.16) –

Ādīsu sammāsambuddhe.

‘‘Tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ,
Dhammaṃ namassāma suvatthi hotū’’ti. (khu. pā. 6.17) –

Ādīsu dhamme.

“Tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ,
Saṅghaṃ namassāma suvatthi hotū”’ti. (khu. pā. 6.18) –

Ādīsu saṅghe. Idha pana sammāsambuddhe. Tasmā tathāgatanti ettha aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgatoti vuccati. Katamehi aṭṭhahi? Tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathavādītāya tathāgato, tathākāritāya tathāgato, abhibhavanatṭhena tathāgatoti.

Kathaṃ bhagavā **tathā āgatoti tathāgato?** Yathā yena abhinīhārena dānapāramiṃ pūretvā sīlanekkhammaṇṇāvīriyakhantisaccaadhiṭṭhānamettāupekkhāpāramiṃ pūretvā imā dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsa pāramiyo pūretvā aṅgapariccāgaṃ, attapariccāgaṃ, dhanapariccāgaṃ, dārapariccāgaṃ, rajjapariccāganti imāni pañca mahāpariccāgāni pariccājitvā yathā vipassīdayo sammāsambuddhā āgatā, tathā amhākaṃ bhagavāpi āgatoti tathāgato. Yathāha –

“Yatheva lokamhi vipassīdayo,
Sabbaññubhāvaṃ munayo idhāgatā;
Tathā ayaṃ sakyamunīpi āgato,
Tathāgato vuccati tena cakkhumā”’ti. –

Evam tathā āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathā gatoti tathāgato?** Yathā sampatijātāva vipassīdayo samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhāya uttarābhimukhā sattapadavītihārena gatā, tathā amhākaṃ bhagavāpi gatoti tathāgato. Yathāhu

“Muhuttajātova gavaṃpatī yathā,
Samehi pādehi phusī vasundharaṃ;
So vikkamī satta padāni gotamo,
Setañca chattaṃ anudhārayuṃ marū.

“Gantvāna so satta padāni gotamo,
Disā vilokesi samā samantato;
Aṭṭhaṅgupetaṃ giramabbhudīrayi,
Sīho yathā pabbatamuddhaniṭṭhito”’ti. –

Evam tathā gatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato?** Sabbesaṃ rūpārūpadhammānaṃ salakkhaṇaṃ, sāmaññalakkhaṇaṃ, tathaṃ, avitathaṃ, ñāṇagatiyā āgato, avirajjhivā patto, anubuddhoti tathāgato. Yathāha –

“Sabbesaṃ pana dhammānaṃ, sakasāmaññalakkhaṇaṃ;
Tathamevāgato yasmā, tasmā nātho tathāgato”’ti. –

Evam tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato?** Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha “cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? Idaṃ

dukkhaṃ ariyasaccanti, bhikkhave, tathameva avitathameva anaññathameva”nti (saṃ. ni. 5.1090) vitthāro. Tāni ca bhagavā abhisambuddho, tasmāpi tathānaṃ abhisambuddhattā tathāgato. Abhisambuddhattho hi ettha gata-saddo. Evaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato.

Kathaṃ **tathadassitāya tathāgato?** Yaṃ sadevake loke...pe... sadevamanussāya pajāya aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhuvāre āpāthamāgacchantāṃ rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ bhagavā sabbākārato jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā cānena taṃ iṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānapadavasena vā “katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ, yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatighaṃ nīlaṃ pītaka”ntiādinā (dha. sa. 616) nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvepaññāsāya nayehi vibhajjamaṇaṃ tathameva hoti, vitathaṃ natthi. Esa nayo sotadvārādīsu āpāthamāgacchantesu saddādīsu. Vuttañhetvaṃ bhagavatā –

“Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa...pe... sadevamanussāya diṭṭhaṃ suttaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicariṭaṃ manasā, tamaṃ jānāmi...pe... tamaṃ abbhāñāsīṃ, taṃ tathāgatassa viditaṃ, taṃ tathāgato na upaṭṭhāsī”ti (a. ni. 4.24).

Evaṃ tathadassitāya tathāgato. Ettha tathadassiatthe tathāgatoti padassa sambhavo veditabbo.

Kathaṃ **tathavāditāya tathāgato?** Yaṃ rattiṃ bhagavā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, yañca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etthantare pañcacattālīsavassaparimāṇakāle yaṃ bhagavatā bhāsitaṃ suttageyyādī, sabbāṃ taṃ parisuddhaṃ paripuṇṇaṃ rāgamadādinimadanaṃ ekasadiṣaṃ tathaṃ avitathaṃ. Tenāha –

“Yañca, cunda, rattiṃ tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yañca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmiṃ antare bhāsati lapatī niddisati, sabbāṃ taṃ tatheva hoti, no aññathā. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”ti (dī. ni. 3.188; a. ni. 4.23).

Gadaattho hi ettha gatasaddo. Evaṃ tathavāditāya tathāgato. Apica āgadanaṃ āgato, vacananti attho. Tatho aviparīto āgato assāti dakārassa takāraṃ katvā tathāgatoti, evampettha padasiddhi veditabbā.

Kathaṃ **tathākāritāya tathāgato?** Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassapi vācā. Tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṃbhūtassa cassa yathā vācā, kāyopi tathā gato pavatto. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatāti tathāgato. Tenāha “yathāvādī, bhikkhave, tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”ti. Evaṃ tathākāritāya tathāgato.

Kathaṃ **abhibhavanaṭṭhena tathāgato?** Yasmā bhagavā upari bhavaggaṃ heṭṭhā avīciṃ pariyaṇṭaṃ karitvā tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavatī sīlenapi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi vimuttiññānadassanenapi, na tassa tulā vā pamāṇaṃ vā atthi, atha kho atulo appameyyo anuttaro devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā sabbasattuttamo, tasmā tathāgato. Tenāha –

“Sadevake, bhikkhave, loke...pe... manussāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthu daso vasavattī, tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”ti (dī. ni. 3.188; a. ni. 4.23).

Tatrāyaṃ padasiddhi – agado viya agado, desanāvilāso ceva puññussayo ca. Tena hesa mahānubhāvo bhisakko viya dībbāgena sappe, sabbaparappavādino sadevakañca lokaṃ abhibhavatī. Iti sabbalokābhibhavane tatho aviparīto yathāvutto agado etassāti dakārassa takāraṃ katvā tathāgatoti veditabbo. Evaṃ abhibhavanaṭṭhena tathāgato.

Apica tathāya gatoti tathāgato, tathaṃ gatoti tathāgato. Tattha sakalalokaṃ tīraṇapariññāya tathāya gato avagatoti tathāgato, lokasamudayaṃ pahānapariññāya tathāya gato atītoti tathāgato, lokanirodhaṃ sacchikiriyāya tathāya gato adhigatoti tathāgato. Lokanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ tathaṃ gato paṭipannoti tathāgato. Vuttañhetam bhagavatā –

“Loko, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho. Lokasmā tathāgato visamyutto. Lokasamudayo, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo tathāgatassa pahīno. Lokanirodho, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokanirodho tathāgatassa sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā tathāgatassa bhāvitā. Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa...pe... sabbam taṃ tathāgatena abhisambuddham. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’ti (a. ni. 4.23).

Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato. Tathāya āgatoti tathāgato, tathāya gatoti tathāgato, tathāni āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathāvidhoti tathāgato, tathāpavattikoti tathāgato, tathehi āgatoti tathāgato, tathā gatabhāvena tathāgatoti.

Kathaṃ **tathāya āgatoti tathāgato?** Yā sā bhagavatā sumedhabhūtena dīpankaradasabalassa pādāmūle –

“Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu satthāradassanaṃ;
Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;
Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī’ti. (bu. vaṃ. 2.59) –

Evam vuttaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ abhinīhāraṃ sampādentena “ahaṃ sadevakaṃ lokaṃ tiṇṇo tāressāmi, mutto moccassāmi, danto damessāmi, assatto assāsessāmi, parinibbuto parinibbāpessāmi, suddho sodhessāmi, buddho bodhessāmi”ti mahāpaṭiññā pavattitā. Vuttaṃ hetam –

“Kiṃ me ekena tiṇṇena, purisena thāmadassinā;
Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, santāressaṃ sadevakaṃ.

“Iminā me adhikārena, katena purisuttame;
Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, tāremi janataṃ bahuṃ.

“Samsārasotaṃ chinditvā, viddhamsetvā tayo bhava;
Dhammanāvaṃ samāruyha, santāressaṃ sadevakaṃ.

“Kiṃ me aññāta-vesena, dhammaṃ sacchikatenidha;
Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, buddho hessaṃ sadevake”ti. (bu. vaṃ. 55-58);

Taṃ panetaṃ mahāpaṭiññaṃ sakalassapi buddhakaradhammasamudāyassa pavicayapaccavekkhaṇasamādānānaṃ kāraṇabhūtaṃ avisaṃvādento lokanātho yasmā mahākappānaṃ sataśassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṃ niraṇṭaraṃ niravasesato dānapāramiṇīdayo samatiṃsapāramiyo pūretvā, aṅgapariccāgādayo pañca mahāpariccāge pariccajivā, saccādhīṭṭhānādīni cattāri adhiṭṭhānāni paribrūhetvā, puññañāṇasambhāre sambharitvā pubbayogapubbacariyadhammakkhānānātatthacariyādayo ukkaṃsāpetvā, buddhicariyaṃ paramakoṭiṃ pāpetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhi; tasmā tasseva sā mahāpaṭiññā tathā avitathā anaññathā, na tassa vālaggamattampi vitathaṃ atthi. Tathā hi dīpankaro dasabalo koṇḍañño, maṅgalo... pe... kassapo bhagavatī ime catuvīsati sammāsambuddhā paṭipāṭiyā uppannā “buddho bhavissatī”ti naṃ byākarimṣu. Evam catuvīsatiyā buddhānaṃ santike laddhabyākaraṇo ye te katābhinihārehi bodhisattehi laddhabbā ānisamsā, te labhitvāva āgatoti tāya yathāvuttāya mahāpaṭiññāya tathāya abhisambuddhabhāvaṃ āgato adhigatoti tathāgato. Evam tathāya āgatoti tathāgato.

Katham **tathāya gatoti tathāgato?** Yāyaṃ mahākaruṇā lokanāthassa, yāya mahādukkhasambādhapāṭipannaṃ sattanikāyaṃ disvā “tassa natthañño koci paṭisaraṇaṃ, ahameva naṃ ito saṃsāradukkhatō mutto mocessāmi”ti samussāhitamānaso mahābhinihāraṃ akāsi. Katvā ca yathāpaṇidhānaṃ sakalalokahitasampādanāya ussukkamāpanno attano kāyajīvitānirapekkho paresaṃ sotapathagamanamattenapī cittutrāsasamuppādikā atidukkarā dukkaracariyā samācaranto yathā mahābodhisattānaṃ paṭipatti hānabhāgiyā saṃkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na hoti, atha kho uttari visesabhāgiyāva hoti, tathā paṭipajjamāno anupubbena niravasese bodhisambhāre samānetvā abhisambodhiṃ pāpuṇi. Tato parañca tāyeva mahākaruṇāya sañcoditamānaso pavivekaratiṃ paramañca santaṃ vimokkhasukhaṃ pahāya bālajanabahule loke tehi samuppāditāṃ sammānāvamānavippakāraṃ agaṇetvā veneyyajanavinayanena niravasesaṃ buddhakiccaṃ niṭṭhapesi. Tatra yo bhagavato sattesu mahākaruṇāya samokkamanākāro, so parato āvi bhavissati. Yathā buddhabhūtaṃ lokanāthassa sattesu mahākaruṇā, evaṃ bodhisattabhūtaṃ mahābhinihārakālādīsūti sabbattha sabbadā ca ekasadisatāya tathāva sā avitathā anaññathā. Tasmā tīsupi avatthāsu sabbasattesu samānaraṣāya tathāya mahākaruṇāya sakalalokahitāya gato paṭipannoti tathāgato. Evaṃ tathāya gatoti tathāgato.

Katham **tathāni āgatoti tathāgato?** Tathāni nāma cattāri ariyamaggañāṇāni. Tāni hi “idaṃ dukkhaṃ, ayaṃ dukkhasamudayo, ayaṃ dukkhanirodho, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā”ti evaṃ sabbañeyyasāṅgāhānaṃ pavattinivattitadubhayahetubhūtaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ, dukkhassa pīlanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho, samudayassa āyūhanaṭṭho nidānaṭṭho saṃyogaṭṭho palibodhaṭṭho, nirodhassa nissaraṇaṭṭho vivekaṭṭho asaṅkhataṭṭho amataṭṭho, maggassa niyyānaṭṭho hetvaṭṭho dassanaṭṭho adhipateyyaṭṭhotiādīnaṃ tabbībhāgānañca yathābhūtasabhāvāvabodhavibandhakassa saṃkilesapakkhassa samucchindanena paṭiladdhāya tattha asammo bhābhīsamayasāṅkhātāya aviparītākārappavattiyā dhammānaṃ sabhāvasarasalakkhaṇassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni, tāni bhagavā anaññaneyyo sayameva āgato adhigato, tasmā tathāni āgatoti tathāgato.

Yathā ca maggañāṇāni, evaṃ bhagavato tīsu kālesu appaṭihatañāṇāni catupaṭisambhidāñāṇāni catuvesārajjāñāṇāni pañcagatiparicchedañāṇāni chaasādhāraṇañāṇāni satta bojjhaṅgavibhāvanañāṇāni aṭṭhamaggaṅgavibhāvanañāṇāni navānupubbavīhārasamāpattiñāṇāni dasabalañāṇāni ca vibhāvetabbāni.

Tatrāyaṃ vibhāvanā – yañhi kiñci aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ hīnādībhedabhinnānaṃ hīnādībhedabhinnāsu atītāsu khandhāyatana dhātūsu sabhāvakkicādi avatthāvisesādi khandhapaṭibaddhanāmagottādi ca jānitabbaṃ. Anindriyabaddhesu ca atisukhumatirohitavidūradesesu rūpadhammesu yo taṃtaṃpaccayavisesehi saddhiṃ paccayuppannānaṃ vaṇṇasaṅgānāgandharasaphassādiviseso, tattha sabbattheva hatthatale ṭhapitāmalako viya paccakkhato asaṅgamappaṭihataṃ bhagavato ñānaṃ pavattati, tathā anāgatāsu paccuppannāsu cāti imāni tīsu kālesu appaṭihatañāṇāni nāma. Yathāha –

“Atītāṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñānaṃ, anāgatāṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñānaṃ, paccuppannāṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāna”nti (paṭi. ma. 3.5).

Tāni panetāni tattha tattha dhammānaṃ sabhāvasarasalakkhaṇassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni, tāni bhagavā sayambhuñāṇena adhigañchi. Evaṃ tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā atthapaṭisambhidā, dhammapaṭisambhidā, niruttipaṭisambhidā, paṭibhānapaṭisambhidāti catasso paṭisambhidā. Tattha atthapabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ atthe pabhedagataṃ ñānaṃ atthapaṭisambhidā. Dhammapabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ dhamme pabhedagataṃ ñānaṃ dhammapaṭisambhidā. Niruttipabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ niruttābhilāpe pabhedagataṃ ñānaṃ niruttipaṭisambhidā. Paṭibhānapabhedassa

sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamattamaṃ paṭibhāne pabhedagataṃ nāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā. Vuttañhetamaṃ –

“Atthe nāṇaṃ atthapaṭisambhidā, dhamme nāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, tatra dhammaniruttābhilāpe nāṇaṃ niruttipaṭisambhidā, nāṇesu nāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā”ti (vibha. 718).

Ettha ca hetuanusārena araṇīyato adhigantabbato ca saṅkhepato hetuphalaṃ attho nāma. Pabhedato pana yaṃkiñci paccayuppannaṃ, nibbānaṃ, bhāsitattho, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā attho. Taṃ atthamaṃ paccavekkhantassa tasmaṃ atthe pabhedagataṃ nāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Dhammoti saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṃ taṃ atthamaṃ vidahati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā dhammoti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṃ, kusalaṃ, akusalanti ime pañca dhammā dhammo, taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmaṃ dhamme pabhedagataṃ nāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Vuttampi cetamaṃ –

“Dukkhe nāṇaṃ atthapaṭisambhidā, dukkhasamudaye nāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, dukkhanirodhe nāṇaṃ atthapaṭisambhidā, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya nāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti (vibha. 719).

Atha vā hetumhi nāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, hetuphale nāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Ye dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, imesu dhammesu nāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Yamhā dhammā te dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, tesu dhammesu nāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Jarāmaṇaṇe nāṇaṃ atthapaṭisambhidā, jarāmaṇaṇasamudaye nāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Jarāmaṇaṇanirodhe nāṇaṃ atthapaṭisambhidā, jarāmaṇaṇanirodhagāminiyā paṭipadāya nāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Jātiyā, bhava, upādāne, taṇhāya, vedanāya, phassa, saḷāyatane, nāmarūpe, viññāṇe, saṅkhāresu nāṇaṃ atthapaṭisambhidā, saṅkhārasamudaye nāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Saṅkhāranirodhe nāṇaṃ atthapaṭisambhidā, saṅkhāranirodhagāminiyā paṭipadāya nāṇaṃ dhammapaṭisambhidā.

“Idha bhikkhu dhammaṃ jānāti – suttaṃ, geyyaṃ...pe... vedallaṃ. Ayaṃ vuccati dhammapaṭisambhidā. So tassa tasseva bhāsitassa atthamaṃ jānāti – ‘ayaṃ imassa bhāsitassa attho, ayaṃ imassa bhāsitassa attho’ti, ayaṃ vuccati atthapaṭisambhidā (vibha. 724).

“Katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ nāṇasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃ vā...pe... dhammārammaṇaṃ vā yaṃ yaṃ vā panārabba, tasmaṃ samaye phasso hoti...pe... avikkhepo hoti. Ime dhammā kusalā. Imesu dhammesu nāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, tesamaṃ vipāke nāṇaṃ atthapaṭisambhidā”tiādi vitthāro (vibha. 725).

Tasmaṃ atthe ca dhamme ca sabhāvanirutti abyabhicāravohāro abhilāpo, tasmaṃ sabhāvaniruttābhilāpe māgadhiḱāya sabbasattānaṃ mūlabhāsāya “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvanirutti”ti pabhedagataṃ nāṇaṃ niruttipaṭisambhidā. Yathāvuttesu tesu nāṇesu gocarakiccādivasena vitthārato pavattaṃ sabbampi nāṇamārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmaṃ nāṇe pabhedagataṃ nāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā. Iti imāni cattāri paṭisambhidānāṇāni sayameva bhagavatā adhiḱatāni atthadhammādiḱe tasmaṃ tasmaṃ attano visaye avisaṃvādanavasena aviparītākārappavattiyā tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā yaṃ kiñci ñeyyaṃ nāma, sabbamaṃ taṃ bhagavatā sabbākārena ñātaṃ diṭṭhamaṃ adhiḱataṃ abhisambuddhamaṃ. Tathā hissa abhiññeyyā dhammā abhiññeyyato buddhā, pariññeyyā dhammā pariññeyyato buddhā, pahātabbā dhammā pahātabbato buddhā, sacchikātabbā dhammā sacchikātabbato buddhā, bhāvetabbā dhammā bhāvetabbato buddhā, yato naṃ koci samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā

māro vā brahmā vā “ime nāma te dhammā anabhisambuddhā”ti saha dhammena anuyuñjituṃ samattho natthi.

Yaṃ kiñci pahātabbaṃ nāma, sabbaṃ taṃ bhagavatā anavasesato bodhimūleyeva pahīnaṃ anuppattidhammaṃ, na tassa pahānāya uttari karaṇīyaṃ atthi. Tathā hissa lobhadosaṃhāvaparītamanaṣikāraahirikānottappaṭhinamiddha-kodhūpanāhamakkhapalāsaissāmacchariya-māyāsāṭṭheyyathambhasārambhamānātimānamadapamādatividhākusalamūladuccarita-visamasaññāmalavitakkapapañcaesanātaṇhācatubbidhavipariyesaāsava-ganthaoghayogāgatitaṇhupādānapañcābhinandananīvaraṇa-cetokhilacetasoṇibandhachavivādāmūlasattānusaya-aṭṭhamicchattanavaṅghātavatthutaṇhāmūlakadasaakusala-kammaṭṭhākaevāsāṭṭhānesanadvāsāṭṭhidiṭṭhiḡataaṭṭhasatataṇhāvīcaritādippabhedam diyaḡdhakilesasahassaṃ saha vāsānāya pahīnaṃ samucchinnaṃ samūhataṃ, yato naṃ koci samaṇo vā...pe... brahmā vā “ime nāma te kilesā appahīnā”ti saha dhammena anuyuñjituṃ samattho natthi.

Ye cime bhagavatā kammavipākakilesūpavādaāṇāvītikkaṃappabhedā antarāyikā dhammā vuttā, alameva te ekantena antarāyāya, yato naṃ koci samaṇo vā...pe... brahmā vā “nālaṃ te paṭisevato antarāyāya”ti saha dhammena anuyuñjituṃ samattho natthi.

Yo ca bhagavatā niravasesavaṭṭadukkhaniṣṣaraṇāya sīlasamādhīpaññāsaṅgaho sattakoṭṭhāsiko sattatiṃsappabhedo ariyamaggaṃpubbaṅgamo anuttaro niyyānadhammo desito, so ekanteneva niyyāti paṭipannassa vaṭṭadukkhato, yato naṃ koci samaṇo vā...pe... brahmā vā “niyyānadhammo tayā desito na niyyāti”ti saha dhammena anuyuñjituṃ samattho natthi. Vuttañhetam – “sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā”ti (ma. ni. 1.150) vitthāro. Evametāni attano ñāṇappahānadesanāvīsesānaṃ avitathabhāvāvabodhanato aviparīṭākārappavattāni bhagavato catuvesārajjāñāṇāni tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā nirayagati, tiracchānagati, petagati, manussagati, devagatīti pañca gatiyo. Tāsu sañjīvādayo aṭṭha mahānirayā, kukkuḷādayo soḷasa ussadanirayā, lokantarikanirayo cāti sabbepeṃe ekantadukkhātāya nirassādaṭṭhena nirayā ca, sakakammunā gantabbato gati cāti **nirayagati**. Tibbandhakārasītanarakāpi etesveva antogadhā kimikīṭapaṭaṅgasarīsapapakkhisoṇasiṅgālādayo tiriyaṃ añchitabhāvena tiracchānā nāma. Te eva gatīti **tiracchānagati**. Khuppiṭāsītaparadattūpajīvinijjhāmataṇhikādayo dukkhabahulatāya pakaṭṭhasukhato itā vigatāti petā, te eva gatīti **petagati**. Kālakañcīkādiāsuraṇi etesveva antogadhā. Parittadīpavāsīhi saddhiṃ jambudīpādicatumahādīpavāsīno manaso ussannatāya manussā, te eva gatīti **manussagati**. Cātumahārājikato paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanūpagātī ime chabbāsīti devanikāyā dībbanti attano iddhānubhāvena kīḷanti jotenti cāti devā, te eva gatīti **devagati**.

Tā panetā gatiyo yasmā taṃtaṃkammanibbato upapattibhavaviseso, tasmā atthato vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. Tatha “ayaṃ nāma gati nāma iminā kammunā jāyati, tassa kammaṃ paccayavisesehi evaṃ vibhāgabhinnaṭṭā viṣuṃ ete sattanikāyā evaṃ vibhāgabhinnaṭṭā”ti yathāsakaṃhetuphalavibhāgaparicchindanavasena ṭhānaso hetuso bhagavato ñāṇaṃ pavattati. Tenāha bhagavā –

“Pañca kho imā, sārīputta, gatiyo. Katamā pañca? Nirayo, tiracchānāyoni, pettivisayo, manussā, devā. Nirayañcāhaṃ, sārīputta, pajānāmi, nirayaḡāmiñca maggaṃ, nirayaḡāmiñca paṭipadaṃ; yathā paṭipanno ca kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, tañca pajānāmi”tiādi (ma. ni. 1.153).

Tāni panetāni bhagavato ñāṇāni tasmīṃ tasmīṃ visaye aviparīṭākārappavattiyā avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā yaṃ sattānaṃ saddhādiyogavikalabhāvāvabodhena
 apparajakkhamahārajakkhatādivisesavibhāvanaṃ paññāsāya ākārehi pavattaṃ bhagavato
 indriyaparopariyattañāṇaṃ. Vuttañhettaṃ – “saddho puggalo apparajakkho, assaddho puggalo
 mahārajakkho”ti (paṭi. ma. 1.111) vitthāro.

Yañca “ayaṃ puggalo apparajakkho, ayaṃ sassatadiṭṭhiko, ayaṃ ucchedadiṭṭhiko, ayaṃ
 anulomikāyaṃ khantiyaṃ ṭhito, ayaṃ yathābhūtañāṇe ṭhito, ayaṃ kāmāsayo, na nekkhammādiāsayo,
 ayaṃ nekkhammāsayo, na kāmādiāsayo”tiādinā “imassa kāmārāgo ativiya thāmagato, na paṭighādiko,
 imassa paṭigho ativiya thāmagato, na kāmārāgādiko”tiādinā “imassa puññābhisaṅkhāro adhiko, na
 apuññābhisaṅkhāro na āneñjābhisaṅkhāro, imassa apuññābhisaṅkhāro adhiko, na puññābhisaṅkhāro na
 āneñjābhisaṅkhāro, imassa āneñjābhisaṅkhāro adhiko, na puññābhisaṅkhāro na apuññābhisaṅkhāro.
 Imassa kāyasucaritaṃ adhikaṃ, imassa vacīsucaritaṃ, imassa manosucaritaṃ. Ayaṃ hīnādhimuttiko,
 ayaṃ pañitādhimuttiko, ayaṃ kammāvaraṇena samannāgato, ayaṃ kilesāvaraṇena samannāgato, ayaṃ
 vipākāvaraṇena samannāgato, ayaṃ na kammāvaraṇena samannāgato, na kilesāvaraṇena, na
 vipākāvaraṇena samannāgato”tiādinā ca sattānaṃ āsayādīnaṃ yathābhūtaṃ vibhāvanākārappavattaṃ
 bhagavato āsayānusayañāṇaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

“Idha tathāgato sattānaṃ āsayāṃ jānāti, anusayāṃ jānāti, caritaṃ jānāti, adhimuttiṃ jānāti,
 bhabbābhabbe satte jānāti”tiādi (paṭi. ma. 1.113).

Yañca uparimahetṭhimapuratthimapacchimakāyehi
 dakkhiṇāvāmaakkhikaṇṇasotanāsikāsotaamaṣakūṭapassahatthapādehi aṅgulaṅgulantarehi
 lomalomakūpehi ca aggikkhandhūdadhārāpavattanaṃ anaññasādhāraṇaṃ
 vividhaviṅkubbaniddhinimmāpanakaṃ bhagavato yamakapāṭihāriyañāṇaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

“Idha tathāgato yamakapāṭihāriyaṃ karoti asādhāraṇaṃ sāvakehi. Uparimakāyato
 aggikkhandho pavattati, hetṭhimakāyato udadhārā pavattati. Hetṭhimakāyato aggikkhandho
 pavattati, uparimakāyato udadhārā pavattati”tiādi (paṭi. ma. 1.116).

Yañca rāgādīhi jātīādīhi ca anekehi dukkhadhammehi upaddutaṃ sattanikāyaṃ tato
 nīharitukāmatāvasena nānāyehi pavattassa bhagavato mahākaruṇokkamanassa paccaṃyabhūtaṃ
 mahākaruṇāsamāpattiñāṇaṃ. Yathāha –

“Katamaṃ tathāgatassa mahākaruṇāsamāpattiñāṇaṃ? Bahukehi ākārehi passantānaṃ
 buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati, āditto lokasannivāsoti passantānaṃ
 buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati”ti. –

Ādinā (paṭi. ma. 1.117) ekūnanavutiyā ākārehi vibhājanaṃ kataṃ.

Yaṃ pana yāvatā dhammadhātu, yattakaṃ nātabbaṃ saṅkhatāsaṅkhatādi, tassa sabbassa
 paropadesena vinā sabbākārato paṭijānanasamatthaṃ ākaṅkhāmattappaṭibaddhavutti anaññasādhāraṇaṃ
 bhagavato ñāṇaṃ sabbathā anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammutisaccāvabodhato sabbaññūtaññāṇaṃ,
 tatthāvaraṇābhāvatova nissaṅgappavattiṃ upādāya anāvaraṇañāṇanti ca vuccati. Ayamettha saṅkhepo,
 vitthāro pana parato āvi bhavissati.

Evametāni bhagavato cha asādhāraṇañāṇāni aviparītākārappavattiyā yathāsakaṃvisayassa
 avisamvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā “sattime, bhikkhave, bojjaṅgā – satisambojjaṅgo, dhammavicayasambojjaṅgo,
 vīriyasambojjaṅgo, pītisambojjaṅgo, passaddhisambojjaṅgo, samādhisambojjaṅgo,
 upekkhāsambojjaṅgo”ti (paṭi. ma. 2.17; saṃ. ni. 5.185) evaṃ sarūpato yāyaṃ lokuttaramaggakkhaṇe

uppajjamānā

līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyogaucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtā satiādibhedā dhammasāmaggī, yāya ariyasāvako bujjhati, kilesaniddāya uṭṭhahati, cattāri vā saccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikaroti, sā dhammasāmaggī “bodhī”ti vuccati, tassā bodhiyā āngāti bojjhaṅgā. Ariyasāvako vā yathāvuttāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā “bodhī”ti vuccati. Tassa bodhissa āngāti bojjhaṅgāti evaṃ **sāmaññalakkhaṇato**, upaṭṭhānalakkhaṇo satisambojjhaṅgo, pavicayalakkhaṇo dhammavicayasambojjhaṅgo, paggahalakkhaṇo vīriyasambojjhaṅgo, pharaṇalakkhaṇo pītisambojjhaṅgo, upasamalakkhaṇo passaddhisambojjhaṅgo, avikkhepalakkhaṇo samādhisambojjhaṅgo paṭisaṅkhānalakkhaṇo upekkhāsambojjhaṅgoti evaṃ **visesalakkhaṇato**.

“Tattha katamo satisambojjhaṅgo? Idha bhikkhu satimā hoti paramena satinepakkena samannāgato, cirakatampi cirabhāsītampi saritā hoti anussaritā”tiādīnā (vibha. 467) sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ aññamaññūpakāravasena **ekakkhaṇe pavattidassanato**. “Tattha katamo satisambojjhaṅgo? Atthi ajjhataṃ dhammesu sati, atthi bahiddhā dhammesu satī”tiādīnā (vibha. 469) tesam **visayavibhāvanāpavattidassanato**. “Tattha katamo satisambojjhaṅgo? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ, virāganissitaṃ, nirodhanissitaṃ, vosaggapariṇāmi”ntiādīnā (vibha. 471) **bhāvanāvidhidassanato**. “Tattha katame satta bojjhaṅgā? Idha bhikkhu yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti...pe... tasmīṃ samaye satta bojjhaṅgā honti, satisambojjhaṅgo...pe... upekkhāsambojjhaṅgo. Tattha katamo satisambojjhaṅgo? Yā sati anussatī”tiādīnā (vibha. 478) **chanavutiyā nayasahassavibhāgehīti** evaṃ nānakārato pavattāni bhagavato bojjhaṅgavibhāvanaññāni tassa tassa atthassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā “tattha katamaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi...pe... sammāsamādhi”ti (vibha. 205) evaṃ **sarūpato**. Sabbakilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Ariyānaṃ aṭṭhavidhattā nibbānādhiḡamāya ekantakāraṇattā ca aṭṭhaṅgiko. Kilese mārento gacchati, atthikehi maggiyati, sayam vā nibbānaṃ maggayatīti maggoti evaṃ **sāmaññalakkhaṇato**. “Sammādassanalakkhaṇā sammādiṭṭhi, sammāabhiniropanalakkhaṇo sammāsaṅkappo, sammāpariggahaṇalakkhaṇā sammāvācā, sammāsamuṭṭhāpanalakkhaṇo sammākammanto, sammāvodānalakkhaṇo sammāājīvo, sammāpaggahalakkhaṇo sammāvāyāmo, sammāupaṭṭhānalakkhaṇā sammāsati, sammāvikkhepalakkhaṇo sammāsamādhi”ti evaṃ **visesalakkhaṇato**. Sammādiṭṭhi tāva aññehipi attano paccanīkilesehi saddhiṃ micchādiṭṭhiṃ pajahati, nibbānaṃ ārammaṇaṃ karoti, tappaṭicchādakamohavidhamaṇena asammohato sampayuttadhamme ca passati, tathā sammāsaṅkappādayopi micchāsaṅkappādīni pajahanti, nirodhañca ārammaṇaṃ karonti, sahaṅgādhamaṇaṃ sammāabhiniropanapariggahaṇasamuṭṭhāpanavodānapaggahaupaṭṭhānasamādahaṇāni ca karontīti evaṃ **kiccavibhāgato**. Sammādiṭṭhi pubbabhāge nānakkaṇā viṣuṃ dukkhādiārammaṇā hutvā maggakāle ekakkhaṇā nibbānameva ārammaṇaṃ katvā kiccato “dukkhe ñāṇa”ntiādīni cattāri nāmāni labhati. Sammāsaṅkappādayopi pubbabhāge nānakkaṇā nānārammaṇā, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā, tesu sammāsaṅkappo kiccato “nekkhammasaṅkappo”tiādīni tīni nāmāni labhati. Sammāvācādayo tayo pubbabhāge “musāvādā veramaṇī”tiādivibhāgā viratiyopi cetanāyopi hutvā maggakkhaṇe viratiyova, sammāvāyāmasatiyo kiccato sammappadhānasatiṭṭhānavasena cattāri nāmāni labhanti. Sammāsamādhi pana maggakkhaṇepi paṭhamajjhānādivasena nānā evāti evaṃ pubbabhāgāparabhāgesu **pavattivibhāgato**. “Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissita”ntiādīnā (vibha. 489) **bhāvanāvidhito**. “Tattha katamo aṭṭhaṅgiko maggo? Idha, bhikkhu, yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti...pe... dukkhapaṭipadaṃ dandhābhiññaṃ, tasmīṃ samaye aṭṭhaṅgiko maggo hoti – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo”tiādīnā (vibha. 499) **caturāsītiyā nayasahassavibhāgehīti** evaṃ anekākārato pavattāni bhagavato ariyamaggavibhāvanaññāni atthassa avisaṃvādanato sabbāniṭṭhi tathāni avitathāni anaññathāni evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā paṭhamajjhānasamāpattiyā ca nirodhasamāpattīti etāsu anupaṭipāṭiyā viharitabbaṭṭhena samāpajjitabbaṭṭhena ca anupubbavīhārasamāpattīsu sampādanapaccavekkhaṇādivasena yathārahaṃ sampayogavasena ca pavattāni bhagavato ñāṇāni tadatthasiddhiyā tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato. Tathā “idaṃ imassa ṭhānaṃ, idaṃ aṭṭhāna” nti aviparītaṃ tassa tassa phalassa kāraṇākāraṇajānaṃ, tesam tesam sattānaṃ atītādibhedabhinnassa kammasamādānassa anavasesato yathābhūtaṃ vipākantarajānaṃ, āyūhanakkhaṇeyeva tassa tassa sattassa “ayaṃ nirayagāminī paṭipadā...pe... ayaṃ nibbānagāminī paṭipadā” ti yāthāvato sāsavānāsavakammavibhāgajānaṃ, khandhāyatanānaṃ upādinnānupādinnānianekasabhāvaṃ nānāsabhāvaṃca tassa lokassa “imāya nāma dhātuyā ussannattā imasmiṃ dhammapabandhe ayaṃ viśeso jāyatī” tiādinā nayena yathābhūtaṃ dhātunānattajānaṃ, saddhādiindriyānaṃ tikkhamudutajānaṃ saṃkilesādīhi saddhiṃ jhānavimokkhādijānaṃ, sattānaṃ aparimāṇasu jāṭīsu tappaṭibandhena saddhiṃ anavasesato pubbenivutthakkhandhasantatijānaṃ hīnādivibhāgehi saddhiṃ cutipaṭisandhijānaṃ, “idaṃ dukkha” ntiādinā heṭṭhā vuttanayeneva catusaccajānananti imāni bhagavato dasabalañāṇāni avirajjhītvā yathāsakaṃvisayāvagāhanato yathādhīppetatthasādhanato ca yathābhūtavuttīyā tathāni avitathāni anaññathāni. Vuttañhetam –

“Idha tathāgato ṭhānaṃca ṭhānato aṭṭhānaṃca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānātī” tiādi (vibha. 809; a. ni. 10.21).

Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Yathā cetesampi ñāṇānaṃ vasena, evaṃ yathāvuttānaṃ satipaṭṭhānasammappadhānādivibhāvanañāṇānianantāparimeyyabhedānaṃ anaññasādhāraṇānaṃ paññāvisesānaṃ vasena bhagavā tathāni ñāṇāni āgato adhigatoti tathāgato, evampi tathāni āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathā gatoti tathāgato?** Yā tā bhagavato abhijātiabhisambodhidhammavinayapaññāpanaanupādisesanibbānadhātuyo, tā tathā. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yadattham tā lokanāthena abhipatthitā pavattitā ca, tadatthassa ekantasiddhiyā avisaṃvādanato aviparītatthavuttīyā tathā avitathā anaññathā. Tathā hi ayaṃ bhagavā bodhisattabhūto samatīsapāramiparipūraṇādīkaṃ vuttappakāraṃ sabbabuddhattahetuṃ sampādetvā tusitapure ṭhito buddhakolāhalaṃ sutvā dasasahassacakkavāḷadevatāhi ekato sannipatitāhi upasaṅkamitvā –

“Kālo kho te mahāvīra, uppajja mātukucchiyaṃ;
Sadevakaṃ tārayanto, bujjhassu amataṃ pada” nti. (bu. vaṃ. 1.67) –

Āyācito uppannapubbanimitto pañca mahāvīlokanāni viloketvā “idāni ahaṃ manussayoniyam uppajjitvā abhisambujjhissāmī” ti āsāḷhipuṇṇamāyaṃ sakyarājakule mahāmāyāya deviyā kucchiyaṃ paṭisandhiṃ gahetvā dasa māse devamanussehi mahatā parihārena parihariyamāno visākhapuṇṇamāyaṃ paccūsasamaye abhijātiṃ pāpuṇi.

Abhijātikkhāṇe panassa paṭisandhiggahaṇakkhāṇe viya **dvattiṃsa pubbanimittāni** pāturaheṣu, ayaṃ dasasahasilokadhātu saṃkampi sampakampi sampavedhi, dasasu cakkavāḷasahassesu aparimāṇo obhāso phari, tassa, taṃ sirim daṭṭhukāmā viya andhā cakkhūni paṭilabhiṃsu, badhirā saddaṃ suṇiṃsu, mūgā samālapiṃsu, khujjā ujugattā aheṣu, paṅgulā padasā gamanaṃ paṭilabhiṃsu, bandhanagatā sabbasattā andubandhanādīhi mucciṃsu, sabbanarakesu aggi nibbāyi, pettivisaye khuppipāsā vūpasami, tīracchānānaṃ bhayaṃ nāhosi, sabbasattānaṃ rogo vūpasami, sabbasattā piyaṃvadā aheṣu, madhurenākārena assā hasiṃsu, vāraṇā gajjiṃsu, sabbatūriyāni sakasakaninnādaṃ mucciṃsu, aghaṭṭitāni eva manussānaṃ hatthūpagādīni ābharaṇāni madhurenākārena saddaṃ mucciṃsu, sabbadisā vippasannā aheṣu, sattānaṃ sukhaṃ uppādayamāno mudusītalavāto vāyi, akāḷamegho vassī, pathavitopi udakaṃ ubbhijjitvā vissandi, pakkhino ākāśagamaṃ vijahiṃsu, nadiyo asandamānā

atthamsu, mahāsamudde madhuraṃ udakaṃ ahosi, upakkilesavinimutte sūriye dīppamāne eva ākāśagatā sabbā jotiyo jotimsu, ṭhapetvā arūpāvacare deve avasesā sabbe devā sabbe ca nerayikā dissamānarūpā ahesuṃ, tarukuṭṭakavāṭaselādayo anāvarenaḥbhūtā ahesuṃ, sattānaṃ cutūpapātā nāhesuṃ, sabbam anīṭhagandhaṃ abhibhavivā dibbagandho pavāyi, sabbe phalūpagā rukkhā phaladharā sampajjimsu, mahāsamuddo sabbatthakameva pañcavaṇṇehi padumehi sañchannatalo ahosi, thalajalajādīni sabbapupphāni pupphimsu, rukkhānaṃ khandhesu khandhapadumāni, sākhasu sākḥāpadumāni, latāsu latāpadumāni, pupphimsu, mahītalasilātalāni bhindivā uparūpari satta satta hutvā daṇḍapadumāni nāma nikkhamimsu, ākāse olambakapadumāni nibbattimsu, samantato pupphavassaṃ vassi ākāse dibbatūriyāni vajjimsu, sakaladasasahassilokadhātu vaṭṭetvā vissaṭṭhamālāguḷaṃ viya, uppīletvā pavattamālākālāpo viya, alaṅkatapaṭiyattaṃ mālāsanaṃ viya ca ekamālāmālīnī vipphurantavāḷabījanī pupphadhūpagandhaparivāsītā paramasobhaggappattā ahosi, tāni ca pubbanimittāni upari adhigatānaṃ anekesaṃ visesādhigamānaṃ nimittabhūtāni eva ahesuṃ. Evaṃ anekacchariyapātubhāvā ayaṃ abhijāti yadattaṃ tena abhipatthitā, tassā abhisambodhiyā ekantasiddhiyā tathāva ahosi avitathā anaññathā.

Tathā ye buddhaveneyyā bodhaneyyabandhavā, te sabbepi anavasesato sayameva bhagavatā vinītā. Ye ca sāvakaveneyyā dhammaveneyyā ca, tepi sāvakādīhi vinītā vinayaṃ gacchanti gamissanti cāti yadattaṃ bhagavatā abhisambodhi abhipatthitā, tadatthassa ekantasiddhiyā abhisambodhi tathā avitathā anaññathā.

Apica yassa yassa ñeyyadhammassa yo yo sabhāvo bujjhitabbo, so so hatthatale ṭhapitaamalakaṃ viya āvajjanamattapaṭibaddhena attano ñāṇena aviparītaṃ anavasesato bhagavatā abhisambuddhoti evampi abhisambodhi tathā avitathā anaññathā.

Tathā tesam tesam dhammānaṃ tathā tathā desetabbappakāraṃ, tesam tesañca sattānaṃ āsayānusayacariyādhimuttiṃ sammadeva oloketvā dhammataṃ avijahanteneva paññattinayaṃ vohāramattaṃ anatidhāvanteneva ca dhammataṃ vibhāventena yathāparādhaṃ yathājjhāsayaṃ yathādhammañca anusāsantena bhagavatā veneyyā vinītā ariyabhūmiṃ sampāpitāti dhammavinayapaññāpanāpissa tadatthasiddhiyā yathābhūtavuttiyā ca tathā avitathā anaññathā.

Tathā yā sā bhagavatā anuppattā pathaviyādiphassavedanādirūpārūpasabhāvanimuttā lujjanapalujjanabhāvābhāvato lokasabhāvātītā tamasā viśamsaṭṭhattā kenaci anobhāsaniyā lokasabhāvābhāvato eva gatiādibhāvarahitā appatīṭṭhā anārammaṇā amatamahānibbānadhātu khandhasaṅkhātānaṃ upādīnaṃ lesamattassāpi bhāvato “anupādisesā”tipi vuccati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

“Atthi, bhikkhave, tadāyatanaṃ, yattha neva pathavī na āpo na tejo na vāyo na ākāśānañcāyatanaṃ na viññāṇañcāyatanaṃ na ākiñcaññāyatanaṃ na nevaññānāsaññāyatanaṃ nāyaṃ loko na paro loko na ca ubho candimasūriyā. Tamahaṃ, bhikkhave, neva āgatiṃ vadāmi na gatiṃ na ṭhitiṃ na cutiṃ na upapattiṃ; appatīṭṭhaṃ appavattaṃ anārammaṇamevetam esevento dukkhassā”ti (udā. 71).

Sā sabbesampi upādānakkhandhānaṃ atthaṅgamo sabbasaṅkhārānaṃ samatho, sabbūpadhīnaṃ paṭinissaggo, sabbadukkhānaṃ vūpasamo, sabbālayānaṃ samugghāto, sabbavaṭṭānaṃ upacchedo, accantasantilakkhaṇāti yathāvuttasabhāvassa kadācipi avisaṃvādanato tathā avitathā anaññathā. Evametā abhijātiādikā tathā gato upagato adhigato paṭipanno pattoti tathāgato. Evaṃ bhagavā tathā gatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathāvidhoti tathāgato?** Yathāvidhā purimakā sammāsambuddhā, ayampi bhagavā tathāvidho. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathāvidhā te bhagavanto maggasīlena, phalasīlena, sabbenapi lokiyalokuttarasīlena, maggasamādhinā, phalasamādhinā, sabbenapi lokiyalokuttarasamādhinā,

maggapaññāya, phalapaññāya, sabbāyapi lokiyalokuttarapaññāya, devasikaṃ vaḷañjitaḃbehi catuvīsati koṭisatasahasasamāpattivihārehi, tadaṅgavimuttiyā vikkhambhanavimuttiyā samucchavedavimuttiyā paṭippassaddhivimuttiyā nissaraṇavimuttiyāti saṅkhepato, vitthārato pana anantāparimāṇabhedehi acinteyyānubhāvehi sakalasabbaññugūṇehi, ayampi amhākaṃ bhagavā tathāvidho. Sabbesañhi sammāsambuddhānaṃ āyuvemattaṃ, sarīrappamāṇavemattaṃ, kulavemattaṃ, dukkaracariyāvemattaṃ, rasmivemattanti imehi pañcahi vemattehi siyā vemattaṃ, na pana sīlavissuddhiādīsu visuddhīsu samathavipassanāpaṭipattiyāṃ attanā paṭividdhagūṇesu ca kiñci nānākaraṇaṃ atthi, atha kho majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya aññaṃmaññaṃ nibbisesā te buddhā bhagavanto. Tasmā yathāvidhā purimakā sammāsambuddhā, ayampi bhagavā tathāvidho. Evaṃ tathāvidhoti tathāgato. Vidhattho cettha gatasaddo. Tathā hi lokiyā vidhayuttagatasadde pakāratthe vadanti.

Kathaṃ **tathāpavattikoti tathāgato?** Anaññasādhāraṇena iddhānubhāvena samannāgatattā atthapaṭisambhidādīnaṃ ukkaṃsapāramippattiyā anāvāraṇaññaṇapaṭilābhena ca bhagavato kāyappavattiyādīnaṃ katthaci paṭighātābhāvato yathārucci tathā gataṃ gati gamaṇaṃ kāyavacīcittappavatti etassāti tathāgato. Evaṃ tathāpavattikoti tathāgato.

Kathaṃ **tathehi agatoti tathāgato?** Bodhisambhārasambharaṇe tappaṭipakkhappavattisaṅkhātāṃ natthi etassa gatanti agato. So panassa agatabhāvo maccheradānapāramiādīsu aviparītāṃ ādīnavānisamsapaccavekkhaṇādīnayaṃpavattehi ñāṇehīti tathehi ñāṇehi agatoti tathāgato.

Atha vā kilesābhisaṅkhārappavattisaṅkhātāṃ khandhappavattisaṅkhātameva vā pañcasupi gatīsu gataṃ gamaṇaṃ etassa natthīti agato. Saupādisesaanupādisesaṇibbānappattiyā svāyamaṃsa agatabhāvo tathehi ariyamaggañāṇehīti evampi bhagavā tathehi āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathāgatabhāvena tathāgato?** Tathāgatabhāvenāti ca tathāgatassa sabbhāvena, atthitāyāti attho. Ko panesa tathāgato, yassa atthitāya bhagavā tathāgatoti vuccatīti? Saddhammo. Saddhammo hi ariyamagga tāva yathā yuganaddhasamathavipassanābalena anavasesakilesapakkhaṃ samūhanantena samucchavedappahānavasena gantabbaṃ, tathā gato. Phaladhammo yathā attano maggānurūpaṃ paṭippassaddhippahānavasena gantabbaṃ, tathā gato pavatto. Nibbānadhammo pana yathā gato paññāya paṭividdho sakalavaṭṭadukkhavūpasamāya sampajjati, buddhādīhi tathā gato sacchikatoti tathāgato. Pariyattidhammopi yathā purimabuddhehi suttageyyādivasena pavattiyādippakāsanavasena ca veneyyānaṃ āsayādiānurūpaṃ pavattito, amhākampi bhagavatā tathā gato gadito pavattitoti vā tathāgato. Yathā bhagavatā desito, tathā bhagavato sāvakehi gato avagatoti tathāgato. Evaṃ sabbopi saddhammo tathāgato. Tenāha sakko devānamindo “tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, dhammaṃ namassāma suvatthi hotū”ti (khu. pā. 6.17; su. ni. 240). Svāssa atthīti bhagavā tathāgato.

Yathā ca dhammo, evaṃ ariyasāṅghopi, yathā attahitāya parahitāya ca paṭipannehi suvisuddhaṃ pubbabhāgasamathavipassanāpaṭipadaṃ purakkhatvā tena tena maggena gantabbaṃ, taṃ taṃ tathā gatoti tathāgato. Yathā vā bhagavatā saccapaṭiccasamuppādādinayo desito, tathā ca buddhattā tathā gadanato ca tathāgato. Tenāha sakko devārājā – “tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, saṅghaṃ namassāma suvatthi hotū”ti (khu. pā. 6.18; su. ni. 241), svāssa sāvakabhūto atthīti bhagavā tathāgato. Evaṃ tathāgatabhāvena tathāgato.

Idampi tathāgatassa tathāgatabhāvadīpane mukhamattakameva, sabbākārena pana tathāgatova tathāgatassa tathāgatabhāvaṃ vaṇṇeyya. Idañhi tathāgatapadaṃ mahatthaṃ, mahāgatikaṃ, mahāvisayaṃ, tassa appamādapadassa viya tepiṭakampi buddhavacanaṃ yuttito atthabhāvena āharanto “atitthena dhammakathiko pakkhando”ti na vattabboti.

Tatthetaṃ vuccati –

“Yatheva loke purimā mahesino,
 Sabbaññubhāvaṃ munayo idhāgatā;
 Tathā ayaṃ sakyamunīpi āgato,
 Tathāgato vuccati tena cakkhumā.

“Pahāya kāmādimale asesato,
 Samādhiññehi yathā gatā jinā;
 Purātanā sakyamunī jutindharo,
 Tathā gato tena tathāgato mato.

“Tathañca dhātāyatanādilakkhaṇaṃ,
 Sabhāvasāmaññavibhāgabhedato;
 Sayambhuññena jinoyamāgato,
 Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.

“Tathāni saccāni samantacakkhunā,
 Tathā idappaccayatā ca sabbaso;
 Anaññaneyyā nayato vibhāvitā,
 Tathā gato tena jino tathāgato.

“Anekabhedāsupi lokadhātusu,
 Jinassa rūpāyatanādigocare;
 Vicittabhede tathameva dassanaṃ,
 Tathāgato tena samantalocano.

“Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsati,
 Karoti vācāyanurūpamattano;
 Guṇehi lokaṃ abhibhuyyirīyati,
 Tathāgato tenapi lokanāyako.

“Tathā pariññāya tathāya sabbaso,
 Avedī lokaṃ pabhavaṃ atikkami;
 Gato ca paccakkhkiriyāya nibbutiṃ,
 Ariyamaggañca gato tathāgato.

“Tathā paṭiññāya tathāya sabbaso,
 Hitāya lokassa yatoyamāgato;
 Tathāya nātho karuṇāya sabbadā,
 Gato ca tenāpi jino tathāgato.

“Tathāni ñāṇāni yatoyamāgato,
 Yathāsabhāvaṃ visayāvabodhato;
 Tathābhijātippabhutī tathāgato,
 Tadattasampādanato tathāgato.

“Yathāvidhā te purimā mahesino,
 Tathāvidhoyampi tathā yathāruci;
 Pavattavācā tanucittabhāvato,
 Tathāgato vuccati aggapuggalo.

“Sambodhisambhāravipakkhato pure,

Gataṃ na saṃsāragatampi tassa vā;
Na catthi nāthassa bhavantadassino,
Tathehi tasmā agato tathāgato.

“Tathāgato dhammavaro mahesinā,
Yathā pahātabbamalaṃ pahīyati;
Tathāgato ariyagaṇo vināyako,
Tathāgato tena samaṅgibhāvato”ti.

Arahantaṃ sammāsambuddhanti ettha arahāti padassa attho heṭṭhā vuttoyeva. Sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā **sammāsambuddhaṃ**. Yaṃkiñci ñeyyaṃ nāma, tassa sabbassapi sabbākārato aviparītato sayameva abhisambuddhattāti vuttaṃ hoti. Imināssa paropadesarahitassa sabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākañkhāpaṭibaddhavuttino anāvaraṇaññāsañkhātassa sabbaññutaññāssa adhigamo dassito.

Nanu ca sabbaññutaññāṇato aññaṃ anāvaraṇaṃ, aññathā cha asādhāraṇāni ñāṇāni buddhaññānānti vacanaṃ virujjheyāti? Na virujjhati, visayappavattibhedavasena aññehi asādhāraṇabhāvadassanattaṃ ekasseva ñāṇassa dvidhā vuttattā. Ekameva hi taṃ ñāṇaṃ anavasesasañkhatāsankhatasammuditdhammavisayatāya sabbaññutaññāṇaṃ, tatha ca āvaraṇābhāvato nissāṅgacāramupādāya anāvaraṇaññānti vuttaṃ. Yathāha paṭisambhidāyaṃ –

“Sabbāṃ sañkhatāsankhataṃ anavasesaṃ jānāti sabbaññutaññāṇaṃ. Tatha āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇañña”ntiādi (paṭi. ma. 1.119).

Tasmā natthi nesaṃ atthato bhedo, ekantenevetāṃ evamicchitabbaṃ. Aññathā sabbaññutanāvaraṇaññāṇaṃ sādharmaṇatā asabbadhammārammaṇatā ca āpajjeyya. Na hi bhagavato ñāṇassa aṇumattampi āvaraṇaṃ atthi, anāvaraṇaññāṇassa ca asabbadhammārammaṇabhāve yattha taṃ na pavattati tathāvaraṇasabbhāvato anāvaraṇabhāvoyeva na siyā. Atha vā pana hotu aññameva anāvaraṇaṃ sabbaññutaññāṇato, idha pana sabbattha appaṭihata vuttitāya anāvaraṇaññānti sabbaññutaññāṇameva adhippetāṃ, tassevādhigamena bhagavā sabbaññū sabbavidū sammāsambuddhoti vuccati, na sakīṃyeva sabbadhammāvabodhato. Tathā ca vuttaṃ paṭisambhidāyaṃ –

“Vimokkhanikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho”ti.

Sabbadhammāvabodhanasamatthaññāṇasamadhigamena hi bhagavato santāne anavasesadhamme paṭivijjhitaṃ samatthā ahoṣīti.

Etthāha – kiṃ panidaṃ ñāṇaṃ pavattamānaṃ sakīṃyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, udāhu kamenāti? Kiñcettha – yadi tāva sakīṃyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, atītānāgatappaccupannaajjhatabahiddhādībhedabhinnānaṃ sañkhatadhammānaṃ asañkhatasammuditdhammānañca ekajjhaṃ upaṭṭhāne dūrato cittapaṭaṃ pekkhantassa viya visayavibhāgenāvabodho na siyā, tathā ca sati “sabbe dhammā anattā”ti vipassantānaṃ anattākārena viya sabbadhammā anirūpitarūpena bhagavato ñāṇassa visayā hontīti āpajjati. Yepi “sabbañeyyadhammānaṃ ṭhitalakkhaṇavisayaṃ vikapparahitaṃ sabbakālaṃ buddhānaṃ ñāṇaṃ pavattati, tena te sabbavidūti vuccanti. Evañca katvā –

“Caraṃ samāhito nāgo, tiṭṭhantopi samāhito”ti. –

“Idampi vacanaṃ suvuttaṃ hoti”ti vadanti, tesampi vuttadosānātivatti, ṭhitalakkhaṇārammaṇatāya ca atītānāgatasammuditdhammānaṃ tadabhāvato, ekadesavisayameva bhagavato ñāṇaṃ siyā. Tasmā

sakimyeva ñāṇaṃ pavattatīti na yujjati.

Atha kamena sabbasmim̐ visaye ñāṇaṃ pavattatīti? Evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne tassa anavasesapaṭivedho sambhavati apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana “atthassa avisaṃvādanato ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū bhagavā, tañca ñāṇaṃ na anumānikaṃ saṃsayābhāvato. Saṃsayānubaddhañhi loke anumānañña”nti vadanti, tesampi na yuttaṃ. Sabbassa hi apaccakkhabhāve atthassa avisaṃvādanena ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanassa asambhavato. Yañhi taṃ sesaṃ, taṃ apaccakkhanti. Atha tampi paccakkhaṃ, tassa sesabhāvo pana na siyāti sabbametaṃ akāraṇaṃ. Kasmā? Avisayavicārabhāvato. Vuttañhetam̐ bhagavatā –

“Buddhavisayo, bhikkhave, acinteyyo, na cintetabbo; yo cinteyya, ummādassa vighātassa bhāgī assā”ti (a. ni. 4.77).

Idaṃ panettha sannitthānaṃ – yaṃkiñci bhagavatā ñātum̐ icchitaṃ sakalamekadeso vā, tattha appaṭihata vuttitāya paccakkhato ñāṇaṃ pavattatī, niccasaṃādhānañca vikkhepābhāvato, ñātum̐ icchitassa sakalassa avisaṃvādanato tassa ākañkhāpaṭibaddhavuttitā na siyā, ekanteneva sā icchitabbā “sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanapaṭibaddhā, ākañkhāpaṭibaddhā, manasikārapaṭibaddhā, cittuppādapāṭibaddhā”ti (mahāni. 69; cūlani. mogharājamāṇavapucchānidessa 85) vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṃ anumānāgamanatakkaggahaṇavirahitattā paccakkhameva.

Nanu ca etasmimpi pakkhe yadā sakalaṃ ñātum̐ icchitaṃ, tadā sakimeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṃ pavatteyyāti vuttadosānātivattiyevāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanaññāsamavuttitāya buddhānaṃ bhagavantānaṃ ñāṇassa acinteyyatā na siyā, tasmā sakaladhammārammaṇampi taṃ ekadhammārammaṇaṃ viya suvatthāpīteyeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṃ. Yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ, yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ, ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyyanti evamekajjhaṃ visuṃ visuṃ sakim̐ kamena ca icchānurūpaṃ sammā sāmāñca sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddho bhagavā. Taṃ sammāsambuddhaṃ.

Dve vitakkāti dve sammā vitakkā. Tattha vitakkenti etena, sayam̐ vā vitakketi, vitakkanamattameva vāti vitakko. Svāyaṃ ārammaṇābhiniropanalakkhaṇo, āhananapariyāhananaraso, ārammaṇe cittassa ānayanapaccupaṭṭhāno. Visayabhedena pana taṃ dvidhā katvā vuttaṃ “dve vitakkā”ti. **Samudācarantīti** samaṃ sammā ca uddhamuddhaṃ mariyādāya caranti. Mariyādattho hi ayamākāro, tena ca yogena “tathāgataṃ arahantaṃ sammāsambuddha”nti idaṃ sāmīatthe upayogavacanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa attano visaye samaṃ sammā ca aññamaññaṃ mariyādaṃ anatikkamantā uddhamuddhaṃ bahulaṃ abhiṇhaṃ caranti pavattantīti.

Ko pana nesaṃ visayo, kā vā mariyādā, kathañca taṃ anatikkamitvā te uddhamuddhaṃ bahulaṃ abhiṇhaṃ niccaṃ pavattantīti? Vuccate – khemavitakko, pavivekavitakkoti ime dve vitakkāyeva. Tesu **khemavitakko** tāva bhagavato visesena karuṇāsampayutto, mettāmoditāsampayuttopi labbhateva, tasmā so mahākaruṇāsamāpattiyā mettādisamāpattiyā ca pubbaṅgamo sampayutto ca vedetabbo. **Pavivekavitakko** pana phalasaṃpattiyā pubbaṅgamo sampayutto ca, dibbavihārādivasenāpi labbhateva. Iti nesaṃ vitakko visayo, tasmā ekasmim̐ santāne bahulaṃ pavattamānānampi kālena kālaṃ savisaṃsmim̐yeva caraṇato natthi mariyādā, na saṅkarena vutti.

Tattha khemavitakko bhagavato karuṇokkamanādinā vibhāvetabbo, pavivekavitakko samāpattīhi. Tatrāyaṃ vibhāvanā – “ayaṃ loko santāpajāto dukkhaṃ pareto”tiādinā rāgaggiādīhi lokasannivāsassa ādittatādiākāradassanehi mahākaruṇāsamāpattiyā pubbaṅgāge, samāpattiyampi paṭhamajjhānavasena

vattabbo. Vuttañhetam (paṭi. ma. 1.117-118) –

“Bahūhi ākārehi passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati, āditto lokasannivāsoti passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati. Uyyutto, payāto, kummaggapaṭipanno, upanīyati loko addhuvo, atāṇo loko anabhissaro, assako loko, sabbam pahāya gamanīyam, ūno loko atitto taṇhādāso.

“Atāyano lokasannivāso, aleṇo, asaraṇo, asaraṇībhūto, uddhato loko avūpasanto, sasallo lokasannivāso viddho puthusallehi, avijjandhakārāvaraṇo kilesapañjaraparikkhitto, avijjāgato lokasannivāso aṇḍabhūto pariyaṇaddho tantākulakajāto kulāguṇṭhikajāto muñjapabbajabhūto apāyam duggatim vinipātam saṃsāram nātivattatīti passantānaṃ, avijjāvisadosasamlitto kilesakalalībhūto, rāgadosamohajaṭaṭito.

“Taṇhāsaṅghāṭapaṭimukko, taṇhājālena otthaṭo, taṇhāsotena vuyhati, taṇhāsaṃyojanena saṃyutto, taṇhānusayena anusaṭo, taṇhāsantāpena santappati, taṇhāpariḷāhena pariḍayhati.

“Diṭṭhisāṅghāṭapaṭimukko, diṭṭhijālena otthaṭo, diṭṭhisotena vuyhati, diṭṭhisāṃyojanena saṃyutto, diṭṭhānusayena anusaṭo, diṭṭhisantāpena santappati, diṭṭhipariḷāhena pariḍayhati.

“Jātiyā anugato, jarāya anusaṭo, byādhinā abhibhūto, maraṇena abbhāhato, dukkhe patiṭṭhito.

“Taṇhāya oḍḍito, jarāpākāraparikkhitto, maccupāsaparikkhitto, mahābandhanabaddho, lokasannivāso, rāgabandhanena, dosamohabandhanena, mānadiṭṭhikilesaduccaritabandhanena baddho, mahāsambādhaṭapaṭipanno, mahāpalibodhena palibuddho, mahāpapāte patito, mahākantārapaṭipanno, mahāsaṃsārapaṭipanno, mahāvidugge samparivattati, mahāpalipe palipanno.

“Abbhāhato lokasannivāso, āditto lokasannivāso rāgagginā, dosagginā, mohagginā jātiyā... pe... upāyāsehi, unnītako lokasannivāso haññati nīccamatāṇo pattadaṇḍo takkaro, vajjabandhanabaddho āghātanapaccupaṭṭhito, anātho lokasannivāso paramakāruṇṇatam patto, dukkhābhittunno cirarattapīḷito, nīccagadhito nīccapipāsīto.

“Andho, acakkhuko, hatanetto, aparīṇāyako, vipathapakkhando, añjasāparaddho, mahoghappakkhando.

“Dvīhi diṭṭhigatehi pariyaṭṭhito, tīhi duccaritehi vipaṭipanno, catūhi yogehi yojito, catūhi ganthehi ganthito, catūhi upādānehi upādīyati, pañcagatisamāruḷho, pañcahi kāmaguṇehi rajjati, pañcahi nīvaraṇehi otthaṭo, chahi vivādāmūlehi vivadati, chahi taṇhākāyehi rajjati, chahi diṭṭhigatehi pariyaṭṭhito, sattahi anusayehi anusaṭo, sattahi saṃyojanehi saṃyutto, sattahi mānehi unnato, aṭṭhahi lokadhammehi samparivattati, aṭṭhahi micchattehi niyato, aṭṭhahi purisadosehi dussati, navahi āghātavatthūhi āghātito, navahi mānehi unnato, navahi taṇhāmūlakehi dhammehi rajjati, dasahi kilesavatthūhi kilissati, dasahi āghātavatthūhi āghātito, dasahi akusalakammapathehi samannāgato, dasahi saṃyojanehi saṃyutto, dasahi micchattehi niyato, dasavatthukāya diṭṭhiyā samannāgato, dasavatthukāya antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato, aṭṭhasatataṇhāpapañcehi papañcīto, dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatehi pariyaṭṭhito lokasannivāsoti sampassantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati.

“Ahañcamhi tiṇṇo, loko ca atīṇṇo. Ahañcamhi mutto, loko ca amutto. Ahañcamhi danto, loko ca adanto. Ahañcamhi santo, loko ca asanto. Ahañcamhi assattho, loko ca anassattho. Ahañcamhi parinibbuto, loko ca aparinibbuto. Pahomi khvāham tiṇṇo tāretum, mutto mocetum,

danto dametuṃ, santo sametuṃ, assattho assāsetuṃ, parinibbuto pare ca parinibbāpetunti passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaraṇā okkamati’ ti (paṭi. ma. 1.117-118).

Imināva nayena bhagavato sattesu mettāokkamanañca vibhāvetabbaṃ. Karuṇāvisayassa hi dukkhassa paṭipakkhabhūtaṃ sukhaṃ sattesu upasaṃharanti mettāpi pavattatī idha abyāpādaavihimsāvitakkā khemavitakko. Pavivekavitakko pana nekkhammavitakkoyeva, tassa dibbavihāraariyavihāresu pubbhāgassa paṭhamajjhānassa paccavekkhaṇāya ca vasena pavatti veditabbā. Tattha ye te bhagavato devasikaṃ vaḷañjanakavasena catuvīsati koṭisatasahassasaṅkhā samāpattivihārā, yesaṃ purecaraṇabhāvena pavattaṃ samādhicariyānugataṃ ñāṇacariyānugataṃ ñāṇaṃ catuvīsati koṭisatasahassasamāpattisañcārimahāvajiraññanti vuccati, tesam vasena bhagavato pavivekavitakkassa bahulaṃ pavatti veditabbā. Ayañca attho mahāsaccakasuttenapi veditabbo. Vuttañhi tattha bhagavatā –

“So kho ahaṃ, aggivessana, tasmīyeva purimasmim samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṅghapemi, sannisāдеми, yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmi’ ti (ma. ni. 1.387).

Idaṅhi bhagavā “samaṇo gotamo abhirūpo pāsādiko suphusitaṃ dantāvaraṇaṃ, jivhā tanukā, madhuraṃ vacanaṃ, tena parisam rañjento maññe vicarati, citte panassa ekaggatā natthi, yo evaṃ saññattibahulo carati’ ti saccakena nigaṅghaputtana vitakkite avassaṃ sahoḍhaṃ coraṃ gaṇhanto viya “na aggivessana tathāgato parisam rañjento saññattibahulo vicarati, cakkavāḷapariyantāyapi parisāya dhammaṃ deseti, asallīno anupalitto ekattaṃ ekavīhārisuññatāphalasaṃpattiphalaṃ anuyutto’ ti dassetuṃ āhari.

Bhagavā hi yasmiṃ khaṇe parisā sādhu kāraṃ deti, dhammaṃ vā paccavekkhati, tasmim khaṇe pubbhāgena kālaṃ paricchinditvā phalasaṃpattiṃ assāsavāre passāsavāre samāpajjati, sādhu kārasaddanigghose avicchinneyeva dhammapaccavekkhaṇāya ca pariyoṣāne samāpattito vuṭṭhāya ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya dhammaṃ deseti. Buddhānañhi bhavaṅgaparivāso lahuko, assāsavāre passāsavāre samāpattiyo samāpajjanti. Evaṃ yathāvuttasaṃpattīnaṃ sapubbabhāgānaṃ vasena bhagavato khemavitakkassa pavivekavitakkassa ca bahulappavatti veditabbā.

Tattha yassa byāpādaavihimsāvitakkādisaṃkilesappahānassa abyāpādavitakkassa avihimsāvitakkassa ca ānubhāvena kutoci pi bhayābhāvato taṃsamaṅgī khemappatto ca viharati, tato ca sabbassapi sabbadāpi khemameva hoti abhayameva. Tasmā duvidhopi ubhayesaṃ khemaṅkaroti **khemavitakko**. Yassa pana kāmavitakkādisaṃkilesapahānassa nekkhammavitakkassa ānubhāvena kāyaviveko, cittaviveko, upadhivivekoti tividho; tadaṅgaviveko, vikkhambhanaviveko, samucchadaviveko, paṭippassaddhiviveko, nissaraṇavivekoti pañcavidho ca viveko pāripūriṃ gacchati. So yathārahaṃ āramaṇato sampayogato ca pavivekasahagato vitakkoti **pavivekavitakko**. Ete ca dve vitakkā evaṃ vibhattavisayāpi samānā ādikammikānaṃ aññamaññūpakārāya sambhavanti. Yathā hi khemavitakkassa pavivekavitakko anuppannaṃ uppādāya uppannaṃ bhiyyobhāvāya vepullāya hoti, evaṃ pavivekavitakkassa pavivekavitakko. Na hi vūpakaṭṭhakāyacittānamantarena mettāvihārādayo sambhavanti byāpādadippahānena ca vinā cittavivekādināṃ asambhavoyevāti aññamaññassa bahūpakārā ete dhammā daṭṭhabbā. Bhagavato pana sabbaso pahīnasamkilesassa lokahitathāya evaṃ khemavitakko ca pavivekavitakko ca assāsavāramattepi hitasukhamāvahantiyevāti. Khemo ca vitakko paviveko ca vitakkoti sambandhitabbaṃ.

Evaṃ uddiṭṭhe dve vitakke niddisituṃ “**abyāpajjhārāmo**” tiādimāha. Tattha abyāpajjhaṇaṃ kassaci adukkhaṇaṃ abyāpajjho, so āramitabbato ārāmo etassāti abyāpajjhārāmo. Abyāpajjhe rato sevanavasena niratoti **abyāpajjharato**. Esevāti eso eva. **Iriyāyāti** kiriyāya, kāyavacīpayogenāti attho. **Na kañci byābādhemīti** hīnādīsu kañcipi sattaṃ taṅhātāsādiyogato tasmaṃ vā tadabhāvato pahīnasabbakilesavipphanditattā thāvaraṃ vā na bādhemī na dukkhāpemi. Karuṇajjhāsāyo bhagavā mahākaraṇāsaṃpattibahulo attano paramarucitakarūñjāsāyānurūpamevamāha. Tena

avihimsāvitakkaṃ abyāpādavitakkañca dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘ahaṃ imāya iriyāya imāya paṭipattiyā evaṃ sammā paṭipajjanto evaṃ samāpattivihārehi viharanto evaṃ puññatthikehi katāni sakkāragarukāramānanavandanapūjanāni adhvāsento sattesu na kañci byābādheti, apica kho diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthappahedaṃ hitasukhameva nesam paribrūhemī’ti.

Yaṃ akusalaṃ, taṃ pahīnanti yaṃ diyaḍḍhakilesasahasabhedam aññañca taṃsampayuttaṃ anantappahedaṃ akusalaṃ, taṃ sabbaṃ bodhimūleyeva mayhaṃ pahīnaṃ samūhatanti. Iminā pavivekesu muddhabhūtena saddhiṃ nissaraṇavivekena samucchadappaṭippassaddhiviveke dasseti. Keci panettha tadaṅgavikkhambhanavivekepi uddharanti. Āgamaṇīyapaṭipadāya hi saddhiṃ bhagavatā attano kilesakkhaya idha vuttoti.

Iti bhagavā aparimitakappaparicittaṃ attano pavivekajjhāsayaṃ saddhiṃ nissaraṇajjhāsayaena idāni matthakaṃ pāpetvā ṭhito tamajjhāsayaṃ phalasaṃpattim samāpajjitvā attano kilesappahānapaccavekkhaṇamukhena vibhāveti. Yadatthaṃ panettha satthā ime dve vitakke uddhari, idāni tamatthaṃ dassenti “**tasmātiha, bhikkhave**”tiādīmāha. Bhagavā hi imassa vitakkadvayassa attano bahulasamudācāradassanamukheneva tatha bhikkhū nivesetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **tasmāti** yasmā abyāpajjhavivekābhīratassa me khemapavivekavitakkāyeva bahulaṃ pavattanti, tasmā. **Tihāti** nipātamattaṃ. **Abyāpajjhārāmā viharathāti** sabbasattesu mettāvihārena karuṇāvihāre na ca abhīramantā viharatha. Tena byāpādassa tadekaṭṭhakilesānañca dūrīkaraṇamāha. **Tesaṃ voti** ettha **voti** nipātamattaṃ. **Pavivekārāmā viharathāti** kāyādivivekañceva tadaṅgādivivekañcāti sabbaviveke āramitabbaṭṭhānaṃ katvā viharatha. **Imāya mayantiādi** yathā nesam khemavitakkassa pavattanākāradassanaṃ, evaṃ **kiṃ akusalantiādi** pavivekavitakkassa pavattanākāradassanaṃ. Tattha yathā anavajjadhamme paripūretukāmena kiṃkusalagavesinā hutvā kusaladhammapariyesanā kātabbāva, sāvajjadhamme pajahitukāmenāpi akusalapariyesanā kātabbāti āha “**kiṃ akusala**”ntiādi. Abhiññāpubbikā hi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanā. Tattha **kiṃ akusalanti** akusalaṃ nāma kiṃ, sabhāvato kimassa lakkhaṇaṃ, kāni vā rasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānti akusalassa sabhāvakkiccādito paccavekkhaṇavidhiṃ dasseti. Ādikammikavasena cesa vitakko āgato, **kiṃ appahīnaṃ kiṃ pajahāmāti** idaṃ padadvayaṃ sekkhavasena. Tasmā **kiṃ appahīnanti** kāmarāgasamyojanādīsu akusalesu kiṃ akusalaṃ amhākaṃ maggena asamucchinnam? **Kiṃ pajahāmāti** kiṃ akusalaṃ samugghātema? Atha vā **kiṃ pajahāmāti** vītikkamapariyutṭhānānusayesu kiṃ vibhāgaṃ akusalaṃ idāni mayaṃ pajahāmāti attho. Keci pana “kiṃ appahīna”nti paṭhanti. Tesaṃ diṭṭhisamyojanādivasena anekabhedesu akusalesu kiṃ katamaṃ akusalaṃ, kena katamena pakārena, katamena vā maggena amhākaṃ appahīnanti vuttaṃ hoti. Sesaṃ vuttanayameva.

Gāthāsu **buddhanti** catunnaṃ ariyasaccānaṃ aviparītaṃ sayambhuññaṇena buddhattā paṭividdhattā buddhaṃ saccavinimuttassa ñeyyassa abhāvato. Tathā hi vuttaṃ –

“Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbañca bhāvitam;
Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā buddhosmi brāhmaṇā”ti. (su. ni. 563; ma. ni. 2.399);

Ṭhapetvā mahābodhisattaṃ aññehi sahituṃ vahituṃ asakkuṇeyyattā asayhassa sakalassa bodhisambhārassa mahākāruṇādhikārassa ca sahanato vahanato, tathā aññehi sahituṃ abhibhavituṃ dukkarattā asayhānaṃ pañcannaṃ mārānaṃ sahanato abhibhavanato, āsayānusayacariyādhimuttiādivibhāgāvabodhena yathārahaṃ veneyyānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi anusāsanasaṅkhātassa aññehi asayhassa buddhakiccassa sahanato vahanato, tatha vā sādhuḅāribhāvato **asayhasāhīnaṃ. Samudācaranti nanti** ettha **nanti** nipātamattaṃ, naṃ tathāgatanti vā attho.

Sakaparasantānesu tamsaṅkhātāṃ mohandhakāraṃ nudi khipīti **tamonudo**. Pāraṃ nibbānaṃ gatoti **pāragato**. Atha vā “mutto moceyya”ntiādinā nayena pavattitassa mahābhīnīhārassa sakalassa vā

samsāradukkhassa sabbaññuguṇānaṃ pāraṃ pariyaṃ gatoti **pāragato**, taṃ tamonudaṃ pāragataṃ. Tato eva **pattipattam** buddhaṃ, sīlādiṃ dasabalaññādiṃca sammāsambuddhehi pattaḃbaṃ sabbam pattaṃti attho. **Vasimanti** jhānādisu ākaṅkhapaṭibaddho paramo āvajjanādivasibhāvo, ariyiddhisāṅkhāto anaññasādhāraṇo cittavasibhāvo ca assa atthīti **vasimā**, taṃ vasimaṃ, vasiṃanti attho. Sabbesaṃ kāmasavādīnaṃ abhāvena **anāsavaṃ**. Kāyavisamādikassa visamassa vantattā vā visasaṅkhātaṃ sabbam kilesamalaṃ taritvā vā visam sakalavaṭṭadukkham sayam taritvā tāraṇato **visantaro** taṃ visantaram. Taṇhakkhaye arahattaphale nibbāne vā **vimuttam**, ubhayamhi gamanato monasaṅkhātena ñāṇena kāyamoneyyādīhi vā sātisaṃ samannāgatattā **munim**. **Munīti** hi agāriyamuni, anagāriyamuni, sekkhamuni, asekkhamuni, paccekamuni, munimunīti anekavidhā munayo. Tattha gihī āgataphalo viññātasāsano agāriyamuni, tathārūpo pabbajito anagāriyamuni, satta sekkhā sekkhamuni, khīṇāsavo asekkhamuni, paccekabuddho paccekamuni, sammāsambuddho munimunīti. Ayameva idhādhippeto. Āyatim punabbhavābhāvato antimaṃ, pacchimaṃ dehaṃ kāyam dhāretīti **antimadehadhārī**, taṃ antimadehadhāriṃ. Kilesamārādīnaṃ sammadeva pariccattattā **mārañjaham**. Tato eva jarāhetusamucchedato anupādisesanibbānappattivaseṇa pākaṭajarādisabbajarāya **pāragum**. Jarāsīseṇa cettha jātimaraṇasokādīnaṃ pāragamaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Taṃ evaṃbhūtaṃ tathāgataṃ duve vitakkā samudācarantīti brūmīti sambandho.

Iti bhagavā paṭhamagāthāya vitakkadvayaṃ uddisitvā tato dutiyagāthāya pavivekavitakkaṃ dassetvā idāni khemavitakkaṃ dassetuṃ “**sele yathā**”ti tatiyagāthamāha. Tattha **sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhitoti** sele silāmaye ekagghanapabbatamuddhani yathā ṭhito. Na hi tattha ṭhitassa uddham gīvukkipanapasāraṇādikiccaṃ atthi. **Tathūpamanti** tappaṭibhāgaṃ selapabbatūpamaṃ. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – yathā selapabbatamuddhani ṭhito cakkhumā puriso samantato janataṃ passeyya, evameva sumedho, sundarapañño sabbaññutaññāṇena samantacakkhu bhagavā dhammamayaṃ paññāmayam pāsādamāruya sayam apetasoko sokāvatiṇṇam jātijarābhībhūtaṇca janataṃ sattakāyam avekkhati upadhārayati upaparikkhati. Ayaṃ panettha adhippāyo – yathā hi pabbatapāde samantā mahantaṃ khettaṃ katvā tattha kedārapālīsu kuṭīyo katvā rattiṃ aggim jāleyya, caturaṅgasamannāgataṇca andhakāram bhaveyya, athassa pabbatassa matthake ṭhatvā cakkhumato purisassa bhūmippadesaṃ olokayato neva khettaṃ, na kedārapālīyo, na kuṭīyo, na tattha sayitamanussā paññāyeyyūṃ, kuṭīsu pana aggijālamattameva paññāyeyya, evaṃ dhammamayaṃ pāsādamāruya sattakāyam olokayato tathāgataṃ ye te akatakalyāṇā satta, te ekavīhāre dakkhiṇapasse nisinnāpi buddhaññassa āpāthaṃ nāgacchanti, rattiṃ khittasārā viya honti. Ye pana katakalyāṇā veneyyapuggalā, te evassa dūrepi ṭhitā āpāthaṃ āgacchanti, so aggi viya himavantapabbato viya ca vuttampi cetam –

“Dūre santo pakāseṇti, himavantova pabbato;
Asantettha na dissanti, rattiṃ khittā yathā sarā”ti. (dha. pa. 304; netti. 11);

Evametasmim sutte gāthāsu ca bhagavā attānaṃ paraṃ viya katvā dassesi.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Desanāsuttavaṇṇanā

39. Dutīye **pariyāyenāti** ettha **pariyāya**-saddo “madhupiṇḍikapariyāyotveva naṃ dhārehi”tiādīsu (ma. ni. 1.205) desanāyaṃ āgato. “Atthi khvesa, brāhmaṇa, pariyāyo, yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya – akiriyaṃvādo samaṇo gotamo”tiādīsu (pārā. 5; a. ni. 8.11) kāraṇe. “Kassa nu kho, ānanda, ajja pariyāyo bhikkhuniyo ovaditu”ntiādīsu (ma. ni. 3.398) vāre. Idha pana vārepi kāraṇepi vaṭṭati, tasmā, bhikkhave, tathāgataṃ dve dhammadeśanā yathārahaṃ kāraṇena bhavanti, vāreṇa vāti ayamettha attho. Bhagavā hi veneyyajjhāsayanurūpaṃ kadāci “ime dhammā kusalā, ime, dhammā akusalā. Ime dhammā sāvajjā, ime dhammā anavajjā. Ime sevitabbā, ime na sevitabbā”tiādīnā kusalākusaladhamme vibhajanto kusaladhammehi akusaladhamme asaṅkarato paññāpento “**pāpaṃ pāpakato passathā**”ti dhammaṃ deseti. Kadāci “pāṇātipāto, bhikkhave, āsevito bhāvito bahulīkato

nirayasamvattaniko tiracchānayanisamvattaniko pattivisayasamvattaniko, yo sabbalahuko pāṇātipāto, so appāyukasamvattaniko’ tiādīnā (a. ni. 8.40) ādīnavam pakāsento pāpato nibbidādhī niyojento “**nibbindatha virajjathā**” ti dhammam deseti.

Bhavantī honti pavattanti. **Pāpam pāpakato passathā**ti sabbam pāpadhammam diṭṭheva dhamme āyatiṅca ahitadukkhāvahato lāmakato passatha. **Tattha nibbindathā**ti tasmim pāpadhamme “accantahīnabhāvato lāmakatṭhena pāpam, akosallasambhūtatṭhena akusalam, pakatipabhassarassa pasannassa ca cittassa pabhassarādibhāvavināsanato saṅkilesikam, punappunam bhavadukkhānibbattanato ponobbhāvikaṃ, saheva darathehi pariḷāhehi vattanato sadaratham, dukkhasseva vipaccanato dukkhavipākam, aparimāṇampi kālam anāgate jātijarāmarañanibbattanato āyatiṃ jātijarāmarāṇiyam, sabbahitasukhavidhamsanasamattha’ ntiādīnā nayena nānāvīdhe ādīnave, tassa ca pahāne ānisamse sammapaññāya passantā nibbindatha nibbedam āpajjatha. Nibbindantā ca vipassanam vaḍḍhetvā ariyamaggādhigamena pāpato virajjatha ceva vimuccatha ca. Maggena vā samucchadavirāgavasena virajjatha, tato phalena paṭippassaddhivimuttivasena vimuccatha. Atha vā **pāpanti** lāmakato pāpam. **Kim vuttam hoti?** Yam aniccadukkhādibhāvena kucchitam ariyehi jigucchāṇiyam vaṭṭadukkham pāpetīti pāpam. **Kim pana tam?** Tebhūmakadhammajātam. Yathāvuttena atthena pāpakato disvā tattha aniccato, dukkhato, rogato, gaṇḍato, sallato, aghato, ābādhatotiādīnā vipassanam vaḍḍhentā nibbindatha. **Ayam dutiyā**ti yāthāvato ahitānatthavibhāvanam paṭhamam upādāya tato vivecanam ayam dutiyā dhammadesanā.

Gāthāsu **buddhassā**ti sabbaññubuddhassa. **Sabbabhūtānukampinoti** sabbepi satte mahākaruṇāya anukampanasabhāvassa. **Pariyāyavacananti** pariyāyena kathanam desanam. **Passā**ti parisam ālapati, parisajeṭṭhakam vā sandhāya vuttam. Keci panāhu “attānameva sandhāya bhagavā ‘passā’ ti avocā’ ti. **Tatthā**ti tasmim pāpake **virajjatha** rāgam pajahathāti attho. Sesam vuttanayameva.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vijjāsuttavaṇṇanā

40. Tatiye **pubbaṅgamā**ti sahaḷātavasena, upanissayavasena cāti dvīhi ākārehi pubbaṅgamā purassarā padhānakāraṇam. Na hi avijjāya vinā akusaluppatti atthi. **Samāpattiyā**ti samāpajjanāya sabhāvapaṭilābhāya, pavattiyāti attho. Tattha akusalappavattiyā ādīnavappaṭicchādanena ayonisomanasikārassa paccayabhāvena appahīnabhāvena ca akusaladhammānam upanissayabhāvo dissati.

Evam byādhimaraṇādīdukkhassa adhiṭṭhānabhāvato sabbāpi gatiyo idha **duggatiyo**. Atha vā rāgādīkilesehi dūsītā gatiyo kāyavacīcittānam pavattiyoti duggatiyo, kāyavacīmanoduccarītāni. **Asmim loketi** idha loka manussagatiyam vā. **Paramhi cāti** tato aññāsu gatīsu. **Avijjāmūlikā sabbā**ti tā sabbāpi duccarītassa vipattiyoti vuttanayena avijjāpubbaṅgamattā avijjāmūlikā eva. **Ichchālobhasamussayā**ti asampattavisayapariyesanalakkhaṇāya icchāya, sampattavisayalubbhanalakkhaṇena lobhena ca samussitā upacitāti icchālobhasamussayā.

Yatoti yasmā avijjāhetu avijjāya nivuto hutvā. **Pāpicchoti** avijjāya paṭicchāditattā pāpicchatāya ādīnave apassanto asantagūṇasambhāvanavasena kohaññādīni karonto pāpiccho, lobheneva atricchatāpi gahitāti daṭṭhabbā. **Anādaroti** lokādhipatino ottappassa abhāvena sabrahmacārīsu ādararahito. **Tatoti** tasmā avijjāpāpicchatāahirikānottappahetu. **Pasavatī**ti kāyaduccarītādibhedam pāpam upacinati. **Apāyam tena gacchatī**ti tena tathā pasutena pāpena nirayādibhedam apāyam gacchati upapajjati.

Tasmāti yasmā ete evam sabbaduccaritamūlabhūtā sabbaduggatiparikkilesahetubhūtā ca avijjādayo, tasmā icchāṅca, lobhāṅca, avijjāṅca, casaddena ahirikānottappaṅca **virājayam** samucchadavasena pajaham. Katham virājetīti āha? **Vijjam uppādayanti**, vipassanāpaṭipāṭiyā ca,

maggapaṭipāṭiyā ca, ussakkivā arahattamaggavijjam attano santāne uppādayanto. **Sabbā duggatiyoti** sabbāpi duccharitasāṅkhātā duggatiyo, vaṭṭadukkhassa vā adhiṭṭhānabhāvato dukkhā, sabbā pañcapi gatiyo **jahe** pajaheyya samatikkameyya. Kilesavaṭṭappahāneneva hi kammavaṭṭam vipākavaṭṭaṅca pahīnaṃ hotīti.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paññāparihīnasuttavaṇṇanā

41. Catutthe **suparihīnāti** suṭṭhu parihīnā. **Ye ariyāya paññāya parihīnāti** ye sattā pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayaṭṭivijjanena catusaccapaṭivijjanena ca kilesehi ārakā ṭhitattā ariyāya parisuddhāya vipassanāpaññāya ca maggapaññāya ca parihīnā, te lokiyalokuttarāhi sampattīhi ativiya parihīnā mahājānikā. Ke pana teti? Ye kammāvaraṇena samannāgatā. Te hi micchattaniyatabhāvato ekantena parihīnā aparipuṇṇā mahājānikā. Tenāha “**duggati pāṭikaṅkhā**”ti. Vipākāvaraṇasamaṅginopi parihīnā. Atha vā sukkapakke aparihīnā nāma tividhāvaraṇavirahitā sammādiṭṭhikā kammassakataññaṇena ca samannāgatā. Sesam vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Gāthāsu **paññāyāti** nissakkavacanaṃ, vipassanāññato maggaññato ca parihānenāti. Sāmivacanaṃ vā etaṃ, yathāvuttaññaṇassa parihānenāti, uppādetabbassa anuppādanameva cettha parihānaṃ. **Niviṭṭhaṃ nāmarūpasminti** nāmarūpe upādānakkhandhapañcake “etaṃ mamā”tiādinā taṇhādiṭṭhivasena abhiniviṭṭhaṃ ajjositaṃ, tato eva **idaṃ saccanti maññatīti** “idameva saccam moghamañña”nti maññati. “Sadevake loke”ti vibhatti pariṇāmetabbā.

Evaṃ paṭhamagāthāya saṅkilesapakkhaṃ dassetvā idāni yassā anuppattiyā nāmarūpasmim maññanābhinivesehi kilesavaṭṭam vattati, tassā uppattiyā vaṭṭassa upacchedoti paññāya ānubhāvaṃ pakāsento “**paññā hi seṭṭhā lokasmi**”nti gāthamāha.

Tattha **lokasminti** saṅkhāralokasmim. Sammāsambuddho viya sattesu, saṅkhāresu paññāsadiso dhammo natthi. Paññuttarā hi kusalā dhammā, paññāya ca siddhāya sabbe anavajjadhammā siddhā eva honti. Tathā hi vuttaṃ “sammādiṭṭhissa sammāsāṅkappo pahotī”tiādi (ma. ni. 3.141; saṃ. ni. 5.1). Yā panettha paññā adhippetā, sā seṭṭhāti thomitā. Yathā ca sā pavattati, taṃ dassetuṃ “**yāyaṃ nibbedhagāminī**”tiādi vuttaṃ. Tassattho – yā ayaṃ paññā anibbidhappubbaṃ apadālitapubbaṃ lobhakkhandhādiṃ nibbijjhantī padālentī gacchati pavattatīti nibbedhagāminī, yāya ca tasmiṃ tasmiṃ bhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsesu sattanikāyesu khandhānaṃ paṭhamābhiniṅgattisāṅkhātāya jātiyā taṃnimittassa ca kammabhavassa parikkhayaṃ pariyoṣānaṃ nibbānaṃ arahattaṅca sammā aviparītaṃ jānāti sacchikaroti, ayaṃ sahavipassanā maggapaññā seṭṭhā lokasminti.

Idāni yathāvuttapaññānubhāvasampanne khīṇāsave abhitthavanto “**tesaṃ devā manussā cā**”ti osānagāthamāha. Tassattho – tesaṃ catūsu ariyasaccesu pariññādīnaṃ soḷasannaṃ kiccānaṃ niṭṭhitattā catusaccasambodhena **sambuddhānaṃ**, sativepullappattiyā **satimatam**, vuttanayena samugghātitasammohattā paññāvepullappattiyā **hāsapaññānaṃ**, pubbabhāge vā silādiṭṭhiviparipūrito paṭṭhāya yāva nibbānasacchikiriyāya hāsavedatuṭṭhipāmojjabahulatāya **hāsapaññānaṃ**, sabbaso parikkhīṇabhavasaṃyojanattā **antimasarīradhārīnaṃ** khīṇāsavānaṃ devā manussā ca **pihayanti** piyā honti, tabbhāvaṃ adhigantaṃ icchanti “aho paññānubhāvo, aho vata mayampi edisā evaṃ nittiṇṇasabbadukkhā bhaveyyamā”ti.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sukkadhammasuttavaṇṇanā

42. Pañcame **sukkāti** na vaṇṇasukkatāya sukkā, sukkabhāvāya pana paramavodānāya samvattantīti nipphattisukkatāya sukkā. Sarasenapi sabbe kusalā dhammā sukkā eva kaṇhabhāvapaṭipakkhato. Tesañhi uppattiyā cittaṃ pabhassaraṃ hoti parisuddhaṃ. **Dhammāti** kusalā dhammā. **Lokanti** sattalokaṃ. **Pālentīti** ādhārasandhāraṇena mariyādaṃ ṭhapentā rakkhanti. **Hirī ca ottappañcāti** ettha hiriyati hiriyitabbena, hiriyanti etenāti vā hirī. Vuttampi cetam “yaṃ hiriyati hiriyitabbena, hiriyati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā, ayaṃ vuccati hirī”ti (dha. sa. 30). Ottappati ottappitabbena, ottappanti etenāti vā ottappaṃ. Vuttampicetaṃ “yaṃ ottappati ottappitabbena, ottappati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā, idaṃ vuccati ottappa”nti (dha. sa. 31).

Tattha ajjhattasamuṭṭhānā hirī, bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ. Attādhipateyyā hirī, lokādhipateyyaṃ ottappaṃ. Lajjāsabhāvasaṅghitā hirī, bhayasabhāvasaṅghitaṃ ottappaṃ. Sappatissavalakkaṇā hirī, vajjabhīrukabhayaadassāvilakkaṇaṃ ottappaṃ.

Tattha ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti – jātiṃ paccavekkhitvā, vayaṃ paccavekkhitvā, sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā, bāhusaccaṃ paccavekkhitvā. Kathaṃ? “Pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ na jātisampannaṃ kammaṃ, hīnajaccānaṃ kevaṭṭādīnaṃ kammaṃ, mādisassa jātisampannaṃ idaṃ kammaṃ kātuṃ na yutta”nti evaṃ tāva jātiṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādipāpakammaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ daharehi kattabbakammaṃ, mādisassa vaye ṭhitassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yutta”nti evaṃ vayaṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādipāpakammaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ dubbalajātikānaṃ kammaṃ, mādisassa sūrabhāvasampannaṃ idaṃ kammaṃ kātuṃ na yutta”nti evaṃ sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādipāpakammaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ andhabālānaṃ kammaṃ, na paṇḍitānaṃ, mādisassa paṇḍitassa bahussutassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yutta”nti evaṃ bāhusaccaṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādipāpakammaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Evam ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti. Samuṭṭhāpetvā ca pana attano citte hiriṃ pavesetvā pāpakammaṃ na karoti. Evam hirī ajjhattasamuṭṭhānā nāma hoti.

Kathaṃ ottappaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ nāma? “Sace tvaṃ pāpakammaṃ karissasi, catūsu parisāsu garahappatto bhavissasi.

“Garahissanti taṃ viññū, asuciṃ nāgariko yathā;
Vajjito sīlavantehi, kathaṃ bhikkhu karissasī”ti. –

Paccavekkhanto hi bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappena pāpakammaṃ na karoti. Evam ottappaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ nāma hoti.

Kathaṃ hirī attādhipateyyā nāma? Idhekacco kulaputto attānaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā “mādisassa saddhāpabbajitassa bahussutassa dhutavādissa na yuttaṃ pāpakammaṃ kātu”nti pāpakammaṃ na karoti. Evam hirī attādhipateyyā nāma hoti. Tenāha bhagavā –

“So attānaṃyeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhamattānaṃ pariharatī”ti (a. ni. 3.40).

Kathaṃ ottappaṃ lokādhipateyyaṃ nāma? Idhekacco kulaputto lokaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā pāpakammaṃ na karoti. Yathāha –

“Mahā kho paṇāyaṃ lokasannivāso. Mahantasmiṃ kho pana lokasannivāse santi samaṇabrāhmaṇā iddhimanto dibbacakkhukā paracittaviduno, te dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ pajānanti, tepi maṃ evaṃ jānissanti ‘passatha bho imaṃ kulaputtaṃ, saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi

dhammehī'ti. Santi devatā iddhimantiniyo dibbacakkhukā paracittaviduniyo, tā dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ pajānanti, tāpi maṃ evaṃ jānissanti 'passatha bho imaṃ, kulaputtaṃ, saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī'ti. So lokameva adhipatiṃ katvā akusalaṃ pajahatī'ti (a. ni. 3.40).

Evam lokādhipateyyaṃ ottappam.

Lajjāsabhāvasaṅghitāti ettha lajjāti lajjanākāro, tena sabhāvena saṅghitā hirī. Bhayanti apāyabhayaṃ, tena sabhāvena saṅghitaṃ ottappam. Tadubhayaṃ pāpaparivajjane pākaṭaṃ hoti. Tattha yathā dvīsu ayoguḷesu eko sītalo bhaveyya gūthamakkhito, eko uṇho āditto. Tesu yathā sītalaṃ gūthamakkhitattā jigucchanto viññujātiko na gaṇhāti, itaraṃ dāhabhayaena, evaṃ paṇḍito lajjāya jigucchanto pāpaṃ na karoti, ottappena apāyabhīto pāpaṃ na karoti. Evam lajjāsabhāvasaṅghitā hirī, bhayasabhāvasaṅghitaṃ ottappam.

Kathaṃ sappatissavalakkaṇā hirī, vajjabhīrukabhayaadassāvilakkaṇaṃ ottappam? Ekacco hi jātimahattapaccavekkhaṇā, satthumahattapaccavekkhaṇā, dāyajjamahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti catūhi kāraṇehi tattha gāravena sappatissavalakkaṇaṃ hirim samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti, ekacco attānuvādabhayaṃ, parānuvādabhayaṃ, daṇḍabhayaṃ, duggatibhayaṃ catūhi kāraṇehi vajjato bhāyanto vajjabhīrukabhayaadassāvilakkaṇaṃ ottappam samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Ettha ca ajjhattasamuṭṭhānādītā hirottappānaṃ tattha tattha pākaṭabhāvena vuttā, na pana nesam kadāci aññamaññavippayogo. Na hi lajjanam nibbhayaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanam atthīti.

Ime ce, bhikkhave, dve sukkā dhammā lokaṃ na pāleyyanti bhikkhave, ime dve anavajjadhammā yadi lokaṃ na rakkheyyuṃ, lokapālakā yadi na bhaveyyuṃ. **Nayidha paññāyetha mātāti** idha imasmim loke janikā mātā "ayaṃ me mātā"ti garucittikārasena na paññāyetha, "ayaṃ mātā"ti na labbheyya. Sesapadesupi eseva nayo. **Mātucchāti** mātubhaginī. **Mātulanīti** mātulabhariyā. **Garūnanti** mahāpitucūlapitujeṭṭhabhātuādīnaṃ garuṭṭhāniyānaṃ. **Sambhedanti** saṅkaraṃ, mariyādabhedam vā. **Yathā ajeḷakāti**ādīhi upamaṃ dasseti. Ete hi sattā "ayaṃ me mātā"ti vā "mātucchā"ti vā garucittikārasena na jānanti, yaṃ vatthum nissāya uppannā, tatthapi vippaṭipajjanti. Tasmā upamaṃ āharanto ajeḷakādayo āhari. Ayañhettha saṅkhepattho – yathā ajeḷakādayo tiracchānā hirottapparahitā mātādisaññaṃ akatvā bhinnamariyādā sabbattha sambhedena vattanti, evamayaṃ manussaloko yadi lokapālakadhammā na bhaveyyuṃ, sabbattha sambhedena vatteyya. Yasmā panime lokapālakadhammā lokaṃ pārenti, tasmā natthi sambhedoti.

Gāthāsu **yesam ce hiriottappanti ceti** nipātamattaṃ. Yesam sattānaṃ hirī ca ottappaṇca sabbadāva sabbakālema na vijjati na upalabbhati. **Vokkantā sukkamūlā teti** te sattā kusalamūlapacchedāvahassāpi kammassa karaṇato kusalakammānaṃ patiṭṭhānabhūtānaṃ hirottappānameva vā abhāvato kusalato vokkamitvā, apasakkivā, ṭhitattā vokkantā sukkamūlā, punappunaṃ jāyanamīyanasabhāvattā jātimaraṇagāmino saṃsāraṃ nātivattantīti attho.

Yesāna hiriottappanti yesam pana parisuddhamatīnaṃ sattānaṃ hirī ca ottappaṇcāti ime dhammā sadā sabbakālaṃ rattindivaṃ navamajjhimattherakālesu sammā upagamma ṭhitā pāpā jigucchantā bhāyantā tadaṅgādivasena pāpaṃ pajahantā. **Virūḷhabrahmacariyāti** sāsanabrahmacariye maggabrahmacariye ca virūḷhaṃ āpannā, aggamaggādhihamena sabbaso santakilesatāya santaguṇatāya vā **santo**, punabbhavassa khepitattā **khīṇapunabbhavā** hontīti.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ajātasuttavaṇṇanā

43. Chatṭhe **atthi, bhikkhave**ti kā uppatti? Ekadivasaṃ kira bhagavatā anekapariyāyena saṃsāre ādīnavāṃ pakāsetvā tadupasamanādivasena nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammadesanāya katāya bhikkhūnaṃ etadahosi “ayaṃ saṃsāro bhagavatā avijjādīhi kāraṇehi sahetuko vutto, nibbānassa pana tadupasamassa na kiñci kāraṇaṃ vuttaṃ, tayidaṃ ahetukaṃ kathaṃ saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhati”ti. Atha bhagavā tesāṃ bhikkhūnaṃ vimatividhamanattahañceva, “idha samaṇabrāhmaṇānaṃ ‘nibbānaṃ nibbāna’nti vācāvattumattameva, natthi hi paramatthato nibbānaṃ nāma anupalabbhamānasabhāvattā”ti lokāyatikādayo viya vippaṭipannānaṃ bahiddhā ca puthudīṭṭhigatikānaṃ micchāvādabhañjanattahañca, amatamahānibbānassa paramatthato atthibhāvādīpanattamaṃ tassa ca nissaraṇabhāvādīanubhāvavantatādīpanattamaṃ pītivegena udānavasena idaṃ suttaṃ abhāsi. Tathā hi idaṃ suttaṃ udānēpi (udā. 72-74) saṅgītaṃ.

Tattha **atthīti** vijjati paramatthato upalabbhati. **Ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatanti** sabbānīpi padāni aññamaññavevacanāni. Atha vā vedanādayo viya hetupaccayasamavāyasaṅkhātāya kāraṇasāmaggiyā na jātaṃ na nibbattanti **ajātaṃ**. Kāraṇena vinā sayameva na bhūtaṃ na pātubhūtaṃ na uppannanti **abhūtaṃ**. Evaṃ ajātattā abhūtattā ca yena kenaci kāraṇena na katanti **akataṃ**. Jātabhūtakatasabhāvo ca nāmarūpādīnaṃ saṅkhatadhammānaṃ hoti, na asaṅkhatasabhāvassa nibbānassāti dassanattamaṃ **asaṅkhatanti** vuttaṃ. Paṭilomato vā samecca sambhuyya paccayehi katanti saṅkhatamaṃ, tathā na saṅkhatamaṃ, saṅkhatalakkhaṇarahitanti ca **asaṅkhatanti** evaṃ anekehi kāraṇehi nibbattitabhāve paṭisiddhe “siyā nu kho ekeneva kāraṇena kata”nti āsaṅkāyaṃ “na kenaci kata”nti dassanattamaṃ **“akata”**nti vuttaṃ. Evaṃ appaccayampi samānaṃ “sayameva nu kho idaṃ bhūtaṃ pātubhūta”nti āsaṅkāyaṃ tannivattanattamaṃ **“abhūta”**nti vuttaṃ. Ayañca etassa asaṅkhatākataḥbhūtabhāvo sabbena sabbamaṃ ajātidhammattāti dassetuṃ **“ajāta”**nti vuttanti. Evametesāṃ catunnampi padānaṃ sātthakabhāvo vedītabbo.

Iti bhagavā “atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhata”nti paramatthato nibbānassa atthibhāvaṃ vatvā tattha hetuṃ dassento **“no cetamaṃ, bhikkhave”**tiādīmāha. Tassāyaṃ saṅkhepo – bhikkhave, yadi ajātādisabhāvā asaṅkhatā dhātu na abhaviṃsa na siyā, idha loke jātādisabhāvassa rūpādikkhandhapañcakasaṅkhātassa saṅkhāragatassa nissaraṇaṃ anavasesavaṭṭupasamo na paññāyeyya na upalabbheyya na sambhaveyya. Nibbānañhi ārammaṇaṃ katvā pavattamānā sammādiṭṭhiādayo ariyamaggadhammā anavasesato kilese samucchindanti, tenettha sabbassapi vaṭṭadukkhasa appavatti apagama nissaraṇaṃ paññāyati.

Evaṃ byatirekavasena nibbānassa atthibhāvaṃ dassetvā idāni anvayavasenapi taṃ dassetuṃ **“yasmā ca kho”**tiādi vuttaṃ, taṃ vuttatthameva. Ettha ca yasmā “apaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā (dha. sa. dukamātikā 7, 8). Atthi, bhikkhave, tadāyatanaṃ, yattha neva pathavī (udā. 71). Idampi kho ṭhānaṃ duddasaṃ yaḍidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpādhipaṭinissaggo (mahāva. 7; ma. ni. 1.281). Asaṅkhatāñca vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi asaṅkhatagāminiñca paṭipada”ntiādīhi (saṃ. ni. 4.366) anekehi suttapadehi “atthi, bhikkhave, ajāta”nti imināpi suttana nibbānadhātuyā paramatthato sabbhāvo sabbalokaṃ anukampamānena sammāsambuddhena desito, tasmā na paṭikkhipitabbaṃ. Tattha appaccakkhākārīnampi viññūnaṃ kaṅkhā vā vimati vā natthi eva. Ye pana abuddhipuggalā, tesāṃ vimativinodanattamaṃ ayamettha adhippāyaniddhāraṇamukhena yuttivicāraṇā – yathā pariññeyyatāya sauttarānaṃ kāmānaṃ rūpānañca paṭipakkhabhūtaṃ tabbidhurasabhāvaṃ nissaraṇaṃ paññāyati, evaṃ taṃsabhāvānaṃ sabbesaṃ saṅkhatadhammānaṃ paṭipakkhabhūtena tabbidhurasabhāvena nissaraṇena bhavitabbaṃ. Yañcetamaṃ nissaraṇaṃ, sā asaṅkhatā dhātu. Kiñca bhīyyo, saṅkhatadhammārammaṇaṃ vipassanāññānaṃ api anulomaññānaṃ kilese samucchadavasena pajahituṃ na sakkoti, tathā sammutisaccārammaṇaṃ paṭhamajjhānādīsu ñānaṃ vikkhambhanavaseneva kilese pajahati, na samucchadavasena. Iti saṅkhatadhammārammaṇassa sammutisaccārammaṇassa ca ñānaṃ kilesānaṃ samucchadappahāne asamatthabhāvato tesāṃ samucchadappahānakarassa ariyamaggaññānaṃ tadubhayaviparītasabhāvena ārammaṇena bhavitabbaṃ, sā asaṅkhatā dhātu. Tathā “atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhata”nti idaṃ nibbānassa paramatthato atthibhāvajotakavacanaṃ aviparītatthamaṃ bhagavatā bhāsītattā. Yañhi bhagavatā bhāsītaṃ, taṃ

aviparītatthaṃ paramatthanti yathā taṃ “sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā”ti (dha. pa. 277-279; cūḷani. hemakamaṇavapucchānidessa 56). Tathā nibbānasaddo katthaci visaye yathābhūtaparamatthavisayo upacāravuttisabbhāvato seyyathāpi sīhasaddo. Atha vā attheva paramatthato asaṅkhatādhātu itaratabbiparītavinimuttasabhāvattā seyyathāpi pathavīdhātu vedanāti. Evamādīhi nayehi yuttitopi asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvo veditabbo.

Gāthāsu **jānti** jāyanaṭṭhena jātaṃ, jātilakkhaṇappattanti attho. **Bhūnti** bhavanaṭṭhena bhūtaṃ, ahutvā sambhūntanti attho. **Samuppāntanti** sahitabhāvena uppānaṃ, sahitēhi dhammehi ca uppāntanti attho. **Katanti** kāraṇabhūtehi paccayehi nibbattitaṃ. **Saṅkhatanti** tehiyeva samecca sambhuyya katanti saṅkhatāṃ, sabbametaṃ paccayanibbattassa adhivacanaṃ. Niccasārādivirahitato **addhuvāṃ**. Jarāya maraṇena ca ekanteneva saṅghaṭitaṃ saṃsaṭṭhanti **jarāmarāṇasaṅghātaṃ**. “Jarāmarāṇasaṅghaṭṭa”ntipi paṭhanti, jarāya maraṇena ca upaddutaṃ pīḷitanti attho. Akkhirogādīnaṃ anekesaṃ rogānaṃ nīlaṃ kulāvakanti **roganīlaṃ**. Sarasato upakkamato ca pabhaṅguparamasīlatāya **pabhaṅguraṃ**.

Catubbidho āhāro ca taṇhāsaṅkhātā netti ca pabhavo samuṭṭhānaṃ etassāti **āhāranettippabhavaṃ**. Sabbopi vā paccayo āhāro. Idha pana taṇhāya nettiggahaṇena gahitattā taṇhāvajjā veditabbā. Tasmā āhāro ca netti ca pabhavo etassāti āhāranettippabhavaṃ. Āhāro eva vā nāyanaṭṭhena pavattanaṭṭhena nettīti evampi āhāranettippabhavaṃ. **Nālaṃ tadabhinanditūti** taṃ upādānakkhandhapañcakaṃ evaṃ paccayādhīnavuttikaṃ, tato eva aniccaṃ, dukkhañca taṇhādīṭṭhīhi abhinanditūti assādetūti na yuttaṃ.

Tassa nissaraṇanti “jātaṃ bhūta”ntiādinā vuttassa tassa sakkāyassa nissaraṇaṃ nikkamo anupasantasabhāvassa rāgādikilesassa sabbasaṅkhārassa ca abhāvena tadupasamabhāvena pasatthabhāvena ca **santaṃ**, takkañāṇassa agocarabhāvato **atakkāvacaraṃ**, niccaṭṭhena **dhuvāṃ**, tato eva **ajātaṃ asamuppānaṃ**, sokahetūnaṃ abhāvato **asokaṃ**, vigatārāgādirajattā **virajaṃ**, saṃsāradukkhāṭṭitehi paṭipajjitabbattā **padaṃ**, jātiādidukkhadhammānaṃ nirodhahetutāya **nirodho dukkhadhammānaṃ**, sabbasaṅkhārānaṃ upasamahetutāya **saṅkhārūpasamo**, tato eva accantasukhatāya **sukhoti** sabbapadehi amatamahānibbānameva thometi. Evaṃ bhagavā paṭhamagāthāya byatirekavasena, dutiyagāthāya anvayavasena ca nibbānaṃ vibhāvesi.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Nibbānadhātusuttavaṇṇanā

44. Sattame **dvemāti** dve imā. **Vānaṃ** vuccati taṇhā, nikkhantaṃ vānato, natthi vā ettha vānaṃ, imasmiṃ vā adhigate vānassa abhāvoti nibbānaṃ, tadeva nissattanijjīvaṭṭhena sabhāvadhāraṇaṭṭhena ca dhātūti **nibbānadhātu**. Yadi pi tassā paramatthato bhedo natthi, pariyāyena pana paññāyatīti taṃ pariyāyabhedāṃ sandhāya “dvemā, bhikkhave, nibbānadhātuyo”ti vatvā yathādhīppetappabhedāṃ dassetaṃ “**saupādisesā**”tiādi vuttaṃ. Tattha taṇhādīhi phalabhāvena upādīyatīti upādi, khandhapañcakaṃ. Upādīyeva sesoti upādīseso, saha upādīsesenāti **saupādisesā**, tadabhāvato **anupādisesā**.

Arahanti ārakilesa, dūrakilesoti attho. Vuttañhetāṃ bhagavatā –

“Kathañca, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ hoti, ārakāssa honti pāpakā akusalā dhammā, saṃkilesikā ponobbhavikā, sadarā dukkhavipākā, āyatim jātijarāmaṇiyā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ hoti”ti (ma. ni. 1.434).

Khīṇāsavoti kāmāsavādayo cattāropi āsavā arahato khīṇā samucchinnā pahīnā paṭippassaddhā abhābuppattikā ñāṇagginā daḍḍhāti khīṇāsavo. **Vusitavāti** garusaṃvāsepi ariyamaggepi dasasu ariyavāsesupi vasi parivasi parivutṭho vuṭṭhavāso ciṅṇacaraṇoti vusitavā. **Katakaraṇiyoti**

puthujjanakalyāṇakaṃ upādāya satta sekhā catūhi maggehi karaṇīyaṃ karonti nāma, khīṇāsavassa sabbakaraṇīyāni katāni pariyositāni, natthi uttarim̃ karaṇīyaṃ dukkhakkhayādhigamāyāti **katakaraṇīyo**. Vuttampi cetam̃ –

“Tassa sammā vimuttassa, santacittassa bhikkhuno;
Katassa paṭicayo natthi, karaṇīyaṃ na vijjati”ti. (a. ni. 6.55; mahāva. 244);

Ohitabhāroti tayo bhārā – khandhabhāro, kilesabhāro, abhisāṅkhārabhāro. Tassime tayopi bhārā ohitā oropitā nikkhittā pātītāni ohitabhāro. **Anuppattasadattho**ti anuppatto sadattham̃, sakatthanti vuttam̃ hoti, kakārassa dakāro kato. Anuppatto sadattho etenāti anuppattasadattho, sadattho ca arahattam̃ vedittabham̃. Tañhi attupanibandhatthena attano avijānānaṃ attano paramatthena ca attano atthattā sakattho hoti. **Parikkhīṇabhavasamyojanoti** kāmārāgasamyojanam̃, paṭighasamyojanam̃, mānadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsabhavarāgaissāmacchariyaavijjāsamyojananti imāni satte bhavesu. Bhavam̃ vā bhavena samyojenti upanibandhantīti bhavasamyojanāni nāma. Tāni arahato parikkhīṇāni, pahīnāni, ṇāṇagginā, daḍḍhānīti parikkhīṇabhavasamyojano. **Sammadaññā vimuttoti** ettha **sammadaññā**ti sammā aññāya, idaṃ vuttam̃ hoti – khandhānam̃ khandhattham̃, āyatanānam̃ āyatanattham̃, dhātūnam̃ suññattham̃, dukkhassa pīṇattham̃, samudayassa pabhavattham̃, nirodhassa santattham̃, maggassa dassanattham̃ “sabbe saṅkhārā aniccā”ti evamādibhedam̃ vā sammā yathābhūtam̃ aññāya jānitvā tīrayitvā tulayitvā vibhāvetvā vibhūtam̃ katvā. **Vimuttoti** dve vimuttiyo cittassa ca vimutti nibbānaṃca. Arahā hi sabbakilesehi vimuttattā cittavimuttiyāpi vimutto, nibbānepi vimuttoti. Tena vuttam̃ “sammadaññā vimutto”ti.

Tassa tiṭṭhanteva pañcindriyānīti tassa arahato carimabhavahetubhūtam̃ kammaṃ yāva na khīyati, tāva tiṭṭhantiyeva cakkhādīni pañcindriyāni. **Avighātattā**ti anuppādanirodhavasena aniruddhattā. **Manāpāmanāpanti** itthāniṭṭham̃ rūpādigocaram̃. **Paccanubhotī**ti vindati paṭilabhati. **Sukhadukkham̃ paṭisaṃvedetī**ti vipākabhūtam̃ sukhaṃca dukkhaṃca paṭisaṃvedeti tehi dvārehi paṭilabhati.

Ettāvatā upādisesam̃ dassetvā idāni saupādisesam̃ nibbānadhātum̃ dassetum̃ “**tassa yo**”tiādi vuttam̃. Tattha **tassā**ti tassa saupādisesassa sato arahato. **Yo rāgakkhayoti** rāgassa khayō khīṇākāro abhāvo accantamanuppādo. Esa nayo sesesupi. Ettāvatā rāgādikkhayō saupādisesā nibbānadhātūti dassitam̃ hoti.

Idhevāti imasmiṃyeva attabhāve. **Sabbavedayitānī**ti sukhādayo sabbā abyākatavedanā, kusalākusalavedanā pana pubbeyeva pahīnāti. **Anabhinanditānī**ti taṇhādīhi na abhinanditāni. **Sītibhavissantī**ti accantavūpasamena saṅkhāradarathapaṭippassaddhiyā sītalī bhavissanti, appaṭisaṃdhikanirodhena nirujjhissantīti attho. Na kevalam̃ vedayitāniyeva, sabbepi pana khīṇāsavasantāne pañcakkhandhā nirujjhissanti, vedayitasīsena desanā katā.

Gāthāsu **cakkhumatā**ti buddhacakkhu, dhammacakkhu, dibbacakkhu, paññācakkhu, samantacakkhūti pañcahi cakkhūhi cakkhumatā. **Anissitenā**ti taṇhādīṭṭhinissayavasena kañci dhammam̃ anissitena, rāgabandhanādīhi vā abandhena. **Tādinā**ti chaḷaṅgupekkhāvasena sabbattha itthādīsu ekasabhāvatāsaṅkhātena tādilakkhaṇena tādinā. **Diṭṭhadhammikā**ti imasmiṃ attabhāve bhavā vattamānā. **Bhavanettisaṅkhayā**ti bhavanettiyā taṇhāya parikkhayā. **Samparāyikā**ti samparāye khandhabhedato parabhāge bhavā. **Yamhī**ti yasmim̃ anupādisesanibbāne. **Bhavanī**ti liṅgavipallāsena vuttam̃, upapattibhavā sabbaso anavasesā nirujjhanti, na pavattanti.

Teti te evam̃ vimuttacittā. **Dhammasārādhigamā**ti vimuttisārattā imassa dhammavinayassa, dhammesu sārābhūtassa arahattassa adhigamanato. **Khayeti** rāgādikkhayabhūte nibbāne **ratā** abhiratā. Atha vā niccabhāvato seṭṭhabhāvato ca dhammesu sāranti dhammasāram̃, nibbānam̃. Vuttañhetam̃ “virāgo seṭṭho dhammānam̃ (dha. pa. 273), virāgo tesam̃ aggamakkhayati”ti (itivu. 90; a. ni. 4.34) ca.

Tassa dhammasārassa adhigamahetu khaye sabbasaṅkhāraparikkhaye anupādisesanibbāne ratā. **Pahaṃsūti** pajahiṃsu. **Teti** nipātamattaṃ. Sesam vuttanayameva.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Paṭisallānasuttavaṇṇanā

45. Aṭṭhame **paṭisallānarāmā**ti tehi tehi sattasaṅkhārehi paṭinivattitvā sallānaṃ paṭisallānaṃ, ekavīhāro ekamantasevitā, kāyavivekoti attho. Taṃ paṭisallānaṃ ramanti rocantīti paṭisallānarāmā. “Paṭisallānarāmā”ti pi pāṭho. Yathā vuttaṃ paṭisallānaṃ āramitabbato ārāmo etesanti paṭisallānarāmā. **Viharathā**ti evaṃbhūtā hutvā viharathāti attho. Paṭisallāne ratā niratā sammuditāti **paṭisallānaratā**. Ettāvata jāgariyānuyogo, tassa nimittabhūtā vūpakaṭṭhakāyatā ca dassitā. Jāgariyānuyogo, sīlasaṃvaro, indriyesu, guttadvāratā, bhojane mattaññutā, satisampajaññanti imehi dhammehi vinā na vattatīti tepi idha atthato vuttā evāti veditabbā.

Ajjhattaṃ cetosamathamānuyuttāti attano cittasamathe anuyuttā. Ajjhattaṃ attanoti ca etaṃ ekatthaṃ, byañjanaṃ nānaṃ. Bhummatthe cetāṃ samathanti anusaddayogena upayogavacanaṃ. **Anirākatajjhānā**ti bahi anīhatajjhānā avināsitaṃ jāhānā vā. Nīharaṇaṃ vināso vāti idaṃ nirākataṃ nāma “thambhaṃ niraṃkatvā nivātavutti”tiādīsu (su. ni. 328) viya. **Vipassanāya samannāgatā**ti sattavidhāya anupassanāya yuttā. Sattavidhā anupassanā nāma aniccānupassanā, dukkhānupassanā, anattānupassanā, nibbidānupassanā, virāgānupassanā, nirodhānupassanā, paṭinissaggānupassanā ca, tā visuddhimagge vitthāritāva.

Brūhetāro suññāgārānanti vaḍḍhetāro suññāgārānaṃ. Ettha ca “suññāgārāna”nti yaṃkiñci vivittaṃ bhāvanānuyogassa anucchavikaṭṭhānaṃ. Samathavipassanāvasena kammaṭṭhānaṃ gahetvā rattindivaṃ suññāgāraṃ pavisitvā bhāvanānuyogavasena nisīdamānā bhikkhū “brūhetāro suññāgārāna”nti veditabbā. Ekabhūmikādīpāsādepi pana vāsaṃ kurumānā jhāyino suññāgārānaṃ brūhetārotveva veditabbā.

Ettha ca yā “paṭisallānarāmā, bhikkhave, viharatha paṭisallānaratā”ti vūpakaṭṭhakāyatā vihitā, sā parisuddhasīlassa, na asīlassa avisuddhasīlassa vā tassa rūpārammaṇādito cittavinivattanasseva abhāvato atthato sīlavissuddhi dassitāti vuttovāyamattho. “Ajjhattaṃ cetosamathamānuyuttā anirākatajjhānā”ti padadvayena samādhībhāvanā, “vipassanāya samannāgatā”ti iminā paññābhāvanā vihitāti lokiyā tisso sikkhā dassitā.

Idāni tāsu paṭiṭṭhitassa avassaṃbhāviphalaṃ dassetuṃ “**paṭisallānarāmāna**”ntiādi vuttaṃ. Tattha **brūhetānanti** vaḍḍhetānaṃ. **Dvinnāṃ phalānanti** tatiyacatutthaphalānaṃ. **Pāṭikaṅkhanti** icchitabbaṃ avassaṃbhāvī. **Aññāti** arahattaṃ. Tañhi heṭṭhimamaggaññānehi ñātamariyādaṃ anatikkamitvā jānāto paripuṇṇajānānattā upari jānānakkiccābhāvato ca “aññā”ti vuccati. **Sati vā upādiseseti** sati vā kilesūpādisese, pahātuṃ asakkuṇeyye sati. Ñāne hi aparipakke ye tena paripakkena pahātabbakilesā, te na pahīyanti. Taṃ sandhāyāha “sati vā upādisese”ti. Sati ca kilese khandhābhisaṅkhārā tiṭṭhanti eva. Iti imasmiṃ sutte anāgāmiṃphalaṃ arahattanti dve dhammā dassitā. Yathā cettha, evaṃ ito paresu dvīsu suttesu.

Gāthāsu **ye santacittā**ti ye yogāvacarā tadanāvāsena vikkhambhanavaseva ca samitakilesatāya santacittā. Nepakkaṃ vuccati paññā, tāya samannāgatattā **nīpakā**. Iminā tesam kammaṭṭhānapariharāṇaṇaṃ dasseti. **Satimanto ca jhāyino**ti ṭhānanisajjādīsu kammaṭṭhānavijāhanahetubhūtāya satiyā satimanto, ārammaṇūpanijjhānalakkhaṇena jhānena jhāyino. **Sammā dhammaṃ vipassanti, kāmesu anapekkhanti** pubbeyeva “aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā”tiādīna (ma. ni. 1.234; pāci. 417) vatthukāmesu kilesakāmesu ca ādīnavapaccavekkhaṇena anapekkhino anattikā te pahāya adhigataṃ upacārasamādhim appanāsamādhim vā pādakaṃ katvā nāmarūpaṃ tassa

paccaye ca pariggahetvā kalāpasammasanādikkamena sammā aviparītaṃ pañcakkhandhadhammaṃ aniccādito vipassanti.

Appamādaratāti vuttappakārāya samathavipassanābhāvanāya appamajjane ratā abhiraṭā tattha appamādeneva rattindivaṃ vītināmentā. **Santā**ti samānā. “Sattā”tipi pāṭho, puggalāti attho. **Pamāde bhayadassinoti** nirayūpapattiādikaṃ pamāde bhayaṃ passantā. **Abhabbā parihānāyāti** te evarūpā samathavipassanādharmehi maggaphalehi vā parihānāya abhabbā. Samathavipassanāto hi sampattato na parihāyanti, itarāni ca appattāni pāpuṇanti. **Nibbānasseva santiket**i nibbānassa ca anupādāparinibbānassa ca santike eva, na cirasseva naṃ adhigamissantīti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sikkhānisamsasuttavaṇṇanā

46. Navame **sikkhānisamsā**ti ettha sikkhitabbāti sikkhā, sā tividhā adhisīlasikkhā, adhicittasikkhā, adhipaññāsikkhāti. Tividhāpi cesā sikkhā ānisamsā etesaṃ, na lābhasakkārasilokāti sikkhānisamsā. **Viharathā**ti sikkhānisamsā hutvā viharatha, tīsu sikkhāsu ānisamsadassāvīno hutvā tāhi sikkhāhi laddhabbaṃ ānisamsameva sampassantā viharathāti attho. **Paññuttarā**ti tāsu sikkhāsu yā adhipaññāsikkhāsankhātā paññā, sā uttarā padhānā visiṭṭhā etesanti paññuttarā. Ye hi sikkhānisamsā viharanti, te paññuttarā bhavanti. **Vimuttisārā**ti arahattaphalāsankhātā vimutti sārā etesanti vimuttisārā, yathāvuttaṃ vimuttiṃyeva sārato gahetvā ṭhitāti attho. Ye hi sikkhānisamsā paññuttarā ca, na te bhavavisesaṃ patthenti, apica kho vibhavaṃ ākaṅkhatā vimuttiṃyeva sārato paccenti. **Satādhipeyyā**ti jeṭṭhakakaraṇaṭṭhena sati adhipateyyaṃ etesanti satādhipeyyā adhipati eva adhipateyyanti katvā, catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā kāyānupassanādimukhena samathavipassanābhāvanānuyuttāti attho.

Atha vā **sikkhānisamsā**ti bhikkhave, evarūpe dullabhakkaṇapaṭilābhe tividhasikkhāsikkhānameva ānisamsaṃ katvā viharatha, evaṃ viharantā ca **paññuttarā** paññāya uttarā lokuttarapaññāya samannāgatā hutvā viharatha, evaṃbhūtā ca **vimuttisārā** nibbānasārā anaññasārā viharatha. Tathābhāvassa cāyaṃ upāyo, yaṃ **satādhipeyyā** viharatha, satipaṭṭhānabhāvanāya yuttappayuttā hotha, sabbattha vā satārakkhena cetasā viharathāti evamettha attho vedītabbo. Iti bhagavā tīsu sikkhāsu bhikkhū niyojento yathā tā sikkhitabbā, yena ca pāripūriṃ gacchanti, taṃ sankhepeveva dassetvā idāni yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānānaṃ phalavisesadassanena tassā paṭipattiyā amoghabhāvaṃ pakāseto “**sikkhānisamsā**”ntiādīmāha. Taṃ vuttatthameva.

Gāthāsu **paripuṇṇasikkhanti** aggaphalappattiyā parisuddhasikkhaṃ, asekkhanti attho. **Apahānadhammanti** ettha pahānadhammā vuccanti kuppā vimuttiyo. Pahānadhammoti hi hānadhammo kuppadhammo. Na pahānadhammoti apahānadhammo, akuppadhammo. “Appahānadhammo”tipi pāḷi, so eva attho. Khayo eva antoti khayanto, jātiyā khayanto jātikhayanto, nibbānaṃ. Khayo vā maraṇaṃ, jātikhayanto nibbānameva, tassa diṭṭhattā **jātikhayantadassī**.

Tasmāti yasmā sikkhāpāripūriyā ayaṃ jarāpāraṅgamanapariyosāno ānisamsaṃ, tasmā. **Sadāti** sabbakālaṃ. **Jhānaratā**ti lakkhaṇūpaniṭṭhāne, ārammaṇūpaniṭṭhāneti duvidhepi jhāne ratā, tato eva **samāhitā**. **Māraṃ sasenaṃ abhibhuyyāti** kilesasenaṃ anāṭṭhasenaṃ ca sasenaṃ anavasīṭṭhaṃ catubbidhampi māraṃ abhibhavivā. Devaputtamārasāpi hi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato kilesā “senā”ti vuccanti. Tathā rogādayo anāṭṭhā maccumārassa. Yathāha –

“Kāmā te paṭhamā senā, dutiyā arati vuccati;
Tatiyā khuppipāsā te, catutthī taṇhā pavuccati.

“Pañcamī thinamiddhaṃ te, chaṭṭhā bhīrū pavuccati;

Sattamī vicikicchā te, makkho thambho ca aṭṭhamo.

“Lābho siloko sakkāro, micchāladdho ca yo yaso;
Yo cattānaṃ samukkaṃse, pare ca avajānati.

“Esā namuci te senā, kaṇhassābhīppahārīnī;
Na naṃ asūro jināti, jetvā ca labhate sukha”nti. (su. ni. 438-441; mahāni. 28);

Yathā cāha –

“Ajjeva kiccamātappaṃ, ko jaññā maraṇaṃ suve;
Na hi no saṅgamaṃ tena, mahāsenena maccunā”ti. (ma. ni. 3.280; jā. 2.22.121);

Bhavatha jātimaraṇassa pāragāti jātiyā maraṇassa ca pāragāmino nibbānagāmino bhavathāti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Jāgariyasuttavaṇṇanā

47. Dasame jāgaroti jāgarako vigataniddo jāgariyaṃ anuyutto, rattindivaṃ kammaṭṭhānāmanasikāre yuttappayuttoti attho. Vuttañhetam –

“Kathaṇca, bhikkhave, bhikkhu pubbarattāpararattaṃ jāgariyānuyogamanuyutto hoti? Idha bhikkhu divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti, rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ caṅkamaṇa nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti, rattiyā majjhamaṃ yāmaṃ dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappeti pāde pādaṃ accādhāya sato sampajāno uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā, rattiyā pacchimaṃ yāmaṃ paccuṭṭhāya caṅkamaṇa nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti. Evaṃ bhikkhu pubbarattāpararattaṃ jāgariyānuyogamanuyutto hoti”ti (vibha. 519).

Casaddo sampiṇḍanatto, tena vakkhamāne satādībhāve sampiṇḍeti. Assāti siyā, bhavyeyāti attho. “Jāgaro ca bhikkhu vihareyyā”ti ca paṭhanti. Sabbattha sabbadā ca kammaṭṭhānāvijahanavasena sativippavāsena sato sampajānoti sattaṭṭhāniyassa catubbidhassapi sampajāññaṇa vasena sampajāno. Samāhitoti upacārasamādhinā appanāsamādhinā ca samāhito ekaggacitto. Pamuditoti paṭipattiyā āniṣamsadassanena uttaruttari visesādhigamena vīriyārambhassa ca amoghābhāvadassanena pamudito pāmojjabahulo. Vippannoti tato eva paṭipattibhūtāsu tīsu sikkhāsu paṭipattidesake ca sathari saddhābahulatāya suṭṭhu pasanno. Sabbattha assāti sambandho vihareyyāti vā.

Tattha kālavipassī ca kusalesu dhammesūti tasmim kāle vipassako, tattha vā kammaṭṭhānānuyoge kālavipassī kālānurūpaṃ vipassako. Kim vuttaṃ hoti? Vipassanaṃ paṭṭhapetvā kalāpasammasanādivasena sammasanto āvāsādike satta asappāye vajjetvā sappāye sevanto antarā vosānaṃ anāpajjivā pahitatto cittassa samāhitākāraṃ sallakkhento sakkaccaṃ nirantaraṃ aniccānupassanādiṃ pavattento yasmiṃ kāle vipassanācittaṃ līnaṃ hoti, tasmim dhammavicayavīriyapītisāṅkhātesu, yasmiṃ pana kāle cittaṃ uddhataṃ hoti, tasmim passaddhisamādhīupekkhāsāṅkhātesu kusalesu anavajjesu bojjaṅgadhāmesūti evaṃ tattha tasmim tasmim kāle, tasmim vā kammaṭṭhānānuyoge kālānurūpaṃ vipassako assāti. Satisambojjhaṅgo pana sabbattheva icchitabbo. Vuttañhetam “satiṇca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmi”ti (saṃ. ni. 5.234; mi. pa. 2.1.13). Ettāvataṃ puggalādhīṭṭhānāya desanāya jāgariyaṃ dassetvā yehi dhammehi jāgariyānuyogo sampajjati, te pakāseti.

Evaṃ bhagavā āradhāvīpassakassa bhikkhuno saṅkhepeneva saddhiṃ upakāradhammehi

sammasanacāraṃ dassetvā idāni tathā paṭipajjantassa paṭipattiyā avañjhabhāvaṃ dassento “**jāgarassa, bhikkhave, bhikkhuno**”tiādimāha. Tattha jāgariyānuyoge satisampajaññasamādānāni sabbatthakāni sammodapasādāvahāni, tattha kālavipassanā nāma vipassanāya gabbhaggahaṇaṃ paripākagataṃ. Upakkilesavimutte hi vīthipaṭipanne vipassanāññaṃ tikkhe sūre vahante yogino ulāraṃ pāmojjaṃ pasādo ca hoti, tehi ca visesādhigamassa santikeyeva. Vuttañhettaṃ –

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Labhaṭi pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānataṃ.

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;
Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukha”nti. (dha. pa. 374, 381);

Gāthāsu **jāgarantā suñāthetanti** etaṃ mama vacanaṃ ekanteneva pamādaniddāya avijjāniddāya pabodhanatthaṃ jāgarantā satisampajaññādidhammasamāyogena jāgariyaṃ anuyuttā suñātha. **Ye suttā te pabujjhathāti** ye yathāvuttaniddāya suttā supanaṃ upagatā, te tumhe jāgariyānuyogavasena indriyabalabojjhaṅge saṅkaḍḍhitvā vipassanaṃ ussukkāpentā appamādapāṭipattiyā tato pabujjhatha atha vā **jāgarantāti** jāgaranimitā. “Suñātheta”nti ettha “eta”nti vuttaṃ, kiṃ taṃ vacananti āha “ye suttā te pabujjhathā”tiādi. Tattha **ye suttāti** ye kilesaniddāya suttā, te tumhe ariyamaggapaṭibodhena pabujjhatha. **Suttā jāgaritaṃ seyyoti** idaṃ pabodhassa kāraṇavacanaṃ. Yasmā yathāvuttasupato vuttappakāraṃ jāgaritaṃ jāgaranaṃ atthakāmassa kulaputtassa seyyo pāsamsataro hitasukhāvaho, tasmā pabujjhatha. **Natthi jāgarato bhayanti** idaṃ tattha ānisaṃsadassanaṃ. Yo hi saddhādīhi jāgaranaḍḍhammehi samannāgamena jāgaro jaggati, pamādaniddaṃ na upagacchati, tassa attānuvādhayaṃ parānuvādhayaṃ daṇḍabhayaṃ duggatibhayaṃ jātiādinimittaṃ sabbampi vaṭṭabhayaṃ natthi.

Kālenāti āvāsasappāyādīnaṃ laddhakālena. **Soti** nipātamattaṃ. **Sammā dhammaṃ parivīmaṃsamānoti** vipassanāya ārammaṇabhūtaṃ tebhūmakadhammaṃ sammā ñāyena yathā nibbindanavirajjanādayo sambhavanti, evaṃ parito vīmaṃsanto, sabbākārena vipassantoti attho. **Ekodibhūtoti** eko seṭṭho hutvā udetīti ekodi, samādhi. So ekodi bhūto jāto uppanno etassāti ekodibhūto. Aggīāhitādisaddānaṃ viya ettha bhūtasaddassa paravacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Ekodiṃ vā bhūto pattoti ekodibhūto. Ettha ca ekodīti maggasamādhi adhippeto, “samāhito”ti ettha pana pādakajjhānasamādhiṇā saddhiṃ vipassanāsamādhi. Atha vā **kālenāti** maggapaṭivedhakālena. **Sammā dhammaṃ parivīmaṃsamānoti** sammadeva catusaccadhammaṃ pariññābhisamayādivasena vīmaṃsanto, ekābhisamayena abhisamento. **Ekodibhūtoti** eko seṭṭho asahāyo vā hutvā udetīti ekodi, catukiccasādhako sammappadhāno. So ekodi bhūto jātoti sabbaṃ purimasadisameva. **Vihane tamaṃ soti** so evambhūto ariyasāvako arahattamaggena avijjātamaṃ anavasesato vihaneyya samucchindeyya.

Iti bhagavā paṭipattiyā amoghabhāvaṃ dassetvā idāni tattha daḷhaṃ niyojento “**tasmā have**”ti osānagāthamāha. Tattha **tasmāti** yasmā jāgarato satiavippavāsādinā samathavipassanābhāvanā pāripūriṃ gacchati, anukkamena ariyamaggo pātubhavati, tato cassa sabbaṃ vaṭṭabhayaṃ natthi, tasmā. **Have**ti ekaṃsena daḷhaṃ vā. **Bhajethāti** bhajeyya. Evaṃ jāgariyaṃ bhajanto ca ātāpibhāvādiguṇayutto bhikkhu saṃyojanāni bhinditvā aggaphalaññaṃsaṅkhātāṃ **anuttaraṃ** uttararahitaṃ **sambodhiṃ phuse** pāpuṇeyya. Sesāṃ vuttanayameva.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Āpāyikasuttavaṇṇanā

48. Ekādasame **āpāyikāti** apāye nibbattissantīti āpāyikā. Tatthāpi niraye nibbattissantīti **nerayikā**. **Idamappahāyāti** idaṃ idāni vakkhamānaṃ duvidhaṃ pāpasamācāraṃ appajahitvā, tathāpaṭipattitathāpaggahaṇavasena pavattaṃ vācaṃ cittaṃ diṭṭhiṇca appaṭinissajjitvāti attho.

Abrahmacārīti brahmasetṭham caratīti brahmacārī, brahmā vā setṭho ācāro etassa atthīti brahmacārī, na brahmacārīti abrahmacārī, brahmacārīpaṭirūpako dussīloti attho. **Brahmacārīpaṭiñño**ti “brahmacārī aha”nti evaṃpaṭiñño. **Paripuṇṇanti** akhaṇḍādibhāvena avikalamaṃ. **Parisuddhanti** upakkilesābhāvena parisuddham. **Amūlakenā**ti diṭṭhādīmūlavirahitena, diṭṭham sutam parisāṅkhitanti imehi codanāmūlehi vajjitena. **Abrahmacariyena** asetṭhacariyena. **Anuddhamsetī**ti “parisuddho aya”nti jānantova pārājikavatthunā dhamseti padhamseti, codeti akkosati vā.

Gāthāsu **abhūtavādī**ti parassa dosaṃ adisvāva abhūtena tucchena musāvādaṃ katvā param abbhācikkhanto. **Katvā**ti yo vā pana pāpakammaṃ katvā “nāham etaṃ karomī”ti āha. **Ubhopi te pecca samā bhavantī**ti te ubhopi janā ito paralokaṃ gantvā nirayaṃ upagamanato gatiyā samānā bhavanti. Tattha gatiyeva nesaṃ paricchinnā, na pana āyu. Bahuñhi pāpaṃ katvā ciraṃ niraye paccati, parittam katvā appamattakameva kālam. Yasmā pana tesam ubhinnaṃ kammaṃ lāmakameva. Tena vuttaṃ “**nihīnakammā manujā paratthā**”ti. “Paratthā”ti pana padassa purato “peccā”ti padena sambandho – parattha pecca ito gantvā te nihīnakammā samā bhavantīti.

Evaṃ bhagavā abhūtabbhakkhānavasena bhūtadosapaṭicchādanavasena ca pavattassa musāvādassa vipākaṃ dassetvā idāni tasmim ṭhāne nisinnānaṃ bahūnaṃ pāpabhikkhūnaṃ duccharitakammaṃ vipākadassanena saṃvejanattham dve gāthā abhāsi. Tattha **kāsāvakaṇṭhā**ti kāsāvarasapītattā kāsāvena vatthena paliveṭṭhitakaṇṭhā. **Pāpadhammā**ti lāmakadhammā. **Asaññatā**ti kāyādīhi saññamarahitā. **Pāpā**ti tathārūpā pāpappuggalā, pāpehi kammehi upapajjitvā “tassa kāyopi āditto sampajjalito sajotibhūto, saṅghāṭipi āditā”tiadinā (saṃ. ni. 2.218-219; pārā. 230) lakkhaṇasaṃyutte vuttanayena mahādukkham anubhavantiyeva.

Tatiyagāthāya ayaṃ saṅkhepattho – **yañce bhuñjeyya dussīlo** nissīlapuggalo kāyādīhi asaññato raṭṭhavāsīhi saddhāya dinnam yaṃ raṭṭhapaṇḍam “samaṇomhī”ti paṭijānanto gahetvā bhuñjeyya, tato āditto aggivaṇṇo ayoguḷova bhutto seyyo sundarataro. Kiṃkāraṇā? Tappaccayā hissa ekova atabhāvo jhāyeyya, dussīlo pana hutvā saddhādeyyam bhuñjitvā anekānipi jātisatāni niraye uppajjeyyāti.

Ekādasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Diṭṭhigatasuttavaṇṇanā

49. Dvādasame **dvīhi diṭṭhigatehī**ti ettha diṭṭhiyova diṭṭhigatāni “gūthagataṃ muttagata”ntiādīsu (a. ni. 9.11) viya. Gahitākārasuññatāya vā diṭṭhīnaṃ gatamattānīti diṭṭhigatāni, tehi diṭṭhigatehi. **Pariyuṭṭhitā**ti abhibhūtā palibuddhā vā. Palibodhattho vāpi hi pariyuṭṭhānasaddo “corā magge pariyuṭṭhimsū”tiādīsu (cūḷava. 430) viya. **Devā**ti upapattidevā. Te hi dibbanti ulāratamehi kāmagaṇehi jhānādīhi ca kīḷanti, iddhānubhāvena vā yathicchitamattham gacchanti adhigacchantīti ca devāti vuccanti. Manassa ussannattā manussā, ukkaṭṭhaniddesavasena cetam vuttaṃ yathā “satthā devamanussāna”nti. **Olīyanti eketi** “sassato attā ca loko cā”ti bhavesu olīyanābhīnivesabhūtena sassatabhāvena ekacce devā manussā ca avalīyanti allīyanti saṅkocaṃ āpajjanti, na tato nissaranti. **Atidhāvanti**ti paramatthato bhinnasabhāvānampi sabhāvadhāmmānaṃ yvāyaṃ hetuphalabhāvena sambandho, tam aggahetvā nānattanayassapi gahaṇena tattha tattheva dhāvanti, tasmā “ucchijjati attā ca loko ca, na hoti param maraṇā”ti ucchede vā bhavanirodhapaṭipattiyā paṭikkhepadhammatam atidhāvanti atikkamanti. **Cakkhumanto ca passanti**ti casaddo byatireke. Pabbayogasampattiyā ñāṇaparipākena paññācakkhumanto pana devamanussā teneva paññācakkhunā sassatam ucchedaṇca antadvayaṃ anupagamma majjhīmapaṭipattidassanena paccakkham karonti. Te hi “nāmarūpamattamidaṃ paṭiccasamuppannam, tasmā na sassatam, nāpi ucchijjati”ti aviparītato passanti.

Evaṃ olīyanādike puggalādhiṭṭhānena uddisitam “**kathaṇca, bhikkhave**”tiādi vuttaṃ. Tattha **bhavā**ti kāmabhavo, rūpabhavo, arūpabhavo. Aparepi tayo bhavā saññībhavo, asaññībhavo, nevasaññīnāsaññībhavo. Aparepi tayo bhavā ekavokārabhavo, catuvokārabhavo, pañcavokārabhavoti.

Etehi bhavehi āramanti abhinandantīti **bhavārāmā**. Bhavesu ratā abhiraṭāti **bhavaratā**. Bhavesu suṭṭhu muditāti **bhavasammuditā**. **Bhavanirodhāyā**ti tesam bhavānaṃ accantanirodhāya anuppādanatthāya. **Dhamme desiyamāneti** tathāgatappavedite niyyānikadhamme vuccamāne. **Na pakkhandatīti** sassatābhiniṭṭhattā saṃkhittadhammattā na pavisati na ogāhati. **Na pasīdatīti** pasādam nāpajjati na taṃ saddahati. **Na santiṭṭhatīti** tassam desanāyaṃ na tiṭṭhati nādhimuccati. Evaṃ sassatato abhinivisanena bhavesu olīyanti.

Aṭṭiyamānāti bhava jarārogamaraṇādīni vadhabandhanacchedanādīni ca disvā saṃvijjanena tehi samaṅgibhāvena bhavena pīḷiyamānā dukkhāpiyamānā. **Harāyamānāti** lajjamānā **jigucchamānāti** paṭikūlato dahantā. **Vibhavanti** ucchedaṃ. **Abhinandantīti** taṇhādīṭṭhābhinandanāhi ajjhosāya nandanti. **Yato kira bhoti**ādi tesam abhinandanākāradassanaṃ. Tattha **yato**ti yadā. **Bhoti** ālapanam. **Ayam attā**ti kārakādhāvena attanā parikkappitaṃ sandhāya vadati. **Ucchijjatīti** upacchijjati. **Vinassatīti** na dissati, vināsaṃ abhāvaṃ gacchati. **Na hoti param maraṇāti** maraṇena uddhaṃ na bhavati. **Etam santanti** yadetam attano ucchedādi, etam sabbabhavavūpasamato sabbasantāpavūpasamato ca **santam**, santattā eva **paṇitam**, tacchāviparītabhāvato **yāthāvaṃ**. Tattha “santam paṇita”nti idaṃ dvayaṃ taṇhābhinandanāya vadanti, “yāthāva”nti diṭṭhābhinandanāya. **Evanti** evaṃ yathāvuttaucchedābhinivesanena.

Bhūtanti khandhapañcakaṃ. Tañhi paccayasambhūtattā paramatthato vijjamānattā ca bhūtanti vuccati. Tenāha “bhūtamidaṃ, bhikkhave, samanupassathā”ti (ma. ni. 1.401). **Bhūtrato** aviparītasabhāvato salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato ca passati. Idañhi khandhapañcakaṃ nāmarūpamattaṃ. Tattha “ime pathavīdayo dhammā rūpaṃ, ime phassādayo dhammā nāmaṃ, imāni nesam lakkhaṇādīni, ime nesam avijjādayo paccayā”ti evaṃ sapaccayanāmarūpadassanavasena ceva, “sabbepime dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventi, tasmā aniccā, aniccattā dukkhā, dukkhattā anattā”ti evaṃ aniccānupassanādivasena ca passatīti attho. Ettāvataṃ taruṇavipassanāpariyosānā vipassanābhūmi dassitā. **Nibbidāyāti** bhūtasāṅkhātassa tebhūmakadhammajātassa nibbindanatthāya, etena balavavipassanaṃ dasseti. **Virāgāyāti** virāgatthaṃ virajjanatthaṃ, iminā maggaṃ dasseti. **Nirodhāyāti** nirujjanatthaṃ, imināpi maggameva dasseti. **Nirodhāyāti** vā paṭippassaddhīnirodhena saddhiṃ anupādisesanibbānaṃ dasseti. **Evaṃ kho, bhikkhave, cakkhumanto passantīti** evaṃ paññācakkhumanto sapubbabhāgena maggapaññācakkhunā catusaccadhammaṃ passantīti.

Gāthāsu **ye bhūtam bhūtrato disvāti** ye ariyasāvaka bhūtam khandhapañcakaṃ bhūtrato aviparītasabhāvato vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya disvā. Etena pariññābhisamayaṃ dasseti. **Bhūtassa ca atikkamanti** bhāvanābhisamayaṃ. Ariyamaggo hi bhūtam atikkamati etenāti “bhūtassa atikkamo”ti vutto. **Yathābhūte**ti aviparītasaccasabhāve nibbāne. **Vimuccanti** adhimuccanti, etena sacchikiriyābhisamayaṃ dasseti. **Bhavataṇhāparikkhayāti** bhavataṇhāya sabbaso khepanā samucchindanato, etena samudayappahānaṃ dasseti.

Save bhūtapariñño soti ettha pana saveti nipātamattaṃ. So bhūtapariñño bhūtassa atikkamanūpāyena maggena bhavataṇhāparikkhayā pariññātakhandho tato eva yathābhūte nibbāne adhimutto. **Bhavābhaveti** khuddake ceva mahante ca, ucchedādidassane vā **vītataṇho** bhinnakilesa. **Bhikkhu bhūtassa** upādānakhandhasāṅkhātassa attabhāvassa **vibhavā**, āyatim anuppādā **punabbhavaṃ nāgacchati**, apaññattikabhāvameva gacchatīti anupādisesāya nibbānadhātuyā desanaṃ niṭṭhāpesi.

Iti imasmiṃ vagge ekādasame vaṭṭaṃ kathitaṃ, tatiyacatutthapañcamesu pariyosānasutte ca vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ, sesesu vivaṭṭamevāti veditabbaṃ.

Dvādasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paramatthadīpaniyā khuddakanikāya-aṭṭhakathāya

Itivuttakassa dukanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tikanipāto

1. Paṭhamavaggo

1. Mūlasuttavaṇṇanā

50. Tikanipātassa paṭhame **tīṇī**ti gaṇanaparicchedo. **Imānī**ti abhimukhīkaraṇaṃ. **Akusalamūlānī**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. Tattha akusalāni ca tāni mūlāni cāti akusalamūlāni. Atha vā akusalānaṃ hetupaccayapabhavajanakasamuṭṭhāpakanibbattakaṭṭhena mūlāni cāti akusalamūlāni, akusaladhammānaṃ kāraṇānīti attho. Kāraṇāñhi yathā hinoti etasmā phalaṃ pavattatīti hetu, paṭicca etasmā etīti paccayo, pabhavati etasmāti pabhavo, attano phalaṃ janetīti janakaṃ, samuṭṭhāpetīti samuṭṭhāpakaṃ, nibbattetīti nibbattakanti ca vuccati. Evaṃ patiṭṭhaṭṭhena mūlanti, tasmā **akusalamūlānī**ti akusalānaṃ suppatiṭṭhitabhāvasādhanāni, kāraṇānīti vuttaṃ hoti.

Keci pana “sāliādīnaṃ sālibijādīni viya maṇippabhādīnaṃ maṇivaṇṇādayo viya ca akusalānaṃ akusalabhāvasādhako lobhādīnaṃ mūlaṭṭho”ti vadanti. Evaṃ sante akusalacittasamuṭṭhānarūpesu tesam hetupaccayabhāvo na siyā. Na hi tāni tesam akusalabhāvaṃ sādheti, na ca paccayā na hontī. Vuttañhetam –

“Hetū hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ hetupaccayena paccayo”ti (paṭṭhā. 1.paccayaniddesa.1).

Ahetukassa ca mohassa akusalabhāvo na siyā akusalabhāvasādhakassa mūlantarassa abhāvato. Athāpi siyā lobhādīnaṃ sabhāvasiddho akusalādībhāvo, taṃsompayuttānaṃ pana lobhādīpaṭibaddhoti. Evampi yathā lobhādīnaṃ, evaṃ alobhādīnampi sabhāvasiddho kusalādībhāvoti alobhādayo kusalā eva siyuṃ, na abyākatā, na ca hontī. Tasmā yathā sampayuttesu, evaṃ mūlesupi kusalādībhāvo pariyesitabbo. Yonisomanasikārādiko viya hi kusalabhāvassa, ayonisomanasikārādiko akusalabhāvassa kāraṇanti gahetabbaṃ. Evaṃ akusalabhāvasādhanavasena lobhādīnaṃ mūlaṭṭhaṃ aggahetvā suppatiṭṭhitabhāvasādhanavasena gayhamāne na koci doso. Laddhahetupaccayā hi dhammā virūḷhamulā viya pādapā thirā hontī suppatiṭṭhitā, heturahitā pana tilabijakādisevālā viya na suppatiṭṭhitāti hetuādiatthena akusalānaṃ upakārakattā mūlānīti akusalamūlāni. Yasmā pana mūlena mutto akusalacittuppādo natthi, tasmā tīhi mūlehi sabbo akusalarāsi pariyādiyitvā dassitoti daṭṭhabbaṃ.

Tāni akusalamūlāni sarūpato dassetuṃ “**lobho akusalamūla**”ntiādi vuttaṃ. Tattha lobhādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Tattha pana tatiyamaggavajjhā lobhādayo āgatā, idha pana anavasesāti ayameva vireso.

Gāthāyaṃ **pāpacetasanti** akusaladhammasamāyogato lāmakacittaṃ. **Himsantī**ti attano pavattikkhaṇe āyatim vipākakkhaṇe ca vibādheti. **Attasambhūtā**ti attani jātā. **Tacasāranti** gaṇṭhitam, veḷunti attho. **Samphalanti** attano phalaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – khadirasīsapādayo viya antosāro ahutvā bahisāratāya tacasāranti laddhanāmaṃ veḷuādim yathā attasambhūtameva phalaṃ himsati vināseti, evameva anto sīlādisārahitaṃ lāmakacittaṃ puggalaṃ attasambhūtāyeva lobhādayo vināsentīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dhātusuttavaṇṇanā

51. Dutiye **dhātuyoti** attano phalassa sabhāvassa ca dhāraṇaṭṭhena dhātuyo. Yañcetha

phalanibbattakaṃ, taṃ attano phalassa sabhāvassa ca, itaraṃ sabhāvasseva dhāraṇaṭṭhena dhātu. **Rūpadhātūti** rūpabhavo. Dhātuyā āgataṭṭhāne bhavena paricchinditabbam, bhavassa āgataṭṭhāne dhātuyā paricchinditabbanti idha bhavena paricchedo kathito. Tasmā –

“Katame dhammā rūpāvacarā? Heṭṭhato brahmalokaṃ pariyantaṃ karitvā uparito akaniṭṭhe deve anto karitvā etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhadhātuāyatanā, ime dhammā rūpāvacarā”ti (dha. sa. 1289) –

Evam vuttā rūpāvacaradhammā rūpadhātu. **Arūpadhātūti** arūpabhavo. Idhāpi bhavena paricchedo kathitoti –

“Katame dhammā arūpāvacarā? Heṭṭhato ākāsānañcāyatanūpage deve anto karitvā, uparito nevasaññānāsanñāyatanūpage deve anto karitvā, etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhadhātuāyatanā, ime dhammā arūpāvacarā”ti (dha. sa. 1291) –

Evam vuttā arūpāvacaradhammā arūpadhātu. **Nirodhadhātūti** nibbānaṃ veditabbam.

Aparo nayo – rūpasahitā, rūpapaṭibaddhā, dhammappavatti **rūpadhātu**, pañcavokārabhavo, ekavokārabhavo ca, tena sakalo kāmabhavo rūpabhavo ca saṅgahito. Rūparahitā dhammappavatti **arūpadhātu**, catuvokārabhavo, tena arūpabhavo saṅgahito. Iti dvīhi padehi tayo bhavā sabbā saṃsārappavatti dassitā. Tatiyapadena pana asaṅkhatadhātuyeva saṅgahitāti maggaphalāni idha tikavinimuttadhammā nāma jātā. Keci pana “rūpadhātūti rūpasabhāvā dhammā, arūpadhātūti arūpasabhāvā dhammāti padadvayena anavasesato pañcakkhandhā gahitā”ti. “Rūpataṇhāya visayabhūtā dhammā rūpadhātu, arūpataṇhāya visayabhūtā arūpadhātū”ti ca vadanti, taṃ sabbam idha nādhippetam. Tasmā vuttanayeneva attho veditabbo.

Gāthāsu **rūpadhātuṃ pariññāyāti** rūpapaṭibaddhadhammapavattiṃ nītapariññādīhi tīhi pariññāhi parijānitvā. **Āruppesu asaṅghitāti** arūpāvacaradhammesu bhavarāgavasena bhavadiṭṭhivasena ca na patiṭṭhitā anallīnā. “Arūpesu asaṅghitā”ti ca paṭhanti, so eva attho. Ettāvatā tebhūmakadhammānaṃ pariññā vuttā. **Nirodhe ye vimuccantīti** ye nibbāne ārammaṇabhūte aggamaggaphalavasena samucchedaṭṭippassaddhīhi anavasesakilesato vimuccanti. **Te janā maccuhāyino**ti te khīṇāsavajānā maraṇaṃ samatīti.

Evam dhātuttayasamatikkamena amatādhigamaṃ dassetvā “ayañca paṭipadā mayā gatamaggo ca tumhākaṃ dassito”ti tattha nesam ussāham janento dutiyaṃ gāthamāha. Tattha **kāyenāti** nāmakāyena maggaphalehi. **Phusayitvāti** patvā. **Nirūpadhinti** khandhādisabbūpadhirahitaṃ. **Upadhippaṭinissagganti** tesameva ca upadhīnaṃ paṭinissajjanakāraṇaṃ. Nibbānassa hi maggañāṇena sacchikiriyāya sabbe upadhayo paṭinissatṭhā hontīti taṃ tesam paṭinissajjanakāraṇaṃ. **Sacchikatvāti** kālena kālam phalasaṃpattisaṃpajjanena attapaccakkham katvā **anāsavo sammāsambuddho** tameva **asokaṃ virajaṃ** nibbānapadaṃ deseti. Tasmā tadadhigamāya ussukkaṃ kātābanti.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamavedanāsuttavaṇṇanā

52. Tatiye **vedanāti** ārammaṇarasam vediyanti anubhavanti vedanā. Tā vibhāgato dassetuṃ “**sukhā vedanā**”tiādī vuttaṃ. Tattha **sukha**-saddo atthuddhāravasena heṭṭhā vuttoyeva. **Dukkha**-saddo pana “jātipi dukkhā”tiādīsu (dī. ni. 2.387; vibha. 190) dukkhavattusmiṃ āgato. “Yasmā ca kho, mahāli, rūpaṃ dukkhaṃ dukkhānupatitaṃ dukkhāvakkanta”ntiādīsu (saṃ. ni. 3.60) dukkhārammaṇe. “Dukkho pāpassa uccayo”tiādīsu (dha. pa. 117) dukkhapaccaye. “Yāvañcidaṃ, bhikkhave, na sukarā akkhānena pāpuṇiṃ, yāva dukkhā nirayā”tiādīsu (ma. ni. 3.250) dukkhapaccayaṭṭhāne. “Sukhassa ca

pahānā dukkhassa ca pahānā”tiādīsu (dī. ni. 1.232; dha. sa. 165) dukkhavedanāyaṃ. Idhāpi dukkhavedanāyameva.

Vacanatthato pana sukhayatīti **sukhā**. Dukkhatayīti **dukkhā**. Na dukkhā na sukhāti **adukkhamasukhā**, makāro padasandhivasena vutto. Tāsu iṭṭhānubhavanalakkhaṇā sukhā, aniṭṭhānubhavanalakkhaṇā dukkhā, ubhayaviparītānubhavanalakkhaṇā adukkhamasukhā. Tasmā sukhadukkhavedanānaṃ uppatti pākaṭā, na adukkhamasukhāya. Yadā hi sukhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ bhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ satadhotasappaṃ khādāpentaṃ viya, satapākatelaṃ makkhentaṃ viya, ghaṭasahassena pariḷāhaṃ nibbāpayamānaṃ viya ca “aho sukhaṃ, aho sukha”nti vācaṃ nicchārayamānameva uppajjati. Yadā dukkhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ tattaphālaṃ pavesentaṃ viya vilīnatambalohaṃ āsiñcantaṃ viya ca “aho dukkhaṃ, aho dukkha”nti vippalāpentaṃ uppajjati. Iti sukhadukkhavedanānaṃ uppatti pākaṭā.

Adukkhamasukhā pana dubbijānā duddīpanā andhakārā avibhūtā. Sā sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātapaṭipakkhavasena majjhattākārabhūtā nayato gaṇhantasseva pākaṭā hoti. Yathā kiṃ? Yathā pubbāparaṃ sapaṃsuke padese upacaritamaggavasena piṭṭhipāsāṇe migena gatamaggo, evaṃ iṭṭhāniṭṭhārammaṇesu sukhadukkhānubhavanenapi majjhattārammaṇānubhavanabhāvena viññāyati. Majjhattārammaṇaggahaṇaṃ piṭṭhipāsāṇagamaṇaṃ viya iṭṭhāniṭṭhārammaṇaggahaṇābhāvato. Yañca tatrānubhavanaṃ, sā adukkhamasukhāti.

Evamettha sukhadukkhādukkhamasukhabhāvena tidhā vuttāpi katthaci sukhadukkhābhāvena dvidhā vuttā. Yathāha – “dvepi mayā, ānanda, vedanā vuttā, pariyāyena sukhā vedanā, dukkhā vedanā”ti (ma. ni. 2.89). Katthaci tissopi viṣuṃ viṣuṃ sukhadukkhādukkhamasukhabhāvena “sukhā vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā, dukkhā vedanā ṭhitidukkhā vipariṇāmasukhā, adukkhamasukhā vedanā ñāṇasukhā aññāṇadukkhā”ti (ma. ni. 1.465). Katthaci sabbāpi dukkhabhāvena. Vuttañhetam “yaṃ kiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhasminti vadāmi”ti (saṃ. ni. 4.259).

Tattha siyā – yadi tisso vedanā yathā idha vuttā, aññesu ca edisesu suttesu abhidhamme ca evaṃ avatvā kasmā evaṃ vuttaṃ “yaṃ kiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhasminti vadāmi”ti, “dvepi mayā, ānanda, vedanā vuttā”ti ca? Sandhāyabhāsitaṃ, tasmā sā pariyāyadesanā. Vuttañhetam bhagavatā –

“Saṅkhārāniccataṃ, ānanda, mayā sandhāya bhāsitaṃ saṅkhāravipariṇāmatam, ‘yaṃ kiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhasmi’”nti (saṃ. ni. 4.259).

“Dvepi mayā, ānanda, vedanā vuttā pariyāyena”ti ca (saṃ. ni. 4.259).

Ettha hi sukhā adukkhamasukhāti imāsaṃ dvinnam vedanānaṃ nippariyāyena dukkhabhāvo natthi, veneyyajjhāsayena pana tattha nicchandadassanattam pariyāyena dukkhabhāvo vuttoti sā tādisī pariyāyadesanā. Ayaṃ pana vedanattayadesanā sabhāvakathāti katvā nippariyāyadesanāti ayamettha ācariyānaṃ samānakathā.

Vitaṇḍavādī panāha “dukkhatādvayavacanato pariyāyadesanāva vedanattayadesanā”ti. So “mā heva”ntissa vacanīyo, yasmā bhagavatā sabbāsaṃ vedanānaṃ dukkhabhāvo adhippāyavasena vutto “saṅkhārāniccataṃ, ānanda, mayā sandhāya bhāsitaṃ saṅkhāravipariṇāmatam ‘yaṃ kiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhasmi’”nti. Yadi panettha vedanattayadesanā pariyāyadesanā siyā, “idaṃ mayā sandhāya bhāsitaṃ tisso vedanā”ti vattabbaṃ siyā, na panetaṃ vuttaṃ.

Apicāyameva vattabbo “ko, panāvuso, vedanattayadesanāya adhippāyo”ti? Sace vadeyya “mudukā dukkhā vedanā sukhā, adhimattā dukkhā, majjhimā adukkhamasukhāti veneyyajjhāsayena vuttā. Tāsu hi na sattānaṃ sukhādivaḍḍhī”ti. So vattabbo – ko panāvuso dukkhavedanāya sabhāvo, yena “sabbā vedanā dukkhā”ti vucceyyuṃ? Yadi yāya uppannāya sattā viyogameva icchanti, so

dukkhavedanāya sabhāvo. Yāya ca pana uppannāya sattā aviyogameva icchanti, yāya na ubhayaṃ icchanti, sā kathaṃ dukkhavedanā siyā? Atha yā attano nissayassa upaghātakārī, sā dukkhā. Yā anuggahakārī, sā kathaṃ dukkhā siyā. Atha pana yadariyā dukkhato passanti, so dukkhavedanāya sabhāvo, saṅkhāradukkhātāya vedanaṃ ariyā dukkhato passanti, sā ca abhiṅhasabhāvāti kathaṃ tāsā vedanānaṃ mudumajjhimādhimattadukkhabhāvo siyā? Yadi ca saṅkhāradukkhātāya eva vedanānaṃ dukkhabhāvo siyā, “tisso imā, bhikkhave, dukkhātāyo dukkhadukkhātā, vipariṇāmadukkhātā, saṅkhāradukkhātā”’ti (dī. ni. 3.305) ayaṃ dukkhātānaṃ vibhāgadesanā nippayojanā siyā. Tathā ca sati suttameva paṭibāhitaṃ siyā, purimesu ca tīsu rūpāvacarajjhānesu mudukā dukkhā vedanāti āpajjati sukhavedanāvacaṇato. Catutthajjhāne arūpajjhānesu ca majjhimā, adukkhamasukhavedanāvacaṇato. Evaṃ sante purimā tisso rūpāvacarasamāpattiyā catutthajjhānasamāpattiyā arūpasamāpattīhi ca santatarāti āpajjati. Kathaṃ vā santatarappaṇītatarāsu samāpattīsu dukkhavedanāya adhikabhāvo yujjati? Tasmā vedanattayadesanāya pariyāyadesanābhāvo na yuttoti.

Yaṃ pana vuttaṃ “dukkhe sukhanti saññāvipallāso”’ti (a. ni. 4.49; paṭi. ma. 1.236), taṃ kathanti? Vipariṇāmadukkhātāya saṅkhāradukkhātāya ca yathābhūtānavabodhena yā ekantato sukhasaññā, yā ca dukkhanimitte sukhanimittasaññā, taṃ sandhāya vuttaṃ. Evampi “sukhā, bhikkhave, vedanā dukkhato daṭṭhabbā”’ti (itivu. 53) idaṃ pana kathanti? Idaṃ pana vipariṇāmadassane sanniyojanattaṃ vuttaṃ tassa tatha virāguppattiyā upāyabhāvato sukhavedanāya bahudukkhānugatabhāvato ca. Tathā hi dukkhassa hetubhāvato anekehi dukkhadhammehi anubaddhattā ca paṇḍitā sukhampi dukkhamicceva paṭipannā.

Evampi nattheva sukhā vedanā, sukhahetūnaṃ niyamābhāvato. Ye hi sukhavedanāya hetusammataḥ ghāsacchādanādayo, te eva adhimattaṃ akāle ca paṭisevīyamānā dukkhavedanāya hetubhāvamāpajjanti. Na ca yeneva hetunā sukhaṃ, teneva dukkhanti yuttaṃ vuttaṃ. Tasmā na te sukhahetū, dukkhantarāpagame pana aviññūnaṃ sukhasaññā yathā cirataraṃ thānādiiriyāpathasamaṅgī hutvā tadaññairiyāpathasamāyoge mahantañca bhāraṃ vahato bhāranikkhepe ceva vūpasame ca, tasmā nattheva sukhanti? Tayidaṃ sammadeva sukhahetuṃ aparīññāya tassa niyamābhāvaparikkappanaṃ. Ārammaṇamattameva hi kevalaṃ sukhahetuṃ manasikatvā evaṃ vuttaṃ, ajjhattikasarīrasa avatthāvisesaṃ samuditaṃ pana ekajjhaṃ tadubhayaṃ sukhādihetūti veditabbaṃ. Yādisañca tadubhayaṃ sukhavedanāya hetu, tādisaṃ na kadācīpi dukkhavedanāya hetu hotīti vavatthitā eva sukhādihetu. Yathā nāma tejodhātu sāliyavaḍākasassādīnaṃ yādisamavattantaraṃ patvā sātamadhurabhāvahetu hoti, na tādisameva patvā kadācīpi asātamadhurabhāvahetu hoti, evaṃsampaḍamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Dukkhāpagameva kadāci sukhavedanantaraṃ upalabbhati. Tattha sukheveva sukhasaññā, na dukkhāpagamamatte yathā addhānagamanaparissamakilantassa sambāhane iriyāpathaparivattane ca, aññathā kālantarepi parissamāpagame tādisī sukhasaññā siyā. Dukkhāpagamamatte pana sukhanti parikkappanā vedanāvisesassa anupalabbhamānattā. Ekanteneva cetam evaṃ sampaṭicchitabbaṃ, yato paṇītappaṇītāniyeva ārammaṇāni mahatā āyāsena sattā abhipatthayanti, na ca nesam yena kenaci yathāladhamattena paccayena patikāraṃ kātuṃ sakkā taṇhuppādenāti. Vedanāpaccayā hi taṇhāupādi, tathābhāve ca sugandhamadhurasukhasamphassādivatthūnaṃ itarītarabhāvena sukhavisesasaññā jāyamānā katamassa dukkhavisesassa apagamane ghānājivhākāyadvāresu, sotadvāre ca dibbasamāgītasadisapañcaṅgikatūriyasaddāvadhāraṇe. Tasmā na dukkhavedanāyameva dukkhantarāpagame sukhasaññā, nāpi kevale dukkhāpagamamatteti āgamato yuttitopi vavatthitā tisso vedanāti bhagavato vedanattayadesanā nītatthāyeva, na neyyatthāti saññāpetabbaṃ. Evañcetaṃ upeti, iccetaṃ kusalaṃ, no ce, kammaṃ katvā uyyojetabbo “gaccha yathāsukha”’nti.

Evametā aññamaññapaṭipakkhasabhāvavavatthitalakkhaṇā eva tisso vedanā bhagavatā desitā. Tañca kho vipassanākammikānaṃ yogāvacarānaṃ vedanāmukhena arūpakammaṭṭhānadassanattaṃ. Duvidhañhi kammaṭṭhānaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ, arūpakammaṭṭhānanti. Tattha bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathento saṅkhepamanasikāravasena vā vitthāramanasikāravasena vā

catudhātuvavattḥānādivasena vā katheti. Arūpakammaṭṭhānaṃ pana kathento phassavasena vā vedanāvasena vā cittavasena vā katheti. Ekaccassa hi āpāthagate ārammaṇe āvajjato tattha cittacetāsikānaṃ paṭhamābhiniṇipāto phasso taṃ ārammaṇaṃ phusanto uppajjamāno pākaṭo hoti, ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ anubhavantī uppajjamānā vedanā pākaṭā hoti, ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ vijānantaṃ uppajjamānaṃ viññānaṃ pākaṭaṃ hoti. Iti tesam tesam puggalānaṃ ajjhāsayaena yathāpākaṭaṃ phassādimukhena tidhā arūpakammaṭṭhānaṃ katheti.

Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, sopi “na kevalaṃ phassova uppajjati, tena saddhiṃ tadeva ārammaṇaṃ anubhavamānā vedanāpi uppajjati, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānamānaṃ viññānampi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti, sopi “na kevalaṃ vedanāva uppajjati, tāya saddhiṃ phusamāno phassopi uppajjati, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānamānaṃ viññānampi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa viññānaṃ pākaṭaṃ hoti, sopi “na kevalaṃ viññānameva uppajjati, tena saddhiṃ tadevārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, anubhavamānā vedanāpi, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti.

So “ime phassapañcamakā dhammā kiṃnissitā”ti upadhārento “vatthunissitā”ti pajānāti. Vatthu nāma karajakāyo. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “idañca pana me viññānaṃ etthasitaṃ etthapaṭibaddha”nti (dī. ni. 1.235; ma. ni. 2.252). So atthato bhūtā ceva upādārūpāni ca, evamettha vatthu rūpaṃ, phassapañcamakā nāmantī nāmarūpamattameva passati. Rūpañcetta rūpakkhando, nāmaṃ cattāro arūpino khandhāti pañcakkhandhamattaṃ hoti. Nāmarūpavinimuttā hi pañcakkhandhā, pañcakkhandhavinimuttaṃ vā nāmarūpaṃ natthi. So “ime pañcakkhandhā kiṃhetukā”ti upaparikkhanto “avijjādihetukā”ti, tato “paccayo ceva paccayuppannañca idaṃ, añño satto vā puggalo vā natthi, suddhasaṅkhārapuñjamattamevā”ti sappaccayanāmarūpavasena tilakkaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā “aniccaṃ dukkhamanattā”ti sammāsanto vicarati. So “ajja ajjā”ti paṭivedhaṃ ākaṅkhamāno tathārūpe samaye utusappāyaṃ, puggalasappāyaṃ, bhojanasappāyaṃ, dhammassavanasappāyaṃ vā labhitvā ekapallaṅkena nisinnova vipassanaṃ matthakaṃ pāpetvā arahatte paṭiṭṭhāti. Evaṃ imesaṃ tiṇṇaṃ janānaṃ yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Idha pana bhagavā vedanāvasena bujjhanakānaṃ ajjhāsayaena arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena kathesi. Tattha –

“Lakkhaṇaṇca adhiṭṭhānaṃ, uppatti anusayo tathā;
Ṭhānaṃ pavattikālo ca, indriyaṇca dvidhādītā”ti. –

Idaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ – tattha **lakkhaṇaṃ** heṭṭhā vuttameva. **Adhiṭṭhānanti** phasso. “Phassapaccayā vedanā”ti hi vacanato phasso vedanāya adhiṭṭhānaṃ. Tathā hi so vedanādhiṭṭhānabhāvato niccammagāvūpamāya upamīto. Tattha sukhavedanīyo phasso sukhāya vedanāya adhiṭṭhānaṃ, dukkhavedanīyo phasso dukkhāya vedanāya, adukkhamasukhavedanīyo phasso adukkhamasukhāya vedanāya adhiṭṭhānaṃ, āsannaṅkāraṇanti attho. Vedanā kassa padaṭṭhānaṃ? “Vedanāpaccayā taṇhā”ti vacanato taṇhāya padaṭṭhānaṃ abhipatthanīyabhāvato. Sukhā vedanā tāva taṇhāya padaṭṭhānaṃ hotu, itarā pana kathanti? Vuccate sukhasamaṅgīpi tāva taṃsadisaṃ tato vā uttaritaraṃ sukhaṃ abhipattheti, kimaṅga pana dukkhasamaṅgībhūto. Adukkhamasukhā ca santabhāvena sukhamicceva vuccatīti tissopi vedanā taṇhāya padaṭṭhānaṃ.

Uppattīti uppattikāraṇaṃ. Itṭhārammaṇabhūtā hi sattaṅkharā sukhavedanāya uppattikāraṇaṃ, te eva aniṭṭhārammaṇabhūtā dukkhavedanāya, majjhātārammaṇabhūtā adukkhamasukhāya. Vipākato tadākāraggaṇato cettha itṭhāniṭṭhatā veditabbā.

Anusayoti imāsu tīsu vedanāsu sukhāya vedanāya rāgānusayo anuseti, dukkhāya vedanāya paṭighānusayo, adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayo anuseti. Vuttañhetam –

“Sukhāya kho, āvuso visākha, vedanāya rāgānusayo anuseti”tiādi (ma. ni. 1.465).

Diṭṭhimānānusayā cettha rāgapakkhiyā kātabbā. Sukhābhinandanena hi diṭṭhigatikā “sassata”ntiādinā sakkāye abhinivisanti, mānājātikā ca mānaṃ jappenti “seyyohamasmi”tiādinā. Vicikicchānusayo pana avijjāpakkhiko kātabbo. Tathā hi vuttaṃ paṭiccasamuppādavibhaṅge (vibha. 288-289) “vedanāpaccayā vicikicchā”ti. Anusayānañca tattha tattha santāne appahīnabhāvena thāmagamaṇaṃ. Tasmā “sukhāya vedanāya rāgānusayo anuseti”ti maggena appahīnattā anurūpakāraṇalābhe uppajjanāraho rāgo, tattha sayito viya hotīti attho. Esa nayo sesesupi.

Ṭhānanti kāyo cittañca vedanāya ṭhānaṃ. Vuttañhetam – “yaṃ tasmim samaye kāyikaṃ sukhaṃ kāyasamphassaṃ sātamaṃ sukhaṃ vedayitaṃ (dha. sa. 449). Yaṃ tasmim samaye cetasaṃ sukhaṃ cetosamphassaṃ sātamaṃ sukhaṃ vedayita”nti (dha. sa. 471) ca.

Pavattikāloti pavattikkhaṇo, pavattanākalanañca. Pavattikkhaṇena hi sukhadukkhavedanānaṃ sukhadukkhabhāvo vavattitho. Yathāha –

“Sukhā kho, āvuso visākhā, vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā, dukkhā kho, āvuso visākhā, vedanā ṭhitudukkhā vipariṇāmasukhā”ti (ma. ni. 1.465).

Sukhāya vedanāya atthibhāvo sukhaṃ, natthibhāvo dukkhaṃ. Dukkāya vedanāya atthibhāvo dukkhaṃ, natthibhāvo sukhaṃ attho. Adukkhamasukhāya vedanāya pavattanākalanaṃ pavattiyā ākalanaṃ anākalanañca jānaṃ aṅānañca sukhadukkhabhāvavavattihānaṃ. Vuttampi cetam –

“Adukkhamasukhā kho, āvuso visākhā, vedanā ñāṇasukhā aññānadukkhā”ti.

Indriyanti etā hi sukhādayo tisso vedanā sukhindriyaṃ, dukkhindriyaṃ, somanassindriyaṃ, domanassindriyaṃ, upekkhindriyanti adhipateyyatṭhena indriyato pañcadhā vibhattā. Kāyikañhi sātamaṃ sukhindriyanti vuttaṃ, asātamaṃ dukkhindriyanti. Mānaṃ pana sātamaṃ somanassindriyanti vuttaṃ, asātamaṃ domanassindriyanti. Duvidhampi neva sātamaṃ nāsātamaṃ upekkhindriyanti. Kim panettha kāraṇaṃ – yathā kāyicetasikā sukhadukkhavedanā “sukkhindriyaṃ somanassindriyaṃ, dukkhindriyaṃ domanassindriya”nti vibhajitvā vuttā, na evaṃ adukkhamasukhāti? Bhedābhāvato. Yatheva hi anuggahasabhāvā bādhakasabhāvā ca sukhadukkhavedanā aññathā kāyassa anuggahaṃ bādhañca karonti, cittassa ca aññathā, na evaṃ adukkhamasukhā, tasmā bhedābhāvato vibhajitvā na vuttā.

Dvidhādītī sabbāpi hi vedanā vedayatṭhena ekavidhāpi nissayabhedena duvidhā – kāyikā cetasaṃ, sukhā, dukkhā, adukkhamasukhāti tividhā, catuyonivasena catubbidhā, indriyavasena, gativasena ca pañcavidhā, dvārasena ca ārammaṇavasena ca chabbidhā, sattaviññādhātuyogena sattavidhā, aṭṭhalokadhammapaccayatāya aṭṭhavidhā, sukhādīnaṃ paccekaṃ atītādivibhāgena navavidhā, tā eva ajjhatabhiddhābhedenā aṭṭhārasavidhā, tathā rūpādīsu chasu ārammaṇesu ekekaṃ sukkhādivasena tisso tisso katvā. Rūpārammaṇasmiñhi sukhāpi uppajjati, dukkhāpi, adukkhamasukhāpi, evaṃ itaresupi. Atha vā aṭṭhārasamanopavicārasena aṭṭhārasa. Vuttañhi –

“Cakkhunā rūpaṃ disvā somanassaṭṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicarati, domanassaṭṭhāniyaṃ, upekkhāṭṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicarati, sotena saddaṃ...pe... manasā dhammaṃ viññāya somanassaṭṭhāniyaṃ dhammaṃ upavicarati, domanassaṭṭhāniyaṃ, upekkhāṭṭhāniyaṃ dhammaṃ upavicarati”ti (a. ni. 3.62).

Evaṃ aṭṭhārasavidhā honti. Tathā cha gehassitāni somanassāni, cha gehassitāni domanassāni, cha gehassitā upekkhā, tathā nekkhammassitā somanassādayoti evaṃ chattimsavidhā. Atīte chattimsa, anāgate chattimsa, paccuppanne chattimsāti aṭṭhuttarasatampi bhavanti. Evamettha dvidhādītā veditabbāti.

Pakiṇṇakakathā niṭṭhitā.

Gāthāsu **samāhitoti** upacārappanābhedenā samādhinā samāhito. Tena samathabhāvanānuyogaṃ dasseti. **Sampajānoti** sātthakasampajāññādinā catubbidhena sampajāññena sampajāno. Tena vipassanānuyogaṃ dasseti. **Satoti** satokārī. Tena samathavipassanānayaena dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Tena samannāgatattaṃ dasseti. **Vedanā ca pajānātīti** “imā vedanā, ettakā vedanā”ti sabhāvato vibhāgato “aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā”ti aniccādilakkhaṇato ca pubbabhāge tīhi pariññāhi pariṇānanto vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyamaggena pariññāpaṭivedhena pajānāti. **Vedanānañca sambhavanti** samudayasaccaṃ. **Yattha cetā nirujjhantīti** ettāvata vedanā yattha nirujjhanti, taṃ nirodhasaccaṃ. **Khayagāminanti** vedanānaṃ khayagāminaṃ ariyamaggañca pajānātīti sambandho. **Vedanānaṃ khayāti** evaṃ cattāri saccāni paṭivijjhantena ariyamaggena vedanānaṃ anuppādanirodhā. **Nicchāto parinibbutoti** nittaṇho, pahīnataṇho, kilesaparinibbānena, khandhaparinibbānena ca parinibbuto hoti.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyavedanāsuttavaṇṇanā

53. Catutthe **dukkhato daṭṭhabbāti** sukhavedanā vipariṇāmadukkhavasena dukkhāti nāṇacakkhunā passitabbā. **Sallato daṭṭhabbāti** dunnīharaṇaṭṭhena antotudanaṭṭhena pīḷanaṭṭhena dukkhadukkhabhāvena dukkhavedanā sallanti passitabbā. **Aniccatotī** hutvā abhāvato udayabbayavantato tāvakālikato niccapaṭipakkhato ca adukkhamasukhā vedanā aniccāti passitabbā. Kāmañcettha sabbāpi vedanā aniccato passitabbā, aniccadassanato pana sātīsayam virāganimittaṃ dukkhadassananti imamatthaṃ dassento satthā “sukhā, bhikkhave, vedanā dukkhato daṭṭhabbā, dukkhā vedanā sallato daṭṭhabbā”ti āha. Atha vā yattha puthujjanā sukhābhinivesino, tattha nibbedajananatthaṃ tathā vuttaṃ. Tenassā saṅkhāradukkhātāya dukkhabhāvo dassito. Yadaniccaṃ, taṃ dukkhanti vipariṇāmadukkhātāya “sukhā, bhikkhave, vedanā dukkhato daṭṭhabbā”ti vatvā “sukhāpi tāva edisī, dukkhā nu kho kīdisī”ti cintentānaṃ dukkhadukkhātāya “dukkhā vedanā sallato daṭṭhabbā”ti āha, itarā pana saṅkhāradukkhātāya eva dukkhāti dassento “adukkhamasukhā vedanā aniccato daṭṭhabbā”ti avoca.

Ettha ca “sukhā vedanā dukkhato daṭṭhabbā”ti etena rāgassa samugghātanūpāyo dassito. Sukhavedanāya hi rāgānusayo anuseti. “Dukkhā vedanā sallato daṭṭhabbā”ti etena dosassa samugghātanūpāyo dassito. Dukkavedanāya hi paṭighānusayo anuseti. “Adukkhamasukhā vedanā aniccato daṭṭhabbā”ti etena mohassa samugghātanūpāyo dassito. Adukkhamasukhavedanāya hi avijjānusayo anuseti.

Tathā paṭhamena taṇhāsaṃkilesassa pahānaṃ dassitaṃ tassa sukhassādahetukattā, dutiyena duccharitasāṃkilesassa pahānaṃ. Yathābhūtañhi dukkhaṃ aparijānantā tassa pariharaṇatthaṃ duccharitaṃ caranti. Tatīyena diṭṭhisāṃkilesassa pahānaṃ aniccato passantassa diṭṭhisāṃkilesābhāvato avijjānimittattā diṭṭhisāṃkilesassa, avijjānimittañca adukkhamasukhā vedanā. Paṭhamena vā vipariṇāmadukkhapariññā, dutiyena dukkhadukkhapariññā, tatīyena saṅkhāradukkhapariññā. Paṭhamena vā iṭṭhārammaṇapariññā, dutiyena anīṭṭhārammaṇapariññā, tatīyena majjhārammaṇapariññā. Virattesu hi tadārammaṇadhammesu ārammaṇānīpi virattāneva hotīti. Paṭhamena vā rāgappahānaparikittanena dukkhānupassanāya appaṇihitavimokkho dīpito hoti, dutiyena dosappahānaparikittanena aniccānupassanāya animittavimokkho, tatīyena mohappahānaparikittanena anattānupassanāya suññatavimokkho dīpito hotīti veditabbaṃ.

Yatoti yadā, yasmā vā. **Ariyoti** kilesehi ārakā ṭhito parisuddho. **Sammaddasoti** sabbāsaṃ vedanānaṃ catunnampi vā saccānaṃ aviparītadassāvī. **Acchecchi taṇhanti** vedanāmūlakam taṇham aggamaṃ chindi, anavasesato samucchindi. **Vivattayī saṃyojananti** dasavidham saṃyojanaṃ parivattayī, nimmūlamakāsi. **Sammāti** hetunā kāraṇena. **Mānābhisamayāti** mānassa dassanābhisamayā, pahānābhisamayā vā. Arahattamaggo hi kiccavasena mānaṃ passati, ayamassa dassanābhisamayo. Tena diṭṭho pana so tāvadeva pahīyati diṭṭhavisena diṭṭhasattānaṃ jīvitam viya, ayamassa pahānābhisamayo.

Antamakāsi dukkhassāti evaṃ arahattamaggena mānassa diṭṭhattā pahīnattā ca sabbasseva vaṭṭadukkhassa koṭisaṅkhātaṃ antaṃ paricchedaṃ parivaṭṭumaṃ akāsi, antimasamussayamattāvasesaṃ dukkhamakāsiṃ vuttaṃ hoti.

Gāthāsu **yoti** yo ariyasāvako. **Addāti** addasa, sukhavedanaṃ dukkhato passīti attho. Sukhavedanā hi visamissaṃ viya bhojanaṃ paribhogakāle assādaṃ dadamānā vipariṇāmakāle dukkhāyevāti. **Dukkhamaddakkhi sallatoti** yathā sallaṃ sarīraṃ anupavisantampi pavitṭhampi uddhariyamānampi pīḷameva janeti, evaṃ dukkhavedanā uppajjamānāpi ṭhitippattāpi bhijjamānāpi vibādhatiyevāti taṃ sallato vipassīti vuttaṃ. **Addakkhi naṃ aniccatoṭi** sukhadukkhato santasabhāvatāya santatarajātikampi naṃ adukkhamasukhaṃ aniccantikātāya aniccato passi.

Sa ve sammaddasoti so evaṃ tissannaṃ vedanānaṃ sammadeva dukkhādito dassāvī. **Yatoti** yasmā. **Tatthāti** vedanāyaṃ. **Vimuccatīti** samucchavedavimuttivasena vimuccati. Idaṃ vuttaṃ hoti – yasmā sukhādīni dukkhādito addasa, tasmā tattha vedanāya tappaṭibaddhachandarāgappahānena samucchavedavasena vimuccati. Yaṃsadde hi vutte taṃsaddo āharitvā vattaḃbo. Atha vā **yatoti** kāyavācācītehi saṃyato yatatto, yatati padahatīti vā yato, āyatatīti attho. **Abhiññāvositoti** vedanāmukhena catusaccakammaṭṭhānaṃ bhāvetvā chaṭṭhābhiññāya pariyoṣito katakicco. **Santoti** rāgādīkilesavūpasamena santo. **Yogātigoti** kāmayogādīṃ catubbidhampi yogaṃ atikkanto. Ubhayahitamunanato **munīti**.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhamaesanāsuttavaṇṇanā

54. Pañcama **esanāti** gavesanā pariyesanā magganā. Tā vibhāgato dassetuṃ “**kāmesanā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **kāmesanāti** kāmānaṃ esanā, kāmasaṅkhātā vā esanā kāmesanā. Vuttañhetam –

“Tattha katamā kāmesanā? Yo kāmesu kāmacchando, kāmarāgo, kāmanandī, kāmasneho, kāmapipāsā, kāmamucchā, kāmajjhosānaṃ, ayaṃ vuccati kāmesanā”ti (vibha. 919).

Tasmā kāmarāgo kāmesanāti veditabbo. **Bhavesanāyapi** eseva nayo. Vuttampi cetam –

“Tattha katamā bhavesanā? Yo bhavesu bhavacchando...pe... bhavajjhosānaṃ, ayaṃ vuccati bhavesanā”ti (vibha. 919).

Tasmā bhavesanarāgo rūpārūpabhavapatthanā bhavesanāti veditabbā. Brahmācariyassa esanā **brahmācariyesanā**. Yathāha –

“Tattha katamā brahmācariyesanā? Sassato lokoti vā, asassato lokoti vā, antavā lokoti vā, anantavā lokoti vā, taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti vā, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti vā, hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, yā evarūpā diṭṭhi diṭṭhigataṃ diṭṭhigahanaṃ diṭṭhikantāro diṭṭhivīsūkāyikaṃ diṭṭhivipphanditaṃ diṭṭhisaññojanaṃ gāho patiṭṭhāho abhiniveso parāmāso kummaggo micchāpatho micchattaṃ titthāyatanam vipariyesaggāho, ayaṃ vuccati brahmācariyesanā”ti (vibha. 919).

Tasmā diṭṭhigatasammatassa brahmācariyassa esanā diṭṭhibrahmācariyesanāti veditabbāti. Ettāvata rāgadiṭṭhiyo esanāti dassitā honti. Na kevalañca rāgadiṭṭhiyo esanā, tadekaṭṭhaṃ kammampi. Vuttampi cetam –

“Tattha katamā kāmesanā? Kāmarāgo tadekaṭṭhaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ, ayaṃ vuccati kāmesanā. Tattha katamā bhavesanā? Bhavarāgo tadekaṭṭhaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ, ayaṃ vuccati bhavesanā. Tattha katamā brahmacariyesanā? Antaggāhikā diṭṭhi tadekaṭṭhaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, manokammaṃ, ayaṃ vuccati brahmacariyesanā”’ti (vibha. 919) –

Evametā tisso esanā veditabbā.

Gāthāsu sambhavanti ettha esanānaṃ uppattihetubhūtā avijjādayo taṇhā cāti **sambhavo**, samudayoti attho. **Yattha cetā nirujjhantī**ti brahmacariyesanā paṭhamamaggena nirujjhanti, kāmesanā anāgāmimaggena, bhavesanā arahattamaggena nirujjhantīti veditabbaṃ. Sesam vuttanayameva.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutyaesanāsuttavaṇṇanā

55. Chaṭṭhe **brahmacariyesanā sahāti** brahmacariyesanāya saddhiṃ. Vibhattilopena hi ayaṃ niddeśo, karaṇatthe vā etaṃ paccattavacaṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti “brahmacariyesanāya saddhiṃ kāmesanā, bhavesanāti tisso esanā”’ti. Tāsu brahmacariyesanaṃ sarūpato dassetuṃ “**itisaccaparāmāso, diṭṭhiṭṭhānā samussayā**”’ti vuttaṃ. Tassattho – iti evaṃ saccanti parāmāso **itisaccaparāmāso**. Idameva saccam, moghamaññanti diṭṭhiyā pavattiākāraṃ dasseti. Diṭṭhiyo eva sabbānatthahetubhāvato **diṭṭhiṭṭhānā**. Vuttañhetam – “micchādiṭṭhiparamāhaṃ, bhikkhave, vajjaṃ vadāmi”’ti (a. ni. 1.310). Tā eva ca uparūpari vaḍḍhamānā lobhādikilesasamussayena ca **samussayā**, “idameva saccam, moghamañña”’nti micchābhinivisaṃsānā sabbānatthahetubhūtā kilesadukkhūpacayahetubhūtā ca diṭṭhiyo brahmacariyesanāti vuttaṃ hoti. Etena pavattiākārato nibbattito ca brahmacariyesanā dassitāti veditabbā.

Sabbarāgavirattassāti sabbehi kāmarāgabhavarāgehi virattassa. Tato eva taṇhakkhayasaṅkhāte nibbāne vimuttattā **taṇhakkhayavimuttino** arahato. **Esanā paṭinissatṭhāti** kāmesanā, bhavesanā ca sabbaso nissatṭhā pahīnā. **Diṭṭhiṭṭhānā samūhatāti** brahmacariyesanāsaṅkhātā diṭṭhiṭṭhānā ca paṭhamamaggeneva samugghātītā. **Esanānaṃ khayāti** evametāsaṃ tissannaṃ esanānaṃ khayā anuppādanirodhā bhinnakilesattā. **Bhikkhūti** ca sabbaso āsābhā vā. **Nirāsoti** ca diṭṭhekaṭṭhassa vicikicchākathaṃkathāsallassa pahīnattā **akathaṃkathīti** ca vuccatīti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Āsavasuttadvayaṇṇanā

56-57. Sattame **kāmāsavoti** kāmesu āsavo, kāmasaṅkhāto vā āsavo kāmāsavo, atthato pana kāmarāgo rūpādiabhirati ca kāmāsavo. Rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti sassatadiṭṭhisahagato rāgo bhavapatthanā ca **bhavāsavo**. Avijjāva **avijjāsavo**.

Āsavānañca sambhavanti ettha ayonisomanasikāro avijjādayo ca kilesā āsavānaṃ sambhavo. Vuttañhetam –

“Ayoniso, bhikkhave, manasikaroto anuppannā ceva āsavā uppajjanti, uppannā ca āsavā pavaḍḍhanti”’ti (ma. ni. 1.15).

“Avijjā, bhikkhave, pubbaṅgamā akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā anvadeva ahirikaṃ anottappa”’nti (itivu. 40) ca.

Maggañca khayagāminanti āsavānaṃ khayagāminaṃ ariyamaggañca. Tattha kāmāsavo anāgāmimaggena pahīyati, bhavāsavo avijjāsavo ca arahattamaggena. Kāmupādānaṃ viya kāmāsavopi aggamaggavajjhoti ca vadanti. Sesam vuttanayameva. Aṭṭhame apubbaṃ natthi.

Sattamaaṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Taṇhāsuttavaṇṇanā

58. Navame taṇhāyanatṭhena **taṇhā**, rūpādivisayaṃ tasatīti vā **taṇhā**. Idāni taṃ vibhajitvā dassetuṃ “**kāmataṇhā**”tiādi vuttaṃ. Tattha pañcakāmaguṇiko rāgo **kāmataṇhā**. Rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti sassatadiṭṭhisahagato rāgo bhavavasena patthanā ca **bhavataṇhā**. Uccchedadiṭṭhisahagato rāgo **vibhavataṇhā**. Apica pacchimatāṇhādvayaṃ ṭhapetvā sesā sabbāpi taṇhā kāmataṇhā eva. Yathāha

“Tattha katamā bhavataṇhā? Sassatadiṭṭhisahagato rāgo sārāgo cittassa sārāgo – ayaṃ vuccati bhavataṇhā. Tattha katamā vibhavataṇhā? Uccchedadiṭṭhisahagato rāgo sārāgo cittassa sārāgo, ayaṃ vuccati vibhavataṇhā. Avasesā taṇhā kāmataṇhā”ti (vibha. 916).

Imā ca tisso taṇhā rūpataṇhā...pe... dhammataṇhāti visayabhedato paccekaṃ chabbidhāti katvā aṭṭhārāsa honti. Tā ajjhatarūpādīsu aṭṭhārāsa, bahiddhārūpādīsu aṭṭhārāsāti chattīṃsa, iti atīta chattīṃsa, anāgatā chattīṃsa, paccuppannā chattīṃsāti vibhāgato aṭṭhasataṃ honti. Puna saṅgahe kariyamāne kālābhedaṃ anāmasitvā gayhamānā chattīṃseva honti, rūpādīnaṃ ajjhattikabāhiravibhāge akariyamāne aṭṭhārāseva, rūpādīraṃmaṇavibhāgamatte gayhamāne chaḷeva, āraṃmaṇavibhāgampi akatvā gayhamānā tissoyeva hontīti.

Gāthāsu **taṇhāyogenāti** taṇhāsāṅkhātena yogena, kāmāyogena, bhavāyogena ca. **Samyuttāti** sambandhā, bhavādīsu saṃyojitā vā. Tenevāha “**rattacittā bhavābhava**”ti. Khuddake ceva mahante ca bhava laggacittāti attho. Atha vā **bhavoti** sassatadiṭṭhi, **abhavoti** uccchedadiṭṭhi. Tasmā bhavābhava sassatuccchedadiṭṭhīsu sattavisattacittāti. Etena bhavataṇhā, vibhavataṇhā ca dassitā. Imasmīṃ pakkhe “taṇhāyogenā”ti iminā kāmataṇhāva dassitāti vedītabbā. **Te yogayuttā mārassāti** te evaṃbhūtā puggalā mārassa pāsasāṅkhātena yogena yuttā baddhā. Rāgo hi mārayogo mārapāsoti vuccati. Yathāha –

“Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso;
Tena taṃ bādhayissāmi, na me samaṇa mokkhasī”ti. (saṃ. ni. 1.151; mahāva. 33);

Catūhi yogehi anupaddutattā yogakkhemaṃ, nibbānaṃ arahattañca, tassa anadhiḡamena **ayogakkhemino**. Uparūpari kilesābhisaṅkhārānaṃ janānato **janā**, pāṇino. Rūpādīsu sattā visattāti **sattā**.

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī”ti. –

Evaṃ vuttaṃ khandhādīnaṃ aparāparuppattisaṅkhātaṃ **saṃsāraṃ gacchanti**, tato na muccanti. Kasmā? Taṇhāyogayuttattā. **Jātimaraṇagāmino** punappunaṃ janānamaraṇasseva upagāmanasīlāti. Ettāvātā vattaṃ dassetvā idāni vivaṭṭaṃ dassetuṃ “**ye ca taṇhaṃ pahantvānā**”ti gāthamāha. Sā heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyāva.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Mārādheyyasuttavaṇṇanā

59. Dasamassa kā uppatti? Ekadivasam kira sathā sekkhabahulāya parisāya parivuto nisinno tesam ajjhāsayaṃ oloketvā upari visesādhigamāya ussāham janetuṃ asekkhabhūmiṃ thomento idaṃ suttaṃ abhāsi. Tattha **atikkammā**tiādīsu ayaṃ saṅkhepattho – **atikkamma** atikkamitvā abhibhavitvā. **Māradheyyaṃ** mārassa visayaṃ issariyaṭṭhānaṃ. **Ādiccova** yathā ādicco abbhādiupakkilesavimutto attano iddhiyā ānubhāvena tejasāti tīhi guṇehi samannāgato nabham abbhussakkamāno sabbaṃ ākāśagataṃ tamaṃ atikkamma atikkamitvā abhibhavitvā vidhamitvā **virocati**, obhāsati, tapati; evameva khīṇāsavo bhikkhu tīhi dhammehi samannāgato sabbupakkilesavimutto māradheyyasaṅkhātaṃ tebhūmakadhammappavattaṃ abhibhavitvā virocātī.

Asekkhenāti ettha sikkhāsu jātāti sekkhā, sattannaṃ sekkhānaṃ eteti vā sekkhā, apariyositasikkhattā sayameva sikkhantīti vā sekkhā maggadhammā heṭṭhimaphalattayadhammā ca. Aggaphaladhammā pana upari sikkhitabbābhāvena na sekkhāti **asekkhā**. Yattha hi sekkhabhāvāsankā atthi, tatthāyaṃ paṭisedhoti lokiyadhammesu nibbāne ca asekkhabhāvānāpatti daṭṭhabbā. Sīlasamādhīpaññāsāṅkhātā hi sikkhā attano paṭipakkhakilēsehi vippayuttā parisuddhā upakkilesānaṃ ārammaṇabhāvampi anupagamanato sātisaṃsaṃ sikkhāti vattuṃ yuttā, aṭṭhasupi maggaphalesu vijjanti; tasmā catumaggahēṭṭhimaphalattayadhammā viya arahattaphaladhammāpi “tāsu sikkhāsu jātā”ti ca, taṃsikkhāsamaṅgino arahato itaresaṃ viya sekkhatte sati “sekkhassa ete”ti ca “sikkhā sīlaṃ etesa”nti ca sekkhāti āsaṅkā siyunti tadāsaṅkānivattanatthaṃ asekkhāti yathāvuttasekkhabhāvappaṭisedhaṃ katvā vuttaṃ. Arahattaphale pavattamānā hi sikkhā parinīṭṭhitakiccattā na sikkhākiccaṃ karonti, kevalaṃ sikkhāphalabhāvena pavattanti. Tasmā tā na sikkhāvacaṇaṃ arahanti, nāpi taṃsamaṅgino sekkhavacaṇaṃ, na ca taṃsampaṃyuttadhammā sikkhanasīlā. “Sikkhāsu jātā”ti evamādiatthehi aggaphaladhammā sekkhā na honti. Heṭṭhimaphalesu pana sikkhā sakadāgāmimaggavipassanādīnaṃ upanissayaabhāvato sikkhākiccaṃ karontīti sikkhāvacaṇaṃ arahanti, taṃsamaṅgino ca sekkhavacaṇaṃ, taṃsampaṃyuttā dhammā ca sikkhanasīlā. Sekkhadhammā yathāvuttehi atthehi sekkhā hontiyeva.

Atha vā sekkhāti apariyositasikkhānaṃ vacananti, asekkhāti padaṃ pariyositasikkhānaṃ dassananti na lokiyadhammanibbānānaṃ asekkhabhāvāpatti. Vuḍḍhipattā sekkhā asekkhā ca sekkhadhammesu eva kesañci vuḍḍhipattānaṃ asekkhatā āpajjātīti arahattamaggadhammā vuḍḍhipattā. Yathāvuttehi ca atthehi sekkhāti katvā asekkhā āpannāti ce? Taṃ na, sadisesu tabbohārato. Arahattamaggato hi ninnānākaraṇaṃ arahattaphalaṃ ṭhapetvā pariññādikiccarāṇaṃ vipākabhāvañca, tasmā te eva sekkhā dhammā arahattaphalabhāvaṃ āpannāti sakkā vattuṃ. Kusalasukhato ca vipākasukhaṃ santataratāya paṇītataranti vuḍḍhipattāva te dhammā hontīti “asekkhā”ti vuccanti.

Te pana asekkhadhamme khandhavasena idha tidhā vibhajitvā tehi samannāgamena khīṇāsavassa ānubhāvaṃ vibhāvento bhagavā “**asekkhena sīlakkhandhenā**”tiādīmāha. Tattha sīlasaddassa attho heṭṭhā vutto. **Khandhasaddo** pana rāsīmhi paññattiyaṃ ruḷhiyaṃ guṇeti bahūsu atthesu diṭṭhappayogo. Tathā hi “asaṅkheyyo appameyyo mahāudakakkhandhotveva saṅkhyāṃ gacchatī”tiādīsu (a. ni. 4.51; 6.37) rāsīmhi āgato. “Addasā kho bhagavā mahantaṃ dārukkhandhaṃ gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamāna”ntiādīsu (saṃ. ni. 4.241) paññattiyaṃ. “Cittaṃ mano mānasaṃ hadayaṃ paṇḍaraṃ mano manāyatanāṃ viññānaṃ viññāṇakkhandho”tiādīsu (dha. sa. 63, 65) ruḷhiyaṃ. “Na kho, āvuso visākha, ariyena aṭṭhaṅgikena maggena tayo khandhā saṅgahitā, tīhi ca kho, āvuso visākha, khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito”tiādīsu (ma. ni. 1.462) guṇe. Idhāpi guṇeyeva daṭṭhabbo. Tasmā asekkhena sīlasāṅkhātēna guṇenāti attho. **Samannāgatoti** sampayutto samaṅgībhūto. Samādahati etena, sayāṃ vā samādahati, samādhānameva vāti **samādhi**. Pakārehi jānāti yathāsabhāvaṃ paṭivijjhatīti **paññā**. Sīlameva khandho **sīlakkhandho**. Sesesupi eseva nayo.

Tattha aggaphalabhūtā sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvo ca sabhāveneva asekkho sīlakkhandho nāma, tathā sammāsamādhi asekkho samādhikkhandho. Tadupakārakato pana sammāvāyāmasammāsatiyo samādhikkhandhe saṅgahaṃ gacchanti. Tathā sammādiṭṭhi asekkho paññākkhandho. Tadupakārakato sammāsaṅkappo paññākkhandhe saṅgahaṃ gacchatīti evamettha aṭṭhapi arahattaphaladhammā tīhi khandhehi saṅgahetvā dassitāti veditabbaṃ.

Yassa ete subhāvitāti yena arahatā ete sīlādayo asekkhadhamakkhandhā subhāvitā suṭṭhu vaḍḍhitā, so ādiccova virocatīti sambandho. “Yassa cete” tipi paṭhanti. Tesañca saddo nipātamattam. Evametasmim vagge paṭhamasutte vaṭṭam, pariyosānasutte vivaṭṭam, itaresu vaṭṭavivaṭṭam kathitam.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Puññakiriyavattthusuttavaṇṇanā

60. Dutiyavaggassa paṭhame **puññakiriyavattthūnīti** pujjabhavaphalam nibbattenti, attano santānam punantīti vā puññāni, puññāni ca tāni hetupaccayehi kattabbato kiriyā cāti puññakiriyā. Tā eva ca tesam tesam ānisaṃsānam vatthubhāvato puññakiriyavattthūni. **Dānamayanti** anupacchinnabhavamūlassa anuggahavasena pūjāvasena vā attano deyyadhammassa paresam pariccāgacetanā dīyati etāyāti dānam, dānameva dānamayaṃ. Cīvarādīsu hi catūsu paccayesu annādīsu vā dasasu dānavattthūsu rūpādīsu vā chasu ārammaṇesu tam tam dentassa tesam uppādanato paṭṭhāya pubbhāge pariccāgakāle pacchā somanassacittena anussaraṇe cāti tīsu kālesu vuttanayena pavattacetanā dānamayaṃ puññakiriyavattthū nāma.

Sīlamayanti niccasīlauposathaniyamādivasena pañca, aṭṭha, dasa vā sīlāni samādiyantassa sīlapūraṇattham pabbajissāmīti vihāram gacchantassa pabbajantassa manoratham matthakam pāpetvā “pabbajito vatamhi sādhu suṭṭhū”ti āvajjentassa saddhāya pātimokkham paripūrentassa paññāya cīvarādīke paccavekkhantassa satiyā āpāthagatesu rūpādīsu cakkhudvārādīni samvarantassa vīriyena ājīvam sodhentassa ca pavattā cetanā sīlatīti sīlamayaṃ puññakiriyavattthū nāma.

Tathā paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 1.48) vuttana vipassanāmaggena cakkhum aniccato dukkhato anattato vipassantassa sotam, ghānam, jivham, kāyam, manam. Rūpe...pe... dhamme, cakkhuvīññānam...pe... manovīññānam. Cakkhusamphassaṃ...pe... manosamphassaṃ, cakkhusamphassaṃ vedanam...pe... manosamphassaṃ vedanam. Rūpasāññam...pe... dhammasāññam. Jarāmaraṇam aniccato dukkhato anattato vipassantassa yā cetanā, yā ca pathavīkasiṇādīsu aṭṭhatimsāya ārammaṇesu pavattā jhānacetanā, yā ca anavajjesu kammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānesu paricayamanasikārādivasena pavattā cetanā, sabbā bhāveti etāyāti **bhāvanāmayam** vuttanayena puññakiriyavattthū cāti.

Ekamekañcetha yathāraham pubbhāgato paṭṭhāya kāyena karontassa kāyakammaṃ hoti, tadattham vācam nicchārentassa vacīkammaṃ, kāyaṅgam vācaṅgañca acopetvā manasā cintentassa manokammaṃ. Annādīni dentassa cāpi “annadānādīni demī”ti vā dānapāramim āvajjetvā vā dānakāle dānamayaṃ puññakiriyavattthū hoti. Vattasīse ṭhatvā dadato sīlamayaṃ, khayato vayato kammato sammāsanam paṭṭhapetvā dadato bhāvanāmayam puññakiriyavattthū hoti.

Aparānīpi satta puññakiriyavattthūni – apacitisahagataṃ puññakiriyavattthū veyyāvaccasahagataṃ pattianuppādānam abhhanumodanam desanāmayam savanamayaṃ diṭṭhijugataṃ puññakiriyavattthūti. Saraṇagamanampi hi diṭṭhijugateneva saṅgayhati. Yam panettha vattabam, tam parato āvi bhavissati.

Tattha vuḍḍhataram disvā paccuggamanapattacīvarapaṭiggahañābhivādanamaggasampadānādivasena **apacāyanasahagataṃ** veditabbam. Vuḍḍhatarānam vattapaṭipattikaraṇavasena, gāmam piṇḍāya pavittam bhikkhum disvā pattam gahetvā gāme bhikkham sampādetvā upasamharaṇavasena “gaccha bhikkhūnam pattam āharā”ti sutvā vegena gantvā pattāharaṇādivasena ca **veyyāvaccasahagataṃ** veditabbam. Cattāro paccaye datvā

pupphagandhādīhi ratanattayassa pūjaṃ katvā aññaṃ vā tādisaṃ puññaṃ katvā “sabbasattānaṃ patti hotū”ti pariṇāmasena **pattianuppādānaṃ** veditabbaṃ. Tathā parehi dinnāya pattiyaṃ kevalaṃ vā parehi kataṃ puññaṃ “sādhu, suṭṭhū”ti anumodanasena **abbhanumodanaṃ** veditabbaṃ. Attano paguṇadhammaṃ apaccāsīsanto hitajjhāsayena paresaṃ deseti – idaṃ **desanāmayam** puññakiriyavatthu nāma. Yaṃ pana eko “evaṃ maṃ dhammakathikoti jānissanti”ti icchāya tathavā lābhasakkārasilokasannissito dhammaṃ deseti, taṃ na mahapphalaṃ hoti. “Addhā ayaṃ attahitaparāhitānaṃ paṭipajjanūpāyo”ti yonisomanasikārapurecārikahitapharaṇena muducittena dhammaṃ suṇāti, idaṃ **savanamayam** puññakiriyavatthu hoti. Yaṃ paneko “iti maṃ saddhoti jānissanti”ti suṇāti, taṃ na mahapphalaṃ hoti. Diṭṭhiyā ujugamaṇaṃ **diṭṭhijugataṃ**, “atthi dinna”ntiādinayappavattassa sammādassanassa etaṃ adhivacanaṃ. Idañhi pubbabhāge vā pacchābhāge vā ñānavippayuttampi ujukaraṇakāle ñānasampayuttameva hoti. Apare panāhu “vijānapajānanavasena dassanaṃ diṭṭhi kusalañca viññānaṃ kammassakatāññādi ca sammādassana”nti. Tattha kusalena viññānaṃ ñānassa anuppādepi attanā katapuññānussaraṇavaṇṇārahavaṇṇanādīnaṃ saṅgaho, kammassakatāññānaṃ kammāpathasammādiṭṭhiyā. Itaraṃ pana diṭṭhijugataṃ sabbesaṃ niyamalakkhaṇaṃ. Yañhi kiñci puññaṃ karontassa diṭṭhiyā ujubhāveneva taṃ mahapphalaṃ hoti.

Imesaṃ pana sattanaṃ puññakiriyavatthūnaṃ purimehi tīhi dānamayādīhi puññakiriyavatthūhi saṅgaho. Tattha hi apacāyanaveyyāvaccāni sīlamaye, pattianuppādānaabbhanumodanāni dānamaye, dhammadesanāsavanāni bhāvanāmaye, diṭṭhijugataṃ tīsupi. Tenāha bhagavā –

“Tīṇimāni, bhikkhave, puññakiriyavatthūni. Katamāni tīṇi? Dānamayaṃ...pe... bhāvanāmayam puññakiriyavatthū”ti (a. ni. 8.36).

Ettha ca aṭṭhannaṃ kāmāvacarakusalacetanānaṃ vasena tiṇṇampi puññakiriyavatthūnaṃ pavatti hoti. Yathā hi paguṇaṃ dhammaṃ parivattentassa ekacce anusandhiṃ asallakkhentasseva gacchanti, evaṃ paguṇaṃ samathavipassanābhāvanaṃ anuyūñjantassa antarantarā ñānavippayuttacittena pi manasikāro pavattati. Sabbaṃ taṃ pana mahaggatakusalacetanānaṃ vasena bhāvanāmayameva puññakiriyavatthu hoti, na itarāni. Gāthāya attho heṭṭhā vuttōyeva.

Paṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Cakkhusuttavaṇṇanā

61. Dutiye **cakkhūnti** cakkhantīti cakkhūni, samavisamaṃ ācikkhantāni viya pavattantīti attho. Atha vā cakkhanaṭṭhena cakkhūni. Kimidaṃ cakkhanaṃ nāma? Assādanaṃ, tathā hi vadanti “madhuṃ cakkhati byañjanaṃ cakkhati”ti imāni ca ārammaṇarasamaṃ anubhavantāni assādentāni viya hontīti cakkhanaṭṭhena cakkhūni. Tāni pana saṅkhepato dve cakkhūni – ñānacakkhu, maṃsacakkhu cāti. Tesu **maṃsacakkhu** heṭṭhā vuttameva. **Ñānacakkhu** dibbacakkhu, paññācakkhūti idha dvidhā katvā vuttaṃ.

Tattha **dibbacakkhūti** dibbasadisattā dibbaṃ. Devatānañhi sucaritakammanibbattaṃ pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ upakkilesavimuttatāya dūrepi ārammaṇaggahaṇasamatthaṃ dibbaṃ pasādacakkhu hoti. Idañcāpi vīriyabhāvanābalanibbattaṃ ñānacakkhu tādisevāti dibbasadisattā dibbaṃ, dibbavihārasena paṭiladdhattā attano ca dibbavihārasannissitattā ālokapariggahena mahājutikattā. Tirokuṭṭādigatarūpadassanena mahāgatikattāpi dibbaṃ. Taṃ sabbaṃ saddasatthānusārena veditabbaṃ. Dassanaṭṭhena cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhu, dibbañca taṃ cakkhu cāti dibbacakkhu.

Pajānātīti **paññā**. Kiṃ pajānāti? Cattāri ariyasaccāni “idaṃ dukkha”ntiādinā. Vuttañhetam –

“Pajānātīti kho, āvuso, tasmā paññāti vuccati. Kiñca pajānāti? Idaṃ dukkha”ntiādi (ma. ni.

1.449).

Aṭṭhakathāyaṃ pana “paññāpanavasena paññā. Kinti paññāpeti? Aniccanti paññāpeti, dukkhanti paññāpeti, anattāti paññāpetī”ti vuttaṃ. Sā panāyaṃ lakkhaṇādito yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā kusalissāsakhittausupaṭivedho viya, visayobhāsanarasā paḍīpo viya, asammoḥapaccupaṭṭhānā araññagatasudesako viya. Visesto panettha āsavakkhayaññānasankhātā paññā catusaccadassanaṭṭhena **paññācakkhūti** adhippetā. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi”ti (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 15).

Etesu ca maṃsacakkhu parittaṃ, dibbacakkhu mahaggataṃ, itaraṃ appamāṇaṃ. Maṃsacakkhu rūpaṃ, itarāni arūpāni. Maṃsacakkhu dibbacakkhu ca lokiyāni sāsavāni rūpavisayāni, itaraṃ lokuttaraṃ anāsavaṃ catusaccavisayaṃ. Maṃsacakkhu abyākataṃ, dibbacakkhu siyā kusalaṃ siyā abyākataṃ, tathā paññācakkhu. Maṃsacakkhu kāmāvacaraṃ, dibbacakkhu rūpāvacaraṃ, itaraṃ lokuttaranti evamādi vibhāgā veditabbā.

Gāthāsu **anuttaranti** paññācakkhuṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi āsavakkhayaññābhāvato anuttaraṃ. **Akkhāsi purisuttamoti** purisānaṃ uttamo aggo sammāsambuddho desesi. **Uppādoti** maṃsacakkhussa pavatti. **Maggoti** upāyo, dibbacakkhussa kāraṇaṃ. Pakaticakkhumato eva hi dibbacakkhu uppajjati, yasmā kasiṇālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhuññāssa uppādanaṃ, so ca kasiṇamaṇḍale uggahanimittena vinā natthīti. **Yatoti** yadā. **Ñāṇanti** āsavakkhayaññānaṃ. Tenevāha “**paññācakkhu anuttara**”nti. **Yassa cakkhussa paṭilābhāti** yassa ariyassa paññācakkhussa uppattiyā bhāvanāya sabbasmā vaṭṭadukkhato pamuccati parimuccatīti.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Indriyasuttavaṇṇanā

62. Tatiye **indriyānīti** adhipateyyaṭṭhena indriyāni. Yāni hi saḥajātadhammesu issarā viya hutvā tehi anuvattitabbāni, tāni indriyāni nāma. Apica indo bhagavā dhammissaro paramena cittissariyena samannāgato. Tena indena sabbapaṭhamam diṭṭhattā adhigatattā paresaṇca diṭṭhattā desitattā vihitattā gocarabhāvanāsevanāhi diṭṭhattā ca indriyāni. Indam vā maggādhigamassa upanissayabhūtaṃ puññakammaṃ, tassa līṅgānītipi indriyāni. **Anaññātāññāssāmīndriyanti** “anamataḥ saṃsāre anaññātaṃ anadhigataṃ amatapadaṃ catusaccadhamameva vā jānissāmī”ti paṭipannassa iminā pubbhāgena uppannaṃ indriyaṃ, sotāpattimaggaṃ paññāyetaṃ adhivacanaṃ. **Aññindriyanti** ājānanā indriyaṃ. Tatrāyaṃ vacanatto – ājānāti paṭhamamaggaññānaṃ diṭṭhamariyādaṃ anatikkamitvā jānātīti aññā. Yatheva hi paṭhamamaggaññā dukkhādīsu pariññābhīsamayādivasena pavattati, tatheva ayampi pavattatīti aññā ca sā yathāvuttenaṭṭhena indriyaṃ cāti aññindriyaṃ. Ājānanaṭṭheneva aññāssa vā ariyapuggalassa indriyanti aññindriyaṃ, sotāpattiphalato paṭṭhāya chasu ṭhānesu ñāṇassetam adhivacanaṃ. **Aññātāvindriyanti** aññātāvino catūsu saccesu niṭṭhitaññānakicassa khīṇāsavassa uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca aññātāvindriyaṃ. Ettha ca paṭhamapacchimāni paṭhamamaggacattutthaphalavasena ekaṭṭhānikāni, itaraṃ itaramaggaphalavasena chaṭṭhānikanti veditabbam.

Gāthāsu **sikkhamānassāti** adhisīlasikkhādayo sikkhamānassa bhāventassa. **Ujumaggānusārīnoti** ujumaggo vuccati ariyamaggo, antadvayavivajjitattā tassa anussaraṇato ujumaggānusārīno, paṭipāṭiyā magge uppādentassāti attho. **Khayasmīti** anavasesakilesānaṃ khepanato khayasaṅkhāte aggamagge ñāṇaṃ paṭhamam pureyeva uppajjati. **Tato aññā anantarāti** tato maggaññāto anantarā arahattaṃ uppajjati. Atha vā **ujumaggānusārīnoti** līnuddhacapatitṭhānāyūhanādike vajjetvā samathavipassanaṃ yuganaddham katvā bhāvanāvasena pavattaṃ pubbhāgamaggaṃ anussarantassa anugacchantassa paṭipajjantassa gotrabhuññānantaraṃ diṭṭhekaṭṭhānaṃ kilesānaṃ khepanato khayasmim sotāpattimagge paṭhamam ñāṇaṃ anaññātāññāssāmīndriyaṃ uppajjati. **Tato aññā anantarāti** tato paṭhamāññāto

anantarā anantarato paṭṭhāya yāva aggamaggā aññā aññindriyaṃ uppajjati.

Tato aññā vimuttassāti tato aññā aññindriyato pacchā arahattamaggañāṇānantarā arahattaphalena paññāvimuttiyā aññātāvindriyena vimuttassa. **Ñāṇaṃ ve hoti tādinoti** arahattaphaluppattito uttarakāle iṭṭhāniṭṭhādīsu tādilakkhaṇappattassa khīṇāsavassa paccavekkhaṇañāṇaṃ uppajjati. Kathaṃ uppajjatīti āha **“akuppā me vimutti”**ti. Tassa akuppabhāvassa kāraṇaṃ dasseti **“bhavasamyojanakkhayā”**ti.

Idāni tādīsaṃ khīṇāsavaṃ thomento **“sa ve indriyasampanno”**ti tatiyaṃ gāthamāha. Tattha **indriyasampannoti** yathāvuttehi tīhi lokuttarindriyehi samannāgato, suddhehipi vā paṭippassaddhiladdhehi saddhādīhi indriyehi samannāgato paripuṇṇo, tato eva cakkhādīhi suṭṭhu vūpasantehi nibbisevanehi indriyehi samannāgato. Tenāha **“santo”**ti, sabbakilesapariḷāhavūpasamena upasantoti attho. **Santipade ratoti** nibbāne abhirato adhimutto. Ettha ca **“indriyasampanno”**ti etena bhāvitamaggatā, pariññātakhandhatā cassa dassitā. **“Santo”**ti etena pahīnakilesatā, **“santipade rato”**ti etena sacchikatanirodhatāti. Sesam vuttanayameva.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Addhāsuttavaṇṇanā

63. Catutthe **addhāti** kālā. **Atīto addhāti**ādīsu dve pariyāyā – suttantapariyāyo, abhidhammapariyāyo ca. Tattha suttantapariyāyena paṭisandhito pubbe atīto addhā nāma, cutito pacchā anāgato addhā nāma, saha cutipaṭisandhīhi tadanantaraṃ paccuppanno addhā nāma. Abhidhammapariyāyena uppādo, ṭhiti, bhaṅgoti ime tayo khaṇe patvā niruddhadhammā atīto addhā nāma, tayopi khaṇe asampattā anāgato addhā nāma, khaṇattayasamaṅgino paccuppanno addhā nāma.

Aparo nayo – ayañhi atītādivibhāgo addhāsantatisamayakhaṇavasena catudhā vedītabbo. Tesu addhāvibhāgo vutto. Santativasena sabhāgā ekautusamuṭṭhānā, ekāhārasamuṭṭhānā ca pubbāpariyavasena vattamānāpi paccuppannā. Tato pubbe visabhāgautuāhārasamuṭṭhānā atītā pacchā anāgatā. Cittajā ekavīthiekajavanaekasamāpattisamuṭṭhānā paccuppannā nāma, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Kammasamuṭṭhānānaṃ pāṭiyekkaṃ santativasena atītādibhedo natthi, tesamyeva pana utuāhāracittasamuṭṭhānānaṃ upatthambhakavasena tassa atītādibhāvo vedītabbo. Samayavasena ekamuhuttapubbaṇhasāyanharattidivādīsu samayesu santānavasena pavattamānā taṃtaṃsamaye paccuppannā nāma, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Ayaṃ tāva rūpadhammesu nayo. Arūpadhammesu pana khaṇavasena uppādādikkhaṇattayapariyāpannā paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Apica atikkantahetupaccayakiccā atītā, niṭṭhitahetukiccā aniṭṭhitapaccayakiccā paccuppannā, ubhayakiccaṃ asampattā anāgatā. Attano vā kiccakkaṇe paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Ettha ca khaṇādīkathāva nippariyāyā, sesā pariyāyā. Ayañhi atītādibhedo nāma dhammānaṃ hoti, na kālassa. Atītādibhede pana dhamme upādāya paramatthato avijjamānopi kālo idha teneva vohārena atītotiādīnā vuttoti vedītabbo.

Gāthāsu **akkheyyasaññinoti** ettha akkhāyati, kathīyati, paññāpīyatīti akkheyyaṃ, kathāvatthu, atthato rūpādayo pañcakkhandhā. Vuttañhetam –

“Atītaṃ vā addhānaṃ ārabba kathaṃ katheyya, anāgataṃ vā...pe... paccuppannaṃ vā addhānaṃ ārabba kathaṃ katheyyā”ti (dī. ni. 3.305).

Tathā –

“Yaṃ, bhikkhave, rūpaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ, ‘ahosī’ti tassa saṅkhā, ‘ahosī’ti tassa samaññā, ‘ahosī’ti tassa paññatti; na tassa saṅkhā atthīti, na tassa saṅkhā bhavissatī”ti (saṃ. ni. 3.62) –

Evam vuttana niruttipathasuttenapi ettha attho dīpetabbo. Evam kathāvattthubhāvena akkheyyasañkhāte khandhapañcake ahanti ca mamanti ca devoti ca manusso ca itthīti ca purisoti ca ādinā pavattasaññāvasena akkheyyasaññino, pañcasu upādānakkhandhesu sattapuggalādisaññinoti attho. **Akkheyyasmim** tañhādīṭṭhiggāhavasena **patiṭṭhitā**, rāgādivasena vā aṭṭhahākārehi patiṭṭhitā. Ratto hi rāgavasena patiṭṭhito hoti, duṭṭho dosavasena, mūlho mohavasena, parāmaṭṭho diṭṭhivasena, thāmagato anusayavasena, vinibaddho mānavasena, aniṭṭhaṅgato vicikicchavasena, vikkhepagato uddhaccavasena patiṭṭhito hotīti.

Akkheyyam apariññāyāti taṃ akkheyyam tebhūmakadhamme tīhi pariññāhi aparijānitvā tassa aparijānanahetu. **Yogamāyanti maccunoti** maraṇassa yogam tena saṃyogam upagacchanti, na visamyoganti attho.

Atha vā **yoganti** upāyam, tena yojitam pasāritam mārasenaṭṭhānīyam anattahajālam kilesajālañca upagacchantīti vuttam hoti. Tathā hi vuttam –

“Na hi no saṅgaram tena, mahāsenena maccunā”ti. (ma. ni. 3.272; jā. 2.22.121; netti. 103);

Ettāvatā vaṭṭam dassetvā idāni vivaṭṭam dassetuṃ “**akkheyyaṅca pariññāyā**”tiādi vuttam. Tattha ca-saddo byatireke, tena akkheyyaparijānanena laddhabbam vakkhamānameva viṣesam joteti. **Pariññāyāti** vipassanāsahitāya maggapaññāya dukkhanti paricchijja jānitvā, tappaṭibaddhakilesappahānena vā taṃ samatikkamitvā tissannampi pariññānam kiccaṃ matthakam pāpetvā. **Akkhātāram na maññatīti** sabbaso maññānam pahīnattā khīṇāsavo akkhātāram na maññati, kārakādisabhāvam kiñci attānam na pacceṭīti attho. **Phuṭṭho vimokkho manasā, santipadamanuttaranti** yasmā sabbasañkhatavimuttattā “vimokkho”ti sabbakilesasatāpavūpasamanaṭṭhānatāya “santipada”nti laddhanāmo nibbānadhammo phuṭṭho phusito patto, tasmā akkhātāram na maññatīti. Atha vā “pariññāyā”ti padena dukkhasaccassa pariññābhisamayaṃ samudayasaccassa pahānābhisamayañca vatvā idāni “phuṭṭho vimokkho manasā, santipadamanuttara”nti iminā magganīrodhānam bhāvanāsacchikiriyābhisamayaṃ vadati. Tassattho – samucchadavasena sabbakilesehi vimuccatīti **vimokkho**, ariyamaggo. So panassa maggacittena phuṭṭho phusito bhāvito, teneva anuttaram santipadam nibbānam phuṭṭham phusitam sacchikatanti.

Akkheyyasampannoti akkheyyanimittam vividhāhi vipattīhi upaddute loka pahīnavipallāsātāya tato suparimutto akkheyyaparīññābhiniḅbattāhi sampattīhi sampanno samannāgato. **Saṅkhāya sevīti** paññāvepullappattiyā cīvarādīpaccaye saṅkhāya parituletāvā sevanasīlo, saṅkhātadhammattā ca āpāthagatam sabbampi visayam chaḷaṅgupekkhāvasena saṅkhāya sevanasīlo. **Dhammaṭṭhoti** asekkhadhammesu nibbānadhamme eva vā ṭhito. **Vedagūti** veditabbassa catusaccassa pāraṅgatattā vedagū. Evaṃguṇo arahā bhavādīsu katthaci āyatim punabbhavābhāvato manussadevāti saṅkhyam na upeti, apaññattikabhāvameva gacchatīti anupādāparinibbānena desanam niṭṭhāpesi.

Catutthasuttavaṅṅanā niṭṭhitā.

5. Duccaritasuttavaṅṅanā

64. Pañcame duṭṭhu caritāni, duṭṭhāni vā caritāni **duccaritāni**. Kāyena duccaritam, kāyato vā pavattam duccaritam **kāyaduccaritam**. Sesesupi eseva nayo. Imāni ca duccaritāni paññattiyā vā kathetabbāni kammapathehi vā. Tattha paññattiyā tāva kāyadvāre paññattasikkhāpadassa vītikkamo kāyaduccaritam, vacīdvāre paññattasikkhāpadassa vītikkamo vacīduccaritam, ubhayattha paññattassa vītikkamo manoduccaritanti ayam paññattikathā. Pañātipātādayo pana tisso cetanā kāyadvārepi, vacīdvārepi, uppannā kāyaduccaritam, tathā catasso musāvādādicetanā vacīduccaritam, abhijjhā, byāpādo, micchādīṭṭhīti tayo cetanāsampayuttadhammā manoduccaritanti ayam kammapatthakathā.

Gāthāyaṃ kammaṭṭhappattoyeva pāpadhammo kāyaduccaritādibhāvena vuttoti tadaññaṃ pāpadhammaṃ saṅgaṇhituṃ “**yañcaññaṃ dosasañhita**”nti vuttaṃ. Tatha **dosasañhita**nti rāgādikilesasaṃhitaṃ. Sesāṃ suviññeyyameva.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sucaritasuttavaṇṇanā

65. Chaṭṭhe suṭṭhu caritāni, sundarāni vā caritāni **sucaritāni**. Kāyena sucaritaṃ, kāyato vā pavattaṃ sucaritaṃ **kāyasucaritaṃ**. Sesesupi eseva nayo. Idhāpi pana paññattivasena, kammaṭṭhavasena cāti duvidhā kathā. Tatha kāyadvāre paññattasikkhāpadassa avītikkamo kāyasucaritaṃ, vacīdvāre paññattasikkhāpadassa avītikkamo vacīsucaritaṃ, ubhayattha paññattassa avītikkamo manosucaritanti ayaṃ paññattikathā. Pāṇātipātādīhi pana viramantassa uppannā tisso cetanāpi viratiyopi kāyasucaritaṃ, musāvādādīhi viramantassa catasso cetanāpi viratiyopi vacīsucaritaṃ, anabhijjhā, abyāpādo, sammādiṭṭhī tayo cetanāsampayuttadhammā manosucaritanti ayaṃ kammaṭṭhakathā. Sesāṃ vuttanayameva.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Soceyyasuttavaṇṇanā

66. Sattame **soceyyānī**ti sucibhāvā. **Kāyasoceyyanti** kāyasucaritaṃ, vacīmanosoceyyānīpi vacīmanosucaritāneva. Tathā hi vuttaṃ “tatha katamaṃ kāyasoceyyaṃ? Pāṇātipātā veramaṇī”tiādi (a. ni. 3.121-122).

Gāthāyaṃ samucchadavasena pahīnasabbakāyaduccarittā kāyena sucīti **kāyasuci**. **Soceyyasampannanti** paṭippassaddhakilesattā suparisuddhāya soceyyasampattiyā upetaṃ. Sesāṃ vuttanayameva.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Moneyyasuttavaṇṇanā

67. Aṭṭhame **moneyyānī**ti ettha idhalokaparalokaṃ attahitaparahitañca munāṭīti muni, kalyāṇaputhujjanena saddhiṃ satta sekkhā arahā ca. Idha pana arahāva adhippeto. Munino bhāvāti **moneyyāni**, arahato kāyavacīmanosamācārā.

Atha vā munibhāvakarā moneyyapaṭipadādhammā moneyyāni. Tesamayāṃ vitthāro –

“Tatha katamaṃ kāyamoneyyaṃ? Tividhakāyaduccaritassa pahānaṃ kāyamoneyyaṃ, tividhaṃ kāyasucaritaṃ kāyamoneyyaṃ, kāyārammaṇe ñāṇaṃ kāyamoneyyaṃ, kāyapariññā kāyamoneyyaṃ, pariññāsahagato maggo kāyamoneyyaṃ, kāyasmim chandarāgappahānaṃ kāyamoneyyaṃ, kāyasaṅkhāranirodhā catutthajjhānasamāpatti kāyamoneyyaṃ.

“Tatha katamaṃ vacīmoneyyaṃ? Catubbidhavacīduccaritassa pahānaṃ vacīmoneyyaṃ, catubbidhaṃ vacīsucaritaṃ, vācārammaṇe ñāṇaṃ, vācāpariññā, pariññāsahagato maggo, vācāya chandarāgappahānaṃ, vacīsaṅkhāranirodhā dutiyajjhānasamāpatti vacīmoneyyaṃ.

“Tatha katamaṃ manomoneyyaṃ? Tividhamanoduccaritassa pahānaṃ manomoneyyaṃ, tividhaṃ manosucaritaṃ, manārammaṇe ñāṇaṃ, manopariññā, pariññāsahagato maggo,

manasmim chandarāgappahānaṃ, cittasaṅkhāranirodhā saññāvedayitanirodhasamāpatti manomoneyya’nti (mahāni. 14; cūlani. mettagūmāṇavapucchāniddeśa 21).

Ninhātapāpakanti aggamaggajalena suṭṭhu vikkhālitapāpamalaṃ.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamarāgasuttavaṇṇanā

68. Navame **yassa kassacīti** aniyamitavacanaṃ, tasmā yassa kassaci puggalassa gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vā. **Rāgo appahīnoti** rañjanaṭṭhena rāgo samucchadavasena na pahīno, maggena anuppattidhammataṃ na āpādito. Dosamohesupi eseva nayo. Tattha apāyagamanīyā rāgadosamohā paṭhamamaggena, oḷārikā kāmarāgadosā dutiyamaggena, teyeva anavasesā tatiyamaggena, bhavarāgo avasiṭṭhamoho ca catutthamaggena pahīyanti. Evametesu pahīyantesu tadekaṭṭhato sabbepe kilesā pahīyanteva. Evamete rāgādayo yassa kassaci bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā upāsakassa vā upāsikāya vā maggena appahīnā. **Baddho mārassāti** kilesamārena baddhoti vuccati. Yadaggena ca kilesamārena baddho, tadaggena abhisāṅkhāramārādīhipi baddhoyeva hoti. **Paṭimukkassa mārāpāsoti** paṭimukko assa anena appahīnakilesena puggalena tāyeva appahīnakilesatāya mārāpāsasaṅkhāto kilesa attano cittasantāne paṭimukko pavesito, tena sayamaṃ bandhāpitoti attho. Atha vā paṭimukko assa bhavēyā mārāpāso. Sukkapakkhe **omukkassāti** avamukko mocito apanīto assa. Sesamaṃ vuttavipariyāyena vedītabbamaṃ.

Idha gāthā sukkapakkhavaseneva āgatā. Tatrāyamaṃ saṅkhepattho – **yassa** ariyapuggalassa rāgadosāvijjā **virājitā** aggamaggena nirodhitā, taṃ bhāvitakāyasīlacittapaññatāya bhāvitattesu arahantesu **aññataram** abbhantaram ekaṃ **brahmabhūtaṃ** brahamaṃ vā seṭṭham arahattaphalaṃ pattamaṃ. Yathā aññe khīṇāsavā pubbūpanissayasampattisamannāgatā hutvā āgatā, yathā ca te antadvayarahitāya sīlasamādhīpaññākkhandhasahagatāya majjhīmāya paṭipadāya nibbānaṃ gatā adhigatā. Yathā vā te khandhādīnaṃ tathalakkhaṇamaṃ yāthāvato paṭivijjhimsu, yathā ca te tathadhamme dukkhādayo aviparītato abbhāññimsu, rūpādike ca visaye yathā te diṭṭhamattādivaseneva passimsu, yathā vā pana te aṭṭha anariyavohāre vajjetvā ariyavohāraseneva pavattavācā, vācānurūpaṇca pavattakāyā, kāyānurūpaṇca pavattavācā, tathā ayampi ariyapuggaloti **tathāgataṃ**, catusaccabuddhatāya **buddhaṃ**, puggalaveramaṃ kilesaveramaṃ attānuvādādībhayaṇca atikkantanti **verabhayātītaṃ**. Sabbesamaṃ kilesābhisāṅkhārādīnaṃ pahīnattā **sabbappahāyinaṃ** buddhādayo ariyā **āhu** kathenti kittentīti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyarāgasuttavaṇṇanā

69. Dasame atarīti tiṇṇo, na tiṇṇo **atiṇṇo**. **Samuddanti** saṃsārasamuddamaṃ, cakkhāyatanādisamuddamaṃ vā. Tadubhayampi duppūraṇaṭṭhena samuddo viyāti samuddamaṃ. Atha vā samuddanaṭṭhena samuddamaṃ, kilesavassanena sattasantānassa kilesasadanatoti attho. **Savīcinti** kodhūpāyāsavīcīhi savīciṃ. Vuttañhetamaṃ “vīcibhayanti kho, bhikkhu, kodhūpāyāsassetamaṃ adhivacana’nti (itīvu. 109; ma. ni. 2.162). **Sāvattanti** pañcakāmaguṇāvaṭṭehi saha āvaṭṭamaṃ. Vuttampi cetamaṃ “āvaṭṭabhayanti kho, bhikkhu, pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacana’nti (itīvu. 109; ma. ni. 2.164; a. ni. 4.122). **Sagahamaṃ sarakkhasanti** attano gocaragatānaṃ anattahajananato caṇḍamakaramacchakacchaparakkhasasadisehi visabhāgapuggalehi sahitaṃ. Tathā cāha “sagahamaṃ sarakkhasanti kho, bhikkhu, mātugāmassetaṃ adhivacana’nti (itīvu. 109). **Atarīti** maggapaññānāvāya yathāvuttaṃ samuddamaṃ uttari. **Tiṇṇoti** nittiṇṇo. **Pāraṅgoti** tassa samuddassa pāramaṃ paratīramaṃ nirodham upagato. **Thale tiṭṭhatīti** tato eva saṃsāramahoghaṃ kāmādimahoghaṇca atikkamitvā thale paratīre nibbāne bāhitapāpabrāhmaṇo tiṭṭhatīti vuccati.

Idhāpi gāthā sukkapakkhavaseneva āgatā. Tattha **ūmibhayanti** yathāvuttaūmibhayaṃ, bhāyitabbaṃ etasmāti taṃ ūmi bhayaṃ. **Duttaranti** duratikkamaṃ. **Accatārīti** atikkami.

Saṅgātigoti rāgādīnaṃ pañcannaṃ saṅgānaṃ atikkantattā pahīnattā saṅgātigo. **Atthaṅgato so na pamāṇametīti** so evaṃbhūto arahā rāgādīnaṃ pamāṇakaradhammānaṃ accantameva atthaṃ gatattā atthaṅgato, tato eva sīlādīdhammakhandhapāripūriyā ca “ediso sīlena samādhinā paññāyā”ti kenaci pamiṇitum asakkuṇeyyo pamāṇaṃ na eti, atha vā anupādisesanibbānasaṅkhātāṃ atthaṃ gato so arahā “imāya nāma gatiyā t̥hito, ediso ca nāmagottenā”ti pamiṇitum asakkuṇeyyatāya pamāṇaṃ na eti na upagacchati. Tato eva **amohayi maccurājaṃ**, tena anubandhitum asakkuṇeyyoti vadāmīti anupādisesanibbānadhātuyāva desanaṃ niṭṭhāpesi. Iti imasmiṃ vagge paṭhamapañcamachatt̥hesu vaṭṭaṃ kathitaṃ, dutiyasattamaatt̥hamesu vivaṭṭaṃ, sesesu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti veditabbaṃ.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Micchādiṭṭhikasuttavaṇṇanā

70. Tatiyavaggassa paṭhame **diṭṭhā mayāti** mayā diṭṭhā, mama samantacakkhunā dibbacakkhunā cāti dvīhipi cakkhūhi diṭṭhā paccakkhato viditā. Tena anussavādiṃ paṭikkhipati, ayañca attho idāneva pāliyaṃ āgamissati. **Kāyaduccaritena samannāgatāti** kāyaduccaritena samaṅgībhūtā. **Ariyānaṃ upavādakāti** buddhādīnaṃ ariyānaṃ antamaso gihisotāpannānampi guṇaparidhammanena abhūtabbhakkhānena upavādakā akkosakā garahakā. **Micchādiṭṭhikāti** viparītadassanā. **Micchādiṭṭhikammasamādānāti** micchādassanahetu samādinnaṇānavidhakammā ye ca, micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādisu aññepi samādapenti. Ettha ca vacīmanoduccaritaggaḥaṇeneva ariyūpavādamicchādiṭṭhīsu gahitāsu punavacanaṃ mahāsāvajjabhāvadassanattāṃ nesaṃ. Mahāsāvajjo hi ariyūpavādo ānantariyasadiso. Yathāha –

“Seyyathāpi, sārīputta, bhikkhu sīlasampanno, samādhisampanno, paññāsampanno, diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya; evaṃsappadamidaṃ, sārīputta, vadāmi taṃ vācaṃ appahāya, taṃ cittaṃ appahāya, taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhattaṃ nikkhitto evaṃ niraye”ti (ma. ni. 1.149).

Micchādiṭṭhito ca mahāsāvajjatarāṃ nāma aññaṃ natthi. Yathāha –

“Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ mahāsāvajjatarāṃ yathayidaṃ, bhikkhave, micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhiparamāni, bhikkhave, vajjānī”ti (a. ni. 1.310).

Taṃ kho panātiadi yathāvuttassa atthassa attapaccakkhabhāvaṃ daḷhataraṃ katvā dassetuṃ āradhāṃ. Tampi suviññeyyameva.

Gāthāsu **micchā manāṃ pañidhāyāti** abhijjhādīnaṃ vasena cittaṃ ayoniso t̥hapetvā. **Micchā vācañca bhāsiyāti** micchā musāvādādivasena vācaṃ bhāsitvā. **Micchā kammāni katvānāti** pañātipātādivasena kāyakammāni katvā. Atha vā **micchā manāṃ pañidhāyāti** micchādiṭṭhivasena cittaṃ viparītaṃ t̥hapetvā. Sesapadadvayepi eseva nayo. Idānissa tathā duccharitacaraṇe kāraṇaṃ dasseti **appassutoti**, attano paresaṇca hitāvahena sutena virahitoti attho. **Apuññakaroti** tato eva ariyadhammassa akovidatāya kibbisakārī pāpadhammo. **Appasmiṃ idha jīviteti** idha manussaloke jīvite atiparitte. Tathā cāha “yo ciraṃ jīvati, so vassasataṃ appaṃ vā bhīyyo”ti (dī. ni. 2.93; saṃ. ni. 1.145), “appaṃāyu manussāna”nti (saṃ. ni. 1.145; mahāni. 10) ca. Tasmā bahussuto sappañño sīghaṃ

puññāni katvā saggūpago nibbānapatiṭṭho vā hoti. Yo pana appassuto apuññakaro, kāyassa bhedā duppañño nirayaṃ so upapajjatīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sammādiṭṭhikasuttavaṇṇanā

71. Dutiye paṭhamasutte vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nissaraṇiyasuttavaṇṇanā

72. Tatiye **nissaraṇiyā**ti nissaraṇapaṭisaṃyuttā. **Dhātuyoti** sattasuññasabhāvā. **Kāmānanti** kilesakāmānañceva vatthukāmānañca. Atha vā **kāmānanti** kilesakāmānaṃ. Kilesakāmato hi nissaraṇā vatthukāmehipi nissaraṇaṃyeva hoti, na aññathā. Vuttañhetam –

“Na te kāmā yāni citrāni loke,
Saṅkapparāgo purisassa kāmo;
Tiṭṭhanti citrāni tattheva loke,
Athettha dhīrā vinayanti chanda’’nti. (a. ni. 6.63);

Nissaraṇanti apagamo. **Nekkhammanti** paṭhamajjhānaṃ, visesato taṃ asubhārammaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Yo pana taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasitvā tatiyamaggaṃ patvā anāgāmimaggena nibbānaṃ sacchikaroti, tassa cittaṃ accantameva kāmehi nissaṭanti idaṃ ukkaṭṭhato kāmānaṃ nissaraṇaṃ veditabbaṃ. **Rūpānanti** rūpadhammānaṃ, visesena saddhiṃ ārammaṇehi kuslavipākakiriyābhedato sabbesaṃ rūpāvacaradhammānaṃ. **Āruppanti** arūpāvacarajjhānaṃ. Keci pana “kāmāna’’nti padassa “sabbesaṃ kāmāvacaradhammāna’’nti atthaṃ vadanti. “Nekkhamma’’nti ca “pañca rūpāvacarajjhānāni’’ti. Taṃ aṭṭhakathāsu natthi, na yujjati ca. **Bhūṭanti** jātaṃ. **Saṅkhatanti** samecca sambhuyya paccayehi kataṃ. **Paṭiccasamuppānanti** kāraṇato nibbattaṃ. Tīhipi padehi tebhūmake dhamme anavasesato pariyādiyati. **Nirodhoti** nibbānaṃ. Ettha ca paṭhamāya dhātuyā kāmāpariññā vuttā, dutiyāya rūpāpariññā, tatiyāya sabbasaṅkhatāpariññā sabbabhavasamatikkamo vutto.

Gāthāsu **kāmanissaraṇaṃ** ñatvāti “idaṃ kāmanissaraṇaṃ – evañca kāmato nissaraṇa’’nti jānitvā. Atikkamati etenāti atikkamo, atikkamanūpāyo, taṃ **atikkamaṃ** āruppaṃ ñatvā. Sabbe saṅkhārā samanti vūpasamanti etthāti **sabbasaṅkhārasamatho**, nibbānaṃ, taṃ **phusaṃ** phusanto. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

Tatiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Santatarasuttavaṇṇanā

73. Catutthe **rūpehīti** rūpāvacaradhammehi. **Santatarāti** atisayena santā. Rūpāvacaradhammā hi kilesavikkhambhanato vitakkādioḷārikaṅgappahānato samādhībūmibhāvato ca santā nāma, āruppā pana tehipi aṅgasantatāya ceva ārammaṇasantatāya ca atisayena santavuttikā, tena santatarāti vuttā. **Nirodhoti** nibbānaṃ. Saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattitopi hi catutthāruppato phalasaṃpattiyova santatarā kilesadarathapaṭipassaddhito nibbānārammaṇato ca, kimaṅgaṃ pana sabbasaṅkhārasamatho nibbānaṃ. Tena vuttaṃ “āruppehi nirodho santataro’’ti.

Gāthāsu **rūpūpagāti** rūpābhavūpagā. Rūpābhavo hi idha rūpanti vutto, “rūpūpapattiyā maggaṃ

bhāvetī”tiādīsu viya. **Arūpaṭṭhāyinoti** arūpāvacarā. **Nirodham appajānantā, āgantāro punabbhavanti** etena rūpārūpāvacaradhammehi nirodhassa santabhāvameva dasseti. **Arūpesu asaṅghitāti** arūparāgena arūpabhavesu appaṭiṭṭhahantā, tepi pari jānantāti attho. **Nirodhe ye vimuccantīti** ettha **yeti** nipātamattaṃ. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Puttasuttavaṇṇanā

74. Pañcame **puttāti** atraajā orasaputtā, dinnakādayopi vā. **Santoti** bhavantā **saṃvijjamānā lokasminti** imasmim loke upalabbhamānā. Atthibhāvena santo, pākaṭabhāvena vijjamānā. **Atijātoti** attano guṇehi mātāpitaro atikkamivā jāto, tehi adhikaguṇoti attho. **Anujātoti** guṇehi mātāpitūnaṃ anurūpo hutvā jāto, tehi samānaguṇoti attho. **Avajātoti** guṇehi mātāpitūnaṃ adhamo hutvā jāto, tehi hīnaguṇoti attho. Yehi pana guṇehi yutto mātāpitūnaṃ adhiko samo hīnoti ca adhippeto, te vibhajivā dassetuṃ “**kathaṅca, bhikkhave, putto atijāto hoti**”ti kathetukamyatāya puccham katvā “**idha, bhikkhave, puttassā**”tiādīnā niddeso āradhho.

Tattha **na buddham saraṇam gatāti**ādīsu **buddhoti** sabbadhammesu appaṭihataññānanimittānuttaravimokkhādhigamaparibhāvitaṃ khandhasantānaṃ, sabbaññutaññānapadaṭṭhānaṃ vā saccābhisambodhiṃ upādāya paññattiko sattātisayo buddho. Yathāha –

“Buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmam saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto, balesu ca vasībhāva”nti (cūḷani. pārāyanatthutigāthāniddeśa 97; paṭi. ma. 1.161) –

Ayam tāva atthato buddhavibhāvanā.

Byañjanato pana savāsānāya kilesaniddāya accantavigamena buddhavā paṭibuddhavāti buddho, buddhiyā vā vikasitabhāvena buddhavā vibuddhavāti buddho, bujjhitāti buddho, bodhetāti buddhoti evamādinā nayena veditabbo. Yathāha –

“Bujjhitā saccānīti buddho, bodhetā pajjyāti buddho, sabbaññutāya buddho, sabbadassāvitāya buddho, anaññaneyyatāya buddho, visavitāya buddho, khīṇāsavasasaṅkhātena buddho, nirupakkilesasaṅkhātena buddho, ekantavītarāgoti buddho, ekantavītadosoti buddho, ekantavītamohoti buddho, ekantanikkilesoti buddho, ekāyanamaggam gatoti buddho, eko anuttaram sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti buddho, abuddhivihatattā buddhipaṭilābhāti buddho, buddhoti cetaṃ nāmaṃ na mātārā kataṃ, na pītārā kataṃ, na bhātārā kataṃ, na bhāginīyā kataṃ, na mittāmaccehi kataṃ, na ñātisālohitehi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ, na devatāhi kataṃ, atha kho vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññānassa paṭilābhā sacchikā paññatti, yadidaṃ buddho”ti (cūḷani. pārāyanatthutigāthāniddeśa 97; paṭi. ma. 1.162).

Himsatīti **saraṇam**, sabbam anattaṃ apāyadukkham sabbam saṃsāradukkham himsati vināseti viddhamsetīti attho. **Saraṇam gatāti** “buddho bhagavā amhākaṃ saraṇam gati parāyaṇam paṭisaraṇam aghassa hantā hitassa vidhātā”ti iminā adhippāyena buddham bhagavantaṃ gacchāma bhajāma sevāma payirupāsāma. Evaṃ vā jānāma bujjhāmāti evam gatā upagatā buddham saraṇam gatā. Tappaṭikkhepena na buddham saraṇam gatā.

Dhammam saraṇam gatāti adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭham paṭipajjamāne catūsū apāyesu apatamāne katvā dhāretīti dhammo. So atthato ariyamaggo ceva nibbānaṅca. Vuttañhetam –

“Yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesam aggamakkhāyatī”ti vitthāro (a. ni. 4.34).

Na kevalaṅca ariyamagganibbānāni eva, apica kho ariyaphalehi saddhiṃ pariyattidhammo ca. Vuttañhetam chaṭṭamaṇavakavimāne –

“Rāgavirāgamanejamasokaṃ,
Dhammasaṅkhatamappaṭikūlaṃ;
Madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhattaṃ,
Dhammamimaṃ saraṇatthamupehī”ti. (vi. va. 887);

Tattha hi **rāgavirāgoti** maggo kathito, **anejamasokanti** phalaṃ, **dhammasaṅkhatanti** nibbānaṃ, **appaṭikūlaṃ madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhattanti** piṭakattayena vibhattā sabbadhammakhandhā kathitā. Tam dhammaṃ vuttanayena saraṇanti gatā dhammaṃ saraṇaṃ gatā. Tappaṭikkhepena na dhammaṃ saraṇaṃ gatā.

Diṭṭhisīlasaṅghātena saṃhatoti saṅgho. So atthato aṭṭhaariyapuggalasaṃhāro. Vuttañhetam tasmiṃ eva vimāne –

“Yattha ca dinna mahapphalamāhu,
Catūsu sucīsu purisayugesu;
Aṭṭha ca puggala dhammasā te,
Saṅghamimaṃ saraṇatthamupehī”ti. (vi. va. 888);

Tam saṅghaṃ vuttanayena saraṇanti gatā saṅghaṃ saraṇaṃ gatā. Tappaṭikkhepena na saṅghaṃ saraṇaṃ gatāti.

Ettha ca saraṇagamanakosallattham saraṇaṃ saraṇagamanam, yo ca saraṇaṃ gacchati saraṇagamanappabhedo, phalaṃ, saṃkilesa, bhedo, vodānanti ayaṃ vidhi veditabbo.

Tattha padatthato tāva hiṃsatīti **saraṇaṃ**, saraṇagātānaṃ teneva saraṇagamanena bhayaṃ santāsaṃ dukkhaṃ duggatiṃ parikilesaṃ hanati vināsetīti attho, ratanattayassetam adhivacanam. Atha vā hite pavattanena ahitā nivattanena ca sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti buddho saraṇaṃ, bhavakantāro uttāraṇena assāsādānena ca dhammo, appakānampi kāraṇaṃ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena saṅgho. Tasmā imināpi pariyaṇena ratanattayaṃ saraṇaṃ. Tappasādataggarutāhi vihatakiṇeso tapparāyaṇatākārapavatto cittuppādo **saraṇagamanam**. Tam saṃgīsaṃ **saraṇaṃ gacchati**, vuttappakārena cittuppādena “etāni me tīni ratanāni saraṇaṃ, etāni parāyaṇa”nti evaṃ upetīti attho. Evaṃ tāva saraṇaṃ saraṇagamanam, yo ca saraṇaṃ gacchatīti idaṃ tayaṃ veditabbaṃ.

Pabhedato pana duvidham saraṇagamanam – lokiyam, lokuttaraṅca. Tattha lokuttaram diṭṭhasaccānaṃ maggakkhaṇe saraṇagamanupakkilesasamucchēdena ārammaṇato nibbānārammaṇam hutvā kiccato sakalepi ratanattaye ijjhati, lokiyam puthujjanānaṃ saraṇagamanupakkilesavikkhambhanaṃ ārammaṇato buddhādiguṇārammaṇam hutvā ijjhati. Tam atthato buddhādīsu vatthūsu saddhāpaṭilābho, saddhāmūlikā ca sammādiṭṭhi dasasu puññakiriyavatthūsu diṭṭhijukammanti vuccati.

Tayidaṃ catudhā pavattati – attasanniyyātanena, tapparāyaṇatāya, sissabhāvūpagamanena, paṇipātenāti. Tattha **attasanniyyātanam** nāma “ajja ādim katvā aham attānaṃ buddhassa niyyātemi, dhammassa, saṅghassā”ti evaṃ buddhādīnaṃ attaparicajanaṃ. **Tapparāyaṇam** nāma “ajja ādim katvā aham buddhaparāyaṇo, dhammaparāyaṇo, saṅghaparāyaṇo iti maṃ dhārehi”ti evaṃ tappaṭisaraṇabhāvo tapparāyaṇatā. **Sissabhāvūpagamanam** nāma “ajja ādim katvā aham buddhassa

antevāsiko, dhammassa, saṅghassa iti maṃ dhāretū”ti evaṃ sissabhāvassa upagamaṃ. **Paṇipāto** nāma “ajja ādiṃ katvā ahaṃ abhivādanapaccuṭṭhānaañjalikammaśāmicammaṃ buddhādīnaṃ eva tiṇṇaṃ vatthūnaṃ karomi iti maṃ dhāretū”ti evaṃ buddhādīsu paramanipaccakāro. Imesañhi catunnaṃ ākārānaṃ aññataraṃ karontena gahitaṃ eva hoti saraṇagamaṃ.

Apica “bhagavato attānaṃ pariccajāmi, dhammassa, saṅghassa attānaṃ pariccajāmi, jīvitāṃ pariccajāmi, pariccatto eva me attā jīvitāñca, jīvitapariyantikaṃ buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi, buddho me saraṇaṃ tānaṃ leṇa”nti evaṃpi attasanniyyātanaṃ veditabbaṃ. “Sathhārañca vatāhaṃ passeyyaṃ, bhagavantameva passeyyaṃ; sugatañca vatāhaṃ passeyyaṃ, bhagavantameva passeyyaṃ; sammāsambuddhañca vatāhaṃ passeyyaṃ; bhagavantameva passeyya”nti (saṃ. ni. 2.154) evaṃ mahākassapattherassa saraṇagamaṃ viya sissabhāvūpagamaṃ daṭṭhabbaṃ.

“So ahaṃ vicarissāmi, gāmā gāmaṃ purā puraṃ;
Namassamāno sambuddhaṃ, dhammassa ca sudhammata”nti. (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 194) –

Evaṃ ālavakādīnaṃ saraṇagamaṃ viya tapparāyaṇatā veditabbā. “Atha kho, brahmāyu, brāhmaṇo utthāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavato pādāni mukhena ca paricumvati, pāñhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti ‘brahmāyu ahaṃ, bho gotama, brāhmaṇo, brahmāyu ahaṃ, bho gotama, brāhmaṇo’”ti (ma. ni. 2.394) evaṃ paṇipāto daṭṭhabbo.

So panaesa ñātibhayācariyadakkhiṇeyyavasena catubbidho hoti. Tattha dakkhiṇeyyapaṇipātena saraṇagamaṃ hoti, na itarehi. Seṭṭhavaseneva hi saraṇaṃ gayhati, seṭṭhavasena bhijjati. Tasmā yo “ayameva loke sabbasattutamo aggadakkhiṇeyyo”ti vandati, teneva saraṇaṃ gahitaṃ hoti, na ñātibhayācariyasaññāya vandantena. Evaṃ gahitasaraṇassa upāsakassa vā upāsikāya vā aññatitthiyesu pabbajitampi “ñātaṃ me aya”nti vandato saraṇaṃ na bhijjati, pageva apabbajitaṃ. Tathā rājānaṃ bhayena vandato. So hi raṭṭhapūjittatā avandiyamāno anattampi kareyyāti. Tathā yaṃkiñci sippaṃ sikkhāpakaṃ titthiyampi “ācariyo me aya”nti vandatopi na bhijjati. Evaṃ saraṇagamaṃ pabhedo veditabbo.

Ettha ca lokuttarassa saraṇagamaṃ cattāri sāmāññaphalāni vipākaphalaṃ, sabbadukkhakkhayo ānisamsaphalaṃ. Vuttañhetam –

“Yo ca buddhañca dhammañca, saṅghañca saraṇaṃ gato;
Cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passati.

“Dukkhāṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ;
Ariyaṃ caṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamaḡaminam.

“Etaṃ kho saraṇaṃ khemaṃ, etaṃ saraṇamuttamaṃ;
Etaṃ saraṇamāgamaṃ, sabbadukkhā pamuccatī”ti. (dha. pa. 190-192);

Apica niccato anupagamaṃ ādīnipi etassa ānisamsaphalaṃ veditabbaṃ. Vuttañhetam –

“Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāraṃ niccato upagaccheyya, sukhaṃ upagaccheyya, kañci dhammaṃ attato upagaccheyya, mātaṃ jīvitā voropeyya, pitaraṃ jīvitā voropeyya, arahantaṃ jīvitā voropeyya, duṭṭhacitto tathāgatassa lohitaṃ uppādeyya, saṅghaṃ bhindeyya, aññaṃ sathhāraṃ uddiseyya netam ṭhānaṃ vijjati”ti (ma. ni. 3.127-128; a. ni. 1.268-276; vibha. 809).

Lokiyassa pana saraṇagamaṃ bhavasampadāpi bhogasampadāpi phalameva. Vuttañhetam –

“Ye keci buddhaṃ saraṇaṃ gatāse,
Na te gamissanti apāyabhūmiṃ;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ,
Devakāyaṃ paripūressanti”’ti. (saṃ. ni. 1.37);

Aparampi vuttaṃ –

“Atha kho sakko devānamindo asītiyā devatāsahashehi saddhiṃ yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami...pe... ekamantaṃ ʘhitaṃ kho sakkaṃ devānamindaṃ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca – ‘sādhu kho, devānaminda, buddhaṃ saraṇagamaṇaṃ hoti. Buddhaṃ saraṇagamaṇaṃ hetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggamaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ʘhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, dibbena sukkena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena, dibbehi rūpehi, dibbehi saddehi, dibbehi gandhehi, dibbehi rasehi, dibbehi phoṭṭhabbehi...pe... dhammaṃ, saṅghaṃ...pe... phoṭṭhabbehi”’ti (saṃ. ni. 4.341).

Velāmasuttādivasenapi (a. ni. 9.20) saraṇagamaṇassa phalaviseso veditaḅbo. Evaṃ saraṇagamaṇassa phalaṃ veditaḅbaṃ.

Lokiyasaraṇagamaṇaṅcetta tīsu vatthūsu aññāsaṃsayaṃmicchāññāṅādīhi saṃkilissati, na mahājutikaṃ hoti na mahāvippaḅaraṃ. Lokuttarassa pana saṃkilesa natthi. Lokiyassa ca saraṇagamaṇassa duvidha bheda – sāvajjo, anavajjo ca. Tattha sāvajjo aññasatthārādīsu attasanniyyātanādīhi hoti, so aññaphalo. Anavajjo kālakiriyyāya, so avipākattā aphalo. Lokuttarassa pana nevatti bheda. Bhavantarepi hi ariyasāvako aññaṃ satthāraṃ na uddisatīti evaṃ saraṇagamaṇassa saṃkilesa ca bheda ca veditaḅbo.

Vodānampi ca lokiyasseva yassa hi saṃkilesa, tasseva tato vodānena bhavitaḅbaṃ. Lokuttaraṃ pana niccavodānamevāti.

Pāṇātipātāti ettha pāṇassa saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atipātanaṃ atipāto, saṅkamaṃ patitumaṃ adatvā sīghamaṃ pātanaṃ attho. Atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātanaṃ atipāto, pāṇaghātoti vuttaṃ hoti. **Pāṇoti** cettha khandhasantāno, yo sattoti vohariyati, paramatthato rūpārūpajīvitindriyaṃ. Rūpajīvitindriye hi vikopite itarampi taṃsambandhatāya vinassatīti. Tasmaṃ pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedakaupakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārappavattā vadhakacetanā **pāṇātipāto**. Yāya hi cetanāya pavattamānassa jīvitindriyassa nissayabhūtesu upakkamakaraṇahetukamahābhūtapaccayā uppajjanakamahābhūtā purimasadisā na uppajjanti, visadisā eva uppajjanti, sā tādisappayogasamuṭṭhāpikā cetanā pāṇātipāto. Laddhūpakkamāni hi bhūtāni purimabhūtāni viya na visadānīti samānajātiyānaṃ kāraṇāni na hontīti. “Kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārappavattā”’ti idaṃ manodvāre pavattāya vadhakacetanāya pāṇātipātāsambhavadassanaṃ. Kulumbasuttepi hi “idhekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā iddhiṃ ceto vasipatto aññissā kucchigataṃ gabbhaṃ pāpakena manasā anupekkhitā hoti”’ti vijjāmayiddhi adhippetā. Sā ca vacīdvāraṃ muñcītvā na sakkā nibbattetunti vacīdvāravaseneva nippajjati. Ye pana “bhāvanāmayiddhi tattha adhippetā”’ti vadanti, tesamaṃ vādo kusallatikavedanattikavitakkattikabhūmantarehi virujjhati.

Svāyamaṃ pāṇātipāto guṇarahitesu tiracchānagatādīsu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahāsarīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya. Payogasamattepi vatthumahantatādīhi mahāsāvajjo, guṇavantesu manussādīsu appaguṇe pāṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānaṃ pana sambhāve sati kilesānaṃ upakkamānaṅca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjo.

Ettha ca payogavatthumahantatādīhi mahāsāvajjātā tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato veditaḅbā. Yathādhippetassa payogassa sahasā nipphādanavasena sakiccasādhikāya

bahukkhattum pavattajavanehi laddhāsevanāya ca sannitthāpakacetanāya payogassa mahantabhāvo. Satipi kadāci khuddake ceva mahante ca pāṇe payogassa samabhāve mahantaṃ hanantassa cetanā tibbatarā uppajjatīti vatthumahantaṭāpi cetanāya balavabhāvassa kāraṇaṃ. Iti ubhayampetaṃ cetanābalavabhāveneva mahāsāvajjatāya hetu hoti. Tathā hantabbassa mahāguṇabhāve tattha pavattaupakāracetanā viya khettaṃvisesanipphattiyā apakāracetanāpi balavatī tibbatarā uppajjatīti tassa mahāsāvajjatā daṭṭhabbā. Tasmā payogavatthuādipaccayānaṃ amahattepi guṇamahantaṭā dipaccayehi cetanāya balavabhāvavaseneva mahāsāvajjatā veditabbā.

Tassa pāṇo, pāṇasaññitā, vadhakacittaṃ, upakkamo, tena maraṇanti pañca sambhārā. Pañcasambhārayutto pāṇātipātoti pañcasambhārāvinimutto daṭṭhabbo. Tesu pāṇasaññitāvadhakacittāni pubbhāgiyānīpi honti, upakkamo vadhakacetanāsamuṭṭhāpito. Tassa cha payogā – sāhatthiko, āṇattiko, nissaggiyo, thāvaro, vijjāmayo, iddhimayo. Tesu sahatthena nibbato sāhatthiko. Paresaṃ āṇāpanavasena pavatto āṇattiko. Ususattīdānaṃ nissajjanavasena pavatto nissaggiyo. Opātakhaṇanādivasena pavatto thāvaro. Āthabbaṇikādānaṃ viya mantaparijappanapayogo vijjāmayo. Dāṭhākoṭṭanādānaṃ viya kammavipākajiddhimayo.

Etthāha – khaṇe khaṇe nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu, ko hantā, ko vā haññati? Yadi cittacetāsikasantāno, so arūpitāya na chedanabhedanādivasena vikopanasamatto, nāpi vikopānīyo, atha rūpasantāno, so acetanāyā kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tattha chedanādīnā pāṇātipāto labbhati, yathā matasarīre. Payogopi pāṇātipātassa yathāvutto paharaṇappahārādiko atītesu saṅkhāresu bhaveyya anāgatesu paccuppannesu vā. Tattha na tāva atītesu anāgatesu ca sambhavati tesam avijjamānasabhāvattā, paccuppannesu ca saṅkhārānaṃ khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvattāya vināsābhīmukhesu nippayojo payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappahārādippayogahetukaṃ maraṇaṃ, nirīhattā ca saṅkhārānaṃ kassa so payogo, khaṇikabhāvena vadhādhippāyasamakārameva bhijjanakassa yāva kiriyāpariyosānakālamanaṇavattānato kassa vā pāṇātipāto kammabandhoti?

Vuccate – yathāvuttavadhakacetanāsamaṅgī saṅkhārānaṃ puñjo sattasaṅkhāto hantā. Tena pavattitavadhappayoganimittaṃ apagatusmāvīññāṇajīvitindriyo matoti vohārassa vatthubhūto yathāvuttavadhappayogākaraṇe pubbe viya uddhaṃ pavattanāraho rūpārūpadhammapuñjo haññati, cittacetāsikasantāno eva vā. Vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya bhūtarūpesu katappayogavasena jīvitindriyavicchedena sopi vicchijjatīti na pāṇātipātassa asambhavo, nāpi ahetuko, na ca payogo nippayojo. Paccuppannesu saṅkhāresu katappayogavasena tadanantaraṃ uppajjanārahassa saṅkhārakālāpassa tathā anuppattito khaṇikānañca saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṃ maraṇaṃ, nirīhakesupi saṅkhāresu yathāpaccayaṃ uppajjitvā atthibhāvamatteneva attano attano anurūpaphaluppādananiyatāni kāraṇānīyeva karontīti vuccati, yathā padīpo pakāsetīti, tatheva ghātakavohāro. Na ca kevalassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetāsikakālāpassa pāṇātipāto icchito, santānavasena vattamānasseva pana icchitoti attheva pāṇātipātena kammabandho. Santānavasena vattamānānañca padīpādānaṃ atthakiriyāsiddhi dissatīti. Ayañca vicāraṇā adinnādānādīsipi yathāsambhavaṃ vibhāvetabbā. Tasmā **pāṇātipātā**. Na paṭiviratāti **appaṭiviratā**.

Adinnassa ādānaṃ **adinnādānaṃ**, parassa haraṇaṃ theyyaṃ corikāti vuttaṃ hoti. Tattha **adinnanti** parapariggahitaṃ, yattha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti. Tasmim parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ. Taṃ hīne parasantake appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Tathā khuddake parasantake appasāvajjaṃ, mahante mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthumahantaṭāya payogamahantaṭāya ca. Vatthusamatte pana satī guṇādhikānaṃ santake vatthusmim mahāsāvajjaṃ, taṃtaṃguṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmim appasāvajjaṃ. Vatthuguṇānaṃ pana samabhāve satī kilesānaṃ payogassa ca mudubhāve appasāvajjaṃ, tibbabhāve mahāsāvajjaṃ.

Tassa pañca sambhārā – parapariggahitaṃ, parapariggahitasaññitā, theyyacittaṃ, upakkamo, tena haraṇanti. Cha payogā sāhatthikādayova. Te ca kho yathānurūpaṃ theyyāvahāro, pasayhāvahāro, parikkappāvahāro, paṭicchannāvahāro, kusāvahāroti imesaṃ avahārānaṃ vasena pavattā. Ettha ca mantaparijappanena parasantakaharaṇaṃ vijjāmayo payogo. Vinā mantena tādīsena iddhānubhāvasiddhena kāyavacīpayogena parasantakassa ākaḍḍhanaṃ iddhimayo payogoti veditabbo.

Kāmesūti methunasamācāresu. **Micchācāro**ti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavīttikamacetanā **kāmesu micchācāro**. Tattha agamanīyaṭṭhānaṃ nāma purisānaṃ tāva māturalakkhitādayo dasa, dhanakkītādayo dasāti vīsati itthiyo, itthīsu pana dvinnāṃ sārakkhasaparidaṇḍānaṃ, dasannañca dhanakkītādīnanti dvādasannaṃ itthīnaṃ aññapurisā. Svāyaṃ micchācāro silādiguṇarahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, silādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Guṇarahitepi ca abhibhavivā micchā carantassa mahāsāvajjo, ubhinnaṃ samānacchandatāya appasāvajjo. Samānacchandabhāvepi kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā – agamanīyavatthu, tasmim sevanacittaṃ, sevanapayogo, maggenamaggappaṭipattiadhivāsanti. Tattha attano ruciyā pavattitassa tayo, balakkārena pavattitassa tayoti anavasesaggahaṇena cattāro daṭṭhabbā, atthasiddhi pana tīheva. Eko payogo sāhatthikova.

Musāti viṣaṃvādanapurekkhārassa atthabhañjako kāyavacīpayogo, viṣaṃvādanādhippāyena panassa paraviṣaṃvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**. Aparo nayo **musāti** abhūtaṃ vatthu, **vādoti** tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Tasmā atathaṃ vatthuṃ tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññāpanapayogasamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**.

So yamatthaṃ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Apica gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya natthīti ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanavasena vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṃ appakampi telaṃ vā sappiṃ vā labhitvā hasādhippāyena “ajja gāme telaṃ naḍi maññe sandatī”ti pūraṇakathānaṃ pavatto appasāvajjo, adiṭṭhaṃyeva pana “diṭṭha”ntiādinā nayena vadantānaṃ mahāsāvajjo. Tathā yassa atthaṃ bhañjati, tassa appaguṇatāya appasāvajjo, mahāguṇatāya mahāsāvajjo. Kilesānaṃ mudutibbatāvasena ca appasāvajjamahāsāvajjatā labbhateva.

Tassa cattāro sambhārā – atathaṃ vatthu, viṣaṃvādanacittaṃ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānananti. Viṣaṃvādanādhippāyena hi payoge katepi parena tasmim atthe aviññāte viṣaṃvādanassa asijjhanato parassa tadatthavijānanampi eko sambhāro veditabbo. Keci pana “abhūtavacanaṃ, viṣaṃvādanacittaṃ, parassa tadatthavijānananti tayo sambhārā”ti vadanti. Sace pana paro dandhatāya vicāretvā tamatthaṃ jānāti, sannitṭhāpakacetanāya pavattattā kiriyāsamuṭṭhāpakacetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati.

Surāti piṭṭhasurā, pūvasurā, odanasurā, kiṇṇapakkhittā, sambhārasaṃyuttāti pañca surā. **Merayanti** pupphāsavo, phalāsavo, madhvāsavo, guḷāsavo sambhārasaṃyuttoti pañca āsavā. Tadubhayampi madanīyaṭṭhena **majjaṃ**. Yāya cetanāya taṃ pivati, sā pamādakāraṇattā **pamādaṭṭhānaṃ**. Lakkhaṇato pana yathāvuttassa surāmerayasaṅkhātassa majjassa bījato paṭṭhāya madavasena kāyadvārappavattā pamādacetanā **surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ**. Tassa majjabhāvo, pātukamyatācittaṃ, tajjo vāyāmo, ajjhoharaṇanti cattāro sambhārā. Akusalacitteneva cassa pātabbato ekantena sāvajjabhāvo. Ariyasāvakanānaṃ pana vatthuṃ ajānantānaṃ mukhaṃ na pavisati, pageva jānantānaṃ. Aḍḍhapasatamattassa pānaṃ appasāvajjaṃ, addhāḷhakamattassa pānaṃ tato mahantaṃ mahāsāvajjaṃ, kāyasañcālanasamatthaṃ bahuṃ pivitvā gāmaghātakādikammaṃ karontassa mahāsāvajjameva. Pāpakammañhi pāṇātipātaṃ patvā khīṇāsava mahāsāvajjaṃ, adinnādānaṃ patvā khīṇāsavassa santake mahāsāvajjaṃ, micchācāraṃ patvā khīṇāsavāya bhikkhuniyā vīttikame, musāvādaṃ patvā musāvādena saṅghabhede, surāpānaṃ patvā kāyasañcālanasamatthaṃ bahuṃ pivitvā gāmaghātakādikammaṃ mahāsāvajjaṃ. Sabbehipi cetehi musāvādena saṅghabhedova mahāsāvajjo. Tañhi katvā kappāṃ niraye

paccati.

Idāni etesu sabhāvato, ārammaṇato, vedanato, mūlato, kammato, phalatoti chahi ākārehi vinicchayo veditabbo. Tattha **sabhāvato** pāṇātipātādayo sabbepi cetanāsabhāvāva. **Ārammaṇato** pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇato saṅkhārārammaṇo, adinnādānaṃ sattārammaṇaṃ vā saṅkhārārammaṇaṃ vā, micchācāro phoṭṭhabbavasena saṅkhārārammaṇo, sattārammaṇoti eke. Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā, surāpānaṃ saṅkhārārammaṇaṃ. **Vedanato** pāṇātipāto dukkhavedano, adinnādānaṃ tivedanaṃ, micchācāro sukhamajjhattavasena dvivedano, tathā surāpānaṃ. Sanniṭṭhāpakacittena pana ubhayampi majjhattavedanaṃ na hoti. Musāvādo tivedano. **Mūlato** pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlako, adinnādānaṃ musāvādo ca dosamohavasena vā lobhamohavasena vā, micchācāro surāpānaṃca lobhamohavasena dvimūlaṃ. **Kammato** musāvādo yevettha vacīkammaṃ, sesaṃ catubbidhampi kāyakammameva. **Phalato** sabbepi apāyūpapattiphalā ceva sugatīyampi appāyukatādīnānāvīdhaaniṭṭhaphalā cāti evamettha sabhāvādito vinicchayo veditabbo.

Appaṭiviratāti samādānaviratīyā sampattaviratīyā ca abhāvena na paṭiviratā. **Dussīlāti** tato eva pañcasīlamattassāpi abhāvena nissīlā. **Pāpadhammāti** lāmakadhammā, hīnācārā. **Pāṇātipātā paṭiviratoti** sikkhāpadasamādānena pāṇātipātato virato, ārakā ṭhito. Esa nayo sesesupi.

Idhāpi pāṇātipātāveramaṇīādīnaṃ sabhāvato ārammaṇato, vedanato, mūlato, kammato, samādānato, bhedato, phalato ca viññātabbo vinicchayo. Tattha **sabhāvato** pañcapi cetanāyopi honti viratīyopi, viratīvasena pana desanā āgatā. Yā pāṇātipātā viramantassa “yā tasmim samaye pāṇātipātā ārati viratī”ti evaṃ vuttā kusalacittasampayuttā viratī. Sā pabhedato tivīdhā – sampattaviratī, samādānaviratī, samucchadaviratīti. Tattha asamādinnaṃ sikkhāpadānaṃ attano jātivayabāhusaccādīni paccavekkhitvā “ayuttametam amhākaṃ kātu”nti sampattavattum avītikkamantānaṃ uppajjamānā viratī **sampattaviratī** nāma. Samādinnaṃ sikkhāpadānaṃ sikkhāpadasamādāne taduttari ca attano jīvitampi paricajjivā vatthum avītikkamantānaṃ uppajjamānā viratī **samādānaviratī** nāma. Ariyamaggasampayuttā pana viratī **samucchadaviratī** nāma, yassā uppattito paṭṭhāya ariyapuggalānaṃ “pānaṃ ghātesamā”ti cittampi na uppajjati. Tāsu samādānaviratī idhādhippetā.

Ārammaṇato pāṇātipātādīnaṃ ārammaṇāneva etesaṃ ārammaṇāni. Vītikkamitabbatoyeva hi viratī nāma hoti. Yathā pana nibbānārammaṇo ariyamaggo kilese pajahati, evaṃ jīvitindriyādiārammaṇāyeva ete kusaladhammā pāṇātipātādīni dussīlyāni pajahanti. **Vedanato** sabbāpi sukhavedanāva.

Mūlato ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobhaadosaamohavasena timūlā honti, ñāṇavippayuttacittena viramantassa alobhaadosavasena dvimūlā. **Kammato** musāvādā veramaṇi vacīkammaṃ, sesā kāyakammaṃ. **Samādānato** aññassa garuṭṭhāniyassa santike tam alabhantena sayameva vā pañca sīlāni ekajjham paṭiyekkaṃ vā samādiyantena samādinnaṃ honti. **Bhedato** gahaṭṭhānaṃ yaṃ yaṃ vītikkantaṃ, tam tadeva bhijjati, itaraṃ na bhijjati. Kasmā? Gahaṭṭhā hi anibaddhasīlā honti, yaṃ yaṃ sakkonti, tam tadeva rakkhanti. Pabbajitānaṃ pana ekasmim vītikkante sabbāni bhijjantīti.

Phalatoti pāṇātipātā veramaṇīyā cettha aṅgapaccāṅgasampannatā, ārohapariṇāhasampatti, javanasampatti, suppatiṭṭhitapādātā, cārutā, mudutā, sucitā, sūratā, mahabbalatā, vīssaṭṭhavanatā, sattānaṃ piyamaṇāpatā, abhijjaparīsatā, acchambhitā, duppaddhamāsiyatā, parūpakkamena amaraṇatā, mahāparivāratā, suvaṇṇatā, susaṇṭhānatā, appābādhatā, asokatā, piyamaṇāpehi avippayogo, dīghāyukatāti evamādīni phalāni.

Adinnādānā veramaṇīyā mahādhanadhaññatā, anantabhogātā, thirabhogātā, icchitānaṃ bhogānaṃ khippaṃ paṭilābho, rājādīhi asādhāraṇabhogātā, ulārabhogātā, tattha tattha jeṭṭhakabhāvo, natthibhāvassa ajānanatā, sukhavīhāritāti evamādīni.

Abrahmacariyā veramaṇiyā vigatapaccatthikatā, sabbasattānaṃ piyamanāpatā, annapānavatthacchādanādīnaṃ lābhītā, sukhasupanātā, sukhaṭṭibujjhanātā, apāyabhayavimokkha, itthibhāvanapuṃsakabhāvānaṃ abhabbatā, akkodhanātā, saccakāritā, amaṅkutā, ārādhanasukhatā, paripuṇṇindriyatā, paripuṇṇalakkaṇātā, nirāsankatā, appossukkatā, sukhavihāritā, akutobhayatā, piyavippayogābhāvoti evamādīni. Yasmā pana micchācārāveramaṇiyā phalānīpi ettheva antogadhāni, tasmā (abrahmacariyā veramaṇiyā).

Musāvādā veramaṇiyā vipasannindriyatā, viṣṭṭhamadhurabhāṇītā, samasitasuddhadantatā, nātithūlatā, nātikisatā, nātirassatā, nātidīghatā, sukhasamphassatā, uppalaḡandhamukhatā, sussūsakaparīsatā, ādeyyavacanātā, kamaladalasadisamudulohitanuḡivhatā, alīnatā, anuddhatatāti evamādīni.

Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā veramaṇiyā atītānāḡatapaccuppannesu kiccakaraṇīyesu appamādatā, ṇānavantatā, sadā upaṭṭhitassatītā, uppannesu kiccakaraṇīyesu ṭhānuppattikapaṭibhānavantatā, analasatā, aḡaḡatā, anumattatā, acchambhitā, asārambhītā, anissukītā, amaccharītā, saccavādītā, apisuṇaapharusaasamphappalāpavādītā, kataññūtā, katavedītā, cāḡavantatā, sīlavantatā, ujukatā, akkodhanātā, hirottappasampannatā, ujudīṭṭhitā, mahantatā, paṇḡitātā, atthānatthakusalatāti evamādīni phalāni. Evamettha paṇātipātāveramaṇiādīnampi sabhāvādito vinicchayo veditabbo.

Sīlavāti yathāvuttapaṇcasīlavasena sīlavā. **Kalyāṇadhammoti** sundaradhammo, saraṇagamanaparīḡipitāya dīṭṭhisampattiyā sampannaḡaṇṇoti attho. Yo pana putto mātāpitūsu assaddhesu dussīlesu ca sayampi tādiso, sopi avajātoyevāti veditabbo. Assaddhiyādayo hi idha avajātabhāvassa lakkhaṇaṃ vuttā, te ca tasmīḡ saḡvijjanti. Mātāpitāro pana upādāya puttassa atijātādibhāvo vuccatīti.

Yo hoti kulagandhanoti kulacchedako kulavināsako. Chedanattho hi idha gandhasaddo, “uppalaḡandhapaccatthikā”tiādīsu (pārā. 65) viya. Keci pana “kuladhaḡsano”ti paṭhanti, so evattho.

Ete kho puttā lokasminti ete atijātādayo tayo puttā eva imasmīḡ sattaloke puttā nāma, na ito vinimuttā atthi. Imesu pana **ye bhavanti upāsakā** ye saraṇagamanasampattiyā upāsakā bhavanti kammassakatāñāḡena kammassa kovīdā, te ca paṇḡitā paññavanto, paṇcasīladasasīlena **sampannā** paripuṇṇā. Yācakānaḡ vacanaḡ jānanti, tesam mukhākāradassaneneva adhippāyapūraṇatoti **vadaññū**, tesam vā “dehī”ti vacanaḡ sutvā “ime pubbe dānaḡ adatvā evambhūtā, mayā pana evaḡ na bhavitabba”nti tesam pariccāgena tadatthaḡ jānantīti vadaññū, paṇḡitānaḡ vā kammassakatādidīpakam vacanaḡ jānantīti vadaññū. “Padaññū”ti ca paṭhanti, padāniyā pariccāḡasīlāti attho. Tato eva vigatamaccheramalattā **vītamaccharā**. **Abbhaghaṇāti** abbhasaṅkhātā ghanā, ghanameḡhapaṭalā vā **mutto candoviya**, upāsakādīparisāsu khattiyādīparisāsu ca virocāre virocanti, sobhantīti attho.

Paṇcasamuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Avuṭṭhikasuttavaṇṇanā

75. Chaṭṭhe **avuṭṭhikasamoti** avuṭṭhikameḡhasamo. Ekacco hi meḡho satapaṭalasaḡapaṭalo hutvā uṭṭahitvā thananto ḡajjanto vijjotanto ekaḡ udakabindumpi apātetvā vigacchati, tathūpamo ekacco puggaloti dassento āha “avuṭṭhikasamo”ti. **Padesavassīti** ekadesavassimeḡhasamo. Padesavassī viyāti hi padesavassī. Ekacco ekasmīḡyeva ṭhāne ṭhitesu manussesu yathā ekacce tementi, ekacce na tementi, evaḡ mandam vassati, tathūpamam ekaccam puggalam dasseti “padesavassī”ti. **Sabbatthābhivassīti** sabbasmīḡ pathavīpabbatasamuddādiḡe ḡatīppadesa abhivassimeḡhasamo. Ekacco hi sakalacakkavāḡaḡabbham pattharītvā sabbatthakameva abhivassati, tam cātuddīpikamahāmeḡham ekaccassa puggalassa upamam katvā vuttam “sabbatthābhivassī”ti.

Sabbesānanti sabbesaṃ, ayameva vā pāṭho. **Na dātā hotīti** adānasīlo hoti, thaddhamaccharitāya na kassaci kiñci detīti attho. Idāni dānassa khettaṃ deyyadhammañca vibhāgena dassetaṃ “**samaṇabrāhmaṇā**”tiādīmāha. Tattha samitapāpasamaṇā ceva pabbajjamattasamaṇā ca bāhitapāpabrāhmaṇā ceva jātimattabrāhmaṇā ca idha “samaṇabrāhmaṇā”ti adhippetā. **Kapaṇā** nāma duggatā daliddamanussā. **Addhikā** nāma pathāvino paribbayavihīnā. **Vanibbakā** nāma ye “iṭṭhaṃ detha kantaṃ manāpaṃ kālena anavajjaṃ udaggacittā pasannacittā, evaṃ dentā gacchatha sugatiṃ, gacchatha brahmaloka”ntiādinā nayena dāne niyojentā dānassa vaṇṇaṃ thomentā vicaranti. **Yācakā** nāma ye kevalaṃ “muṭṭhimattaṃ detha, pasatamattaṃ detha, sarāvamattaṃ dethā”ti appakampi yācamānā vicaranti. Tattha samaṇabrāhmaṇaggahaṇena guṇakhettaṃ upakārikhettañca dasseti, kapaṇādiggahaṇena karuṇākhettaṃ. **Annanti** yaṃkiñci khādanīyaṃ bhojanīyaṃ. **Pānanti** ambapānādipānakaṃ. **Vatthanti** nivāsanapārūpanādiacchādanāṃ. **Yānanti** rathavayhādi antamaso upāhanaṃ upādāya gamanasādhanāṃ. **Mālāti** ganthitāganthitabhedāṃ sabbāṃ pupphaṃ. **Gandhanti** yaṃkiñci gandhajātaṃ pisitaṃ apisitaṃ gandhūpakaraṇaṃ. **Vilepananti** chavirāgakaṇaṃ. **Seyyāti** mañcapīṭhādi ceva pāvāraḷakavādi ca sayitabbavatthu. Seyyaggahaṇena cettha āsanampi gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Āvasathanti** vātātapādiaparissayavinodanaṃ patissayaṃ. **Padīpeyyanti** dīpakapallikādīpadīpūpakaraṇaṃ.

Evaṃ kho, bhikkhveti vijjamānēpi deyyadhamme paṭiggāhakānaṃ evaṃ dātābavatthūṃ sabbena sabbāṃ adento puggalo avassikameghasadiṣo hoti. Idaṃ vuttaṃ hoti – bhikkhave, yathā so megho satapaṭālasahassapaṭālo hutvā uṭṭhahitvā na kiñci vassi vigacchati, evameva yo uḷāraṃ vipulañca bhogaṃ saṃharitvā gehaṃ āvasanto kassaci kaṭacchumattaṃ bhikkhaṃ vā uḷunkamattaṃ yāguṃ vā adatvā vigacchati, vivaso maccuvasaṃ gacchati, so avuṭṭhikasamo nāma hotīti. Iminā nayena sesesupi nigamaṇaṃ veditabbaṃ. Imesu ca tīsu puggalesu paṭhamo ekaṃseneva garahitabbo, dutiyo pasamsanīyo, tatiyo, pasamsanīyataro. Paṭhamo vā ekanteneva sabbanihīno, dutiyo majjhimo, tatiyo uttamoti veditabbo.

Gāthāsu **samaṇeti** upayogavasena bahuvacanaṃ tathā sesesupi. **Laddhānāti** labhitvā, samaṇe dakkhiṇeyye pavāretvā puṭṭho na saṃvibhajati. **Annaṃ pānañca bhojananti** annaṃ vā pānaṃ vā aññaṃ vā bhujjītabbayuttakaṃ bhojanaṃ, taṃ na saṃvibhajati. Ayañhettha saṅkhepattho – yo atthikabhāvena upagate sampatiṅgāhake labhitvā annādinā saṃvibhāgamattampi na karoti, kiṃ so aññaṃ dānaṃ dassati, **taṃ** evarūpaṃ thaddhamacchariyaṃ **purisādhammaṃ** nihīnapuggalaṃ paṇḍitā **avuṭṭhikasamoti āhu** kathayantīti.

Ekaccānaṃ na dadātīti vijjamānēpi mahati dātābaddhamme ekesaṃ sattānaṃ tesu kodhavasena vā, deyyadhamme lobhavasena vā na dadāti. **Ekaccānaṃ pavecchatīti** ekesaṃyeva pana dadāti. **Medhāvinoti** paññavanto paṇḍitā janā.

Subhikkhavācoti yo upagātānaṃ yācakānaṃ “annaṃ detha, pānaṃ dethā”tiādinā taṃ taṃ dāpeti, so sulabhabhikkhatāya subhikkhā vācā etassāti subhikkhavāco. “Subhikkhavassī”tipi paṭhanti. Yathā loko subhikkho hoti, evaṃ sabbatthābhivassitamahāmegho subhikkhavassī nāma hoti. Evamayampi mahādānehi sabbatthābhivassī subhikkhavassīti. **Āmodamāno pakiretīti** tuṭṭhahaṭṭhamānaso sahatthena dānaṃ dento paṭiggāhakakhetto deyyadhammaṃ pakirento viya hoti, vācāyapi “**detha dethā**”ti **bhāsati**.

Idāni naṃ subhikkhavassitabhāvaṃ dassetaṃ “**yathāpi megho**”tiādi vuttaṃ. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – yathā mahāmegho paṭhamāṃ mandaniggahosena thanayitvā puna sakalanadīkandarāni ekaninnādaṃ karonto gajjayitvā pavassati, sabbatthakameva vārinā udakena thalaṃ ninnañca abhisandanto pūreti ekoghaṃ karoti, **evameva** idha imasmiṃ sattaḷoke ekacco uḷārapuggalo sabbasamatāya so mahāmegho viya vassitabbattā **tādiso** yathā dhanāṃ **uṭṭhānādhiḡataṃ** attano uṭṭhānavīriyābhiniḡbattaṃ hoti, evaṃ analaso hutvā tañca **dhammena** ñāyena **saṃharitvā** tannibbattena annena pānena aññena ca deyyadhammena **patte** sampatte **vanibbake sammā** sammadeva

desakālānurūpañceva icchānurūpañca **tappeti** sampavāretīti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sukhapatthanāsuttavaṇṇanā

76. Sattame **sukhānī**ti sukhanimittāni. **Patthayamānoti** icchamāno ākaṅkhamāno. **Sīlanti** gahaṭṭhasīlaṃ pabbajitasīlañca. Gahaṭṭho ce gahaṭṭhasīlaṃ, pabbajito ce catupārisuddhisīlanti adhippāyo. **Rakkheyyāti** samādiyitvā avītikkamanto sammadeva gopeyya. **Pasamsā me āgacchatūti** “mama kalyāṇo kittisaddo āgacchatū”ti icchanto paṇḍito sappañño sīlaṃ rakkheyya. Sīlavato hi gahaṭṭhassa tāva “asuko asukakulassa putto sīlavā kalyāṇadhammo saddho pasanno dāyako kārako”tiādinā parisamajjhe kalyāṇo kittisaddo abhuggacchati, pabbajitassa “asuko nāma bhikkhu sīlavā vattasampanno sorato sukhasamvāso sagāravo sappatisso”tiādinā...pe... abhuggacchatīti. Vuttañhetam

“Puna caparaṃ, gahapatayo, sīlavato sīlasampannassa kalyāṇo kittisaddo abhuggacchatī”ti (a. ni. 5.213; udā. 76; mahāva. 285).

Tathā –

“Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘sābrahmacārīnaṃ piyo cassaṃ manāpo, garu ca bhāvanīyo ca’ti, sīlesvevassa paripūrakārī”tiādi (ma. ni. 1.65).

Bhogā me uppajjantūti ettha gahaṭṭhassa tāva sīlavato kalyāṇadhammassa yena yena sippaṭṭhānena jīvikam kappeti – yadi kasiyā, yadi vaṇijjāya, yadi rājaporisena, taṃ taṃ yathākālaṃ yathāvidhiñca ativiya appamattabhāvato athassa anuppannā ceva bhogā uppajjanti, uppannā ca bhogā phātiṃ gamissantī. Pabbajitassa pana sīlācārasampannassa appamādavihārissa sato sīlasampannassa sīlasampadāya appicchatādiguṇesu ca pasannā manussā uḷāruḷāre paccaye abhiharanti, evamassa anuppannā ceva bhogā uppajjanti, uppannā ca thirā honti. Tathā hi vuttaṃ –

“Puna caparaṃ, gahapatayo, sīlavā sīlasampanno appamādādhikaraṇaṃ mahantaṃ bhogakkhandhaṃ adhigacchatī”ti (a. ni. 5.213; udā. 76; mahāva. 285).

Tathā –

“Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘lābhī assa cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārāna’nti, sīlesvevassa paripūrakārī”ti (ma. ni. 1.65) ca –

Sesaṃ vuttanayameva.

Gāthāsu **patthayānoti** patthayanto. **Tayo sukheti** tīṇi sukhāni. **Vittalābhanti** dhanalābhaṃ, bhoguppattinti attho. Visesto cettha pasamsāya cetasikasukhaṃ, bhogehi kāyikasukhaṃ, itarena upapattisukhaṃ; tathā paṭhamena diṭṭhadhammasukhaṃ, tatiyena samparāyasukhaṃ, dutiyena ubhayasukhaṃ gahitanti veditabbaṃ.

Idāni pasamsādikāraṇassa sīlassa viya pasamsādīnampi visesakāraṇaṃ pāpamittaparivajjanaṃ kalyāṇamittasevanañca ādīnavānisaṃsehi saddhiṃ dassento “**akaronto**”tiādimāha. Tattha **saṅkiyoti** pāpasmimṃ parisāṅkitabbo “addhā iminā pāpaṃ kataṃ vā karissati vā, tathā hesa pāpapurisehi saddhiṃ sañcaratī”ti. **Assāti** imassa pāpajanasevino puggalassa upari, assa vā puggalassa **avaṇṇo** abhūtopi

pāpajanasevitāya **ruhati** virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjati pattharati. **Assāti** vā bhummatthe sāmivacanāṃ, tasmīṃ puggaleti attho. **Sa ve tādīsako hotīti** yo yādisaṃ pāpamittaṃ vā kalyāṇamittaṃ vā bhajati upasevati ca, so puggalo bhūmibhāgavasena udakaṃ viya tādīsova hoti, pāpadhammo kalyāṇadhammo vā hoti. Kasmā? **Sahavāso hi tādīso**; yasmā sahavāso saṃsaggo uparāgo viya phalikamaṇīsu purisaupanissayabhūtaṃ puggalākāraṃ gāhāpeti, tasmā pāpapuggalena saha vāso na kātabboti adhippāyo.

Sevamāno sevamānanti paraṃ pakatisuddhaṃ puggalaṃ kālena kālaṃ attānaṃ sevamānaṃ sevamāno bhajamāno pāpapuggalo, tena vā seviyamāno. **Samphuṭṭho samphusanti** tena pakatisuddhena puggalena sahavāseṇa saṃsaggena samphuṭṭho pāpapuggalo sayampi, tathā taṃ phusanto. **Saro diddho kalāpaṃ vāti** yathā nāma saro visena diddho litto sarakalāpagato sarasamūhasaṅkhātaṃ sarakalāpaṃ attanā phuṭṭhaṃ alittampi upalimpati, evaṃ pāpena **upalepabhayā dhīroti** dhitisampannatā dhīro paṇḍitapuriso pāpasahāyo na bhaveyya.

Pūtimacchaṃ kusaggenāti yathā kucchitabhāvena pūtibhūtaṃ macchaṃ kusatiṇaggena yo puriso **upanayhati** puṭabandhavasena bandhati, tassa te kusā apūtikāpi pūtimacchasambandhena pūti duggandhameva vāyanti. **Evaṃ bālūpasevanāti** evaṃsampaḍā bālajanūpasevanā daṭṭhabbā. **Evaṃ dhīrūpasevanāti** yathā asurabhinopi pattā tagarasambandhena surabhiṃ vāyanti, evaṃ paṇḍitūpasevanā pakatiyā asīlavato sīlasamādānādivasena sīlagandhavāyanassa kāraṇaṃ hoti.

Tasmāti yasmā akalyāṇamittasevanāya kalyāṇamittasevanāya ca ayaṃ ediso ādīnavo ānisaṃso ca, tasmā **pattapuṭasseva** palāsapuṭassa viya duggandhasugandhavatthusamṃsaggena asādhūsādhujanassannissayena ca. **Ātvā sampākamattanoti** attano dukkhudrayaṃ sukhudrayaṇca phalanipphattiṃ ñatvā jānitvā **asante** pāpamitte na upaseveyya, **sante** upasante vantadose pasatthe vā paṇḍite seveyya. Tathā hi **asanto nirayaṃ nenti, santo pāpenti suggatinti**. Iti bhagavā paṭhamagāthāya yathāvuttāni tīṇi sukhanimittāni dassetvā tato parāhi pañcahi gāthāhi paṭipakkhaparivajjanena saddhiṃ pasamāsukhassa āgamaṇaṃ dassetvā osānagāthāya tiṇṇampi sukhānaṃ āgamanakāraṇena saddhiṃ osānasukhaṃ dasseti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Bhidurasuttavaṇṇanā

77. Aṭṭhame **bhidurāyanti** bhiduro ayaṃ. **Kāyoti rūpakāyo**. So hi aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnaṇca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ jegucchānaṃ āyo uppattidesotipi kāyo. Tatrāyaṃ vacanattho – āyanti etthāti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṃ āyotipi kāyo. Atthato pana catusantativasena pavattamānānaṃ bhūtupādāyadhammānaṃ puñjo. Idaṃ vuttaṃ hoti – bhikkhave, ayaṃ catumahābhūtamayo rūpakāyo bhiduro bhedanasīlo bhedanasabhāvo khaṇe khaṇe viddhaṃsanasabhāvoti. “Bhindarāya”ntipi pāṭho, so evattho. **Viññānanti** tebhūmakāṃ kusalādicittaṃ. Vacanattho pana – taṃ taṃ ārammaṇaṃ vijānātīti viññānaṃ. Yañhi sañjānanapajānanavidhuraṃ ārammaṇavijānanāṃ upaladdhi, taṃ viññānaṃ. **Virāgadhammanti** virajjanadhammaṃ, palujjanasabhāvanti attho. **Sabbe upadhīti** khandhūpadhi, kilesūpadhi, abhisāṅkhārūpadhi, pañcakāmaguṇūpadhīti ete “upadhīyati ettha dukkha”nti upadhisaññitā sabbepi upādānakkhandhakilesābhisaṅkhārapañcakāmaguṇadhammā hutvā abhāvaṭṭhena **aniccā**, udayabbayappaṭipīḷanaṭṭhena **dukkhā**, jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbasabhāvatāya pakativijhanaṭṭhena **vipariṇāmadhammā**. Evamettha aniccadassanasukhatāya rūpadhamme viññānaṇca visuṃ gahetvā puna upadhivibhāgena sabbepi tebhūmakadhamme ekajjhaṃ gahetvā aniccadukkhānupassanāmukhena tathābujjhanakānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayena sammasanacāro.kathito. Kāmañcettha lakkhaṇadvayameva pāliyaṃ āgataṃ, “yaṃ dukkhaṃ, tadanattā”ti (saṃ. ni. 3.15) pana vacanato dukkhalakkhaṇeneva anattalakkhaṇampi dassitamevāti veditabbaṃ.

Gāthāyaṃ **upadhīsu bhayaṃ disvā**ti upadhīsu bhayatupaṭṭhānaññāvasena bhayaṃ disvā, tesam bhāyitabbataṃ passitvā. Iminā balavavipassanaṃ dasseti. Bhayatupaṭṭhānaññānameva hi vibhajitvā visesavasena ādīnavānupassanā nibbidānupassanāti ca vuccati. **Jātimaraṇamaccagā**ti evaṃ sammasanto vipassanāññānaṃ maggena ghaṭetvā maggaparamparāya arahattaṃ patto jātimaraṇaṃ atīto nāma hoti. Kathaṃ? **Sampatvā paramaṃ santinti** paramaṃ uttamaṃ anuttamaṃ santim sabbasaṅkhārūpasamaṃ nibbānaṃ adhigantvā. Evaṃbhūto ca **kālaṃ kaṅkhati bhāvitattoti** catunnaṃ ariyamaggānaṃ vasena bhāvanābhisamayanipphattiyā bhāvitakāyasīlacittapaññattā bhāvitatto maraṇaṃ jīvitañca anabhinandanto kevalaṃ attano khandhaparinibbānakālaṃ kaṅkhati udikkhati, na tassa katthaci patthanā hotīti. Tenāha –

“Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhinandāmi jīvitam;
Kālañca paṭīkaṅkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathā”ti. (theragā. 606);
Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhātusosaṃsandanasuttavaṇṇanā

78. Navame **dhātusoti** dhātuto. Dhātūti ca ajjhāsayaadhātu ajjhāsayasabhāvo adhippeto, yo adhimuttītipi vuccati. **Saṃsandantī**ti tāya dhātusabhāgatāya yathādhātu yathāajjhāsayaṃ allīyanti ekato honti. **Samentī**ti tāya eva samānajjhāsayaṭṭāya ekacittā hutvā samāgacchanti aññamaññaṃ bhajanti upasaṅkamanti, attano rucibhāvakhantidīṭṭhiyo vā tattha tattha same karontā pavattanti. **Hīnādhimuttikā**ti hīne kāmagaṇādike adhimutti etesanti hīnādhimuttikā, hīnajjhāsayaṃ. **Kalyāṇādhimuttikā**ti kalyāṇe nekkhammādike adhimutti etesanti kalyāṇādhimuttikā, pañītajjhāsayaṃ. Sace hi ācariyupajjhāyā na sīlavanto, antevāsikasaddhivihārikā ca sīlavanto, te ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attano sadise sārūppabhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sace pana ācariyupajjhāyā sīlavanto, itare na sīlavanto, tepi na ācariyupajjhāye upasaṅkamanti, attano sadise hīnādhimuttikeyeva upasaṅkamanti. Evaṃ upasaṅkamaṇaṃ pana na kevalaṃ etarahi eva, atha kho atītānāgatepīti dassento “**atītampi, bhikkhave**”tiādīmāha. Saṅkhepato saṅkilesadhammesu abhiniviṭṭhā hīnādhimuttikā, vodānadhammesu abhiniviṭṭhā kalyāṇādhimuttikā.

Idaṃ pana dussīlānaṃ dussīlasevanameva, sīlavantānaṃ sīlavantasevanameva, duppaññānaṃ duppaññasevanameva, paññavāntānaṃ paññavantasevanameva ko niyāmetīti? Ajjhāsayaadhātu niyāmeti. Sambahulā kira bhikkhū ekasmiṃ gāme bhikkhācāraṃ caranti. Te manussā bahuṃ bhattaṃ āharitvā pattāni pūretvā “yathāsabhāgaṃ paribhuñjathā”ti vatvā uyyojesuṃ. Bhikkhū āhaṃsu “āvuso, manussā dhātusamūttakamme payojenti”ti. Evaṃ ajjhāsayaadhātu niyāmetīti. Dhātusamūttena ayamatto dīpetabbo – gijjhakūṭapabbatasmiñhi gilānaseyyāya nipanno bhagavā ārakkhatthāya parivāretvā vasantesu sārīputtamoggallānādīsu ekamekaṃ attano parisāya saddhiṃ caṅkamantaṃ oloketvā bhikkhū āmantesi “passatha no tumhe, bhikkhave, sārīputtaṃ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ caṅkamantanti. Evaṃ, bhante. Sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū mahāpañña”ti (saṃ. ni. 2.99) sabbam vitthāretabbaṃ.

Gāthāsu **saṃsaggā**ti saṅkilesato saḥavāsādivasena samāyogato, atha vā dassanasamāgga, savanasamāgga, samullāpasamāgga, sambhogasamāgga, kāyasamāggoti evaṃ pañcavidhe saṃsagge yato kutoci saṃsaggato. **Vanatho jātoti** kilesa uppanno maggena asamūhato. **Asamāggena chijjati**ti saṃsaggapaṭikkhepena kāyavivekādinā pubbhāge chijjitvā puna accantāsamāggena samucchadavivekena chijjati pahīyati. Ettāvataṃ saṅkhepato hīnādhimuttīyā samudayo atthaṅgamo ca dassito hoti.

Yasmā pana te saṃsaggā te ca kilesā kosajjavasena uppajjanti ceva vaḍḍhanti ca, na vīriyārambhavasena, tasmā hīnādhimuttike kusītapuggale vajjetvā kalyāṇādhimuttike āradhaviṛiye sevantena asaṃsaggena saṃsaggajo vanatho chinditabboti yathāvuttamatthaṃ vitthārato dassento kusītasevanāya tāva ādīnavaṃ pakāsetuṃ “**parittaṃ dāru**”ntiādīmāha.

Tattha **parittaṃ dārunti** khuddakaṃ kaṭṭhamayaṃ kullaṃ. **Yathā sīde mahañṇaveti** yathā khuddakaṃ kullaṃ āruhitvā mahāsamuddaṃ taritukāmo tīraṃ appatvā samuddamaññheya sīdeyya, patitvā macchakacchapabhakkho bhaveyya. **Evaṃ kusītaṃ āgamma, sādhujīvipi sīdatīti** evameva kusītaṃ vīriyārambharahitaṃ kilesavasikaṃ puggalaṃ nissāya tena katasamsaggo sādhujīvipi parisuddhājīvo parisuddhasīlopi samāno hīnasamsaggato uppannehi kāmavitakkādīhi khajjamāno pāraṃ gantūṃ asamatto saṃsāraṇṇaveyyeva sīdati. **Tasmāti yasmā evaṃ anathāvaho kusītasamsaggo, tasmā taṃ āgamma ālasiyānuyogena kucchitaṃ sīdatīti kusītaṃ.** Tato eva **hīnavīriyaṃ** nibbīriyaṃ akalyānamittaṃ **parivajjeyya.** Ekanteneva pana kāyavivekādināñceva tadanāvivekādināñca vasena **pavivittehi,** tato eva kilesehi ārakattā **ariyehi** parisuddhehi nibbānaṃ paṭipesitattabhāvato **pahitattehi** ārammaṇalakkhaṇūpanijjhānānaṃ vasena jhāyanato **jhāyīhi** sabbakālaṃ paggaḥitavīriyatāya **āraddhavīriyehi paṇḍitehi** sappaññehiyeva saha āvaseyya saṃvaseyyāti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Parihānasuttavaṇṇanā

79. Dasame **parihānāya saṃvattantīti** avuddhiyā bhavanti, maggādhigamassa paripanthāya honti. Adhigatassa pana maggassa parihāni nāma natthi. “Tayo dhammā”ti dhammādhiṭṭhānavasena uddiṭṭhadhamme puggalādhiṭṭhānāya desanāya vibhajanto **“idha, bhikkhave, sekho bhikkhū”**tiādīmāha.

Tattha kammaṃ āramitabbato ārāmo etassāti **kammārāmo.** Kamme ratoti **kammarato.** Kammārāmataṃ kammābhiratiṃ anuyutto payuttoti **kammārāmatamanuyutto.** Tattha kammaṃ nāma itikattabbaṃ kammaṃ, seyyathidaṃ – cīvaravicāraṇaṃ, cīvarakaraṇaṃ, upatthambhanaṃ, pattatthavikaṃ, aṃsabandhanaṃ, kāyabandhanaṃ, dhamakaraṇaṃ, ādhāraṃ, pādakathalikaṃ, sammajjanīti evamādīnaṃ upakaraṇānaṃ karaṇaṃ, yañca vihāre khaṇḍaphullādīpaṭisaṅkharānaṃ. Ekacco hi etāni karonto sakaladivasam etāneva karoti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yo pana etesaṃ karaṇavelāyameva etāni karoti, uddesavelāyaṃ uddesaṃ gaṇhāti, sajjhāyavelāyaṃ sajjhāyati, cetiyaṅgaṇavattādīkaraṇavelāyaṃ cetiyaṅgaṇavattādīni karoti, manasikāraṇavelāyaṃ manasikāraṇaṃ karoti sabbatthakammaṭṭhāne vā pārihāriyakammaṭṭhāne vā, na so kammārāmo nāma. Tassa taṃ –

“Yāni kho pana tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacāni kiṃkaraṇīyāni, tattha dakkho hoti analaso, tatrupāyāya vīmaṃsāya samannāgato, alaṃ kātuṃ alaṃ saṃvidhātu”nti (dī. ni. 3.345; a. ni. 10.18) –

Ādinā satthārā anuññātakaraṇameva hoti.

Bhassārāmoti yo bhagavatā paṭikkhitarājakathādivasena rattindivaṃ vītināmeti, ayaṃ bhasse pariyantakārī na hotīti bhassārāmo nāma. Yo pana rattimpi divāpi dhammaṃ katheti, pañhaṃ vissajjeti, ayaṃ appabhasso bhasse pariyantakārīyeva. Kasmā? “Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇīyaṃ – dhammī vā kathā, ariyo vā tuṅhībhāvo”ti (ma. ni. 1.273) vuttavidhiṃyeva paṭipannoti.

Niddārāmoti yo yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ, passasukhaṃ, middhasukhaṃ anuyuñjati, yo ca gacchantopi nisinnopi ṭhitopi thinamiddhābhībhūto niddāyati, ayaṃ niddārāmo nāma. Yassa pana karajakāyagelaññena cittaṃ bhavaṅgaṃ otarati, nāyaṃ niddārāmo, tenevāha –

“Abhijānāmi kho panāhaṃ, aggivessana, gimhānaṃ pacchime māse pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññāpetvā dakkhiṇena passena sato sampajāno niddaṃ okkamitā”ti (ma. ni. 1.387).

Ettha ca puthujjanakalyāṇakopi sekhotveva veditabbo. Tasmā tassa sabbassapi visesādhigamassa itaresaṃ upari visesādhigamassa ca parihānāya vattantīti veditabbaṃ. Sukkapakkhassa vuttavipariyāyena atthavibhāvanā veditabbā.

Gāthāsu **uddhatoti** cittavikkhepakarena uddhaccena uddhato avūpasanto. **Appakiccassāti** anuññātassapi vuttappakārassa kiccassa yuttappayuttakāleyeva karaṇato appakicco assa bhaveyya. **Appamiddhoti** “divasaṃ caṅkamena nisajjāyā”tiadinā vuttajāgariyānuyogena niddārahito assa. **Anuddhatoti** bhassārāmatāya uppajjanakacittavikkhepassa abhassārāmo hutvā parivajjanena na uddhato vūpasantacitto, samāhitoti attho. Sesam pubbe vuttanayattā suviññeyyameva. Iti imasmim vagge paṭhamadutiya pañcamachātṭhasattamaaṭṭhamanavamesu suttesu vaṭṭaṃ kathitaṃ, itaresu vaṭṭavivaṭṭaṃ.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavaggo

1. Vitakkasuttavaṇṇanā

80. Catutthavaggassa paṭhame **akusalavitakkāti** akosallasambhūtā vitakkā, micchāvitakkāti attho. **Anavaññattipaṭisaṃyuttoti** ettha **anavaññattīti** anavaññā parehi attano ahīḷitā aparibhūtā, “aho vata maṃ pare na avajāneyyu”nti evaṃ pavatto icchācāro, tāya anavaññattiyā paṭisaṃyutto saṃsaṭṭho, taṃ vā ārabha pavatto anavaññattipaṭisaṃyutto vitakko. Tasmā “kathaṃ nu kho maṃ pare gahaṭṭhā ceva pabbajitā ca na orakato daheyyu”nti sambhāvanakamyatāya icchācāre, ṭhatvā pavattitavitakkassetam adhivacanaṃ. **Lābhasakkārasilokapaṭisaṃyuttoti** cīvarādilābhena ceva sakkārena ca kittisaddena ca ārammaṇakaraṇavasena paṭisaṃyutto. **Parānuddayatāpaṭisaṃyuttoti** paresu anuddayatāpatirūpakena gehasitapemena paṭisaṃyutto. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

“Saṃsaṭṭho viharati rājūhi rājamahāmattehi brāhmaṇehi gahapatikehi titthiyehi
titthiyasāvakehi sahanandī sahasokī, sukhitesu sukhito, dukkhitesu dukkhito, uppannesu
kiccakaraṇīyesu attanāva yogaṃ āpajjati”ti (saṃ. ni. 3.3; 4.241; vibha. 888).

Gāthāsu anavaññattiyā paṭisaṃyutto puggalo **anavaññattisaṃyutto**. Lābhasakkāre gāraṇo etassa, na dhammeti **lābhasakkāragāraṇo**. Sukhadukkhesu amā saha bhavāti amaccā, sahāyasadisā upaṭṭhākā. Tehi gehasitapemavasena saha nandanasīlo **sahanandī amaccehi**, iminā parānuddayatāpaṭisaṃyuttaṃ vitakkaṃ dasseti. **Ārā saṃyojanakkhayāti** imehi tīhi vitakkehi abhibhūto puggalo saṃyojanakkhayato arahattato dūre, tassa taṃ dullabhanti attho.

Puttapasunti putte ca pasavo ca. Puttasaddena cettha dārādayo; pasusaddena assamahimsakhattavathādayo ca saṅgahitā. **Vivāheti** vivāhakārāpane. Iminā āvāhopi saṅgahito. **Samharānīti** pariggahāni, parikkhārasaṅgahānīti attho. “Santhavānī”ti ca paṭhanti, mittasanthavānīti attho. Sabbattha hitvāti sambandho. **Bhabbo so tādiso bhikkhūti** so yathāvuttaṃ sabbaṃ papañcaṃ pariccajivā yathā sathārā vuttāya sammāpaṭipattiyā, tathā passitabbato tādiso saṃsāre bhayaṃ ikkhatīti **bhikkhu uttamaṃ sambodhim** arahattaṃ pattuṃ arahati.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sakkārasuttavaṇṇanā

81. Dutiye **sakkārenāti** sakkārena hetubhūtena, atha vā **sakkārenāti** sakkārahetunā,

sakkārahetukena vā. Sakkārañhi nissāya idhekacce puggalā pāpicchā icchāpakatā icchācāre tathā vā “sakkāraṃ nibbattessāmā”ti anekavihitam anesanaṃ appatirūpaṃ āpajjitvā ito cutā apāyesu nibbattanti, apare yathāsakkāraṃ labhitvā tannimittam mānamadamacchariyādivasena pamādam āpajjitvā ito cutā apāyesu nibbattanti. Yaṃ sandhāya vuttam – “sakkārena abhibhūtā pariyādinnaṃ”ti. Tattha **abhibhūtā**ti ajjhotthaṭṭā. **Pariyādinnaṃ**ti khepitaṃ, icchācārena mānamadādinā ca khayam pāpitakusalacittā. Atha vā **pariyādinnaṃ**ti parito ādinnaṃ, vuttapakārena akusalakoṭṭhāsena yathā kusalacittassa uppattivāro na hoti, evaṃ samantato gahitacittasantānāti attho. **Asakkārenāti** hīletvā paribhavitvā parehi attani pavattitena asakkārena hetunā, asakkārahetukena vā mānādinā. **Sakkārena ca asakkārena cāti** kehici pavattitena sakkārena kehici pavattitena asakkārena ca. Ye hi kehici paṭhamam sakkatā hutvā tehiyeva asārabhāvam nītvā pacchā asakkatā honti, tādise sandhāya vuttam “sakkārena ca asakkārena cā”ti.

Ettha sakkārena abhibhūtā devadattādayo nidassetabbā. Vuttampi cetam –

“Phalam ve kadaliṃ hanti, phalam veḷum phalam naḷam;
Sakkāro kāpurisaṃ hanti, gabbho assatarim yathā”ti. (saṃ. ni. 1.183; a. ni. 4.68; cūlava. 335);

Sādhūnam upari katena asakkārena abhibhūtā daṇḍakīrājakālīngarājamajjharājādayo nidassetabbā. Vuttampi cetam –

“Kisañhi vacchaṃ avakiriya daṇḍakī,
Ucchinnaṃ sajanā saratṭho;
Kukkuḷanāme nirayamhi paccati,
Tassa phuliṅgāni patanti kāye.

“Yo saññate pabbajite avañcayī,
Dhammaṃ bhaṇante samaṇe adūsake;
Taṃ nāḷikeram sunakhā parattha,
Saṅgama khādanti viphandamaṇam”. (jā. 2.17.70-71);

“Upahacca manam majjho, mātaṅgasmim yasassine;
Sapārisajjo ucchinno, majjhārañnam tadā ahū”ti. (jā. 2.19.96);

Sakkārena ca asakkārena ca abhibhūtā aññatitthiyā nāṭaputtādayo nidassetabbā.

Gāthāsu **ubhayanti** ubhayena sakkārena ca asakkārena ca. **Samādhi na vikampatī**ti na calati, ekaggabhāvena tiṭṭhati. Kassa pana na calatīti āha “appamādvihāriṇo”ti. Yo pamādkaradhammaṇam rāgādīnam suṭṭhu pahīnattā appamādvihārī arahā, tassa. So hi lokadhammehi na vikampati. **Sukhumadiṭṭhivipassakanti** phalasaṃpattiattham sukhumāya diṭṭhiyā paññāya abhiṇham pavattavipassanattā sukhumadiṭṭhivipassakam. **Upādānakkhayārāmanti** catunnam upādānānam khayam pariyoṇabhūtam arahattaphalam āramitabbam etassāti upādānakkhayārāmaṃ. Sesam vuttanayameva.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Devasaddasuttavaṇṇanā

82. Tatiye **devesūti** tṭhapetvā arūpāvacaradeve ceva asaññadeve ca tadanñesu upapattidevesu. **Devasaddāti** devānam pītisamudāhārasaddā. **Niccharantīti** aññamaññam ālāpasallāpavasena pavattanti. **Samayā samayam upādāyāti** samayato samayam paṭicca. Idam vuttam hoti – yasmim kāle tṭhitā te devā tam kālam āgamma nam passissanti, tato tam samayam sampattam āgamma. “Samayam samayam

upādāyā”ti ca keci paṭhanti, tesam taṃ taṃ samayaṃ paṭiccāti attho. **Yasmiṃ samayeti** yadā “aṭṭhikankalūpamā kāmā”tiādīnā (ma. ni. 1.234; pāci. 417), “sambādho gharāvāso”tiādīnā (dī. ni. 1.191; saṃ. ni. 2.154) ca kāmesu gharāvāse ca ādīnavā, tappaṭipakkhato nekkhamme ānisaṃsā ca sudiṭṭhā honti, tasmīṃ samaye. Tadā hissa ekantena pabbajjāya cittaṃ namati. **Ariyasāvako**ti ariyassa buddhassa bhagavato sāvako, sāvakabhāvaṃ upagantukāmo, ariyasāvako vā avassaṃbhāvī. Antimabhavikaṃ sāvakabodhisattaṃ sandhāya ayamārambho. **Kesamassuṃ ohāretvā**ti kese ca massuṇca ohāretvā apanetvā. **Kāsāyāni vatthāni acchādetvā**ti kasāyena rattatāya kāsāyāni brahmacariyaṃ carantānaṃ anucchavikāni vatthāni nivāsetvā ceva pārupitvā ca. **Agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya cetetī**ti agārasmā gharā nikkhamitvā anagāriyaṃ pabbajjaṃ pabbajeyyanti pabbajjāya ceteti pakappeti, pabbajjati attho. Ettha ca yasmā agārasa hitaṃ kasivaṇijjādikkammaṃ agāriyanti vuccati, taṅca pabbajjāya natthi, tasmā pabbajjā anagāriyanti nītabbā.

Mārenāti kilesamārena. **Saṅgāmāya cetetī**ti yujjhanatthāya cittaṃ uppādeti, māraṃ abhivijetaṃ sannayhati. Yasmā pana evarūpassa paṭipajjanakapuggalassa devaputtamāropi antarāyāya upakkamati, tasmā tassāpi vasena mārenāti ettha devaputtamārenātipi attho veditabbo. Tassāpi ayaṃ icchāvighātaṃ karissatevāti. Yasmā pana pabbajjadivasato paṭṭhāya khuraggato vā paṭṭhāya sīlāni samādiyānto parisodhento samathavipassanāsu kammaṃ karonto yathārahaṃ tadaṅgappahānavikkhambhanappahānaṃ vasena kilesamāraṃ paripātetī nāma, na yujjhati nāma sampahārasa abhāvato, tasmā vuttaṃ “mārena saddhiṃ saṅgāmāya cetetī”ti.

Sattannanti koṭṭhāsato sattannaṃ, pabhedato pana te sattatiṃsa honti. Kathaṃ? Cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti. Evaṃ pabhedato sattatiṃsaviddhāpi satipaṭṭhānādikoṭṭhāsato satteva hontīti vuttaṃ “sattanna”nti. **Bodhipakkhiyānanti** bujjhanatthena bodhīti laddhanāmassa ariyapuggalassa maggañāṇasseva vā pakkhe bhavānaṃ bodhipakkhiyānaṃ, bodhikoṭṭhāsiyānanti attho. “Bodhipakkhikāna”ntipi pāṭho, bodhipakkhavantānaṃ, bodhipakkhe vā niyuttānanti attho. **Bhāvanānuyogamanuyutto**ti vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggabhāvanānuyogamanuyutto. Vipassanākkhaṇe hi satipaṭṭhānādayo pariyāyena bodhipakkhiyā nāma, maggakkhaṇeyeva pana te nippariyāyena bodhipakkhiyā nāma honti.

Āsavānaṃ khayāti kāmāsavādīnaṃ sabbesaṃ āsavānaṃ khayā. Āsavesu hi khīṇesu sabbe kilesā khīṇāyeva honti. Tena arahattamaggo vutto hoti. **Anāsavanti** āsavavirahitaṃ. **Cetovimuttiṃ paññāvimutti**nti ettha cetovacanena arahattaphalasaṃmādhī, paññāvacanena taṃsāmpayuttā ca paññā vuttā. Tattha saṃmādhī rāgato vimuttattā cetovimutti, paññā avijjāya vimuttattā paññāvimuttiṃti veditabbā. Vuttañhettaṃ bhagavatā –

“Yo hissa, bhikkhave, saṃmādhī, tadassa saṃmādhindriyaṃ. Yā hissa, bhikkhave, paññā, tadassa paññindriyaṃ. Iti kho, bhikkhave, rāgavirāgā cetovimutti, avijjāvirāgā paññāvimutti”ti (saṃ. ni. 5.516).

Apicettha samathaphalaṃ cetovimutti, vipassanāphalaṃ paññāvimuttiṃti veditabbā. **Diṭṭheva dhammeti** imasmiṃyeva attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvā**ti attanāyeva abhivisiṭṭhāya paññāya paccakkhaṃ katvā aparappaccayena nītvā. **Upasampajja viharatī**ti pāpuṇitvā sampādetvā viharati. **Tameva saṅgāmasāsaṃ abhivijjiya ajjhāvasatī**ti māraṃ abhivijjintvā vijitavijjayattā tena katasāṅgāmasāṅkhātassa ariyamaggassa sīsabhūtaṃ arahattaphalasaṃpattiissariyaṭṭhānaṃ, abhibhavanto āvasati, samāpajjati icceva attho. Ime ca devasaddā diṭṭhasaccesu devesu pavattanti, visesato suddhāvāsadevesūti veditabbā.

Gāthāsu **mahantanti** sīlādiguṇamahattena mahantaṃ. **Vitasāradanti** sārājjaṅkarānaṃ kilesānaṃ abhāvena vigatasārajjāṃ apagatamaṅkubhāvaṃ. **Purisājaññāti** assādiṣu assājānīyādayo viya purisesu jānīyabhūtā uttamapurisā. **Dujjayamajjhābhūti** pacurajanehi jetaṃ asakkuṇeyyaṃ kilesavāhinīṃ

abhibhavi ajjhotthari. “Ajjayī”tipi paṭhanti, ajjinti attho. **Jetvāna maccuno senaṃ, vimokkhena anāvaranti** lokattayābhibhāpanato diyaḍḍhasahassādivibhāgato ca vipulattā aññehi āvaritum paṭisedhetum asakkuṇeyyattā ca anāvaram, maccuno mārasa senaṃ vimokkhena ariyamaggena jetvā yo tvam dujjayaṃ ajayi, tassa namo, te purisājaññāti sambandho.

Itti vuttappakārena. **Hi**-iti nipātamattam. Etaṃ **pattamānasam** adhigatārahattam khīṇāsavaṃ **devatā namassantīti** vuttamevattham nigamanavasena dasseti. Atha vā **itīti** iminā kāraṇena. Kiṃ pana etaṃ kāraṇam? Namucisenāvijayena pattamānasattam. Iminā kāraṇena taṃ devatā namassantīti attho. Idāni taṃ kāraṇam phalato dassetum “**tañhi tassa na passanti, yena maccuvasam vaje**”ti vuttam. Tassattho – yasmā tassa purisājaññassa paṇidhāya gavesantāpi devā anumattampi taṃ kāraṇam na passanti, yena so maccuno maraṇassa vasam vaje upagaccheyya. Tasmā taṃ visuddhidevā namassantīti.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pañcapubbanimittasuttavaṇṇanā

83. Catutthe **yadāti** yasmiṃ kāle. **Devoti** upapattidevo. Tayo hi devā – sammutidevā, upapattidevā, visuddhidevāti. Tesu **sammutidevā** nāma rājāno khattiyā. **Upapattidevā** nāma cātumahārājikato paṭṭhāya taduparidevā. **Visuddhidevā** nāma khīṇāsavā. Idha pana kāmāvacaradevo adhippeto. Tena vuttam “devoti upapattidevo”ti. **Devakāyāti** devasamūhato, devaṭṭhānato vā, devalokatoti attho. Samūhanivāsavācako hi ayaṃ kāyasaddo. **Cavanadhammoti** maraṇadhammo, āyukkhayena vā puññakkhayena vā upaṭṭhitamarāṇoti attho.

Pañcassa pubbanimittāni pātubhavanti assa upaṭṭhitamarāṇassa devaputtassa pañca maraṇassa pubbanimittāni uppajjanti, pakāsāni vā honti. **Mālā milāyantīti** tena piḷandhitamālā majjhanhikasamayē ātape khittā viya milātā vihatasobhā honti.

Vatthāni kilissantīti saradasamayē vigatavalāhake ākāse abhussakkamānabālasūriyasadisappabhāni nānāviraḅgavaṇṇāni tena nivatthapārutavatthāni taṃ khaṇaṃyeva kaddame khipitvā madditāni viya vihatappabhāni malināni honti.

Kacchehi sedā muccantiti suparisuddhajātimaṇi viya susikkhitasippācariyaracitasuvaṇṇapaṭimā viya ca pubbe sedamalajallikārahitasarīrasa tasmiṃ khaṇe ubho hi kacchehi sedadhārā sandanti paggharanti. Na kevalaṅca kacchehiyeva, sakalasarīratopi panassa sedajalakaṇṇikā muccatiyeva, yena āmuttamuttājālagavacchito viya tassa kāyo hoti.

Kāye dubbhaṇṇiyaṃ okkamatiti pubbe paṭisandhito paṭṭhāya yathānubhāvaṃ ekayojanam dviyojanam yāva dvādasayojanamattampi padesaṃ ābhāya pharitvā vijjotamāno kāyo hoti khaṇḍiccapāliccādivirahito, na sītam na uṇham upaghātakam, devadhītā soḷasavassuddesikā viya hoti, devaputto vīsativassuddesiko viya, taṃ khaṇaṃyeva nippabhe nitteje kāye virūpabhāvo anupavisati saṅṭhāti.

Sake devo devāsane nābhiramatīti attano accharāgaṇehi saddhiṃ kīlanaparicaraṇakadibbāsane na ramati, na cittassādam labhati. Tassa kira manussagaṇānāya sattahi divasehi maraṇam bhavissatīti imāni pubbanimittāni pātubhavanti. So tesam uppattiyā “**evarūpāya nāma sampattiyā vinā bhavissāmī**”ti balavasokābhibhūto hoti. Tenassa kāye mahāpariḷāho uppajjati, tena sabbato gatthehi sedā muccanti. Cirataram kālam aparicitadukkho taṃ adhivāsetum asakkonto ekacco “**dayhāmi dayhāmi**”ti kandanto paridevanto katthaci assādam alabhanto vijappanto vilapanto tahiṃ tahiṃ āhiṇḍati. Ekacco satim upaṭṭhapetvā kāyavācāhi vikāram akarontopi piyavippayogadukkham asahanto vihaññamāno vicarati.

Imāni pana pubbanimittāni yathā loke mahāpuññānam rājarājamahāmattādīnaṃyeva

ukkāpātabhūmicālacandaggāhādīni nimittāni paññāyanti, na sabbesaṃ; evameva mahesakkhadevānaṃyeva paññāyati. Uppannāni ca tāni “imāni maraṇassa pubbanimittāni nāmā”ti keci devā jānanti, na sabbe. Tattha yo mandena kusalakamma nibbatto, so “idāni ko jānāti, ‘kuhiṃ nibbattissāmī’”ti bhāyati. Yo pana mahāpuñño, so “bahuṃ mayā dānaṃ dinnāṃ, sīlaṃ rakkhitāṃ, puññaṃ upacitāṃ, ito cutassa me sugatiyeva pāṭikaṅkhā”ti na bhāyati na vikampati. Evaṃ upaṭṭhitapubbanimittāṃ pana taṃ gahetvā devatā nandanavanaṃ pavesenti sabbadevalokesu nandanavanaṃ atthiyeva.

Tīhi vācāhi anumodentī idāni vuccamānehi tīhi vacanehi anumodentī, modaṃ pamodaṃ uppādeti, assāsenti, abhivadanavasena vā taṃkhaṇānurūpaṃ pamodaṃ karonti. Keci pana “anumodentī”ti padassa “ovadantī”ti vadanti. **Itoti** devalokato. **Bhoti** ālapanāṃ. **Sugatinti** sundaragatiṃ, manussalokaṃ sandhāya vadanti. **Gacchāti** paṭisandhiggahaṇavasena upehi.

Evaṃ vutteti evaṃ tadā tehi devehi tassa “ito bho sugatiṃ gacchā”tiādīnā vattabbavacane bhagavatā vutte **aññataro** nāmagottena apākaṭo tassaṃ parisāyaṃ nisinno anusandhikusalo eko bhikkhu “ete sugatiādayo bhagavatā avisesato vuttā avibhūtā, handa te vibhūtatare kārapessāmī”ti etaṃ “kiṃnu kho, bhante”tiādivacanaṃ avoca. Saddhādiguṇavisesapaṭilābhakāraṇato devūpapattihetuto ca manussattaṃ devānaṃ abhisammatanti āha “**manussattaṃ kho bhikkhu devānaṃ sugatigamanasaṅkhātā**”nti.

Sugatigamanasaṅkhātanti “sugatigamana”nti sammā kathitaṃ, vaṇṇitaṃ thomitanti attho. **Yaṃ manussabhūtoti** ettha yaṃ kiriyāparāmasanaṃ, tena **paṭilabhatī** ettha paṭilabhanakiriyā āmasīyati, yo saddhāpaṭilābhoti attho. **Manussabhūtoti** manussesu uppanno, manussabhāvaṃ vā patto. Yasmā devaloke uppannānaṃ tathāgatassa dhammadesanā yebhuyyena dullabhā savanāya, na tathā manussānaṃ, tasmā vuttaṃ “manussabhūto”ti. **Tathāgatappavedite dhammavinayeti** tathāgatena bhagavatā desite sikkhattayasaṅgahe sāsane. Tañhi dhammato anapetattā dhammo ca, āsayānurūpaṃ vineyyānaṃ vinayato vinayo cāti dhammavinayo, upanissayasampattiyā vā dhammato anapetattā dhammaṃ apparajakkhajātikaṃ vinetīti dhammavinayo. Dhammeneva vā vinayo, na daṇḍasatthehīti dhammavinayo, dhammayutto vā vinayoti dhammavinayo, dhammāya vā saha maggaphalanibbānāya vinayoti dhammavinayo, mahākaruṇāsabbaññutaññānādīdhammato vā pavatto vinayoti dhammavinayo. Dhammo vā bhagavā dhammabhūto dhammakāyo dhammassāmī, tassa dhammassa vinayo, na takkiyānanti dhammavinayo, dhamme vā maggaphale nipphādetabbavisayabhūte vā pavatto vinayoti dhammavinayoti vuccati. Tasmīṃ dhammavinaye.

Saddhaṃ paṭilabhatī “svākkhāto bhagavatā dhammo”tiādīnā saddhaṃ uppādeti. Saddho hi imasmīṃ dhammavinaye yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāno diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthe ārādhessati. **Suladdhalābhasaṅkhātanti** ettha yathā hiraññasuvaṇṇakhattavattāhādīlābho sattānaṃ upabhogasukhaṃ āvahati, khuppipāsādidukkhaṃ paṭibāhati, dhanadāliddiyaṃ vūpasameti, muttādiratanapaṭilābhahetu hoti, lokasantatiṅca āvahati; evaṃ lokiyalokuttarā saddhāpi yathāsambhavaṃ lokiyalokuttaraṃ vipākasukhamāvahati, saddhādhurena paṭipannānaṃ jātijarādīdukkhaṃ paṭibāhati, guṇadāliddiyaṃ vūpasameti, satisambojjhaṅgādiratanapaṭilābhahetu hoti, lokasantatiṅca āvahati. Vuttañhetā –

“Saddho sīlena sampanno, yaso bhogasamappito;
Yaṃ yaṃ padesaṃ bhajati, tattha tattheva pūjito”ti. (dha. pa. 303);

Evaṃ saddhāpaṭilābhassa suladdhalābhatā veditabbā. Yasmā panāyaṃ saddhāpaṭilābho anugāmiko anaññasādhāraṇo sabbasampattihetu, lokiyassa ca hiraññasuvaṇṇādīdhanalābhassa kāraṇaṃ. Saddhoyeva hi dānādīni puññāni katvā uḷāruḷāravittūpakaraṇāni adhigacchati, tehi ca attano paresaṅca atthameva sampādeti. Assaddhassa pana tāni anattāhāvāhāni hontī, idha ceva samparāye cāti, evampi saddhāya suladdhalābhatā veditabbā. Tathā hi –

“Saddhā bandhati pātheyyaṃ”. (Saṃ. ni. 1.79).

“Saddhā dutiyā purisassa hotī”ti ca. (Saṃ. ni. 1.36, 59).

“Saddhīdha vittaṃ purisassa seṭṭha”nti ca. (Saṃ. ni. 1.73; su. ni. 184).

“Saddhāhattho mahānāgo”ti ca. (A. ni. 6.43; theragā. 694).

“Saddhā bjaṃ tapo vuṭṭhī”ti ca. (Saṃ. ni. 1.197; su. ni. 77).

“Saddhesiko, bhikkhave, ariyasāvako”ti (a. ni. 7.67) ca.

“Saddhāya tarati ogha”nti ca. (Saṃ. ni. 1.246) –

Anekesu ṭhānesu anekehi kāraṇehi saddhā saṃvaṇṇitā.

Idāni yāya saddhāya sāsane kusaladhammesu suppatiṭṭhito nāma hoti niyāmokkantiyā, taṃ saddhaṃ dassetuṃ “**sā kho panassā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **assā**ti imassa bhaveyyāti attho. **Niviṭṭhāti** abhiniviṭṭhā cittasantānaṃ anupaviṭṭhā. **Mūlajātāti** jātāmūlā. Kiṃ pana saddhāya mūlaṃ nāma? Saddheyyavatthusmiṃ okappanahetubhūto upāyamanasikāro. Apica sappurisasevanā saddhammassavanaṃ yonisomanasikāro dhammānudhammappaṭipattīti cattāri sotāpattiyaṅgāni mūlāni veditabbāni. **Patitṭhitāti** ariyamaggādhigamena kenaci akampaniyabhāvena avatṭhitā. Tenevāha “**dalhā** asaṃhāriyā”ti. **Dalhāti** thirā. **Asaṃhāriyāti** kenaci saṃharitūṃ vā hāpetūṃ vā apānetūṃ vā asakkuṇeyyā. Iti te devā tassa sotāpattimaggasamadhiṃ gāmaṃ āsāntā evaṃ vadanti. Attano devaloke kāmasukhūpabhogārahameva hi ariyapuggalaṃ te icchanti. Tenāha “ehi, deva, punappuna”nti.

Gāthāsu puññakkhayamaraṇāmpī jīvitindriyupacchedeneva hotīti āha “**cavati āyusañkhayā**”ti. **Anumodatanti** anumodantānaṃ. **Manussānaṃ saḥabyatanti** manussehi saḥabhāvaṃ. Saha byetīti saḥabyo, saḥapavattanako, tassa bhāvo saḥabyatā. **Niviṭṭhassāti** niviṭṭhā bhaveyya. **Yāvajīvanti** yāva jīvitappavattiyā, yāva parinibbānāti attho.

Appamāṇanti sakkaccaṃ baḥuṃ uḷāraṃ bahukkhattuñca karaṇavasena pamāṇarahitaṃ. **Nirūpadhanti** kilesūpadhirahitaṃ, suvisuddhaṃ nimmalanti attho. Yasmā pana te devā mahaggatakusalaṃ na icchanti kāmālokaśamatikkamanato, kāmāvacarapuññameva icchanti, tasmā evamettha attho veditabbo – “ito devalokato cuto manussesu uppajjitvā viññutaṃ patto kāyaduccaritādiṃ sabbhaṃ duccaritaṃ pahāya kāyasucaritādiṃ sabbhaṃ sucaritaṃ uḷāraṃ vipulaṃ upacinitvā ariyamaggena āgatasaddho bhavāhī”ti. Yasmā pana lokuttaresu paṭhamamaggāṃ dutiyamaggāṃ vā icchanti attano devalokūpapattiyā anativattanato, tasmā tesampi vasena “appamāṇaṃ nirūpadhi”ntipadānaṃ attho veditabbo – pamāṇakarānaṃ diṭṭhekaṭṭhaolārikakāmarāgādikilesānaṃ upacchedena **appamāṇaṃ**, sattamabhavato vā uppajjanārahassa khandhūpadhissa taṃnibbattakaabhisañkhārūpadhissa taṃtamaggavajjhakilesūpadhissa ca pahānena tesāṃ anibbattanato nirupadhisañkhātānibbānasannissitattā ca **nirupadhīti**.

Evaṃ accantameva apāyadvārapidhāyakaṃ kammaṃ dassetvā idāni saggasampattinibbattakakammaṃ dassetuṃ “**tato opadhika**”ntiādi vuttaṃ. Tattha **opadhikanti** upadhivepakkāṃ attabhāvasampattiyā ceva bhogasampattiyā ca nibbattakanti attho. **Upadhīti** hi attabhāvo vuccati. Yathāha “santekaccāni pāpakāni kammasamādānāni upadhisaṃpattiṭṭhāni na vipaccantī”ti (vibha. 810). Kāmaguṇāpi. Yathāha “upadhīhi narassa socanā”ti (saṃ. ni. 1.12; su. ni. 34). Tatrāyaṃ vacanatto – upadhīyati ettha sukhadukkhanti upadhi, attabhāvo kāmaguṇā ca. Upadhikaraṇaṃ sīlaṃ etassa, upadhiṃ vā arahatīti opadhikaṃ, puññaṃ, taṃ baḥuṃ uḷāraṃ katvā.

Katham? **Dānena**. Dānañhi itarehi sukaranti evaṃ vuttaṃ. Dānenāti vā padena abhayadānampi vuttaṃ, na āmisadānamevāti sīlassāpi saṅgaho daṭṭhabbo. Yasmā pana te devā asurakāyahāniṃ ekanteneva devakāyapāripūriṇca icchanti, tasmā tassa upāyaṃ dassentā “**aññepi macce saddhamme, brahmacariye nivesayā**”ti dhammadāne niyojenti. **Yadā vidūti** yasmim̄ kāle devā devaṃ cavantaṃ vidū vijāneyyūṃ, tadā imāya yathāvuttāya anukampāya dukkhāpanayanakamyatāya “deva, ime devakāye punappunaṃ uppajjanavasena **ehi** āgacchāhi”ti ca anumodentīti.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bahujanahitasuttavaṇṇanā

84. Pañcame **loketi** ettha tayo lokā – sattaloko, saṅkhāraloko, okāsalokoti. Tesu indriyabaddhānaṃ rūpadhammānaṃ arūpadhammānaṃ rūpārūpadhammānañca santānavasena vattamānānaṃ samūho sattaloko, pathavīpabbatādibhedo okāsaloko, ubhayepi khandhā saṅkhāraloko. Tesu sattaloko idha adhippeto. Tasmā **loketi** sattaloke. Tatthāpi na devaloke, na brahmaloke, manussaloke. Manussalokepi na aññasmim̄ cakkavāḷe, imasmim̄yeva cakkavāḷe. Tatrāpi na sabbatṭhānesu, “puratthimāya disāya gajaṅgalaṃ nāma nigamo, tassa aparena mahāsālā, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe; puratthimadakkhiṇāya disāya sallavatī nāma nadī, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe; dakkhiṇāya disāya setakaṇṇikaṃ nāma nigamo, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe; pacchimāya disāya thūṇaṃ nāma brāhmaṇagāmo, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe; uttarāya disāya usiraddhajo nāma pabbato, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe”ti (mahāva. 259) evaṃ paricchinne āyāmato tiyojanasate vitthārato adḍhateyyayojanasate parikkhepato navayojanasate majjhimadese uppajjati tathāgato. Na kevalaṇca tathāgatova paccekabuddhā aggasāvakā asītimahātherā buddhamātā buddhapitā cakkavattirājā aññe ca sārappattā brāhmaṇagahapatikā ettheva uppajjanti. Idha pana tathāgatavāreyeva sabbatthakavasena ayaṃ nayo labbhati, itaresu ekadesavasena.

Uppajjamānā uppajjantīti idaṃ pana ubhayampi vipakatavacanameva, uppajjantā bahujanahitatthāya uppajjanti, na aññena kāraṇenāti evamettha attho veditabbo. Evarūpañhettha saddalakkhaṇaṃ na sakkā aññena saddalakkhaṇena paṭibāhituṃ.

Apica uppajjamāno nāma uppajjati nāma uppanno nāmāti ayaṃ pabhedo veditabbo. Tathāgato hi mahābhinihāraṃ karonto, buddhakare dhamme pariyesanto, pāramiyo pūrento, pañca mahāpariccāge pariccajanto, ñātathacariyaṃ caranto, lokatthacariyaṃ, buddhatthacariyaṃ koṭiṃ pāpento, pāramiyo pūretvā tusitabhavane tiṭṭhanto, tato otaritvā carimabhava paṭisandhiṃ gaṇhanto, agāramajjhe vasanto, abhinikkhamanto, mahāpadhānaṃ padahanto, paripakkañño bodhimaṇḍaṃ āruya mārabalaṃ vidhamento paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaranto, majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhento, pacchimayāme paṭiccasamuppāde ñāṇaṃ otāretvā anekākāraṃ sabbasaṅkhāre sammāsivā sotāpattimaggaṃ paṭivijjhanto yāva anāgāmiphalaṃ sacchikarontopi **uppajjamāno** eva nāma, arahattamaggakkhaṇe **uppajjati** nāma, arahattaphalakkhaṇe pana **uppanno** nāma. Buddhānañhi sāvakanāṃ viya na paṭipāṭiyā iddhividhaññādīnaṃ uppādanakiccaṃ atthi, saheva pana arahattamaggena sakalopi buddhaguṇarāsi āgatova nāma hoti. Tasmā te nibbattasabbakiccattā arahattaphalakkhaṇe uppannā nāma hontī. Idha arahattaphalakkhaṇaṃ sandhāya “uppajjati”ti vutto. Uppanno hotīti ayañhettha attho.

Sāvakopi khīṇāsavo sāvakabodhiyā hetubhūte puññasambhāre sambharanto pubbayogaṃ pubbacariyaṃ gatapaccāgatavattaṃ pūrento carimabhava nibbattanto anukkamena viññutaṃ patvā saṃsāre ādīnaṃ disvā pabbajjāya cetayamāno pabbajjaṃ matthakaṃ pāpetvā sīlādīni paripūrento dhutadhamme samādāya vattamāno jāgariyaṃ anuyūñjanto ñāṇāni nibbattento vipassanaṃ paṭṭhapetvā heṭṭhimamagge adhigacchantopi **uppajjamāno** eva nāma, arahattamaggakkhaṇe **uppajjati** nāma, arahattaphalakkhaṇe pana **uppanno** nāma. Sekkho pana pubbūpanissayato paṭṭhāya yāva gotrabhuññā **uppajjamāno** nāma, paṭhamamaggakkhaṇe **uppajjati** nāma, paṭhamaphalakkhaṇato paṭṭhāya **uppanno**

nāma. Ettāvata “tayome, bhikkhave, puggalā loke uppajjamānā uppajjantī”ti padānaṃ attho vutto hoti.

Idāni **bahujanahitāyāti**ādīsu **bahujanahitāyāti** mahājanassa hitatthāya. **Bahujanasukhāyāti** mahājanassa sukhatthāya. **Lokānukampāyāti** sattalokassa anukampaṃ paṭicca. Katarasattalokassāti? Yo tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā dhammaṃ paṭivijjhati, amatapānaṃ pivati, tassa. Bhagavato hi dhammacakkappavattanasuttantadesanāya aññātakonḍaññappamukhā aṭṭhārasa brahmakoṭiyo dhammaṃ paṭivijjhiṃsu. Evaṃ yāva subhaddaparibbājakavinayanā dhammaṃ paṭividdhasattānaṃ gaṇanā natthi, mahāsamayasuttantadesanāyaṃ maṅgalasuttaṃ, cūlarāhulovādaṃ, samacittadesanāyanti imesu catūsu ṭhānesu abhisamayaṃ pattasattānaṃ paricchedo natthi. Evametassa aparimāṇassa sattalokassa anukampāya. Sāvakassa pana arahato sekkhassa ca lokānukampāya uppatti dhammasenāpatiādīhi dhammabhaṇḍagārikādīhi ca desitadesanāya paṭivedhappattasattānaṃ vasena, aparabhāge ca mahāmahindattherādīhi desitadesanāya paṭividdhasaccānaṃ vasena, yāvajjatanā ito paraṃ anāgate ca sāsanāṃ nissāya saggamokkhamaggesu paṭiṭṭhahantānaṃ vasenapi ayamattho vibhāvetabbo.

Apica **bahujanahitāyāti** bahujanassa hitatthāya, nesam paññāsampattiyā diṭṭhadhammikasamparāyikahitūpadesakoti. **Bahujanasukhāyāti** bahujanassa sukhatthāya, cāgasampattiyā upakaraṇasukhasampadāyakoti. **Lokānukampāyāti** lokassa anukampanatthāya, mettākaraṇāsampattiyā mātāpitaro viya lokassa rakkhitā gopitāti. **Atthāya hitāya sukhāya devamanussānanti** idha devamanussaggahaṇena bhābbapuggale veneyyasatte eva gahetvā tesam nibbānamaggaphalādhiḡamāya tathāgatassa uppatti dassitā paṭhamavāre, dutiyatatiyavāresu pana arahato sekkhassa ca vasena yojetabbaṃ. Tattha **atthāyāti** iminā paramatthāya, nibbānāyāti vuttaṃ hoti. **Hitāyāti** taṃsāmpāpakamaggatthāyāti vuttaṃ hoti. Nibbānasāmpāpakamaggato hi uttarim hitaṃ nāma natthi. **Sukhāyāti** phalasamāpattisukhatthāyāti vuttaṃ hoti, tato uttari sukhābhāvato. Vuttañhetam “ayaṃ samādhi paccuppannasukho ceva āyatiṇca sukhavipāko”ti (dī. ni. 3.355; a. ni. 5.27; vibha. 804).

Tathāgatotiādīnaṃ padānaṃ attho hetthā vutto. Vijjācaraṇasampannotiādīsu tisso pi vijjā bhayabherave (ma. ni. 1.34 ādayo) āgatanayena, chapi vijjā chaḷabhiññāvasena, aṭṭhapi vijjā ambaṭṭhasutte āgatāti vijjāhi, sīlasamvarādīhi, pannarasahi caraṇadhammehi ca, anaññasādhāraṇehi sampanno samannāgatoti **vijjācaraṇasampanno**. Sobhanagamanatā, sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā, sammā gatattā, sammā gadattā ca **sugato**. Sabbathā viditalokattā **lokavidū**. Natthi etassa uttaroti **anuttaro**. Purisadamme purisaveneyye sāreti vinetīti **purisadammasārathi**. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ anusāsati **satthā**. Sabbassāpi neyyassa sabbappakārena sayambhuñāṇena buddhattā **buddhoti** ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimaggato (visuddhi. 1.132-133) gahetabbo.

So dhammaṃ deseti ādi...pe... pariyoṣānakalyāṇanti so bhagavā sattesu kāruññaṃ paṭicca hitvāpi anuttaraṃ vivekasukhaṃ dhammaṃ deseti. Tañca kho appaṃ vā bahuṃ vā desento ādikalyāṇādippakārameva deseti. Kathaṃ? Ekagāthāpi hi samantabhaddakattā dhammassa paṭhamapādena ādikalyāṇā, dutiyatatiyehi majjhekalyāṇā, pacchimena pariyoṣānakalyāṇā. Ekānusandhikaṃ suttaṃ nidānena ādikalyāṇaṃ, nigamanena pariyoṣānakalyāṇaṃ, sesena majjhekalyāṇaṃ. Nānānusandhikaṃ suttaṃ paṭhamena anusandhinā ādikalyāṇaṃ, pacchimena pariyoṣānakalyāṇaṃ, sesehi majjhekalyāṇaṃ. Sakalopi vā sāsanadhammo attano atthabhūtena sīlena ādikalyāṇo, samathavipassanāmaggaḡhalehi majjhekalyāṇo, nibbānena pariyoṣānakalyāṇo. Sīlasamādhīhi vā ādikalyāṇo, vipassanāmaggehi majjhekalyāṇo, phalanibbānehi pariyoṣānakalyāṇo. Buddhasubuddhatāya vā ādikalyāṇo, dhammasudhammatāya majjhekalyāṇo, saṅghasuppaṭipattiyā pariyoṣānakalyāṇo. Taṃ sutvā tathattāya paṭipannaṃ adhiḡantabbāya abhisambodhiyā vā ādikalyāṇo, paccakabodhiyā majjhekalyāṇo, sāvakabodhiyā pariyoṣānakalyāṇo. Suyyāmāno cesa nīvaraṇavikkhambhanaṃ savānenapi kalyāṇameva āvahaṭīti ādikalyāṇo, paṭipajjiyamāno samathavipassanāsukhāvahanato paṭipattiyāpi sukhaṃ eva āvahaṭīti majjhekalyāṇo, tathāpaṭipannaṃ ca paṭipattiphale niṭṭhite tāḡidibhāvāvahanato paṭipattiphālenapi kalyāṇameva āvahaṭīti pariyoṣānakalyāṇo.

Nāthappabhavattā ca pabhavasuddhiyā ādikalyāṇo, atthasuddhiyā majjhekalyāṇo, kiccasuddhiyā pariyosānakalyāṇo. Tena vuttaṃ “so dhammaṃ deseti ādi...pe... pariyosānakalyāṇa”nti.

Yaṃ pana bhagavā dhammaṃ desento sāsanaabrahmacariyaṃ maggabrahmacariyañca pakāseti, nānāyehi dīpeti, taṃ yathānurūpaṃ atthasampattiyā **sāttham**, byañjanasampattiyā **sabyañjanaṃ**. Saṅkāsana, pakāsana, vivaraṇa, vibhajana, uttānīkaraṇa paññattiatthapadasamāyogato sāttham, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesasampattiyā sabyañjanaṃ, atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi vā sāttham, dhammagambhīratādesanāgambhīratāhi sabyañjanaṃ. Atthapaṭibhānapaṭisambhidāvisayato vā sāttham, dhammaniruttipaṭisambhidāvisayato sabyañjanaṃ. Paṇḍitavedanīyato parikkhakaṇappasādakanti sāttham, saddheyyato lokiyajanappasādakanti sabyañjanaṃ. Gambhīrādhippāyato sāttham, uttānapadato sabyañjanaṃ. Upanetabbassa abhāvato sakalaparipuṇṇabhāvena **kevalaparipuṇṇam**, apanetabbassa abhāvato niddosabhāvena **parisuddham**, apica paṭipattiyā adhigamabyattito **sāttham**, pariyaṭṭiyā āgamabyattito **sabyañjanaṃ**, silādipaṇcadhammakhandhapāripūriyā **paripuṇṇam**, nirupakkilesato nittharaṇatthāya pavattito lokāmisānirapekkhato ca **parisuddham**, sikkhattayapariggahitattā brahmabhūtehi seṭṭhehi caritabbato tesam cariyabhāvato ca **brahmacariyaṃ**. Tasmā “sāttham sabyañjanaṃ...pe... pakāseti”ti vuccati. **Paṭhamoti** gaṇanānupubbato sabbalokuttamabhāvato ca paṭhamo puggalo.

Tasseva satthu sāvakoti tasseva yathāvuttagaṇassa satthu sammāsambuddhassa dhammadesanāya savanante jāto dhammasenāpatisadisō sāvako, na pūraṇādi viya paṭiññāmattena satthu sāvako. **Pāṭipadoti** paṭipadāsāṅkhātena ariyamaggena ariyāya jātiyā jāto bhavoti pāṭipado, anīṭṭhitapaṭipattikicco paṭipajjamānoti attho. Suttageyyādi pariyaṭṭidhammo bahuṃ suto etenāti **bahussuto**. Pātimokkhasaṃvarādisīlena ceva āraññīkaṅgādidhutaṅgavatehi ca upapanno sampanno samannāgatoti **silavatūpapanno**. Iti bhagavā “lokānukampā nāma hitajjhāsayena dhammadesanā, sā ca imesu eva tīsu puggalesu paṭibaddhā”ti dasseti. Sesam suviññeyyameva.

Gāthāsu **tassanvayoti** tasseva satthu paṭipattiyā dhammadesanāya ca anugamanena tassanvayo anujāto. Avijjandhakāraṃ vidhamitvā sapaṇasantānesu dhammālokasaṅkhātāya pabhāya karaṇato **pabhaṅkarā**. **Dhammamudīrayantī**ti catusaccadhammaṃ kathentā. **Apāpurantī**ti ugghāṭenti. **Amatassa** nibbānassa. **Dvāraṃ** ariyamaggaṃ. **Yogāti** kāmayogādito. **Satthavāhenāti** veneyyasatthavāhanato bhavakantāranittharaṇato satthavāho, bhagavā, tena satthavāhena. **Sudesitam maggamanukkamantī**ti tena sammā desitaṃ ariyamaggaṃ tassa desanānusārena anugacchanti paṭipajjanti. **Idhevāti** imasmimyeva attabhāve. Sesam uttānameva.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Asubhānupassīsuttavaṇṇanā

85. Chaṭṭhe **asubhānupassī**ti asubham anupassantā dvattiṃsākāravasena ceva uddhumātakādīsū gahitanimittassa upasaṃharaṇavasena ca kāyasmim asubham asubhākāraṃ anupassakā hutvā viharatha. **Ānāpānassatī**ti ānāpāne sati, taṃ ārabba pavattā sati, assāsapassāpariggāhikā satīti attho. Vuttañhetam “ānanti assāso, no passāso. Pānanti passāso, no assāso”tiādi (paṭi. ma. 1.160).

Voti tumhākaṃ. **Ajjhattanti** idha gocarajjhataṃ adhippetam. **Parimukhanti** abhimukham. **Sūpaṭṭhitāti** suṭṭhu upaṭṭhitā. Idaṃ vuttaṃ hoti – ānāpānassati ca tumhākaṃ kammaṭṭhānābhimukham suṭṭhu upaṭṭhitā hotūti. Atha vā **parimukhanti** pariggahitaniyyānaṃ. Vuttañhetam paṭisambhidāyaṃ – “parīti pariggahaṭṭho, mukhanti niyyānaṭṭho, satīti upaṭṭhānaṭṭho, tena vuccati parimukham sati”nti (paṭi. ma. 1.164). Iminā catusatipaṭṭhānasōlasappabhedā ānāpānassatikammaṭṭhānabhāvanā dassitāti daṭṭhabbā.

Evam sankhepeveva rāgacaritavitakkacaritānaṃ sappāyaṃ

paṭikūlamanasikārakāyānupassanāvasena samathakammaṭṭhānaṃ vipassanākammaṭṭhānañca upadisitvā idāni suddhavipassanākammaṭṭhānameva dassento “**sabbasaṅkhāresu aniccānupassino viharathā**”ti āha. Tattha aniccaṃ, aniccalakkhaṇaṃ, aniccānupassanā, aniccānupassīti idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ. Hutvā, abhāvato, udayabbayayogato, tāvakālikato, nippapaṭikkhepato ca khandhapañcakaṃ **aniccaṃ** nāma. Tassa yo hutvā abhāvākāro, taṃ **aniccalakkhaṇaṃ** nāma. Taṃ ārabha pavattā vipassanā **aniccānupassanā**. Taṃ aniccanti vipassako **aniccānupassī**. Ettha ca ekādasavidhā asubhakathā paṭhamajjhānaṃ pāpetvā, soḷasavatthukā ca ānāpānakathā catutthajjhānaṃ pāpetvā, vipassanākathā ca vitthārato vattabbā, sā pana sabbākārato visuddhimagge (visuddhi. 2.737-740) kathitāti tattha vuttanayeneva veditabbā.

Idāni asubhānupassanādīhi nipphādetabbaṃ phalavisesaṃ dassetuṃ “**asubhānupassīna**”ntiādīmāha. Tattha **subhāya dhātuyāti** subhabhāve, subhanimitteti attho. **Rāgānusayoti** subhārammaṇe uppajjanāraho kāmarāgānusayo. So kesādīsu uddhumātakādīsu vā asubhānupassīnaṃ asubhanimittaṃ gahetvā tattha paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā taṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā adhigatena anāgāmimaggena **pahīyati**, sabbaso samucchindīyatīti attho. Vuttañhettaṃ “asubhā bhāvetabbā kāmarāgassa pahānāyā”ti (a. ni. 9.3; udā. 31). **Bāhirāti** bahiddhāvattukattā anattābhāvaṃ ca bāhirā bahibhūtā. **Vitakkāsāyāti** kāmasaṅkappādīmicchāvitakkā. Te hi appahīnā āsayānugatā sati paccayasamavāye uppajjanato vitakkāsāyāti vuttā. Kāmaṃvitakko cettha kāmarāgaggahaṇena gahito evāti tadavasesā vitakkā eva vuttāti veditabbā. **Vighātapakkhikāti** dukkhabhāgiyā, icchāvighātanibbattanakā vā. **Te na hontīti** te pahīyanti. Byāpādavitakko, vihiṃsāvitaṅkko, nītivitaṅkko, janapadavitaṅkko, amarāvitaṅkko, anavaññattipaṭisaṃyutto vitakko, lābhasakkārasilokaṭisaṃyutto vitakko, parānuddayatāpaṭisaṃyutto vitakkoti aṭṭha, kāmaṃvitakkena saddhiṃ navavidhā mahāvitaṅkka ānāpānassatisamādhinā tannissitāya ca vipassanāya pubbhāge vikkhambhitā. Taṃ pādakaṃ katvā adhigatena ariyamaggena yathārahaṃ anavasesato pahīyanti. Vuttampi cettaṃ “ānāpānassati bhāvetabbā vitakkupacchedāyā”ti (a. ni. 9.3; udā. 31).

Yā avijjā, sā pahīyatīti yā saccasabhāvaṭṭhādinī sabbānattakārī sakalassa vaṭṭadukkhassa mūlabhūtā avijjā, sā aniccānupassīnaṃ viharataṃ samucchijjati. Idaṃ kira bhagavatā aniccākārato vuttāntissa sukkhavipassakakhīṇāsavassa vasena vuttaṃ. Tassāyaṃ saṅkhepattho – tebhūmaṃsesu sabbasaṅkhāresu aniccādito sammānaṃ paṭṭhapetvā vipassantānaṃ yadā aniccanti pavattamānā vuttānagāminīvipassanā maggena ghaṭīyati, anukkamaṇa arahattamaggo uppajjati, tesāṃ aniccānupassīnaṃ viharataṃ avijjā anavasesato pahīyati, arahattamaggavijjā uppajjatīti. **Aniccānupassīnaṃ viharatanti** idaṃ aniccalakkhaṇassa tesāṃ pākaṭabhāvato itarassa lakkhaṇadvayassa gahaṇe upāyabhāvato vā vuttaṃ, na pana ekasseva lakkhaṇassa anupassitabbato. Vuttañhettaṃ “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti (saṃ. ni. 3.15). Aparampi vuttaṃ “aniccasaññino hi, megghiya, anattasaññā saññhāti, anattasaññī asmimānasamugghātaṃ pāpuṇāti”ti.

Gāthāsu **ānāpāne paṭissatoti** ānāpānanimittasmiṃ paṭi paṭi sato, upaṭṭhitassatīti attho. **Passanti** āsavakkhayaññācakkhunā saṅkhārūpasamaṃ nibbānaṃ passanto. **Ātāpī sabbadāti** antarāvosaṇaṃ anāpajjitvā asubhānupassanādīsu satataṃ ātāpī yuttappayutto, tato eva **yato** vāyamamāno, niyato vā sammattaniyāmena **tattha** sabbasaṅkhārasamathe nibbāne arahattaphalavimuttiyā vimuccati. Sesāṃ vuttanayameva.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhammānudhammapaṭipannasuttavaṇṇanā

86. Sattame **dhammānudhammapaṭipannassati** ettha dhammo nāma navavidho lokuttaradhammo, tassa dhammassa anudhammo sīlavissuddhiādi pubbhāgapaṭipadādhammo, taṃ dhammānudhammaṃ paṭipannassa adhigantaṃ paṭipajjamānassa. **Ayamanudhammo hotīti** ayaṃ anucchavikasabhāvo patirūpasabhāvo hoti. **Veyyākaraṇāyāti** kathanāya.

Dhammānudhammapaṭipannoyanti yanti karaṇatthe paccattavacanam. Idaṃ vuttaṃ hoti – yena anudhammena taṃ dhammānudhammaṃ paṭipannoti byākaramāno sammadeva byākaronto nāma siyā, na tatonidānaṃ viññūhi garahitabbo siyāti. **Yanti** vā kiriyāparāmasanaṃ, tenetaṃ dasseti “yadidaṃ dhammasseva bhāsaṇaṃ, dhammavitakkasseva ca vitakkaṇaṃ tadubhayābhāve ñāṇupekkhāya, ayaṃ dhammānudhammapaṭipannassa bhikkhuno tathārūpo ayanti kathanāyānurūpahetu anucchavikakāraṇaṃ. **Bhāsamāno dhammaṃyeva bhāseyyāti** kathento ce dasakathāvattudhammaṃyeva katheyya, na tappaṭipakkhamahicchatādiadhammaṃ. Vuttañhetam –

“Yāyaṃ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Seyyathidaṃ – appicchakathā, santuṭṭhikathā, pavivekakathā, asaṃsaggakathā, vīriyārambhakathā, sīlakathā, samādhikathā, paññākathā, vimuttikathā, vimuttiñāṇadassanakathā, evarūpāya kathāya nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī”ti (a. ni. 9.3; udā. 31).

Abhisallekhikāya kathāya lābhī eva hi taṃ bhāseyya. Etena kalyāṇamittasampadā dassitā.

Dhammavitakkanti nekkhammavitakkādīṃ dhammato anapetaṃ vitakkayato “sīlādiṭṭhapaṭipadaṃ paripūressāmī”ti uparūpari ussāho abhivaḍḍhissati. So pana vitakko sīlādīnaṃ anupakāradhamme vajjetvā upakāradhamme anubrūhanavasena hānabhāgiyabhāvaṃ apānetvā ṭhiti bhāgiyabhāvepi aṭṭhatvā viśesabhāgiyataṃ nibbedhabhāgiyatañca pāpanavasena pavattiyā anekappabhedo veditabbo. **No adhammavitakkanti** kāmavitakkaṃ no vitakkeyyāti attho. **Tadubhayaṃ vā paṇāti** yadetaṃ paresaṃ anuggahaṇatthaṃ dhammabhāsaṇaṃ attano anuggahaṇatthaṃ dhammavitakkanañca vuttaṃ. Atha vā pana taṃ ubhayaṃ **abhinivajjetvā** appaṭipajjitvā akatvā. **Upekkhakoti** tathāpaṭipattiyā udāsīno samathavipassanābhāvanameva anubrūhanto vihareyya, samathapaṭipattiyā upekkhako hutvā vipassanāyameva kammaṃ karonto vihareyya. Vipassanampi ussukkāpetvā tatthapi saṅkhārupekkhāñāṇavasena upekkhako yāva vipassanāñāṇaṃ maggena ghaṭṭiyati, tāva yathā taṃ tikkhaṃ sūraṃ pasannaṃ hutvā vahati, tathā vihareyya sato sampajānoti.

Gāthāsu samathavipassanādhammo āramitabbaṭṭhena ārāmo etassāti **dhammārāmo**. Tasmimīyeva dhamme ratoti **dhammarato**. Tasseva dhammassa punappunaṃ vicintanato **dhammaṃ anuvicintayaṃ** taṃ dhammaṃ āvajjento, manasi karontoti attho. **Anussaranti** tameva dhammaṃ uparūparibhāvanāvasena anussaranto. Atha vā vimuttāyatanaśīse ṭhatvā paresaṃ desanāvasena sīlādidhammo āramitabbaṭṭhena ārāmo etassāti **dhammārāmo**. Tatheva tasmimī dhamme rato abhiratoti **dhammarato**. Tesamīyeva sīlādidhammānaṃ gatiyo samanvesanto kāmavitakkādīnaṃ okāsaṃ adatvā nekkhammasaṅkappādidhammaṃyeva anuvicintanato **dhammaṃ anuvicintayaṃ**. Tadubhayaṃ vā pana oḷārikato dahanto ajjupekkhitvā samathavipassanādhammaṃyeva uparūpari bhāvanāvasena anussaranto anubrūhanavasena pavattento. **Saddhammāti** sattatīṃsappabhedā bodhipakkhiyadhammā navavidhalokuttaradhammā ca **na parihāyati**, na cirasseva taṃ adhigacchatīti attho.

Idāni tassa anussaraṇavidhiṃ dassento “**caraṃ vā**”tiādīmāha. Tattha **caraṃ vāti** bhikkhācārasena caṅkamanavasena ca caranto vā. **Yadi vā tiṭṭhanti** tiṭṭhanto vā **nisinno vā, uda vā sayanti** sayanto vā. Evaṃ catūsūpi iriyāpathesu. **Ajjhattaṃ samayaṃ cittanti** yathāvutte kammaṭṭhānasāṅkhāte gocarajjhatte attano cittaṃ rāgādikilesānaṃ vūpasamanavasena pajahanavasena samayaṃ samento. **Santimevādhigacchatīti** accantasantiṃ nibbānameva pāpuṇāṭīti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Andhakaraṇasuttavaṇṇanā

87. Aṭṭhame **akusalavitakkāti** akosallasambhūtā vitakkā. **Andhakaraṇāti**ādīsū yassa sayāṃ uppajjanti, taṃ yathābhūtaḍḍassananivāraṇena andhaṃ karontīti **andhakaraṇā**. Na paññācakkhuṃ

karontīti **acakkhukaraṇā**. Aññāṇaṃ karontīti **aññāṇakaraṇā**. **Paññānirodhikā**ti kammassakatāpaññā, jhānapaññā, vipassanāpaññāti imā tisso paññā appavattikaraṇena nirodhentīti paññānirodhikā. Anīṭṭhaphaladāyakattā dukkhasaṅkhātassa vighātassa pakkhe vattantīti **vighātapakkhikā**. Kilesanibbānaṃ na saṃvattayantīti **anibbānasamvattanikā**.

Kāmavitakkoti kāmapaṭisaṃyutto vitakko. So hi kilesakāmasahito hutvā vatthukāmesu pavattati. Byāpādapaṭisaṃyutto vitakko **byāpādavitakko**. Vihimsāpaṭisaṃyutto vitakko **vihimsāvitakko**. Ime dve ca sattesupi saṅkhāresupi uppajjanti. Kāmavitakko hi piyamanāpe satte vā saṅkhāre vā vitakkentassa uppajjati, byāpādavitakko appiye amanāpe satte vā saṅkhāre vā kujjhivā olokanakālato paṭṭhāya yāva nāsanā uppajjati, vihiṃsāvitakko saṅkhāresu na uppajjati, saṅkhārā dukkhāpetabbā nāma natthi, “ime sattā haññantu vā bajjhantu vā ucchijjantu vā vinassantu vā mā vā ahesu”nti cintanakāle pana sattesu uppajjati.

Imeyeva pana kāmasaṅkappādayo. Atthato hi kāmavitakkādīnaṃ kāmasaṅkappādīnaṃ nānākaraṇaṃ natthi, taṃsampayuttā pana saññādayo kāmasaññādayo. Kāmadhātuādīnaṃ pana yasmā pāḷiyaṃ –

“Kāmapaṭisaṃyutto takko vitakko...pe... micchāsaṅkappo, ayaṃ vuccati kāmadhātu, sabbepi akusalā dhammā kāmadhātu. Byāpādapaṭisaṃyutto takko vitakko...pe... micchāsaṅkappo, ayaṃ vuccati byāpādadhātu. Dasasu āghātavatthūsu cittassa āghāto paṭighāto... pe... anattamanatā cittassa, ayaṃ vuccati byāpādadhātu. Vihimsāpaṭisaṃyutto takko vitakko micchāsaṅkappo, ayaṃ vuccati vihiṃsādhātu. Idhekacco paṇinā vā leḍḍunā vā daṇḍena vā satthena vā rajjuyā vā aññataraññatarena satte viheṭheti, ayaṃ vihiṃsādhātū”ti (vibha. 182, 910)

Āgatattā viseso labbhati.

Tattha dve kathā sabbasaṅgāhikā ca asambhinnā ca. Tattha kāmadhātuyā gahitāya itarā dvepi gahitā nāma honti. Tato pana nīharitvā ayaṃ byāpādadhātu, ayaṃ vihiṃsādhātūti dassētīti ayaṃ sabbasaṅgāhikā nāma. Kāmadhātuṃ kathento pana bhagavā byāpādadhātuṃ byāpādadhātuṭṭhāne, vihiṃsādhātuṃ vihiṃsādhātuṭṭhāne ṭhapetvāva avasesaṃ kāmadhātu nāmāti kathesīti ayaṃ asambhinnakathā nāma.

Sukkapakkhe vuttavipariyāyena attho veditabbo. Nekkhammapaṭisaṃyutto vitakko **nekkhammavitakko**. So asubhapubbabhāge kāmāvacaro hoti, asubhajjhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Abyāpādapaṭisaṃyutto vitakko **abyāpādavitakko**. So mettāpubbabhāge kāmāvacaro hoti, mettājhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Avihimsāpaṭisaṃyutto vitakko **avihimsāvitakko**. So karuṇāpubbabhāge kāmāvacaro, karuṇājjhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Yadā pana alobho sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā honti. Yadā mettā sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā honti. Yadā karuṇā sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā honti.

Imeyeva pana nekkhammasaṅkappādayo. Atthato hi nekkhammavitakkādīnaṃ nekkhammasaṅkappādīnaṃ nānākaraṇaṃ natthi, taṃsampayuttā pana saññādayo nekkhammasaññādayo. Nekkhammadhātuādīnaṃ pana yasmā pāḷiyaṃ –

“Nekkhammapaṭisaṃyutto takko vitakko saṅkappo, ayaṃ vuccati nekkhammadhātu, sabbepi kusalā dhammā nekkhammadhātu. Abyāpādapaṭisaṃyutto takko vitakko saṅkappo, ayaṃ vuccati abyāpādadhātu. Yā sattesu mettā mettāyanā mettācetovimutti, ayaṃ vuccati abyāpādadhātu. Avihimsāpaṭisaṃyutto takko vitakko saṅkappo – ayaṃ vuccati avihimsādhātu.

Yā sattesu karuṇā karuṇāyanā karuṇācetovimutti – ayaṃ vuccati avihimsādhātū’’ti. (Vibha. 182) –

Āgatattā viseso labbhati. Idhāpi sabbasaṅgāhikā, asambhinnāti dve kathā vuttanayeneva veditabbā. Sesam suviññeyyameva.

Gāthāsu **vitakkayeti** vitakkeyya. **Nirākareti** attano santānato nīhareyya vinodeyya, pajaheyyāti attho. **Save vitakkāni vicāritāni, sameti vuṭṭhīva rajaṃ samūhatanti** yathā nāma gimhānaṃ pacchime māse pathaviyaṃ samūhataṃ samantato uṭṭhitaṃ rajaṃ mahato akālameghassa vassato vuṭṭhi ṭhānaso vūpasameti, evameva so yogāvacarō vitakkāni micchāvitakke ca vicāritāni taṃsampayuttavicāre ca sameti vūpasameti samucchindati. Tathābhūto ca **vitakkūpasamena cetasā** sabbesaṃ micchāvitakkānaṃ upasamanato vitakkūpasamena ariyamaggacittena. **Idheva** diṭṭheva dhamme, **santipadaṃ** nibbānaṃ, **samajjhagā** samadhigato hotīti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Antarāmalasuttavaṇṇanā

88. Navame **antarāmalā**ti ettha **antarāsaddo** –

‘‘Nadītīresu saṅghāne, sabhāsu rathiyāsu ca;
Janā saṅgamma mantenti, mañca tañca kimantara’’nti. –

Ādīsu (saṃ. ni. 1.228) kāraṇe āgato. ‘‘Addasā maṃ, bhante, aññatarā itthī vijjantarikāya bhājanam dhovantī’’tiādīsu (ma. ni. 2.149) khaṇe. ‘‘Apicāyaṃ tapodā dvinnaṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchatī’’tiādīsu (pārā. 231) vivare.

‘‘Pītavatthe pītadhaje, pītālankārabhūsite;
Pītantarāhi vaggūhi, apiḷandhāva sobhasī’’ti. –

Ādīsu (vi. va. 658) uttarisāṭake. ‘‘Yassantarato na santi kopā’’tiādīsu (udā. 20) citte. Idhāpi citte eva daṭṭhabbo. Tasmā antare citte bhavā **antarā**. Yasmim santāne uppannā, tassa malinabhāvakaraṇato **malā**. Tattha malaṃ nāma duvidhaṃ – sarīramalaṃ, cittamalanti. Tesu sarīramalaṃ sedajallikādi sarīre nibbattaṃ, tattha laggaṃ āgantukarajañca, taṃ udakenapi nīharaṇīyaṃ, na tathā saṃkilesikaṃ. Cittamalaṃ pana rāgādisaṃkilesikaṃ, taṃ ariyamaggeheva nīharaṇīyaṃ. Vuttañhetam porāṇehi –

‘‘Rūpena saṃkiliṭṭhena, saṃkilissanti māṇavā;
Rūpe suddhe visujjhanti, anakkhātaṃ mahesinā.

‘‘Cittena saṃkiliṭṭhena, saṃkilissanti māṇavā;
Citte suddhe visujjhanti, iti vuttaṃ mahesinā’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni. aṭṭha. 1.106);

Tenāha bhagavā ‘‘cittasaṃkilesā, bhikkhave, sattā saṃkilissanti, cittavodānā visujjhantī’’ti (saṃ. ni. 3.100). Tasmā bhagavā idhāpi cittamalavisodhanāya paṭipajjitabanti dassento ‘‘tayome, bhikkhave, antarāmalā’’ti āha.

Yathā cete lobhādayo sattānaṃ citte uppajjitvā malinabhāvakarā nānappakārasaṃkilesavidhāyakāti antarāmalā, evaṃ ekato bhuñjitvā, ekato sayitvā, otāragavesī amittasattu viya citte eva uppajjitvā sattānaṃ nānāvidhaanattāhā, nānappakāradukkhānibbattakāti dassento ‘‘**antarāmittā**’’tiādīmāha. Tattha mittapaṭipakkhato **amittā**, sapattakiccakaraṇato **sapattā**, himsanato **vadhakā**, ujuvipaccanīkato

paccatthikā.

Tattha dvīhi ākārehi lobhādīnaṃ amittādibhāvo veditabbo. Verīpuggalo hi antaraṃ labhamāno attano verissa satthena vā sīsaṃ pāteṭi, upāyena vā mahantaṃ anattaṃ uppādeti. Ime ca lobhādayo paññāsirapātanena yonisampañipādanena ca tādisaṃ tato balavataraṃ anattaṃ nibbattenti. Kathaṃ? Cakkhudvārasmiñhi iṭṭhādīsū ārammaṇesu āpāthagatesu yathārahaṃ tāni ārabha lobhādayo uppajjanti, ettāvātassa paññāsiraṃ pātitaṃ nāma hoti. Sotadvārādīsūpi eseṃ nayo. Evaṃ tāva paññāsirapātanato amittādisadisatā veditabbā. Lobhādayo pana kammanidānā hutvā aṇḍajādibhedā catasso yoniyo upanenti. Tassa yoniupagamanamūlakāni pañcavīsati mahābhayāni dvattiṃsa kammakaraṇāni ca āgatāneva honti. Evaṃ yonisampañipādanatopi nesam amittādisadisatā veditabbā. Iti lobhādayo amittādisadisatāya cittasambhūtatāya ca “antarāmittā” tiādīnā vuttā. Apica amittehi kātuṃ asakkuṇeyyaṃ lobhādayo karonti, amittādibhāvo ca lobhādīhi jāyatīti tesam amittādibhāvo veditabbo. Vuttañhetam –

“Diso disaṃ yantaṃ kayirā, verī vā pana verinaṃ;
Micchāpañihitaṃ cittaṃ, pāpiyo naṃ tato kare” ti. (dha. pa. 42; udā. 33);

Gāthāsu attano paresaṅca anattaṃ janetīti **anattahajano**. Vuttañhetam –

“Yadapi luddho abhisankharoti kāyena vācāya manasā tadapi akusalaṃ; yadapi luddho lobhena abhibhūto pariyādinnaṃ parassa asatā dukkhaṃ uppādeti vadhena vā bandhena vā jāniyā vā garahāya vā pabbājanāya vā balavamhi balattho itī, tadapi akusalaṃ, itissame lobhajā lobhanidānā lobhasamudayā lobhapaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti” ti (a. ni. 3.70).

Aparampi vuttaṃ –

“Ratto kho, brāhmaṇa, rāgena abhibhūto pariyādinnaṃ attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedetī” tiādī (a. ni. 3.54).

Cittappakopanoti cittaṃ saṅkhobhanaṃ. Lobho hi lobhanīye vatthusmiṃ uppajjamāno cittaṃ khobhento pakopento vipariṇāmento vikāraṃ āpādentō uppajjati, pasādādivasena pavattitaṃ na deti. **Bhayamantarato jātaṃ, taṃ jano nāvabujjhatīti** taṃ lobhasaṅkhātaṃ antarato abhantare attano cittaṃ eṃvā jātaṃ anattahajanaṃ cittaṃ pakopanaṃ bhayaṃ bhayaṃhetuṃ ayaṃ bālamahājano nāvabujjhati na jānātīti.

Luddho atthaṃ na jānātīti attatthaparathādibhedam atthaṃ hitaṃ luddhapuggalo yathābhūtaṃ na jānātīti. **Dhammaṃ na passatīti** dasakusalakammāpathadhammampi luddho lobhena abhibhūto pariyādinnaṃ na passati paccakkhato na jānātīti, pageva uttarimanussadhammaṃ. Vuttampi cetam –

“Ratto kho, brāhmaṇa, rāgena abhibhūto pariyādinnaṃ attatthampi yathābhūtaṃ na pajānātīti, paratthampi yathābhūtaṃ na pajānātīti, ubhayatthampi yathābhūtaṃ na pajānātīti” tiādī (a. ni. 3.55).

Andhatamanti andhabhāvakaṃ tamaṃ. **Yanti** yattha. Bhummatthe hi etaṃ paccattavacanaṃ. Yasmīṃ kāle lobho sahate abhibhavati naraṃ, andhatamaṃ tadā hotīti. **Yanti** vā kāraṇavacanaṃ. Yasmā lobho uppajjamāno naraṃ sahate abhibhavati, tasmā andhatamaṃ tadā hotīti yojanā, ya-ta-saddānaṃ ekantasambandhabhāvato. Atha vā **yanti** kiriyāparāmasanaṃ, “lobho sahate” ti ettha yadetaṃ lobhassa sahanaṃ abhibhavanaṃ vuttaṃ. Etaṃ andhabhāvakarassa tamassa gamanaṃ uppādoti attho. Atha vā yaṃ naraṃ lobho sahate abhibhavati, tassa andhatamaṃ tadā hoti, tato ca luddho atthaṃ na jānātīti,

luddho dhammaṃ na passatīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Yo ca lobhaṃ pahantvānāti yo pubbabhāge tadaṅgavasena vikkhambhanavasena ca yathārahaṃ samathavipassanāhi lobhaṃ pajahitvā tathā pajahanahetu **lobhaneyye** dibbepi rūpādike upaṭṭhite **na lubbhati**, balavavipassanānubhāvena **lobho pahīyate tamhāti** tasmā ariyapuggalā ariyamaggena lobho pahīyati pajahīyati, accantameva pariccajīyati. Yathā kim? **Udabindūva pokkharāti** paduminipaṇṇato udakabindu viya. Sesagāthānampi iminā nayena attho veditabbo.

Tathā dosassa –

“Yadapi duṭṭho abhisāṅkharoti kāyena vācāya manasā tadapi akusalaṃ; yadapi duṭṭho dosena abhibhūto pariyādinnacitto parassa asatā dukkhaṃ uppādeti vadhena vā bandhena vā jāniyā vā garahāya vā pabbājanāya vā balavamhi balattho itī, tadapi akusalaṃ. Itissame dosajā dosanidānā dosasamudayā dosapaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti”ti (a. ni. 3.70).

Tathā –

“Duṭṭho kho, brāhmaṇa, dosena abhibhūto pariyādinnacitto attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedetī”ti (a. ni. 3.55).

Tathā –

“Duṭṭho kho, brāhmaṇa, dosena abhibhūto pariyādinnacitto attatthampi yathābhūtaṃ na pajānāti, paratthampi yathābhūtaṃ na pajānāti, ubhayatthampi yathā bhūtaṃ na pajānāti”ti (a. ni. 3.55) –

Ādisuttapadānusārena anattahajananatā atthahānīhetutā ca veditabbā.

Tathā mohassa “yadapi mūlho abhisāṅkharoti kāyena vācāya manasā”tiādinā (a. ni. 3.70), “mūlho kho, brāhmaṇa, mohena abhibhūto pariyādinnacitto attabyābādhāyapi ceteti”tiādinā (a. ni. 3.55), “attatthampi yathābhūtaṃ na pajānāti”tiādinā (a. ni. 3.55) ca āgatasuttapadānusārena veditabbā.

Tālapakkaṃva bandhanāti tālaphalaṃ viya usumuppādena vaṇṭato, tatiyamaggañāṇuppādena tassa cittato doso pahīyati, pariccajīyatīti attho. **Mohaṃ vihanti so sabbanti** so ariyapuggalo sabbam anavasesaṃ mohaṃ catutthamaggena vihanti vidhamati samucchindati. **Ādiccovudayaṃ tamanti** ādicco viya udayaṃ uggacchanto tamaṃ andhakāraṃ.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Devadattasuttavaṇṇanā

89. Dasame tīhi, bhikkhave, asaddhammehi abhibhūtoti kā uppatti? Devadatte hi avīcimahānirayaṃ pavīṭṭhe devadattapakkihiyā aññatitthiyā ca “samaṇena gotamena abhisapito devadatto pathaviṃ pavīṭṭho”ti abbhācikkhiṃsu. Taṃ sutvā sāsane anabhippasannā manussā “siyā nu kho etadevaṃ, yathā ime bhaṇanti”ti āsaṅkaṃ uppādesuṃ. Taṃ pavattim bhikkhū bhagavato ārocesuṃ. Atha bhagavā “na, bhikkhave, tathāgatā kassaci abhisapaṃ denti, tasmā na devadatto mayā abhisapito, attano kammeneva nirayaṃ pavīṭṭho”ti vatvā tesam micchāgāhaṃ paṭisedhento imāya aṭṭhuppattiyā idaṃ suttaṃ abhāsi.

Tattha **asaddhammehī** asataṃ dhammehi, asantehi vā dhammehi. **Atekkiccho** buddhehi anivattanīyattā avīcinibbattiyā ticicchābhāvato atekiccho, atikkicchanīyoti attho. Asantaguṇasambhāvanādhīppāyena pavattā pāpā icchā etassāti pāpiccho, tassa bhāvo **pāpicchatā**, tāya. “Ahaṃ buddho bhavissāmi, saṅghaṃ pariharissāmi”ti tassa icchā uppannā. Kokālikādayo pāpā lāmakā mittā etassāti pāpamitto, tassa bhāvo **pāpamittatā**, tāya. **Uttarikaraṇīyeti** jhānābhīññāhi uttarikaraṇīye adhigantabbe maggaphale anadhigate sati eva, taṃ anadhigantvāti attho. **Oramattakenāti** appamattakena jhānābhīññāmattena. **Visesādhigamenāti** uttarimanussadhammādhigamena. **Antarāti** vemajjhe. **Vosānaṃ āpādīti** akatakiccova samāno “katakiccomhī”ti maññamāno samaṇadhammato vigamaṃ āpajji. Iti bhagavā iminā suttana visesato puthujjanabhāve ādīnavaṃ pakāsesi bhāriyo puthujjanabhāvo, yatra hi nāma jhānābhīññāpariyosānā sampattiyo nibbattetvāpi anekānatthāvahaṃ nānāvidhaṃ dukkhahetuṃ asantaguṇasambhāvanāṃ asappurisasamsaggaṃ ālasiyānuyogaṅca avijahanto avīcimhi kappatthiyaṃ atekicchaṃ kibbisam pasavissatīti.

Gāthāsu **māti** paṭisedhe nipāto. **Jātūti** ekaṃsena. **Kocīti** sabbasaṅgāhakavacanaṃ. **Lokasminti** sattaloke. Idaṃ vuttaṃ hoti “imasmiṃ sattaloke koci puggalo ekaṃsena pāpiccho mā hotū”ti. **Tadamināpi jānātha, pāpicchānaṃ yathā gatīti** pāpicchānaṃ puggalānaṃ yathā gati yādisi nipphatti, yādiso abhisamparāyo, taṃ imināpi kāraṇena jānāthāti devadattaṃ nidassento evamāha. **Paṇḍitoti samaññātoti** pariyattibāhusaccena paṇḍitoti ñāto. **Bhāvitattoti sammatoti** jhānābhīññāhi bhāvitacittoti sambhāvito. Tathā hi so pubbe “mahiddhiko godhiputto, mahānubhāvo godhiputto”ti dhammasenāpatināpi pasamsito ahosi. **Jalamva yasasā atthā, devadattoti vissutoti** attano kittiyā parivārena jalanto viya obhāsento viya tthito devadattoti evaṃ vissuto pākaṭo ahosi. “**Me sutta**”ntipi pāṭho, mayā sutam sutamattaṃ, katipāheneva atathābhūtattā tassa taṃ paṇḍiccādi savanamattamevāti attho.

So samānamanuciṇṇo, āsajja naṃ tathāgatanti so evaṃbhūto devadatto “buddhopi sakyaputto, ahampi sakyaputto, buddhopi samaṇo, ahampi samaṇo, buddhopi iddhimā, ahampi iddhimā, buddhopi dibbacakkhuko, ahampi dibbacakkhuko, buddhopi dibbasotako, ahampi dibbasotako, buddhopi cetopariyañāḥalābhī, ahampi cetopariyañāḥalābhī, buddhopi atītānāgatapaccuppanne dhamme jānāti, ahampi te jānāmi”ti attano pamāṇaṃ ajānitvā sammāsambuddhaṃ attanā samasamaṭṭhapanena samānaṃ āpajjanto “idānāhaṃ buddho bhavissāmi, bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmi”ti abhimārapayojanā tathāgataṃ āsajja āsādetvā viheṭhetvā. “Pamādamanujīno”tipi paṭhanti. Tassattho “vuttanayena pamādaṃ āpajjanto pamādaṃ nissāya bhagavatā saddhiṃ yugaggāhacittuppādena saheva jhānābhīññāhi anujīno parihīno”ti. **Avīcinirayaṃ patto, catudvāraṃ bhayānakanti** jālānaṃ tattha uppannasattānaṃ vā nirantarātāya “avīcī”ti laddhanāmaṃ catūsu passesu catumahādvārayogena catudvāraṃ atibhayānakaṃ mahānirayaṃ paṭisandhiggahaṇavasena patto. Tathā hi vuttaṃ –

“Catukkaṇṇo catudvāro, vibhatto bhāgasō mito;
Ayopākārapariyanto, ayasā paṭikujjito.

“Tassa ayomayā bhūmi, jalitā tejasā yutā;
Samantā yojanasataṃ, pharivā tīṭṭhati sabbadā”ti. (ma. ni. 3.250; a. ni. 3.36; pe. va. 693-694; jā. 2.19.86-87);

Aduṭṭhassāti aduṭṭhacittassa. **Dubbheti** dūseyya. **Tameva pāpaṃ phusatīti** tameva aduṭṭhadubbhiṃ pāpapuggalaṃ pāpaṃ nihīnaṃ pāpaphalaṃ phusati pāpuṇāti abhibhavati. **Bhesmāti** vipulabhāvena gambhīrabhāvena ca bhīmsāpento viya, vipulagambhīroti attho. **Vādenāti** dosena. **Vihimsatīti** bādhati āsādeti. **Vādo tamhi na rūhatīti** tasmīṃ tathāgate parena āropiyamāno doso na ruhati, na tīṭṭhati, visakumbho viya samuddassa, na tassa vikāraṃ janetīti attho.

Evaṃ chahi gāthāhi pāpicchatādisamannāgatassa nirayūpagabhāvadassanena dukkhato aparimuttataṃ dassetvā idāni tappaṭipakkhadhammasamannāgatassa dukkhakkhayaṃ dassento

“**tādisaṃ mitta**”nti osānagāthamāha. Tassattho – **yassa** sammā paṭipannassa **maggānugo** paṭipattimaggam anugato sammā paṭipanno appicchatādiguṇasamannāgamena sakalavaṭṭadukkhassa **khayaṃ** pariyoṣaṇam pāpuṇeyya. Tādisaṃ buddham vā buddhasāvakaṃ vā **paṇḍito** sappañño, attano **mittaṃ kubbetha** tena mettikaṃ kareyya, **tañca seveyya** tameva payirupāseyyāti.

Iti imasmim vage chaṭṭhasattamasuttesu vivaṭṭam kathitaṃ, itaresu vaṭṭavivaṭṭam kathitaṃ.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcamavaggo

1. Aggappasādasuttavaṇṇanā

90. Pañcamavaggassa paṭhame **aggappasādā**ti ettha ayaṃ **aggasaddo** ādikoṭṭikotṭhāsasetṭhesu dissati. Tathā hesa “ajjatagge, samma dovārika, āvarāmi dvāraṃ nigaṇṭhānaṃ nigaṇṭhīnaṃ (ma. ni. 2.70). Ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata”nti (dī. ni. 1.250; pārā. 15) ca ādīsu ādimhi dissati. “Teneva aṅgulaggena taṃ aṅgulaggaṃ parāmaseyya (kathā. 441). Ucchaggaṃ veḷagga”nti ca ādīsu koṭṭiyaṃ. “Ambilaggaṃ vā madhuraggaṃ vā tittakaggaṃ vā (saṃ. ni. 5.374). Anujānāmi, bhikkhave, viharaggena vā pariveṇaggena vā bhājetu”nti (cūḷava. 318) ca ādīsu koṭṭhāse. “Ayaṃ imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ aggo ca seṭṭho ca uttamo ca pavaro ca (a. ni. 4.95). Aggohamasmi lokassā”ti ca ādīsu (dī. ni. 2.31; ma. ni. 3.207) seṭṭhe. Svāyamidhāpi seṭṭheyyeva daṭṭhabbo. Tasmā aggesu seṭṭhesu pasādā, aggabhūtā seṭṭhabhūtā vā pasādā aggappasādāti attho.

Purimasmiñca atthe aggasaddena buddhādiratanattayaṃ vuccati. Tesu bhagavā tāva asadisatṭhena, guṇavisitṭhatṭhena, asamasamaṭṭhena ca aggo. So hi mahābhinihāraṃ dasannaṃ pāramīnaṃ pavicayañca ādim katvā tehi bodhisambhāraguṇehi ceva buddhaguṇehi ca sesajanehi asadisoti asadisatṭhena aggo. Ye cassa guṇā mahākaruṇādayo, te sesasattānaṃ guṇehi visitṭhāti guṇavisitṭhatṭhenapi sabbasattuttamatāya aggo. Ye pana purimakā sammāsambuddhā sabbasattehi asamā, tehi saddhim ayameva rūpakāyaguṇehi ceva dhammakāyaguṇehi ca samoti asamasamaṭṭhenapi aggo. Tathā dullabhapātubhāvato acchariyamanussabhāvato bahujanahitasukhāvahato adutiyaasahāyādibhāvato ca bhagavā loke aggoti vuccati. Yathāha –

“Ekapuggalassa, bhikkhave, pātubhāvo dullabho lokasmim, katamassa ekapuggalassa?
Tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa.

“Ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso.

“Ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati bahujana...pe... sammāsambuddho.

“Ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati, adutiyo asahāyo appaṭṭimo appaṭṭisamo appaṭṭibhāgo appaṭṭipuggalo asamo asamasamo dvipadānaṃ aggo. Katamo ekapuggalo? Tathāgato araham sammāsambuddho”ti (a. ni. 1.170-172, 174).

Dhammasaṅghāpi aññadhammasaṅghehi asadisatṭhena visitṭhaguṇatāya dullabhapātubhāvādinā ca aggā. Tathā hi tesam svākkhātātādisuppaṭipannatādiguṇavisesehi aññadhammasaṅghā sadisā appataranihīnā vā natthi, kuto seṭṭhā. Sayameva ca pana tehi visitṭhaguṇatāya seṭṭhā. Tathā dullabhuppādacchariyabhāvabahujanahitasukhāvahā adutiyaasahāyādisabhāvā ca te. Yadaggena hi bhagavā dullabhapātubhāvo, tadaggena dhammasaṅghāpīti. Acchariyādibhāvepi eseva nayo. Evaṃ aggesu seṭṭhesu uttamesu pavaresu guṇavisitṭhesu pasādāti **aggappasādā**.

Dutiyasmiṃ pana atthe yathāvuttesu aggesu buddhādīsu uppattiyā aggabhūtā pasādā aggappasādā. Ye pana ariyamaggena āgatā aveccappasādā, te ekanteneva aggabhūtā pasādāti aggappasādā. Yathāha “idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hotī”tiādī (saṃ. ni. 5.1027). Aggavipākattāpi cete aggappasādā. Vuttañhi “agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko”ti.

Yāvatāti yattakā. **Sattāti** pāṇino. **Apadāti** apādakā. **Dvipadāti** dvipādakā. Sesapadadvayepi eseva nayo. Vā-saddo samuccayatto, na vikappatto. Yathā “anuppanno vā kāmāsavo uppajjati, uppanno vā kāmāsavo pavaḍḍhatī”ti (ma. ni. 1.17) ettha anuppanno ca uppanno cāti attho. Yathā ca “bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃ vā anuggahāyā”ti (ma. ni. 1.402; saṃ. ni. 2.12) ettha bhūtānañca sambhavesīnañcāti attho. Yathā ca “aggito vā udakato vā mithubhedato vā”ti (dī. ni. 2.152; udā. 76; mahāva. 286) ettha aggito ca udakato ca mithubhedato cāti attho, evaṃ “apadā vā...pe... aggamakkhāyatī”ti etthāpi apadā ca dvipadā cāti sampiṇḍanavasena attho daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ “vā-saddo samuccayatto, na vikappatto”ti.

Rūpinoti rūpavanto. Na rūpinoti **arūpino**. **Saññinoti** saññāvanto. Na saññinoti **asaññino**. **Nevasaññināsaññino** nāma bhavaggapariyāpannā. Ettāvata ca kāmabhavo, rūpabhavo, arūpabhavo, ekavokārabhavo, catuvokārabhavo, pañcavokārabhavo, saññībhavo, asaññībhavo, nevasaññināsaññībhavoti navavidhepi bhava satte anavasesato pariyaḍīyitvā dassesi dhammarājā. Ettha hi rūpiggaḥena kāmabhavo rūpabhavo pañcavokārabhavo ekavokārabhavo ca dassito, arūpiggaḥena arūpabhavo catuvokārabhavo ca dassito. Saññībhavādayo pana sarūpeneva dassitā. Apadādiggahaṇena kāmabhavapañcavokārabhavasaññībhavānaṃ ekadeso dassitoti.

Kasmā panettha yathā adutiyasutte “dvipadānaṃ aggo”ti dvipadānaṃ gahaṇameva akatvā apadādiggahaṇaṃ katanti? Vuccate – adutiyasutte tāva seṭṭhataravasena dvipadaggahaṇameva kataṃ. Imasmiñhi loke seṭṭho nāma uppajjamāno apadacatuppadabahuppadesu na uppajjati, dvipadesuyeva uppajjati. Kataresu dvipadesu? Manusseu ceva devesu ca. Manusseu uppajjamāno sakalalokaṃ vase vattetuṃ samattho buddho hutvā uppajjati. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ pana “tisahassimahāsahasilokadhātuṃ vase vattetuṃ samattho”ti (a. ni. aṭṭha. 1.1.174) vuttaṃ. Devesu uppajjamāno dasasahasilokadhātuṃ vase vattanako mahābrahmā hutvā uppajjati, so tassa kappiyakārako vā ārāmiko vā sampajjati. Iti tatopi seṭṭhataravasenesa “dvipadānaṃ aggo”ti tattha vutto, idha pana anavasesapariyādānavasena evaṃ vuttaṃ. Yāvattakā hi sattā attabhāvapariyāpannā apadā vā...pe... nevasaññināsaññino vā, tathāgato tesam aggamakkhāyatīti. Niddhāraṇe cetam sāmivacanaṃ, makāro padasandhikaro. Aggo akkhāyatīti padavibhāgo.

Aggo vipāko hotīti agge sammāsambuddhe pasannānaṃ yo pasādo, so aggo seṭṭho uttamo koṭībhūto vā, tasmā tassa vipākopi aggo seṭṭho uttamo koṭībhūto uḷāratamo paṇītatamo hoti. So pana pasādo duvidho lokiyalokuttarabhedato. Tesu lokiyassa tāva –

“Ye keci buddhaṃ saraṇaṃ gatāse, na te gamissanti apāyabhūmiṃ;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ, devakāyaṃ paripūressanti. (dī. ni. 2.332; saṃ. ni. 1.37);

“Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti;
Vameva hi sā pīti, kasiṇenapi jambudīpassa.

“Sataṃ hatthī sataṃ assā, sataṃ assatarī rathā;
Sataṃ kaññāsahassāni, āmukkamaṇikuṇḍalā;
Ekassa padavītiḥārassa, kalam nāgghanti soḷasiṃ”. (saṃ. ni. 1.242; cūlava. 305);

“Sādhu kho, devānaminda, buddhaṃ saraṇagamaṇaṃ hoti, buddhaṃ saraṇagamaṇaṃ hetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggam lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena,

dibbena sukkena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena, dibbehi rūpehi, dibbehi saddehi, dibbehi gandhehi, dibbehi rasehi, dibbehi phoṭṭhabbehi’’ti (saṃ. ni. 4.341) –

Evamādīnaṃ suttapadānaṃ vasena pasādassa phalavisesayogo veditabbo. Tasmā so apāyadukkhavinivattanena saddhiṃ sampattibhavesu sukhavipākadāyakoti daṭṭhabbo. Lokuttaro pana sāmāññaphalavipākadāyako vaṭṭadukkhavinivattako ca. Sabbopi cāyaṃ pasādo paramparāya vaṭṭadukkhāṃ vinivattetiyeva. Vuttañhetā –

“Yasmiṃ, bhikkhave, samaye ariyasāvako attano saddhaṃ anussarati, nevassa tasmīṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmīṃ samaye cittaṃ hoti. Ujugatacittassa pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati...pe... nāparaṃ itthattāyāti pajānāti’’ti (a. ni. 6.10; 26).

Dhammāti sabhāvadhammā. **Saṅkhatāti** samecca sambhuyya paccayehi katāti saṅkhatā, sappaccayadhammā. Hetūhi paccayehi ca na kehici katāti **asaṅkhatā**, appaccayanibbānaṃ. Saṅkhatānaṃ paṭiyogibhāvena “asaṅkhatā’’ti puthuvacanaṃ. **Virāgo tesāṃ aggamakkhāyatīti** tesāṃ saṅkhatāsaṅkhatadhammānaṃ yo virāgasāṅkhāto asaṅkhatadhammo, so sabhāveneva saṅhasukhumabhāvato santatarapañītatarabhāvato gambhīrādibhāvato madanimmadanādibhāvato ca aggaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ pavaranti vuccati. **Yadidanti** nipāto, yo ayanti attho. **Madanimmadanoti**ādīni sabbāni nibbānavevacanāniyeva. Tathā hi taṃ āgamma mānamadapurisamadādiko sabbo mado nimmaḍḍiyati pamaddiyati, kāmapipāsādikā sabbā pipāsā vinīyati, kāmalayādikā sabbepi ālayā samugghātīyanti, sabbepi kammavaṭṭakilesavaṭṭavipākavaṭṭā upacchijjanti, aṭṭhasatabhedā sabbāpi taṅhā khīyati, sabbepi kilesā virajjanti, sabbāṃ dukkhāṃ nirujjhati, tasmā madanimmadano...pe... nirodhoti vuccati. Yā panesā taṅhā bhavena bhavaṃ, phalena kammaṃ vinati saṃsibbatīti katvā vānanti vuccati. Taṃ vānaṃ ettha natthi, etasmīṃ vā adhigate ariyapuggalassa na hotīti **nibbānaṃ**.

Aggo vipāko hotīti etthāpi –

“Ye keci dhammaṃ saraṇaṃ gatāse...pe.... (dī. ni. 2.332; saṃ. ni. 1.37);

“Dhammoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti...pe....

“Sādhu kho, devānaminda, dhammaṃ saraṇagamaṇaṃ hoti. Dhammaṃ saraṇagamaṇaṃ hetu kho, devānaminda, evamidhekacce...pe... dibbehi phoṭṭhabbehi’’ti (saṃ. ni. 4.341) –

Evamādīnaṃ suttapadānaṃ vasena dhamme pasādassa phalavisesayogo veditabbo. Evamettha asaṅkhatadhammavaseneva aggabhāvo āgato, sabbasaṅkhatanissaraṇadassanattaṃ ariyamaggavasenapi ayamatto labbhateva. Vuttañhetā –

“Yāvata, bhikkhave, dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesāṃ aggamakkhāyatī’’ti (a. ni. 4.34).

“Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho’’ti ca. (Dha. pa. 273).

Saṅghā vā gaṇā vāti janasaṃmūhasaṅkhātā yāvata loke saṅghā vā gaṇā vā. **Tathāgatasaṅgho** aṭṭhaariyapuggalasamūhasaṅkhāto diṭṭhisīlasāmaññena saṃhato tathāgatassa sāvakaṅgho. **Tesāṃ aggamakkhāyatīti** attano sīlasamādhīpaññāvimuttiādiguṇavisesena tesāṃ saṅghānaṃ aggo seṭṭho uttamo pavaroti vuccati. **Yadidanti** yāni imāni. **Cattāri purisayugānīti** yugaḷavasena paṭhamamaggaṭṭho paṭhamaphalaṭṭhoti idamekaṃ yugaḷaṃ, yāva catutthamaggaṭṭho catutthaphalaṭṭhoti idamekaṃ yugaḷanti evaṃ cattāri purisayugāni. **Aṭṭha purisapuggalāti** purisapuggalavasena eko paṭhamamaggaṭṭho eko paṭhamaphalaṭṭhoti iminā nayena aṭṭha purisapuggalā.

Ettha ca purisoti vā puggaloti vā ekatthāni etāni padāni, veneyyavasena panevaṃ vuttaṃ. **Esa bhagavato sāvakaśaṅhoti** yānimāni yugavasena cattāri purisayugāni, pāṭekkato aṭṭha purisapuggalā, esa bhagavato sāvakaśaṅho.

Āhuneyyotiādīsu ānetvā hunitabbanti āhunam, dūratopi āgantvā sīlavantesu dātabbanti attho. Catunnam paccayānametaṃ adhivacanam. Mahapphalabhāvakarāṇato taṃ āhunam paṭiggahetuṃ yuttoti āhuneyyo. Atha vā dūratopi āgantvā sabbam sāpateyyampi ettha hunitabbaṃ, sakkādīnampi āhavanam arahatīti vā āhavanīyo. Yo cāyam brāhmaṇānam āhavanīyo nāma aggi, yattha hutaṃ mahapphalanti tesam laddhi, so ce hutassa mahapphalatāya āhavanīyo, saṅghova āhavanīyo. Saṅghe hutañhi mahapphalaṃ hoti. Yathāha –

“Yo ca vassasataṃ jantu, aggiṃ paricare vane;
Ekañca bhāvitattānam, muhuttamapi pūjaye;
Sā eva pūjanā seyyo, yañce vassasataṃ huta”nti. (dha. pa. 107);

Tayidaṃ nikāyantare “āhavanīyo”ti padaṃ idha “āhuneyyo”ti iminā padena atthato ekaṃ, byañjanato pana kiñcimattameva nānam, tasmā evamatthavaṇṇanā katā.

Pāhuneyyoti ettha pana pāhunam vuccati disāvidisato āgatānam piyamanāpānam ñātimitānam atthāya sakkārena paṭiyattaṃ āgantukadānam, tampi ṭhapetvā te tathārūpe pāhunake saṅghasseva dātuṃ yuttaṃ. Tathā hesa ekabuddhantarepi dissati abbokiṇṇaṃ. Ayaṃ panettha padattho – “piyamanāpattakarehi dhammehi samannāgato”ti evaṃ pāhunamassa dātuṃ yuttaṃ, pāhunañca paṭiggahetuṃ yuttoti pāhuneyyo. Yesam pana pāhavanīyoti pāli, tesam yasmā saṅgho pubbakāram arahati, tasmā saṅgho sabbapaṭhamam ānetvā ettha hunitabbanti pāhavanīyo, sabbappakārena vā āhavanam arahatīti pāhavanīyo. Svāyamidha teneva atthena pāhuneyyoti vuccati.

“Dakkhiṇā”ti paralokaṃ saddahitvā dātabbadānam, taṃ dakkhiṇam arahati dakkhiṇāya vā hito mahapphalabhāvakarāṇena visodhanatoti **dakkhiṇeyyo**. Ubho hatthe sirasi patiṭṭhapetvā sabbalokena kariyamānam añjalikammaṃ arahatīti **añjalikaraṇīyo**. **Anuttaram puññakkhettaṃ lokassāti** sabbalokassa asadisam puññavirūhanaṭṭhānam. Yathā hi rattasālīnam vā yavānam vā virūhanaṭṭhānam “rattasālīkkhettaṃ yavakkhetta”nti vuccati, evaṃ saṅgho sadevakassa lokassa puññavirūhanaṭṭhānam. Saṅgham nissāya hi lokassa nānappakārahitasukhanibbattakāni puññāni virūhanti, tasmā saṅgho anuttaram puññakkhettaṃ lokassa. Idhāpi –

“Ye keci saṅgham saraṇam gatāse...pe... (dī. ni. 2.332; sam. ni. 1.37);

“Saṅghoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti...pe...”.

“Sādhu kho, devānaminda, saṅgham saraṇagamanam hoti, saṅgham saraṇagamanahetu kho devānaminda...pe... dibbehi phoṭṭhabbehi”ti (sam. ni. 4.341) –

Ādīnam suttapadānam vasena saṅghe pasādassa phalavisesayogo, tenassa aggatā aggavipākatā ca veditabbā. Tathā anuttariyapaṭilābho sattamabhavādito paṭṭhāya vaṭṭadukkhāsamucchedo anuttarasukhādhiḡgamoti evamādiulārapphalanipphādanavasena aggavipākatā veditabbā.

Gāthāsu **aggatoti** agge ratanattaye, aggabhāvato vā pasannānam. **Aggaṃ dhammanti** aggasabhāvaṃ buddhasubuddhataṃ dhammasudhammataṃ saṅghasuppaṭipattiṃ ratanattayassa anaññasādhāraṇam uttamasabhāvaṃ, dasabalādisvākkhātātādisuppaṭipannatādiguṇasabhāvaṃ vā **vijānataṃ** vijānantānam. Evaṃ sādharāṇato aggappasādavatthum dassetvā idāni asādhāraṇato taṃ vibhāgena dassetuṃ “**agge buddhe**”tiādi vuttaṃ. Tattha **pasannānanti** aveccappasādena itarappasādena ca pasannānam adhimuttānam. **Virāgūpasameti** virāge upasame ca, sabbassa rāgassa

sabbesaṃ kilesānaṃ accantavirāgahetubhūte accantaupasamahetubhūte cāti attho. **Sukheti** vaṭṭadukkhakkhayaabhāvena saṅkhārūpasamasukhabhāvena ca sukhe.

Aggasmim dānaṃ dadatanti agge ratanattaye dānaṃ dentānaṃ deyyadhammaṃ pariccajantānaṃ. Tattha dharamānaṃ bhagavantaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā parinibbutaṅca bhagavantaṃ uddissa dhātucetiyādike upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā buddhe dānaṃ dadanti nāma. “Dhammaṃ pūjessāmā”ti dhammadhare puggale catūhi paccayehi upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā dhammaṅca ciraṭṭhitikaṃ karontā dhamme dānaṃ dadanti nāma. Tathā ariyasaṅghaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā taṃ uddissa itarasmimpi tathā paṭipajjantā saṅghe dānaṃ dadanti nāma. **Aggaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī** evaṃ ratanattaye pasannena cetasā ulāraṃ pariccāgaṃ ulāraṅca pūjāsakkāraṃ pavattentānaṃ divase divase aggaṃ ulāraṃ kusalaṃ upacīyati. Idāni tassa puññassa aggavipākatāya aggabhāvaṃ dassetuṃ “**aggaṃ āyū**”tiādi vuttaṃ. Tattha **aggaṃ āyūti** dībbaṃ vā mānusaṃ vā aggaṃ ulāratamaṃ āyu. **Pavaḍḍhatī** uparūpari brūhati. **Vaṇṇoti** rūpasampadā. **Yasoti** parivārasampadā. **Kittīti** thutighoso. **Sukhanti** kāyikaṃ cetasikaṅca sukhaṃ. **Balanti** kāyabalaṃ ṇāṇabalaṅca.

Aggassa dātāti aggassa ratanattayassa dātā, atha vā aggassa deyyadhammassa dānaṃ ulāraṃ katvā tattha puññaṃ pavattetā. **Aggadhammasamāhitoti** aggena pasādadharmena dānādiddhammena ca samāhito samannāgato acalappasādayutto, tassa vā vipākabhūtehi bahujaṇassa piyamaṇāpatādidhammehi yutto. **Aggappatto pamodatīti** yattha yattha sattanikāye uppanno, tattha tattha aggabhāvaṃ seṭṭhabhāvaṃ adhigato, aggabhāvaṃ vā lokuttaramaggaphalaṃ adhigato pamodati abhiraṃmati paritussatīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Jīvikasuttavaṇṇanā

91. Dutiyaṃ aṭṭhuppattivasena desitaṃ. Ekasmiṅhi samaye bhagavati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme viharante bhikkhū āgantukabhikkhūnaṃ senāsānāni paññāpentā pattacīvarāni paṭisaṃmentā sāmaṇerā ca lābhabhājanīyaṭṭhāne sampattasampattānaṃ lābhaṃ gaṇhantā uccāsaddā mahāsaddā ahesuṃ. Taṃ sutvā bhagavā bhikkhū paṇāmesi. Te kira sabbeva navā adhunāgatā imaṃ dhammavinayaṃ. Taṃ ṇatvā mahābrahmā āgantvā “abhinandatu, bhante, bhagavā bhikkhusaṅgha”nti (ma. ni. 2.158) tesam paṇāmitabhikkhūnaṃ anuggaṇhanaṃ yāci. Bhagavā tassa okāsaṃ akāsi. Atha mahābrahmā “katāvakāso khomhi bhagavatā”ti bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha bhagavā “bhikkhusaṅgho āgacchatū”ti ānandattherassa ākāraṃ dassesi. Atha te bhikkhū ānandattherena pakkositā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā sārājjamānarūpā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Bhagavā tesam sappāyadesanaṃ vīmaṃsanto “ime āmisahetu paṇāmitā, piṇḍiyālopadhammadesanā nesam sappāyā”ti cintetvā “**antamidam, bhikkhave**”ti imaṃ desanaṃ desesi.

Tatrāyaṃ **antasaddo** “santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā pubbantānudiṭṭhino”tiādīsu (dī. ni. 1.29) koṭṭhāse āgato. “Antamakāsi dukkhassa, antavā ayaṃ loko parivaṭṭumo”tiādīsu (dī. ni. 1.55) paricchede. “Haritantaṃ vā pathantaṃ vā selantaṃ vā”tiādīsu (ma. ni. 1.304) mariyādāyaṃ. “Antaṃ antagaṇa”ntiādīsu (dī. ni. 2.377; khu. pā. 3.dvattimsākāra) sarīrāvayave “caranti loka parivārachannā, anto asuddhā bahi sobhamānā”tiādīsu (saṃ. ni. 1.122; mahāni. 191) citte. “Appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udaye jātāni udaye saṃvaḍḍhāni udakānuggatāni anto nimuggaposīnī”tiādīsu (dī. ni. 2.69; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 9) abbhantare.

“Migānaṃ koṭṭhuko anto, pakkhīnaṃ pana vāyaso;
Eraṇḍo anto rukkhānaṃ, tayo antā samāgatā”ti. (jā. 1.3.135) –

Ādīsu lāmake. Idhāpi lāmake eva datṭhabbo. Tasmā **antamidam bhikkhave jīvikānanti** bhikkhave

idam jīvikānaṃ antaṃ pacchimaṃ lāmakam, sabbanihīnaṃ jīvitanti attho. **Yadidaṃ piṇḍolyanti** yaṃ idam piṇḍapariyesanena bhikkhācariyāya jīvikam kappentassa jīvitam. Ayaṃ panettha padattho – piṇḍāya ulatīti piṇḍolo, tassa kammaṃ piṇḍolyaṃ, piṇḍapariyesanena jīvikāti attho.

Abhisāpoti akkoso. Kupitā hi manussā attano paccatthikam “pilotikakhaṇḍam nivāsetvā kapālahattho piṇḍam pariyesamāno careyyāsī”ti akkosanti. Atha vā “kiṃ tuyham akātabbam atthi, yo tvam evam balavīriyūpapannopi hirottappam pahāya kapaṇo piṇḍolo vicarasi pattapāṇī”ti evampi akkosantiyeva. **Taṅca kho etanti** taṃ etaṃ abhisapampi samānaṃ piṇḍolyaṃ. **Kulaputtā upenti atthavasikāti** mama sāsane jātikulaputtā ca ācārakulaputtā ca atthavasikā kāraṇavasikā hutvā kāraṇavasam paṭicca upenti upagacchanti.

Rājābhiniṭātiādīsu ye rañño santakam khāditvā raññā bandhanāgāre bandhāpitā palāyitvā pabbajanti, te raññā bandhanaṃ abhinīṭattā **rājābhiniṭā** nāma. Ye pana corehi aṭaviyaṃ gahetvā ekaccesu māriyamānesu ekacce “mayam sāmi tumhehi viṣaṭṭhā geham anajjhāvasitvā pabbajissāma, tattha tattha yaṃ yaṃ buddhapūjādipuññaṃ karissāma, tato tato tumhākam pattim dassāmā”ti tehi viṣaṭṭhā pabbajanti, te **corābhiniṭā** nāma corehi māretabbaṃ abhinīṭattā. Ye pana iṇam gahetvā paṭidātuṃ asakkontā palāyitvā pabbajanti, te **iṇaṭṭā** nāma. Taṅca kho etaṃ piṇḍolyaṃ kulaputtā mama sāsane neva rājābhiniṭā...pe... na ājīvikāpakatā upenti, apica kho “otiṇṇamhā jātiyā...pe... paññāyethā”ti upenti padasambandho.

Tattha **otiṇṇamhā**ti otiṇṇā amhā. **Jātiyā**tiādīsu tamhi tamhi sattanikāye khandhānaṃ paṭhamābhiniṭṭā **jāti**, paripāko **jarā**, bhedo **marāṇam**. Nātirogabhogasīladiṭṭhibyasanehi phuṭṭhassa santāpo anto nijjhānaṃ **soko**, tehi phuṭṭhassa vacīvippalāpo **paridevo**. Anīṭṭhaphoṭṭhabbapaṭihata kāyassa kāyapīḷanaṃ **dukkham**, āghātavatthūsu upahatacittassa cetopīḷanaṃ **domanassam**. Nātibyasanādīhi eva phuṭṭhassa paridevenapi adhvāsetuṃ asamatthassa cittasantāpasamuṭṭhito bhuso āyāso **upāyāso**. Etehi jātiādīhi otiṇṇā **dukkhotiṇṇā**, tehi jātiādidukkhehi anto anupaviṭṭhā. **Dukkhaparetā**ti tehi dukkhadukkhavatthūhi abhibhūtā. Jātiādayo hi dukkhassa vatthubhāvato dukkhā, dukkhabhāvato ca sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā dukkhāti. **Appeva nāma...pe... paññāyethā**ti imassa sakalassa vaṭṭadukkhārāsissa paricchedakaraṇaṃ osānakiriyā api nāma paññāyeyya.

So ca hoti abhijjhālūti idam yo kulaputto “dukkhassantaṃ karissāmī”ti pubbe cittaṃ uppādetvā pabbajito aparabhāge taṃ pabbajam tathārūpaṃ kātuṃ na sakkoti, taṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **abhijjhālūti** parabhaṇḍanaṃ abhijjhāyitā. **Tibbasārāgoti** balavarāgo. **Byāpannacittoti** byāpādena pūtibhūtattā vipannacitto. **Paduṭṭhamanasaṅkappoti** tikhiṇasiṅgo viya caṇḍagoṇo paresam upaghātavasena duṭṭhacitto. **Muṭṭhassatīti** bhattanikkhattakāko viya, maṃsanikkhattasunakho viya ca naṭṭhassati, idha kataṃ ettha na sarati. **Asampajānoti** nippañño khandhādiparicchedarahito. **Asamāhitoti** caṇḍasote baddhanāvā viya asaṅghito. **Vibbhantacittoti** panthāruḷhamigo viya bhantamano. **Pākatindriyoti** yathā gihī saṃvarābhāvena pariggahaparijane oloketi asaṃvutindriyā, evam asaṃvutindriyo hoti.

Chavālātanti chavānaṃ daḍḍhatṭhāne alātaṃ. **Ubhatopadittaṃ majjhe gūthagatanti** pamāṇena aṭṭhaṅgulamattaṃ ubhato dvīsu koṭīsu ādittaṃ majjhe gūthamakkhitaṃ. **Neva gāmeti** sace hi taṃ yuganaṅgalagopānasipakkhapāsakādīnaṃ atthāya upanetuṃ sakkā assa gāme kaṭṭhatthaṃ phareyya. Sace khettakuṭiyā kaṭṭhattharamaṅcakādīnaṃ atthāya upanetuṃ sakkā assa, araṅṅhe kaṭṭhatthaṃ phareyya. Yasmā pana ubhayatthāpi na sakkā, tasmā evam vuttaṃ. **Tathūpamāhanti** tathūpamaṃ chavālātasadisam aham imaṃ yathāvuttapuggalaṃ vadāmi. **Gihibhogā ca parihīnoti** yo agāre vasantehi gihīhi dāyaje bhājiyamāne aññathā ca bhogo laddhabbo assa, tato ca parihīno. **Sāmaññatthañcāti** ācariyupajjhāyānaṃ ovāde ṭhatvā pariyattipaṭivedhavasena pattabbaṃ sāmaññatthañca na paripūreti. Imaṃ pana upamaṃ satthā na dussīlassa vasena āhari, parisuddhasīlassa pana alasassa abhijjhādīhi dosehi dūsitacittassa puggalassa vasena āharīti veditabbaṃ.

Gāthāsu **gīhibhogāti** kāmasukhasambhogato. **Parihīnoti** jīno. **Sāmaññatthanti** paṭivedhabāhusaccañceva pariyattibāhusaccañca. Tādiso hi asutaṃ sotuṃ sutuṃ pariyodāpetuṃ na sakkoti alasabhāvato. Duṭṭhu bhagoti **dubbhago**, alakkhiko kāḷakaṇṇipuriso. **Paridhamṣamānoti** vinassamāno. **Pakiretīti** vikireti viddhamseti. Sabbametaṃ bhāvino sāmaññatthassa anuppādanameva sandhāya vuttaṃ. **Chavālātamva nassatīti** so tādiso puggalo yathāvuttaṃ chavālātaṃ viya kassaci anupayujjamāno eva nassati ubhato paribhaṭṭhabhāvato. Evaṃ “kāyavācāhi akatavītikkamopi cittaṃ avisodhento nassati, pageva katavītikkamo dussīlo”ti tassa apāyadukkhabhāgibhāvadassanena dussīle ādīnavam dassetvā tato satte vivecetukāmo “**kāsāvakaṇṭhā**”tiādīnā gāthādvayamāha. Tassattho heṭṭhā vutto eva.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saṅghāṭikaṇṇasuttavaṇṇanā

92. Tatiye **saṅghāṭikaṇṇeti** cīvarakoṭiyam. **Gahetvāti** parāmasitvā. **Anubandho assāti** anugato bhaveyya. Idaṃ vuttaṃ hoti – “bhikkhave, idhekacco bhikkhu attano hatthena mayā pārutassa sugatamahācīvarassa kaṇṇe parāmasanto viya maṃ anugaccheyya, evaṃ mayhaṃ āsannataro hutvā vihareyyā”ti. **Pāde pādam nikkhipantoti** gacchantassa mama pāde pādam nikkhattaṭṭhāne pādudhāraṇānantaram attano pādam nikkhipanto. Ubhayenāpi “ṭhānagamanādīsu avijahanto sabbakālaṃ mayhaṃ samīpe eva vihareyya cepī”ti dasseti. **So ārakāva mayhaṃ, ahañca tassāti** so bhikkhu mayā vuttaṃ paṭipadaṃ apūrento mama dūreyeva, ahañca tassa dūreyeva. Etena maṃsacakkhunā tathāgatadassanaṃ rūpakāyasamodhānañca akāraṇaṃ, ñāṇacakkhunāva dassanaṃ dhammakāyasamodhānameva ca pamāṇanti dasseti. Tenevāha “dhammañhi so, bhikkhave, bhikkhu na passati, dhammaṃ apassanto na maṃ passatī”ti. Tattha dhammo nāma navavidho lokuttaradhammo. So ca abhijjhādīhi dūsitacittena na sakkā passituṃ, tasmā dhammassa adassanato dhammakāyañca na passatīti. Tathā hi vuttaṃ –

“Kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena? Yo kho, vakkali, dhammaṃ passati so maṃ passati; yo maṃ passati, so dhammaṃ passatī”ti (saṃ. ni. 3.87).

“Dhammabhūto brahmabhūto”ti (ma. ni. 1.203; paṭi. ma. 3.5) ca.

“Dhammakāyo itipi, brahmakāyo itipī”ti (dī. ni. 3.118) ca ādi.

Yojanasateti yojanasate padese, yojanasatamatthaketi attho. Sesam vuttavipariyāyena vedītabbam. Ariyamaggādhigamavasena cassa anabhijjhāluādibhāvo daṭṭhabbo.

Gāthāsu **mahicchoti** kāmesu tibbasārāgatāya mahāiccho. **Vighātavāti** paduṭṭhamanasāṅkappatāya sattesu āghātavasena mahicchatāya icchitālābhena ca vighātavā. **Ejānugoti** ejāsāṅkhātāya taṇhāya dāso viya hutvā taṃ anugacchanto. Rāgādikilesapariḷāhābhābhavena **anibbuto**. Rūpādivisayānaṃ abhikaṅkhanena **giddho**. **Passa yāvañca ārakāti** anejassa nibbutassa vītagedhassa sammāsambuddhassa okāsavasena samīpepi samāno mahiccho vighātavā ejānugo anibbuto giddho bālaputhujjano dhammasabhāvato yattakaṃ dūre, tassa so dūrabhāvo passa, vattumpi na sukaranti attho. Vuttañhetam –

“Nabhañca dūre pathavī ca dūre,
Pāraṃ samuddassa tathāhu dūre;
Tato have dūratarāṃ vadanti,
Satañca dhammo asatañca rājā”ti. (a. ni. 4.47; jā. 2.21.414);

Dhammamabhiññāyāti catusaccadhammaṃ abhiññāya aññāya ñātātīraṇapariññāhi yathārahaṃ pubbhāge jānitvā. **Dhammamaññāyāti** tameva dhammaṃ aparabhāge maggañāṇena pariññādivasena

yathāmarīyādaṃ jānitvā. **Paṇḍitoti** paṭivedhabāhusaccena paṇḍito. **Rahadova nivāte cāti** nivātaṭṭhāne rahado viya **anejo** kilesacalanarahito upasammāti, yathā so rahado nivātaṭṭhāne vātena anabbhāhato sannisinnova hoti, evaṃ ayampi sabbathāpi paṭippassaddhakilesa kilesacalanarahito arahattaphalasaṃmādhinā vūpasammāti, sabbakālaṃ upasantasabhāvova hoti. **Anejoti** so evaṃ anejādisabhāvo arahā anejādisabhāvassa sammāsambuddhassa okāsato dūrepi samāno dhammasabhāvato adūre santike evāti.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aggisuttavaṇṇanā

93. Catutthe anudhanaṭṭhena aggi, rāgo eva aggi rāgaggi. Rāgo hi uppajjamāno satte anudahati jhāpeti, tasmā “aggi”ti vuccati. Itaresupi dvīsu eseva nayo. Tattha yathā aggi yadeva indhanaṃ nissāya uppajjati, taṃ nidahati, mahāpariḷāho ca hoti, evamimepi rāgādayo yasmim̐ santāne sayam̐ uppannā, taṃ nidahanti, mahāpariḷāhā ca honti dunnibbāpayā. Tesu rāgapariḷāhena santattahadayānaṃ icchitālābhadukkhena maraṇappattānaṃ sattānaṃ pamāṇaṃ natthi. Ayaṃ tāva rāgassa anudahanatā. Dosassa pana anudahanatāya visesato manopadosikā devā, mohassa anudahanatāya khiḍḍāpadosikā devā ca nidassanaṃ. Mohavasena hi tesam̐ satisammoso hoti, tasmā khiḍḍāvasena āhāraṃ velam̐ ativattentā kālaṃ karonti. Ayaṃ tāva rāgādīnaṃ diṭṭhadhammiko anudahanabhāvo. Samparāyiko pana nirayādīsu nibbattāpanavasena ghorataro duradhivāso ca. Ayañca attho ādittapariyāyena vibhāvetabbo.

Gāthāsu **kāmesu mucchiteti** vatthukāmesu pātabyatāvasena mucchaṃ bālyam̐ pamādaṃ micchācāraṃ āpanne. **Byāpanneti** byāpannacitte dahatīti sambandho. **Nare pāṇātipātīnoti** idaṃ dosaggissa. **Ariyadhamme akovideti** ye khandhāyatanādīsu sabbena sabbam̐ uggahaparipucchāya manasikārahitā ariyadhammassa akusalā, te sammohena abhibhūtā visesena sammūḷhā nāmāti vuttā. **Ete aggi ajānantāti** “ete rāgaggiādayo idha ceva samparāye ca anudahanti”ti ajānantā pariññābhisamayavasena pahānābhisamayavasena ca appaṭivijjhantā. **Sakkāyābhiratāti** sakkāye upādānakkhandhapañcake taṇhādīṭṭhimānanandanābhiratā. **Vaḍḍhayantīti** punappunam̐ uppajjana vaḍḍhayanti ācinanti. **Nirayanti** aṭṭhavidham̐ mahānirayam̐, soḷasavidham̐ ussadanirayanti sabbampi nirayam̐. **Tiracchānañca yoniyoti** tiracchānayaniyo ca. **Asuranti** asurakāyam̐ pattivisayañca vaḍḍhayantīti sambandho.

Ettāvātā rāgaggiādīnaṃ idha ceva samparāye ca anudahanabhāvadassanamukhena vaṭṭam̐ dassetvā idāni nesam̐ nibbāpanena vivaṭṭam̐ dassetum̐ “**ye ca rattindivā**”tiādi vuttam̐. Tattha **yuttāti** bhāvanānuyogavasena yuttā. Kattha? **Sammāsambuddhasāsane**. Tena aññāsāsane rāgaggiādīnaṃ nibbāpanābhāvaṃ dasseti. Tathā hi anaññāsādhāraṇam̐ tesam̐ nibbāpanavidhiṃ asubhakammaṭṭhānaṃ saṅkhepeneva dassento –

“Te nibbāpentī rāgaggiṃ, niccam̐ asubhasaññino;
Dosaggiṃ pana mettāya, nibbāpentī naruttamā;
Mohaggiṃ pana paññāya, yāyam̐ nibbedhagāminī”ti. –

Āha. Tattha **asubhasaññīnoti** dvattiṃsākārasena ceva uddhumātakādivasena ca asubhabhāvanānuyogena asubhasaññino. **Mettāyāti** “so mettāsahagatena cetasā ekam̐ disam̐ pharivā viharatī”ti (a. ni. 3.64, 66) vuttāya mettābhāvanāya. Ettha ca asubhajjhānañca pādakaṃ katvā nibbattitaanāgāmimaggena rāgaggidosaggiṇam̐ nibbāpanam̐ veditabbaṃ. **Paññāyāti** vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya. Tenevāha “yāyam̐ nibbedhagāminī”ti. Sā hi kilesakkhandham̐ vinivijjhantī gacchatī pavattatīti **nibbedhagāminīti** vuccati. **Asesam̐ parinibbantīti** arahattamaggena asesam̐ rāgaggiādīnaṃ nibbāpetvā saupādisesāya nibbānadhātuyā ṭhitā paññāvepullappattiyā **nipakā** pubbeva sammappadhānena sabbaso kosajjassa suppahīnattā phalasaṃmāpattisaṃmāpajjana akilāsubhāvena ca **rattindivamatanditā** carimakacittanīrodhena anupādisesāya nibbānadhātuyā asesam̐

parinibbanti. Tato ca **asesaṃ** nissesaṃ **vaṭṭadukkhāṃ accagaṃ** atikkamaṃsu.

Evamaṃ ye rāgaggiādike nibbāpenti, tesamaṃ anupādisesanibbānena nibbutiṃ dassetvā idāni paṭividdhagūṇehi thomento osānagāthamāha. Tattha **ariyaddasā**ti ariyehi buddhādīhi passitabbaṃ kilesehi vā ārakattā ariyaṃ nibbānaṃ, ariyaṃ catusaccameva vā diṭṭhavantoti ariyaddasā. Vedassa maggañāṇassa, tena vā vedena saṃsārassa pariyoṣānaṃ gatāti **vedaguno. Sammadaññāyāti** sammadeva sabbaṃ ājānitabbaṃ kusalādiṃ khandhādīṇca jānitvā. Sesaṃ vuttanayameva.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Upaparikkhasuttavaṇṇanā

94. Pañcame **tathā tathāti** tena tena pakārena. **Upaparikkheyyāti** vīmaṃseyya parituleyya sammaseyya vā. **Yathā yathāssa upaparikkhatoti** yathā yathā assa bhikkhuno upaparikkhantassa. **Bahiddhā cassa viññāṇaṃ avikkhittaṃ avisaṭanti** bahiddhā rūpādiārammaṇe uppajjanakavikkhepābhāvato avikkhittaṃ samāhitaṃ, tato eva avisaṭaṃ siyā. Idaṃ vuttaṃ hoti – bhikkhave, yena yena pakārena imassa āraddhavipassakassa bhikkhuno upaparikkhato saṅkhāre sammasantassa pubbe samāhitākārasallakkaṇavasena samathanimittaṃ gahetvā sakkaccaṃ niraṇṭaraṃ sammasanañāṇaṃ pavattentassa attano vipassanācittaṃ kammaṭṭhānato bahiddhā rūpādiārammaṇe uppajjanakaṃ na siyā, accāraḍḍhavīriyatāya uddhaccapakkiyaṃ na siyā, tena tena pakārena bhikkhu upaparikkheyya parituleyyāti. **Ajjhattaṃ asaṅghitaṃ** yasmā vīriye maṇḍaṃ vahante samādhissa balavabhāvato kosajjābhāvavāna ajjhattaṃ gocarajjhattasaṅkhāte kammaṭṭhānārammaṇe saṅkocavasena ṭhitattā saṅghitaṃ nāma hoti, vīriyasamatāya pana yojitāya asaṅghitaṃ hoti vīthiṃ paṭipannaṃ. Tasmā yathā yathāssa upaparikkhato viññāṇaṃ ajjhattaṃ asaṅghitaṃ assa, vīthipaṭipannaṃ siyā, tathā tathā upaparikkheyya. **Anupādāya na paritasseyyāti** yathā yathāssa upaparikkhato “etaṃ mama, eso me attā”ti taṇhādīṭṭhiggāhavasena rūpādisu kañci saṅkhāraṃ aggahetvā tato eva taṇhādīṭṭhiggāhavasena na paritasseyya, tathā tathā upaparikkheyyāti sambandho. Kathaṃ pana upaparikkhato tividdhampeṭaṃ siyāti? Uddhaccapakkiye kosajjapakkiye ca dhamme vajjento vīriyasamataṃ yojetvā pubbeva vipassanupakkilesehi cittaṃ visodhetvā yathā sammadeva vipassanāñāṇaṃ vipassanāvīthiṃ paṭipajjati, tathā sammasato.

Iti bhagavā catusaccakammaṭṭhānikassa bhikkhuno anukkamena paṭipadāññadassanavisuddhiyā āraddhāya accāraḍḍhavīriyaatisithilavīriyavipassanupakkilesehi cittassa visodhanūpāyaṃ dassetvā idāni tathā visodhite vipassanāñāṇe na cirasseva vipassanaṃ maggena ghaṭetvā sakalavaṭṭadukkhamaṭikkamāya saṃvattantūti dassento “**bahiddhā, bhikkhave, viññāṇe**”tiādīmāha, taṃ vuttanayameva. Yaṃ pana vuttaṃ – “**āyatim jātijarāmarāṇadukkhamaṭikkasambhavo na hoti**”ti, tassattho – evamaṃ vipassanaṃ maggena ghaṭetvā maggapaṭipāṭiyā aggamaḍḍgena anavaṣesato kilesesu khīṇesu āyatim anāgate jātijarāmarāṇasakalavaṭṭadukkhamaṭikkasambhavo uppādo ca na hoti, jātiṣaṅkhāto vā dukkhasamaṭikkasambhavo jaṛāmarāṇasaṅkhāto dukkhasambhavo ca na hoti.

Gāthāyaṃ **sattasaṅgappahīnassāti** taṇhāsaṅgo, diṭṭhisaṅgo, mānasaṅgo, kodhasaṅgo, avijjāsaṅgo, kilesasaṅgo, duccharitasāṅgoti imesaṃ sattannaṃ saṅgānaṃ pahīnattā sattasaṅgappahīnassa. Keci pana “sattānusayā eva satta saṅgā”ti vadanti. **Netticchinnassāti** chinnabhavanettikassa. **Vikkhīṇo jātiṣaṃsāro**ti punappunaṃ jāyāvasena pavattiyā jātihetukattā ca jātibhūto saṃsāroti jātiṣaṃsāro, so bhavanettiyā chinnattā vikkhīṇo parikkhīṇo, tato eva **natthi tassa punabbhavoti**.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kāmūpapattisuttavaṇṇanā

95. Chaṭṭhe **kāmūpapattiyoti** kāmapaṭilābhā kāmapaṭisevanā vā. **Paccupaṭṭhitakāmāti**

nibaddhakāmā nibaddhārammaṇā yathā taṃ manussā. Manussā hi nibaddhavatthusmiṃ vasaṃ vattenti. Yathā paṭibaddhacittā honti, satampi sahasampi datvā tameva mātugāmaṃ ānetvā nibaddhabhogam bhuñjanti. Ekacce ca devā. Cātumahārājikato paṭṭhāya hi catudevalokavāsino nibaddhavatthusmiṃveva vasaṃ vattenti. Pañcasikhavatthu cettha nidassanaṃ. Tathā ekacce āpāyike nerayike ṭhapetvā sesaapāyasattāpi nibaddhavatthusmiṃveva vasaṃ vattenti. Macchā hi attano macchiyā, kacchapo kacchapiyāti evaṃ sabbepi tiracchānā petā vinipātikā ca. Tasmā nerayike ṭhapetvā sesaapāyasatte upādāya yāva tusitakāyā ime sattā paccupaṭṭhitakāmā nāma, **nimmānaratinoti** sayam nimmite nimmāne rati etesanti nimmānaratino. Te hi nīlapītādivasena yādisaṃ yādisaṃ rūpaṃ icchanti, tādisaṃ tādisaṃ nimmītvā ramanti āyasmato anuruddhassa purato manāpakāyikā devatā viya. **Paranimmitavasavattinoti** parehi nimmite kāme vasaṃ vattenti paranimmitavasavattino. Tesañhi manaṃ ñatvā pare yathārucitaṃ kāmabhogaṃ nimminanti, te tattha vasaṃ vattenti. Kathaṃ te parassa manaṃ jānantīti? Pakatisevanāvasena. Yathā hi kusalo sūdo rañño bhuñjantassa yaṃ yaṃ rucati, taṃ taṃ jānāti, evaṃ pakatiyā abhirucitārammaṇam ñatvā tādiseyeva nimminanti, te tattha vasaṃ vattenti, methunasevanādivasena kāme paribhuñjanti. Keci pana “hasitamattena olokitaṃ āliṅgitamattena hatthaggaṇamattena ca tesam kāmakkiccam ijjhātī”ti vadanti, taṃ aṭṭhakathāyaṃ “etaṃ pana natthī”ti paṭikkhittaṃ. Na hi kāyena aphasantassa phoṭṭhabbam kāmakkiccam sādheti. Channampi kāmāvacaradevānaṃ kāmā pākatikā eva. Vuttañhetam –

“Cha ete kāmāvacarā, sabbakāmasamiddhino;
Sabbesaṃ ekasaṅkhātaṃ, āyu bhavati kittaka”nti. (vibha. 1023);

Gāthāsu **ye caññeti** ye yathāvuttadevehi aññe ca kāmabhogino manussā ceva ekacce apāyūpagā ca sabbe te. **Itthabhāvaññathābhāvanti** imaṃ yathāpaṭiladdhattabhāvaññeva, upapattibhavantarasaṅkhātaṃ ito aññathābhāvaññcāti dvippabhedam saṃsāram **nātivattare** na atikkamanti. **Sabbe pariccaje kāmēti** dibbādibhede sabbepi kāmē vatthukāme ca kilesakāme ca pariccajeyya. Kilesakāme anāgāmimaggena pajahantoyeva hi vatthukāme pariccajati nāma. **Piyarūpasātagadhanti** piyarūpesu rūpādīsu sukhavedanassādena gadhitam giddham. **Chetvā sotam duraccayanti** aññehi duraccayaṃ duratikkamaṃ taṇhāsotam arahattamaggena samucchinditvā. Sesam heṭṭhā vuttanayamevāti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kāmayogasuttavaṇṇanā

96. Sattame **kāmayogayuttoti** pañcakāmaguṇiko rāgo kāmayogo, tena yutto kāmayogayutto, asamucchinnakāmarāgassetam adhivacanaṃ. Rūpārūpabhavesu chandarāgo bhavayogo, tathā jhānanikanti sassatadiṭṭhisahagato ca rāgo, tena yutto **bhavayogayutto**, appahīnabhavarāgoti attho. **Āgāmīti** brahmaloke ṭhitopi paṭisandhiggahaṇavasena imaṃ manussalokaṃ āgamanasīlo. Tenevāha “**āgantā itthatta**”nti. Manussattabhāvasaṅkhātaṃ itthabhāvaṃ āgamanadhammo, manussesu upapajjanasīloti attho. Kāmañcettha kāmayogo itthattaṃ āgamanassa kāraṇam. Yo pana kāmayogayutto, so ekantena bhavayogayuttopi hotīti dassanattaṃ “kāmayogayutto, bhikkhave, bhavayogayutto”ti ubhayampi ekajjham katvā vuttaṃ.

Kāmayogavisamyuttoti ettha asubhajjhānampi kāmayogavisamyogo, taṃ pādakaṃ katvā adhigato anāgāmimaggo ekanteneva kāmayogavisamyogo nāma, tasmā tatiyamaggaphale ṭhito ariyapuggalo “kāmayogavisamyutto”ti vutto. Yasmā pana rūpārūpabhavesu chandarāgo anāgāmimaggena na pahīyati, tasmā so appahīnabhavayogattā “bhavayogayutto”ti vutto. **Anāgāmīti** kāmaloḥkaṃ paṭisandhiggahaṇavasena anāgamanato anāgāmī. Kāmayogavisamyogavaseneva hi saddhiṃ anavasesaorambhāgiyasamyojanasamugghātena ajjhattasamyojanābhāvasiddhito itthattaṃ anāgantvā hoti, tattha parinibbāyī anāvattidhammo. Yassa pana anavasesam bhavayogo pahīno, tassa avijjāyogādiavasitṭhakilesāpi tadekaṭṭhabhāvato pahīnā eva hontīti, so parikkhīṇabhavasamyojano

“*arahaṃ khīṇāsavo*”ti vuccati. Tena vuttaṃ “*kāmayogaviṣaṃyutto, bhikkhave, bhavayogaviṣaṃyutto arahaṃ hoti khīṇāsavo*”ti. Ettha ca kāmayogaviṣaṃyogo anāgāmī catutthajjhānassa sukhadukkhassomanassadomanassappahānaṃ viya, tatiyamaggassa diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsasaṃyojanaparikkhaya viya ca catutthamaggassa vaṇṇabhaṇanattaṃ vuttoti daṭṭhabbaṃ. Paṭhamapadena sotāpannasakadāgāmīhi saddhiṃ sabbo puthujjano gahito, dutiyapadena pana sabbo anāgāmī, tatiyapadena arahāti arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi.

Gāthāsu **ubhayanti** ubhayena, kāmayogena, bhavayogena ca saṃyuttāti attho. **Sattā gacchanti saṃsāranti** puthujjanā sotāpannā sakadāgāminoti ime tividhā sattā kāmayogabhavayogānaṃ appahīnattā gacchanti saṃsāranti. Tato eva jātimaraṇagāmino honti. Ettha ekabjī, kolaṃkolo, sattakkhattuparamoti tīsu sotāpannesu sabbamudu sattakkhattuparamo, so aṭṭhamaṃ bhavaṃ na nibbatteti, attano paricchinnajātivaseṇa pana saṃsarati, tathā itarepi. Sakadāgāmīsupi yo idha sakadāgāmimaggamaṃ patvā devaloke uppajjitvā puna idha nibbattati, so attano paricchinnajātivaseṇa saṃsarati. Ye pana sakadāgāmino vomissakanayena vinā tattha tattha devesuyeva manussesuyeva vā nibbattanti, te uparimaggādhiḡamāya yāva indriyaparipākā punappunaṃ uppajjanato saṃsarantiyeva. Puthujjane pana vattabbameva natthi sabbabhavasasaṃyojanānaṃ aparikkhīnattā. Tena vuttaṃ –

“Kāmayogena saṃyuttā, bhavayogena cūbhayaṃ;
Sattā gacchanti saṃsāraṃ, jātimaraṇagāmino”ti.

Kāme pahantvānāti kāmarāgasankhāte kilesakāme anāgāmimaggena pajahitvā. **Chinnasaṃsayāti** samucchinnakaṅkhā, taṅca kho sotāpattimaggeneva. Vaṇṇabhaṇanattaṃ pana catutthamaggassa evaṃ vuttaṃ. Arahanto hi idha “*chinnasaṃsayā*”ti adhippetā. Tenevāha “**khīṇamānapunabbhavā**”ti. Sabbaso khīṇo navavidhopi māno āyatim punabbhavo ca etesanti khīṇamānapunabbhavā. Mānaggahaṇena cettha tadekaṭṭhatāya lakkhaṇavasena vā sabbo catutthamaggavajjho kilesa gahitoti. Khīṇamānatāya ca saupādisesā nibbānadhātu vuttā hoti, khīṇapunabbhavatāya anupādisesā. Sesam suviññeyyameva.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kalyāṇasīlasuttavaṇṇanā

97. Aṭṭhame **kalyāṇasīloti** sundarasīlo, pasatthasīlo, paripuṇṇasīlo. Tattha sīlapāripūrī dvīhi kāraṇehi hoti sammadeva sīlavipattiyā ādīnavadassanena, sīlasampattiyā ca ānisaṃsadassanena. Idha pana sabbaparibandhavippamuttassa sabbākāraparipuṇṇassa maggasīlassa phalasīlassa ca vasena kalyāṇatā veditabbā. **Kalyāṇadhammoti** sabbe bodhipakkhiyadhammā adhippetā, tasmā kalyāṇa satipaṭṭhānādibodhipakkhiyadhammā etassāti kalyāṇadhammo. **Kalyāṇapaññoti** ca maggaphalapaññāvaseneva kalyāṇapañño. Lokuttarā eva hi sīlādiddhammā ekantakalyāṇa nāma akuppasabhāvattā. Keci pana “*catupārisuddhisīlavasena kalyāṇasīlo, vipassanāmaggadhammasena kalyāṇadhammo, maggaphalapaññāvasena kalyāṇapañño*”ti vadanti. Asekkhā eva te sīladhammapaññāti eke. Apare pana bhaṇanti – sotāpannasakadāgāmīnaṃ maggaphalasīlaṃ kalyāṇasīlaṃ nāma, tasmā “*kalyāṇasīlo*”ti iminā sotāpanno sakadāgāmī ca gahitā honti. Te hi sīlesu paripūrakārino nāma. Anāgāmimaggaphaladhammā aggamaggadhammā ca kalyāṇadhammā nāma. Tattha hi bodhipakkhiyadhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Tasmā “*kalyāṇadhammo*”ti iminā tatiyamaggaṭṭhato paṭṭhāya tayo ariyā gahitā honti. Paññākiccassa matthakappattiyā aggaphale paññā kalyāṇapaññā nāma, tasmā paññāvepullappatto arahā “*kalyāṇapañño*”ti vutto. Evameva puggalā gahitā hontīti. Kim iminā papañcena? Aggamaggaphaladhammā idha kalyāṇasīlādayo vuttāti ayamamhākaṃ khanti. Dhammavibhāgena hi ayaṃ puggalavibhāgo, na dhammavibhāgoti.

Kevalīti ettha kevalaṃ vuccati kenaci avomissakatāya sabbasaṅkhatavivittaṃ nibbānaṃ, tassa adhiḡatattā arahā kevalī. Atha vā pahānabhāvanāpāripūriyā pariyosānaavanavajjadhammapāripūriyā ca

kalyāṇakaṭṭhena abyāsekasukhatāya ca kevalaṃ arahattaṃ, tadadhigamena kevalī khīṇāsavo. Maggabrahmacariyavāsaṃ vasitvā pariyoṣāpetvā ṭhitoti **vusitavā**. Uttamehi aggabhūtehi vā asekkhadhammehi samannāgatattā “**uttamapuriso**”ti vuccati.

Sīlavāti ettha kenatṭhena sīlaṃ? Sīlanatṭhena sīlaṃ. Kimidaṃ sīlaṃ nāma? Samādhānaṃ, susīlyavasena kāyakammādīnaṃ avippakiṇṇatāti attho. Atha vā upadhāraṇaṃ, jhānādikusaladhammānaṃ patiṭṭhānavasena ādhārabhāvoti attho. Tasmā sīlati, sīletīti vā sīlaṃ. Ayaṃ tāva saddalakkhaṇanayena sīlaṭṭho. Apare pana “siraṭṭho sīlaṭṭho, sīlaṭṭho sīlaṭṭho, sivaṭṭho sīlaṭṭho”ti niruttinayena atthaṃ vaṇṇayanti. Tayidaṃ pāripūrito atisayato vā sīlaṃ assa atthīti **sīlavā**, catupārisuddhisīlavasena sīlasampannoti attho. Tatha yaṃ jeṭṭhakasīlaṃ, taṃ vitthāretvā dassetuṃ “**pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**”tiādi vuttanti ekaccānaṃ ācariyānaṃ adhippāyo.

Aparena pana bhaṇanti – ubhayatthāpi pātimokkhasaṃvaro bhagavatā vutto. Pātimokkhasaṃvaro eva hi sīlaṃ, itaresu indriyasaṃvaro chadvārarakkhaṇamattameva, ājīvapārisuddhi dhammena paccayuppādanamattameva, paccayasannisitāṃ paṭiladdhapaccaye “idamattha”nti paccavekkhitvā paribhuñjanamattameva. Nīppariyāyena pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ. Yassa so bhinno, so sīsacchinno puriso viya hatthapāde “sesāni rakkhissatī”ti na vattabbo. Yassa pana so arogo, acchinnaśiso viya puriso, tāni puna pākatikāni katvā rakkhituṃ sakkoti. Tasmā **sīlavāti** iminā pātimokkhasīlameva uddisitvā taṃ vitthāretuṃ “**pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**”tiādi vuttanti.

Tatha **pātimokkhanti** sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhaṃ. Saṃvaraṇaṃ saṃvaro, kāyavācāhi avītikamo. Pātimokkhaveva saṃvaro pātimokkhasaṃvaro, tena saṃvuto pihitakāyavācoti **pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**. Idamassa tasmim sīle patiṭṭhitabhāvaparidīpanaṃ. **Viharatīti** tadanurūpavīhārasamaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Ācāragocarasaṃpannoti** heṭṭhā pātimokkhasaṃvarassa, upari viśesānuyogassa ca upakāradhammaparidīpanaṃ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti** pātimokkhasīlato acavanadhammatāparidīpanaṃ. **Samādāyāti** sikkhāpadānaṃ anavasesato ādānaparidīpanaṃ. **Sikkhatīti** sikkhāya samaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Sikkhāpadesūti** sikkhitabbadhammaparidīpanaṃ.

Aparo nayo – kilesānaṃ balavabhāvato pāpakiriyāya sukarabhāvato puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṃ apāyesu patanasīloti pāti, puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭṭiyantaṃ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti pāti, maraṇavasena vā tamhi tamhi sattani kāye attabhāvassa pātanāsīloti pāti, sattasantāno, cittameva vā. Taṃ pātinaṃ saṃsāradukkhatto mokkhetīti pātimokkho. Cittassa hi vimokkhena satto vimutto. “Cittavodānā visujjhantī”ti (saṃ. ni. 3.100) “anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta”nti (ma. ni. 2.206) ca vuttaṃ. Atha vā avijjādinā hetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pāti. “Avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarata”nti (saṃ. ni. 2.124; 5.520) hi vuttaṃ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mokkho etenāti pātimokkho. “Kaṇṭhekālo”tiādīnaṃ viyassa samāsasiddhi veditabbā.

Atha vā pātetī vinipātetī dukkheti pāti, cittaṃ. Vuttañhi “cittena nīyati loko, cittena parikkassatī”ti (saṃ. ni. 1.62). Tassa pātino mokkho etenāti pātimokkho. Patati vā etena apāyadukkhe saṃsāradukkhe cāti pāti, taṇhādisaṃkilesa. Vuttañhi “taṇhā janeti purisaṃ (saṃ. ni. 1.56-57), taṇhādutiyo puriso”ti (ītivu. 15, 105; cūḷani. pārāyanānugūṭigāthāniddeśa 107) ca ādi. Tato pātito mokkhoti pātimokkho. Atha vā patati etthāti pāti, cha ajjhattikāni bāhirāni ca āyatanāni. Vuttañhi “chasu loko samuppanno, chasu kubbatī santhava”nti (saṃ. ni. 1.70). Tato chaajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito mokkhoti pātimokkho. Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pāti, saṃsāro. Tato mokkhoti pātimokkho. Atha vā sabbalokādhipatibhāvato dhammissaro bhagavā patīti vuccati, muccati etenāti mokkho, patino mokkho tena paññattatīti patimokkho, patimokkho eva pātimokkho. Sabbaguṇānaṃ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttaṭṭhena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkho. Tathā hi vuttaṃ “pātimokkhanti mukhametaṃ pamukhameta”nti (mahāva. 135) vitthāro.

Atha vā **paiti** pakāre, **atīti** accantatthe nipāto. Tasmā pakārehi accantaṃ mokkhetīti pātimokkko. Idañhi sīlaṃ sayamaṃ tadaṅgavasena, samādhisahitaṃ paññāsahitañca vikkhambhanavasena samucchavedavasena ca accantaṃ mokkheti mocetīti pātimokkhaṃ. Pati pati mokkhoti vā patimokkko, tamhā tamhā vītikkamitabbadosato pati paccekaṃ mokkhoti attho. Patimokkko eva pātimokkko. Mokkhoti vā nibbānaṃ, tassa mokkhassa paṭibimbabhūtaṃ patimokkhaṃ. Pātimokkhasīlasaṃvaro hi sūriyassa aruṇuggamaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo viya hoti yathārahaṃ kilesanibbāpanatoti patimokkhaṃ, patimokkhaṃ eva pātimokkhaṃ. Atha vā mokkhaṃ pati vattati mokkhābhimukhanti patimokkhaṃ, patimokkhameva pātimokkhanti evaṃ tāvettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

Samvarati pidahati etenāti **saṃvaro**, pātimokkhameva saṃvaroti **pātimokkhasaṃvaro**. Atthato pana tato tato vītikkamitabbato viratiyo cetanā vā, tena pātimokkhasaṃvarena upeto samannāgato **pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti** vutto. Vuttañhetam vibhaṅge –

“Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upagato samupagato sampanno samannāgato. Tena vuccati pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”ti (vibha. 511).

Viharatīti iriyāpathavihārena viharati, iriyati, vattati. **Ācāragocarasampannoti** veḷudānādīmichhājīvassa kāyapāgabbhiyādīnañca akaraṇena, sabbaso anācāraṃ vajjetvā “kāyiko avītikkamo, vācasiko avītikkamo”ti evaṃ vuttabhikkhusārappaācārasampattiyā vesiyādiagocaraṃ vajjetvā piṇḍapātādiattham upasaṅkamtum yuttaṭṭhānasankhātāgocarena ca sampannattā ācāragocarasampanno. Apica yo bhikkhu satthari sagāravo sappatisso sabrahmacārīsu sagāravo sappatisso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjitena pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyānuyutto satisampajaññaṃ samannāgato appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittikārabahulo viharati, ayaṃ vuccati ācārasampanno.

Gocaro pana – upanissayagocaro, ārakkhagocaro, upanibandhagocaroti tividho. Tattha dasakathāvattaguṇasamannāgato vuttalakkaṇo kalyāṇamitto yaṃ nissāya asutaṃ suṇāti, sutam pariyaḍapeti, kaṅkhaṃ vitarati, diṭṭhiṃ ujukaṃ karoti, cittaṃ pasādeti, yassa ca anusikkhanto saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṃ **upanissayagocaro**. Yo bhikkhu antaragharaṃ pavīṭṭho vīthiṃ paṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī saṃvuto gacchati, na hatthiṃ olokento, na assaṃ, na rathaṃ, na pattim, na itthiṃ, na purisaṃ olokento, na uddham olokento, na adho olokento, na disāvidisā pekkhamāno gacchati, ayaṃ **ārakkhagocaro**. **Upanibandhagocaro** pana cattāro satipaṭṭhānā, yattha bhikkhu attano cittaṃ upanibandhati. Vuttañhetam bhagavatā –

“Ko ca, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo? Yadidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā”ti (saṃ. ni. 5.372).

Iti yathāvuttāya ācārasampattiyā imāya ca gocarasampattiyā samannāgatattā **ācāragocarasampanno**.

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti appamattakesu aṇupamāṇesu asaṅcicca āpannasekhiyaakusalacittuppādādibhedeṣu vajjesu bhayadassanasīlo. Yo hi bhikkhu paramāṇumattam vajjam aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahassubbedhasinerupabbatarājasadisam katvā passati, yopi bhikkhu sabbalahukaṃ dubbhāsitamattam pārājikasadisam katvā passati, ayaṃ aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī nāma. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesūti** yaṃ kiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṃ, tam sabbena sabbam sabbathā sabbam anavasesam samādiyivā sikkhati vattati, pūretīti attho. **Iti kalyāṇasīloti** iminā pakārena kalyāṇasīlo samāno. Puggalādhiṭṭhānavasena hi niddiṭṭham sīlaṃ “evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇasīlo hotī”ti vuttapuggalādhiṭṭhānavaseneva nigamtvā “kalyāṇadhammo”ti ettha vuttadhamme niddisitukāmena “tesam dhammānaṃ idaṃ sīlaṃ adhiṭṭhāna”nti dassetuṃ puna “iti

kalyāṇasīlo’’ti vuttaṃ. **Sattannaṃ bodhipakkhiyānanti**ādi sabbam heṭṭhā vuttatthameva. Puna **kalyāṇasīloti**ādi nigamaṇaṃ.

Gāthāsu **dukkaṭanti** duṭṭhu kataṃ, duccharitanti attho. **Hirimananti** hirimantaṃ hirisampannaṃ, sabbaso pāpapavattiyā jigucchanaśabhāvanti attho. **Hirimananti** vā hirisahitacittaṃ. Hiriggahaṇeneva cettha ottappampi gahitanti veditabbaṃ. Hirottappaggahaṇena ca sabbaso duccharitābhāvassa hetuṃ dassento kalyāṇasīlataṃ hetuto vibhāveti. **Sambodhī** ariyañāṇaṃ, taṃ gacchanti bhajantīti **sambodhigāmino**, bodhipakkhikāti attho. **Anussadanti** rāgussadādirahitaṃ. ‘‘Tathāvidha’’ntipi paṭhanti. ‘‘Bodhipakkhikānaṃ dhammānaṃ bhāvanānuyogamanuyutto’’ti yathā yathā pubbe vuttaṃ, tathāvidhaṃ tādīsanti attho. **Dukkhaśātī** vaṭṭadukkhassa, vaṭṭadukkhahetuno vā. **Idheva khayamattanoti** āśavakkhayādhiḡamaena attano vaṭṭadukkhahetuno samudayaḡapakkhiyassa kilesaḡaṇassa idheva imasmiṃyeva attabhāve khayaṃ anuppādaṃ pajānāti, vaṭṭadukkhasseva vā idheva carimakacittanīrodhena khayaṃ khīṇabhāvaṃ pajānāti. **Tehi dhammehi sampannanti** tehi yathāvuttasīlādīdhammehi samannāḡataṃ. **Asitanti** taṇhādīṭṭhinissayaṇaṃ pahīnattā asitaṃ, katthaci anissitaṃ. **Sabbalokasātī** sabbasmiṃ satta-loke. Sesam vuttanayameva.

Atṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dānasuttavaṇṇanā

98. Navame **dānanti** dātabbaṃ, savatthukā vā cetanā dānaṃ, sampattipariccāḡassetam adhivacanaṃ. **Āmisadānanti** cattāro paccayā deyyabhāvavasena āmisadānaṃ nāma. Te hi taṇhādīhi āmasitabbato āmisanti vuccanti. Tesam vā pariccāḡacetanā āmisadānaṃ. **Dhammadānanti** idhekacco ‘‘ime dhammā kusalā, ime dhammā akusalā, ime dhammā sāvajjā, ime dhammā anavajjā, ime viññūḡarahitā, ime viññūppasatthā; ime samattā samādinā ahitāya dukkhāya saṃvattanti, ime hitāya sukhāya saṃvattanti’’ti kusalākusalakammaḡathe vibhajanto kammaḡamavipāke idhalokaparaloke paccakkhato dassento viya pākaṭaṃ karonto akusalehi dhammehi nivattāpento, kusalesu dhammesu paṭiṭṭhāpento, dhammaṃ deseti, idaṃ dhammadānaṃ. Yo pana ‘‘ime dhammā abhiññeyyā, ime pariññeyyā, ime pahātabbā, ime sacchikātabbā, ime bhāvetabbā’’ti saccāni vibhāvento amatādhiḡamāya paṭipattidhammaṃ deseti, idaṃ sikhāppattaṃ dhammadānaṃ nāma. **Etadagganti** etaṃ aggaṃ. **Yadidanti** yaṃ idaṃ dhammadānaṃ vuttaṃ, etaṃ imesu dvīsu dānesu aggaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ. Vivatṭagāmidhammadānaḡhi nissāya sabbānatthato parimuccati, sakalaṃ vaṭṭadukkhamaṃ atikkamati. Lokiyaṃ pana dhammadānaṃ sabbesaṃ dānānaṃ nidānaṃ sabbasampattīnaṃ mūlaṃ. Tenāha –

‘‘Sabbadānaṃ dhammadānaṃ jināti, sabbarasaṃ dhammaraso jināti;
Sabbaratiṃ dhammaratī jināti, taṇhakkhayaḡo sabbadukkhamaṃ jinātī’’ti. (dha. pa. 354) –

Abhayadānamettha dhammadāneneva saṅghitanti daṭṭhabbaṃ.

Sādhāraṇabhogitādhippāyena attanā paribhuñjītabbato catupaccayato sayameva abhuñjītvā paresaṃ saṃvibhajanaṃ **āmisasaṃvibhāgo**. Sādhāraṇabhogitādhippāyeneva attanā viditassa adhiḡatassa dhammassa apposukka ahutvā paresaṃ upadeso **dhammasaṃvibhāgo**. Catūhi paccayehi catūhi ca saṅghavattūhi paresaṃ anuḡgaṇhanaṃ anukampanaṃ **āmisānuggaho**. Vuttanayeneva dhammena paresaṃ anuḡgaṇhanaṃ anukampanaṃ **dhammānuggaho**. Sesam vuttanayameva.

Gāthāsu **yamāhu dānaṃ paramanti** yaṃ dānaṃ cittakhetṭadeyyadhammānaṃ uḡarabhāvena paramaṃ uttamaṃ, bhogaḡampattīdīnaṃ vā pūraṇato phalanato, parassa vā lobhamacchariyādīkassa paṭipakkhassa maddanato hiṃsanato ‘‘parama’’ntī buddhā bhagavanto āhu. **Anuttaranti** yaṃ dānaṃ cetanādīsampattiyā sātīsayapavattiyā aggaḡbhāvena aggaḡvipākattā ca uttararahaṭaṃ anuttarabhāvasādhanamaṃ cāti āhu. **Yaṃ saṃvibhāganti** etthāpi ‘‘paramaṃ anuttara’’ntī padadvayaṃ ānetvā yojetabbaṃ. **Avanṇayīti** kittayī, ‘‘bhojanaṃ, bhikkhave, dadamāno dāyako paṭiḡḡāhakānaṃ

pañca tñānāni detī’ tiādīnā (a. ni. 5.37), “evaṃ ce, bhikkhave, sattā jāneyyūṃ dānaṃ vibhāgassa vipāka’ ntiādīnā (itivu. 26) ca pasamsayi. Yathā pana dānaṃ saṃvibhāgo ca paramaṃ anuttarañca hoti, taṃ dassetuṃ “**aggamhi**” tiādī vuttaṃ. Tattha **aggamhī**ti sīlādiguṇavisesayogena seṭṭhe anuttare puññakkhette sammāsambuddhe ariyaṅge ca. **Pasannacittoti** kammaphalasaddhāya ratanattayasaddhāya ca cittaṃ pasādentō okappento. Cittasampattiyā hi khettsampattiyā ca paritṭepi deyyadhamme dānaṃ mahānubhāvaṃ hoti mahājutikaṃ mahāvippahāraṃ. Vuttañhetam –

“Natthi citte pasannamhi, appakā nāma dakkhiṇā;
Tathāgate vā sambuddhe, atha vā tassa sāvake” ti. (vi. va. 804; netti. 95);

Viññūti sappañño. **Pajānanti** sammadeva dānaphalaṃ dānānisamsaṃ pajānanto. **Ko na yajetha kāleti** yuttappattakāle ko nāma dānaṃ na dadeyya? Saddhā, deyyadhammo, paṭiggāhakāti imesaṃ tiṇṇaṃ sammukhibhūtakāleyeva hi dānaṃ sambhavati, na aññathā, paṭiggāhakānaṃ vā dātuṃ yuttakāle.

Evaṃ paṭhamagāthāya āmisadānaṃvibhāgānuggahe dassetvā idāni dhammadānaṃvibhāgānuggahe dassetuṃ “**ye ceva bhāsanti**” ti dutiyagāthamāha. Tattha **ubhayanti** “bhāsanti suṇanti” ti vuttā desakā paṭiggāhakāti ubhayaṃ. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – **ye sugatassa** bhagavato **sāsane** saddhamme **pasannacittā** vimuttāyatanasīse tathavā desenti paṭiggaṇhanti ca, tesam desakapaṭiggāhakānaṃ so dhammadānadhammasaṃvibhāgadhammānuggahasāṅkhāto **attho**. Paramatthasādhanaṃ **paramo**. Taṇhāsaṅkilesādisabbasaṅkilesamalavisodhanena **visujjhati**. Kīdisānaṃ? **Ye appamattā sugatassa sāsane**. Ye ca –

“Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā;
Sacittapariyodapanam, etaṃ buddhāna sāsana” nti. (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183) –

Saṅkhepato evaṃ pakāsīte sammāsambuddhassa sāsane ovāde anusitṭhiyaṃ appamattā adhisīlasikkhādayo sakkaccaṃ sampādentī. Tesam **visujjhati**, arahattaphalavisuddhiyā ativiya vodāyatīti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Tevijjasuttavaṇṇanā

99. Dasame **dhammenāti** ñāyena, sammāpaṭipattisaṅkhātena hetunā kāraṇena. Yāya hi paṭipadāya tevijjo hoti, sā paṭipadā idha dhammoti veditabbā. Kā pana sā paṭipadāti? Caraṇasampadā ca vijjāsampadā ca. **Tevijjanti** pubbenivāsānussatiñānādīhi tīhi vijjāhi samannāgataṃ. **Brāhmaṇanti** bāhitapāpabrāhmaṇaṃ. **Paññāpemi**ti “brāhmaṇo” ti jānāpemi paṭiṭṭhapemi. **Nāññaṃ lapitalāpanamattenāti** aññaṃ jātimattabrāhmaṇaṃ atṭhakādīhi lapitamattavippalapanamattena brāhmaṇaṃ na paññāpemi. Atha vā **lapitalāpanamattenāti** mantānaṃ ajjhenaajjhāpanamattena. Ubhayathāpi yaṃ pana brāhmaṇā sāmavedādivedattayaajjhena tevijjaṃ brāhmaṇaṃ vadanti, taṃ paṭikkhipati. Bhagavatā hi “paramatthato atevijjaṃ brāhmaṇaṃyeva cete bhovādino avijjānivutā ‘tevijjo brāhmaṇo’ ti vadanti, evaṃ pana tevijjo brāhmaṇo hoti” ti dassanattaṃ tathā bujjanakānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayena ayaṃ desanā āradhā.

Tattha yasmā vijjāsampanno caraṇasampannoyeva hoti caraṇasampadāya vinā vijjāsampattiyā abhāvato, tasmā caraṇasampadaṃ antogadhaṃ katvā vijjāsīseneva brāhmaṇaṃ paññāpetukāmo “**dhammenāhaṃ, bhikkhave, tevijjaṃ brāhmaṇaṃ paññāpemi**” ti desanaṃ samuṭṭhāpetvā “**kathañcāhaṃ, bhikkhave, dhammena tevijjaṃ brāhmaṇaṃ paññāpemi**” ti kathetukamyatāya pucchaṃ katvā puggalādhiṭṭhānāya desanāya vijjattayaṃ vibhajanto “**idha, bhikkhave, bhikkhū**” tiādīmāha.

Tattha **anekavihitanti** anekavidham, anekehi vā pakārehi pavattitam, samvaṇṇitanti attho. **Pubbenivāsanti** samanantarātītabhavaṃ ādiṃ katvā tattha tattha nivutthakkhandhasantānaṃ. **Nivutthanti** ajjhāvuttham anubhūtam, attano santāne uppajjitvā niruddham, nivutthadhammam vā nivuttham, gocaranivāsena nivuttham, attano viññāṇena viññātam paraviññāṇaviññātampi vā chinnavaṭumakānussaraṇādīsu. **Anussaratīti** “ekampi jātiṃ dvepi jātiyo”ti evaṃ jātipaṭipāṭivasena anugantvā sarati, anudeva vā sarati, citte abhininnāmite parikammasamanantaram sarati.

Seyyathidanti āradhappakāradassanatthe nipāto. Teneva yvāyam pubbenivāso āradhho hoti, tassa pakāram dassento “**ekampi jāti**”ntiādīmāha. Tattha **ekampi jātinti** ekampi paṭisandhimūlakam cutipariyosānaṃ ekabhavapariyāpannaṃ khandhasantānaṃ. Esa nayo **dvepi jātiyoti**ādīsu. **Anekepi samvaṭṭakappeti**ādīsu pana parihāyamāno kappo samvaṭṭakappo, vadḍhamāno vivaṭṭakappo. Tattha samvaṭṭena samvaṭṭaṭṭhāyī gahito hoti tammūlakattā, vivaṭṭena ca vivaṭṭaṭṭhāyī. Evañhi satī yāni tāni “cattārimāni, bhikkhave, kappassa asaṅkhyeyyāni. Katamāni cattāri? Samvaṭṭo, samvaṭṭaṭṭhāyī, vivaṭṭo, vivaṭṭaṭṭhāyī”ti (a. ni. 4.156) vuttāni cattāri asaṅkhyeyyāni, tāni pariggahitāni honti.

Tattha tayo samvaṭṭā – tejosamvaṭṭo, āposamvaṭṭo, vāyosamvaṭṭoti. Tisso samvaṭṭasīmā – ābhassarā, subhakiṇhā, vehapphalāti. Yadā kappo tejena samvaṭṭati, ābhassarato heṭṭhā agginā ḍayhati. Yadā udakena samvaṭṭati, subhakiṇhato heṭṭhā udakena vilīyati. Yadā vātena samvaṭṭati, vehapphalato heṭṭhā vātena viddhamsiyati. Vitthārato pana koṭisatasahassacakkavāḷam ekato vinassati. Iti evarūpo ayam pubbenivāsam anussaranto bhikkhu anekepi samvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi samvaṭṭavivaṭṭakappe anussarati. Kathaṃ? **Amutrāsinti**ādīnā nayena.

Tattha **amutrāsinti** amumhi samvaṭṭakappe amumhi bhava vā yoniyā vā gatiyā vā viññāṇaṭṭhitiyā vā sattāvāse vā sattanikāye vā ahamahosiṃ. **Evaṃnāmoti** tisso vā phusso vā. **Evaṃgottoti** gotamo vā kassapo vā. **Evaṃvaṇṇoti** odāto vā sāmo vā. **Evaṃāhāro**ti sālīmaṃsodanāhāro vā pavattaphalabhojano vā. **Evaṃsukhadukkhappaṭisamvedī**ti anekappakāraṇam kāyikacetāsikānaṃ sāmisanirāmisādippabhedānaṃ vā sukhadukkhānaṃ paṭisamvedī. **Evaṃāyupariyantoti** evaṃ vassasataparimāṇāyupariyanto vā caturāsītīkappasatasahassaparimāṇāyupariyanto vā. **So tato cuto amutra udapādinti** sohaṃ tato bhavato yonito gatito viññāṇaṭṭhitito sattāvāsato sattanikāyato vā cuto puna amukasmim nāma bhava yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā udapādim. **Tatrāpāsinti** atha tatrapi bhava yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā puna ahoṣiṃ. **Evaṃnāmoti**ādī vuttanayameva.

Atha vā yasmā “amutrāsi”nti idaṃ anupubbena ārohantassa attano abhinhārānurūpaṃ yathābalaṃ saraṇam, “so tato cuto”ti paṭinivattantassa paccavekkhaṇam, tasmā “idhūpapanno”ti imissā idhūpapattiyā anantaram “amutra udapādi”nti vuttam. **Tatrāpāsinti** tatrapi bhava...pe... sattanikāye vā āsiṃ. **Evaṃnāmoti** datto vā mitto vā, **evaṃgottoti** vāsetṭho vā kassapo vā. **Evaṃvaṇṇoti** kāḷo vā odāto vā. **Evaṃāhāro**ti sudhāhāro vā sālīdanādīhāro vā. **Evaṃsukhadukkhappaṭisamvedī**ti dibbasukhappaṭisamvedī vā mānasasukhadukkhappaṭisamvedī vā. **Evaṃāyupariyantoti** evaṃ taṃtaṃparamāyupariyanto. **So tato cutoti** sohaṃ tato bhavādito cuto. **Idhūpapannoti** idha imasmim carimabhava manusso hutvā upapanno nibbatto.

Iti evaṃ. **Sākāram sauddesanti** nāmagottādivasena sauddesaṃ, vaṇṇādivasena sākāram. Nāmagottena hi sattā “tisso gotamo”ti uddisīyanti, vaṇṇādīhi “sāmo odāto”ti nānattato paññāyanti. Tasmā nāmagottaṃ uddeso, itare ākāra. **Ayamassa paṭhamā vijjā adhigatā**ti ayam iminā bhikkhunā paṭhamam adhigamavasena paṭhamā, viditakaraṇaṭṭhena vijjā adhigatā sacchikatā hoti. Kim paṇāyam viditam karoti? Pubbenivāsam. **Avijjā**ti tasseva pubbenivāsassa aviditakaraṇaṭṭhena tassa paṭicchādakamoho vuccati. **Tamoti** sveva moho paṭicchādakaṭṭhena tamoti vuccati. **Ālokoti** sā eva vijjā obhāsakaraṇaṭṭhena āloko. Ettha ca vijjā adhigatāti ayam attho, sesam pasamsāvacaṇam. Yojanā panettha – ayam kho tena bhikkhunā vijjā adhigatā, tassa adhigatavijjassa avijjā vihatā, vinaṭṭhāti attho. Kasmā? Yasmā vijjā uppannāti. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Yathā tanti ettha **yathāti** opammatthe, **tanti** nipātamattam. Satiyā avippavāsena **appamattassa**. Vīriyātāpena **ātāpino**. Kāye ca jīvite ca anapekkhatāya **pahitattassa** pesitacittassāti attho. Idam vuttam hoti – yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avijjā vihaññeyya, vijjā uppajjeyya, tamo vihaññeyya, āloko uppajjeyya; evameva tassa bhikkhuno avijjā vihatā, vijjā uppannā, tamo vihato, āloko uppanno, tassa padhānānuyogassa anurūpameva phalaṃ labhitvā viharatīti.

Dibbena cakkhunāti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Visuddhenāti** cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetubhāvato visuddhaṃ. Yo hi cutimattameva passati na upapātaṃ, so ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo upapātamattameva passati na cutiṃ, so navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṃ passati, so yasmā duvidhampi taṃ diṭṭhigataṃ ativattati, tasmāssa taṃ dassanaṃ diṭṭhivisuddhihetu hoti, tadubhayaṃpāyaṃ buddhaputto passati. Tena vuttam “cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetubhāvato visuddha”nti. Ekādasaupakkilesavirahato vā **visuddhaṃ**. Yathāha “vicikicchā cittassa upakkilesoti – iti viditvā vicikicchaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahiṃ, amanasikāro...pe... thinamiddhaṃ, chambhitattaṃ, uppiḷlaṃ, duṭṭhullaṃ, accāraddhavīriyaṃ, atilīnavīriyaṃ, abhijappā, nānattasaññā, atiniṃjjhāyitattaṃ rūpānaṃ cittassa upakkilesa”ti (ma. ni. 3.242) evaṃ vuttehi ekādasahi upakkilesehi anupakkiliṭṭhattā **visuddhaṃ**. Manussūpacāraṃ atikkamitvā rūpadassanena **atikkantamānusakaṃ**, maṃsacakkhuṃ vā atikkantattā atikkantamānusakaṃ. Tena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena. **Satte passatīti** manussamaṃsacakkhunā viya satte passati dakkhati āloketi.

Cavamāne upapajjamāneti ettha cutikkhaṇe upapattikkhaṇe vā dibbacakkhunāpi daṭṭhuṃ na sakkā. Ye pana āsannacutikā idāni cavissanti, te cavamānā. Ye ca gahitapaṭisandhikā sampatinibhattā vā, te upapajjamānāti adhippetā. Te evarūpe cavamāne upapajjamāne ca passatīti dasseti. **Hīneti** mohanissandayuttattā hīnānaṃ jātikulabhogādīnaṃ vasena hīḷite paribhūte. **Paṇītetī** amohanissandayuttattā tabbiparīte. **Suvaṇṇeti** adosanissandayuttattā iṭṭhakantamanāpavaṇṇayutte. **Dubbaṇṇeti** dosanissandayuttattā aniṭṭhaakantāmanāpavaṇṇayutte. Abhirūpe virūpetipi attho. **Sugateti** sugatigate, alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane. **Duggateti** duggatigate, lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapānabhojane. **Yathākammūpageti** yaṃ yaṃ kammaṃ upacitaṃ, tena tena upagate. Tattha purimehi “cavamāne”tiādīhi dibbacakkhukiccaṃ vuttam, iminā pana padena yathākammūpagaññakiccaṃ.

Tassa ca ñāṇassa ayaṃ uppattikkamo – idha bhikkhu heṭṭhā nirayābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nerayike satte passati mahantaṃ dukkhaṃ anubhavamāne, idam dassanaṃ dibbacakkhuññānakiccameva. So ca evaṃ manasi karoti “kiṃ nu kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ dukkhaṃ anubhavanti”ti, athassa “idam nāma katvā”ti taṃkammārammaṇaṃ ñāṇaṃ uppajjati. Tathā upari devalokābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nandanavanamissakavanaphārusakavanādīsu satte passati dibbasampattiṃ anubhavamāne, idampi dassanaṃ dibbacakkhuññānakiccameva. So evaṃ manasi karoti “kiṃ nu kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ sampattiṃ anubhavanti”ti? Athassa “idam nāma katvā”ti taṃkammārammaṇaṃ ñāṇaṃ uppajjati, idam yathākammūpagaññānaṃ nāma. Imassa visuṃ parikammaṃ nāma natthi. Yathā cimassa, evaṃ anāgataṃsaññānassapi. Dibbacakkhupādakāneva hi imāni dibbacakkhunā saheva ijjhanti. **Kāyaduccaritenāti**ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Idha **vijjāti** dibbacakkhuññānavijjā. **Avijjāti** sattānaṃ cutipaṭisandhicchādikā avijjā. Sesam vuttanayameva.

Tatīyavāre **vijjāti** arahattamagaññānavijjā. **Avijjāti** catusaccappaṭicchādikā avijjā. Sesam heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva. **Evaṃ khotīdi** nigamaṇaṃ.

Gāthāsu ayaṃ saṅkhepattho – yo yathāvuttam **pubbenivāsaṃ aveti** avagacchati, vuttanayena pākaṃ katvā jānāti. “Yovedī”tipi pāṭho, yo avedi viditaṃ katvā ṭhitoti attho. Chabbīsati devalokasaṅkhātāṃ saggāṃ catubbidhaṃ apāyañca vuttanayeneva dibbacakkhunā passati. **Athoti** tato paraṃ jātikkhayasāṅkhātāṃ arahattaṃ nibbānameva vā patto adhigato. Tato eva **abhiññā** abhivisiṭṭhāya maggapaññāya jānitabbaṃ catusaccadhammaṃ jānitvā kiccavosānena **vosito**

niṭṭhānappatto. Moneyyadhammasamannāgamena **muni**, khīṇāsavo yasmā **etāhi** yathāvuttāhi **tīhi vijjāhi** samannāgatattā tato tatiyavijjāya sabbathā bāhitapāpattā ca **tevijjo brāhmaṇo** nāma hoti. Tasmā tameva ahaṃ tevijjaṃ brāhmaṇaṃ vadāmi, aññaṃ pana lapitalāpanaṃ yajuādīmantapadānaṃ ajjhāpanaparaṃ **tevijjaṃ** brāhmaṇaṃ na vadāmi, tevijjoti taṃ na kathemīti.

Iti imasmim vage dutiyasutte vaṭṭaṃ kathitaṃ, pañcamaatṭhamadasamasuttesu vivaṭṭaṃ kathitaṃ, itaresu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti veditabbaṃ.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paramatthadīpaniyā khuddakanikāya-aṭṭhakathāya

Itivuttakassa tikanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catukkanipāto

1. Brāhmaṇadhammayāgasuttavaṇṇanā

100. Catukkanipātassa paṭhame **ahanti** attaniddeso. Yo hi paro na hoti, so niyakajjhattasāṅkhāto attā “aha”nti vuccati. **Asmīti** paṭijānanā. Yo paramatthabrāhmaṇabhāvo “aha”nti vuccamāno, tassa attani atthibhāvaṃ paṭijānanto hi satthā “asmī”ti avoca. “Ahamasmī”ti ca yathā “ahamasmi brahmā mahābrahmā, seyyohamasmi”ti ca appahīnadiṭṭhimānānusayā puthujjanā attano diṭṭhimānāmaññānābhinivesavasena abhivadanti, na evaṃ vuttaṃ. Sabbaso pana pahīnadiṭṭhimānānusayo bhagavā samaññaṃ anatidhāvanto lokasamaññānurodhena veneyyasantānesu dhammaṃ patiṭṭhapento kevalaṃ tādisassa guṇassa attani vijjamānataṃ paṭijānanto “**ahamasmi**”ti āha. **Brāhmaṇoti** bāhitapāpattā brahmassa ca aṇanato brāhmaṇo. Ayañhettha attho – bhikkhave, ahaṃ paramatthato brāhmaṇosmīti. Bhagavā sabbākāraparipuṇṇassa dānasamāyamaḍivatasamādānassa niravasesāya tapacariyāya pāraṃ gato sammadeva vusitabrahmacariyavāso sakalavedantagū suvisuddhavijjācaraṇo sabbathā nihātapāpamalo anuttarassa ariyamaggasāṅkhātassa brāhmaṇassa vattā pavattā, suparisuddhassa ca sāsanabrahmacariyassa pavedetā, tasmā sabbaso bāhitapāpattā brahmassa ca aṇanato kathanato paramatthena brāhmaṇoti vuccati.

Iti bhagavā sadevake loke attano anuttaraṃ brāhmaṇabhāvaṃ pavedetvā yāni tāni brāhmaṇadānādīni cha kammāni brāhmaṇassa paññāpentī, tesampi suparisuddhānaṃ ukkaṃsato attani saṃvijjamānataṃ dassetuṃ “**yācayogo**”tiādīmāha.

Tattha **yācayogoti** yācehi yutto. Yācantīti yācā, yācakā, te panettha veneyyā veditabbā. Te hi “desetu, bhante bhagavā, dhammaṃ; desetu, sugato, dhamma”nti bhagavantaṃ upasāṅkamtivā dhammadesanaṃ yācanti. Bhagavā ca tesam icchāvighātaṃ akaronto yathārucci dhammaṃ desento dhammadānaṃ detīti yācayogo, sadā sabbakālaṃ tehi avirahito. Atha vā **yācayogoti** yācanayoggo, adhippāyapūraṇato yācituṃ yuttoti attho “yājayogo”tipi pāṭho. Tattha yājo vuccati mahādānaṃ, yiṭṭhanti attho. Idha pana dhammadānaṃ veditabbaṃ, yāje niyuttoti yājayogā. **Sadāti** sabbadā, anavaratappavattasaddhammahādānoti attho. Atha vā yājena yojetītipi **yājayogo**. Tividhadānasāṅkhātena yājena satte yathārahaṃ yojeti, tattha dāne niyojetīti attho. “Yājayogo satata”ntipi paṭhanti. **Payatapāṇīti** parisuddhahattho. Yo hi dānādhimutto āmisadānaṃ dento sakkaccaṃ sahatthena deyyadhammaṃ dātuṃ sadā dhotahatthoyeva hoti, so “payatapāṇī”ti vuccati. Bhagavāpi dhammadānādhimutto sakkaccaṃ sabbakālaṃ dhammadāne yuttappayuttoti katvā vuttaṃ “payatapāṇī”ti. “Sadā”ti ca padaṃ imināpi saddhiṃ yojetabbaṃ “sadā payatapāṇī”ti. Avibhāgena hi

satthā veneyyalokassa saddhammadānaṃ sadā sabbakālaṃ pavattento tattha yuttappayutto hutvā viharati.

Aparo nayo – yogo vuccati bhāvanā. Yathāha “yogā ve jāyate bhūrī”ti (dha. pa. 282). Tasmā **yājyogoti** yājabhāvanam, pariccāgabhāvanam anuyuttoti attho. Bhagavā hi abhisambodhito pubbe bodhisattabhūtopi karuṇāsamussāhito anavasesato dānaṃ paribrūhento tattha ukkaṃsapāramippatto hutvā abhisambodhiṃ pāpuṇi, buddho hutvāpi tividham dānaṃ paribrūhesi visesato dhammadānaṃ, parepi tattha niyojesi. Tathā hi so veneyyayācākānaṃ kassaci saraṇāni adāsi, kassaci pañca sīlāni, kassaci dasa sīlāni, kassaci catupārisuddhisīlaṃ, kassaci dhutadhamme, kassaci cattāri jhānāni, kassaci attha samāpattiyo, kassaci pañcābhīṇṇāyo, cattāro magge, cattāri sāmāññaphalāni, tisso vijjā, catasso paṭisambhidāti evamādilokiyalokuttarabhedam guṇadhanam dhammadānavasena yathādhippāyam dento pare ca “dethā”ti niyojento pariccāgabhāvanam paribrūhesi. Tena vuttam “pariccāgabhāvanam anuyutto”ti.

Payatapāṇīti vā āyatapāṇī, hatthagatam kiñci dātum “ehi gaṇhā”ti pasāritahattho viya ācariyamuttḥim akatvā saddhammadāne yuttappayuttoti attho. **Payatapāṇīti** vā ussāhitahattho, āmisadānaṃ dātum ussāhitahattho viya dhammadāne katussāhoti attho. **Antimadehadharoti** brahmacariyavasena brāhmaṇakaraṇānaṃ dhammānaṃ pāripūriyā pacchimattabhāvadhārī. Avusitavato hi vasalakaraṇānaṃ dhammānaṃ appahānena vasalādisamañña gati āyatim gabbhaseyyā siyā. Tena bhagavā attano accantavusitabrāhmaṇabhāvaṃ dasseti. **Anuttaro bhisakko sallakattoti** duttikicchassa vaṭṭadukkharogassa tikicchano uttamo bhisakko, aññehi anuddharaṇīyānaṃ rāgādisallānaṃ kantanato samucchavasena samuddharaṇato uttamo sallakantanavejjo. Iminā nippariyāyato brāhmaṇakaraṇānaṃ dhammānaṃ attani patiṭṭhitānaṃ parasantatiyaṃ patiṭṭhāpanena paresampi brāhmaṇakaraṇamāha.

Tassa me tumhe puttāti tassa evarūpassa mama tumhe, bhikkhave, puttā atrajā hotha. **Orasāti** urasi sambandhā. Yathā hi sattānaṃ orasaputtā atrajā visesena pitusantakassa dāyajjassa bhāgino honti, evametepi ariyapuggalā sammāsambuddhassa dhammassavanante ariyāya jātiyā jātā. Tassa santakassa vimuttisukhassa ariyadhammaratanassa ca ekaṃsabhāgiyatāya orasā. Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāvena ariyabhūmiṃ okkamamānā okkantā ca ariyasāvaka satthu ure vāyāmajanitābhijātītāya nippariyāyena “orasaputtā”ti vattabataṃ arahanti. Tathā hi te bhagavatā āsayānusayacariyādhimuttiādivolokanena vajjānucintanena ca hadaye katvā vajjato nivāretvā anavajje patiṭṭhapentena sīlādīdhammasarīraposanena saṃvaḍḍhitā. **Mukhato jātāti** mukhato jātāya dhammadesanāya ariyāya jātiyā jātattā mukhato jātā. Atha vā anaññasādhāraṇato sabbassa kusaladhammassa mukhato pātimokkhatto vuṭṭhānagāminivipassanāsānkhatato vimokkhamukhato vā ariyamaggajātiyā jātātipi mukhato jātā. Sikkhattayasāṅgahe sāsanaadhamme ariyamaggadhamme vā jātāti **dhammajā**. Teneva dhammena nimmitā māpitāti **dhammanimmitā**. Satidhammavicayādi **dhammadāyādā**, na lābhasakkārādi **āmisadāyādā**, dhammadāyādā no āmisadāyādā hothāti attho.

Tattha dhammo duvidho – nippariyāyadhammo, pariyāyadhammoti. Āmisampi duvidham – nippariyāyāmisam, pariyāyāmisanti. Katham? Maggaphalanibbānappabhedo hi navavidho lokuttaradhammo nippariyāyadhammo, nibbattitadhammoyeva, na kenaci pariyāyena kāraṇena vā lesena vā dhammo. Yam panidaṃ vivaṭṭūpanissitaṃ kusalaṃ, seyyathidaṃ – idhekacco vivaṭṭam patthento dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, gandhamālādīhi vatthupūjaṃ karoti, dhammaṃ suṇāti, deseti, jhānasamāpattiyo nibbatteti, evaṃ karonto anupubbena nippariyāyam amataṃ nibbānaṃ paṭilabhati, ayam pariyāyadhammo. Tathā cīvarādayo cattāro paccayā nippariyāyāmisameva, na aññena pariyāyena vā kāraṇena vā lesena vā āmisam. Yam panidaṃ vaṭṭagāmikusalam, seyyathidaṃ – idhekacco vaṭṭam patthento sampattibhavam icchamāno dānaṃ deti...pe... samāpattiyo nibbatteti, evaṃ karonto anupubbena devamanussasampattiyo paṭilabhati, idaṃ pariyāyāmisam nāma.

Tattha nippariyāyadhammopi bhagavatoyeva santako. Bhagavatā hi kathitattā bhikkhū maggaphalanibbānāni adhigacchanti. Vuttañhetam –

“So, hi, brāhmaṇa, bhagavā anuppanassa maggassa uppādetā, asaṅjātassa maggassa saṅjanetā...pe... maggānugā ca panetarahi sāvakā viharanti pacchā samannāgatā”ti (ma. ni. 3.79; cūlanī. mogharājamāṇavapucchāniddeśa 85).

“So, hāvuso, bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati, cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto, vattā pavattā, atthassa ninnetā, amatassa dātā, dhammassāmī tathāgato”ti (ma. ni. 1.203; 3.281) ca.

Pariyāyadhammopi bhagavatoyeva santako. Bhagavatā hi kathitattā eva jānanti “vivaṭṭaṃ patthetvā dānaṃ dento...pe... samāpattiyo nibbattento anukkamena amataṃ nibbānaṃ paṭilabhati”ti. Nippariyāyāmisampi bhagavatoyeva santakaṃ. Bhagavatā hi anuññātattāyeva bhikkhūhi jīvakavatthum ādiṃ katvā paṇītacīvaraṃ laddhaṃ. Yathāha –

“Anujānāmi, bhikkhave, gahapaticīvaraṃ. Yo icchati, paṃsukūliko hotu. Yo icchati, gahapaticīvaraṃ sādīyatu. Itarītarena pāhaṃ, bhikkhave, santuṭṭhiṃyeva vaṇṇemī”ti (mahāva. 337).

Evam itarepi paccayā bhagavatā anuññātattā eva bhikkhūhi paribhuñjituṃ laddhā. Pariyāyāmisampi bhagavatoyeva santakaṃ. Bhagavatā hi kathitattā eva jānanti “sampattibhavaṃ patthento dānaṃ datvā sīlaṃ...pe... samāpattiyo nibbattetvā anukkamena pariyāyāmisam dibbasampattiṃ manussasampattiṃ paṭilabhati”ti. Yadeva yasmā nippariyāyadhammopi pariyāyadhammopi nippariyāyāmisampi pariyāyāmisampi bhagavatoyeva santakaṃ, tasmā tattha attano sāmibhāvaṃ dassento tattha ca yaṃ seṭṭhataṃ accantahitasukhāvahaṃ tattheva ne niyojento evamāha “tassa me tumhe puttā orasā...pe... no āmisadāyādā”ti.

Iti bhagavā paripuṇṇavatasamādānaṃ tapacariyaṃ sammadeva vusitabrahmacariyaṃ suvisuddhavijjācaraṇasampannaṃ anavaśesavedantapāraguṃ bāhitasabbapāpaṃ satataṃ yācayogaṃ sadevake loke anuttaradakkhiṇeyyabhāvappattaṃ attano paramatthabrāhmaṇabhāvaṃ ariyasāvakaṇaṃ attano orasaputtādhīvaṃ pavedesi. Bhagavā hi “sīhoti kho, bhikkhave, tathāgatassetam adhivacanaṃ arahato sammāsambuddhassa”ti (a. ni. 5.99) ettha sīhasadisam, “puriso maggakusaloti kho, tissa, tathāgatassetam adhivacana”nti (saṃ. ni. 3.84) ettha maggadesakapurisasadisam, “rājāhamasmi selā”ti (ma. ni. 2.399; su. ni. 559) ettha rājasadisam, “bhisakko sallakattoti kho, sunakkhatta, tathāgatassetam adhivacana”nti (ma. ni. 3.65) ettha vejjasadisam, “brāhmaṇoti kho, bhikkhave, tathāgatassetam adhivacana”nti (a. ni. 8.85) ettha brāhmaṇasadisam attānaṃ kathesi. Idhāpi brāhmaṇa sadisaṃ katvā kathesi.

Idāni yehi dānādīhi yuttassa ito bāhirakabrāhmaṇassa brāhmaṇakiccaṃ paripuṇṇaṃ maññanti, tehi attano dānādīnaṃ aggaseṭṭhabhāvaṃ pakāsetuṃ “**dvemāni, bhikkhave, dānāni**”tiādi āradhaṃ. Tattha **yāgāti** mahāyaññā, mahādānānti attho, yaṇi “yitṭhāni”tipi vuccanti. Tattha velāmadānavessantaradānamahāvijitayaññasadisā **āmisayāgā** veditabbā, mahāsamayasuttamaṅgalasuttacūlarāhulovādasuttasamacittasuttadesanādayo **dhammayāgā**. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

Gāthāyaṃ **ayajīti** adāsi. **Amaccharīti** sabbamacchariyānaṃ bodhimūleyeva suppahīnatā maccherarahito. **Sabbabhūtānukampīti** mahākaruṇāya sabbasatte piyaputtaṃ viya anuggaṇhanasīlo. Vuttañhetam –

“Vadhake devadatte ca, core aṅgulimālake;
Dhanapāle rāhule ceva, samacitto mahāmuni”ti. (mi. pa. 6.6.5) –

Sesam suviññeyyameva.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sulabhasuttavaṇṇanā

101. Dutiye **appānī**ti parittāni. **Sulabhānī**ti sukkena laddhabbāni, yattha katthaci vā sakkā hoti laddhuṃ. **Anavajjānī**ti vajjarahitāni niddosāni āgamanasuddhito kāyamaṇḍanādikilesavatthubhāvābhāvato ca. Tattha sulabhatāya pariyesanadukkhasa abhāvo dassito, appatāya pariharaṇadukkhasapi abhāvo dassito, anavajjatāya agarahitabbatāya bhikkhusārubbhāvato dassito hoti. Appatāya vā parittāsassa avatthutā, sulabhatāya gedhāya avatthutā, anavajjatāya ādīnavavasena nissaraṇapaññāya vatthutā dassitā hoti. Appatāya vā lābhena na somanassaṃ janayanti, sulabhatāya alābhena na domanassaṃ janayanti, anavajjatāya vippaṭṭisāranimittam aññāṇupekkham na janayanti avippaṭṭisāravatthubhāvato.

Pamsukūlanti rathikāsusānasānkārakūṭādīsu yattha katthaci paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena paṃsukūlaṃ viyāti paṃsukūlaṃ, paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlanti evaṃ laddhanāmaṃ rathikādīsu patitanantakāni uccinitvā katacīvaraṃ. **Piṇḍiyālopoti** jaṅghapiṇḍiyā balena caritvā ghare ghare ālopamattaṃ katvā laddhabhojanaṃ. **Rukkhamūlanti** vivekānurūpaṃ yaṃkiñci rukkhasamīpaṃ. **Pūtimuttanti** yaṃkiñci gomuttaṃ. Yathā hi suvaṇṇavaṇṇopi kāyo pūtikāyova evaṃ abhinavampi muttaṃ pūtimuttameva. Tattha keci gomuttabhāvitaṃ haritakīkhaṇḍaṃ “pūtimutta”nti vadanti, pūtibhāvena āpaṇādito vissatṭhaṃ chaḍḍitaṃ apariggahitaṃ yaṃkiñci bhesajjaṃ pūtimuttanti adhippetanti apare.

Yato khoti paccatte nissakkavacanaṃ, yaṃ khoti vuttaṃ hoti. Tena “tuṭṭho hoti”ti vuttakiriyaṃ parāmasati. **Tuṭṭhoti** santuṭṭho. **Idamassāhanti** yvāyaṃ catubbidhena yathāvuttena paccayena appena sulabhena santoso, idaṃ imassa bhikkhuno sīlasaṃvarādīsu aññataraṃ ekaṃ sāmāññaṅgaṃ samaṇabhāvakāraṇanti ahaṃ vadāmi. Santuṭṭhassa hi catupārisuddhisīlaṃ suparipuṇṇaṃ hoti, samathavipassanā ca bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Atha vā sāmāññaṃ nāma ariyamaggo. Tassa saṅkhepato dve aṅgāni – bāhiraṃ, ajjhattikanti. Tattha bāhiraṃ sappurisūpanissayo saddhammassavanaṅca, ajjhattikaṃ pana yoniso manasikāro dhammānudhammapaṭipatti ca. Tesu yasmā yathārahaṃ dhammānudhammapaṭipattibhūtā tassā mūlabhūtā cete dhammā, yadidaṃ appicchatā santuṭṭhitā pavivattatā asaṃsaṭṭhatā āradhaviṛiyatāti evamādayo, tasmā vuttaṃ “idamassāhaṃ aññataraṃ sāmāññaṅganti vadāmi”ti.

Gāthāsu **senāsanamārabbhāti** vihārādīṃ mañcapīṭhādīṃca senāsaṇaṃ nissāya. **Cīvaraṃ pānabhojananti** nivāsanādicīvaraṃ, ambapānakādīpānaṃ, khādanīyabhojanīyādībhūñjitabbavatthuṅca ārabbhāti sambandho. **Vighāto** vihatabhāvo cetodukkhaṃ na hotīti yojanā. Ayañhettha saṅkhepattho – “asukasmiṃ nāma āvāse paccayā sulabhā”ti labhitabbatṭhānagamanena vā “mayhaṃ pāpuṇāti na tuyha”nti vivādāpajjanena vā navakammakaraṇādivasena vā senāsanādīni pariyesantānaṃ asantuṭṭhānaṃ icchitalābhādīnā yo vighāto cittassa hoti, so tattha santuṭṭhassa na hotīti. **Disā nappaṭihaññatī**ti santuṭṭhiyā cātuddisābhāvena disā nappaṭihanti. Vuttañhetam –

“Cātuddiso appaṭigho ca hoti,
Santussamāno itarītarenā”ti. (su. ni. 42; cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 128);

Yassa hi “asukaṭṭhānaṃ nāma gato cīvarādīni labhissāmī”ti cittaṃ uppajjati, tassa disā paṭihaññati nāma. Yassa pana evaṃ na uppajjati, tassa disā na paṭihaññati nāma. **Dhammā**ti paṭipattidhammā. **Sāmāññassānulomikā**ti samaṇadhammassa samathavipassanābhāvanāya ariyamaggasseva vā anucchavikā appicchatādayo. **Adhiggahitā**ti sabbe te tuṭṭhacittassa santuṭṭhacittena bhikkhunā adhiggahitā paṭipakkhadhamme abhibhavitvā gahitā honti abbhantaragatā, na bāhiragatāti.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āsavakkhayasuttavaṇṇanā

102. Tatiye **jānatoti** jānantassa. **Passatoti** passantassa. Yadipe imāni dvepi padāni ekatthāni, byañjanaṃ nānaṃ, evaṃ santepi “jānato”ti nānalakkhaṇaṃ upādāya puggalaṃ niddisati. Jānanalakkhaṇaṃ nānaṃ. “Passato”ti nānappabhāvaṃ upādāya. Dassanappabhāvaṃ upādāya nānasamaṅgī puggalo cakkhumā viya puggalo cakkhunā rūpāni, nānena vivaṇṇe dhamme passati. Atha vā **jānatoti** anubodhañāṇena jānato. **Passatoti** paṭivedhañāṇena passato. Paṭilomato vā dassanamaggena passato, bhāvanāmaggena jānato. Keci pana “ñātātīraṇapahānapariññāhi jānato, sikhāppattavipassanāya passato”ti vadanti. Atha vā dukkhaṃ pariññābhīsamayena jānato, nirodhaṃ sacchikiriyābhīsamayena passato. Tadubhaye ca sati pahānabhāvanābhīsamayā siddhā eva hontīti catusaccābhīsamayo vutto hoti. Yadā cettha vipassanāñāṇaṃ adhippettaṃ, tadā “jānato passato”ti padānaṃ hetuatthadīpanatā daṭṭhabbā. Yadā pana maggañāṇaṃ adhippettaṃ, tadā maggakiccatthadīpanatā.

Āsavānaṃ khayanti “jānato, ahaṃ bhikkhave, passato āsavānaṃ khayaṃ vadāmī”ti (ma. ni. 1.15; saṃ. ni. 3.101; 5.1095) evamāgate sabbāsavaṃ varapariyāye “āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimutti”ntiādīsu (ma. ni. 1.438) ca suttapadesu āsavānaṃ pahānaṃ accantakkhayaṃ asamuppādo khīṇākāro natthibhāvo “āsavakkhayaṃ”ti vutto. “Āsavānaṃ khayā samaṇo hotī”tiādīsu (ma. ni. 1.438) phalaṃ.

“Paravajjānupassissa, niccaṃ ujjhānasaññino;
Āsavā tassa vaḍḍhanti, ārā so āsavakkhaya”ti. (dha. pa. 253); –

Ādīsu nibbānaṃ.

“Sekhassa sikkhamānassa, ujumaggānusārino;
Khayasmim paṭhamam nānaṃ, tato aññā anantarā;
Tato aññāvimuttassa, nānaṃ ve hoti tādino”ti. (a. ni. 3.86; itivu. 62) –

Evamāgate indriyasutte idha ca maggo “āsavakkhayaṃ”ti vutto. Tasmā yathāvuttanayena jānantassa passantassa ahaṃ ariyamaggādhiḡamaṃ vadāmīti vuttaṃ hoti. **No ajānato no apassatoti** yo pana na jānāti na passati, tassa no vadāmīti attho. Etena ye ajānato apassatopi saṃsārasuddhiṃ vadanti, te paṭikkhipati. Purimena vā padadvayena upāyo vutto, iminā anupāyapaṭisedho. Saṅkhepena cettha nānaṃ āsavakkhayakaraṃ, sesaṃ tassa parikkhāroti dasseti.

Idāni yaṃ jānato yaṃ passato āsavakkhayaṃ hoti, taṃ dassetaṃ “**kiñca, bhikkhave, jānato**”ti puccham ārabhi. Tattha jānanā bahuvihā. Dabbajātiko eva hi koci bhikkhu chattaṃ kātuṃ jānāti, koci cīvarādīnaṃ aññataraṃ, tassa īdisāni kammāni vattasīse tathavā karontassa sā jānanā “maggaphalānaṃ padaṭṭhānaṃ na hotī”ti na vattabbā. Yo pana sāsane pabbajitvā vejjakammādīni kātuṃ jānāti, tassevaṃ jānato āsavā vaḍḍhantiyeva. Tasmā yaṃ jānato yaṃ passato āsavānaṃ khayaṃ hoti, tadeva dassento āha “**idaṃ dukkha**”ntiādī. Tattha yaṃ vattabbam catusaccakammaṭṭhānaṃ, taṃ heṭṭhā yonisomanasikārasutte saṅkhepato vuttameva.

Tattha pana “yoniso, bhikkhave, bhikkhu manasi karonto akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāvetī”ti (itivu. 16) āgatattā “idaṃ dukkhanti yoniso manasi karotī”tiādīnā atthavibhāvanā katā. Idha “idaṃ dukkhanti, bhikkhave, jānato passato āsavānaṃ khayaṃ hotī”ti (ma. ni. 1.15; saṃ. ni. 3.101; 5.1095) āgatattā “idaṃ dukkhanti pariññāpaṭivedhavasena pariññābhīsamayavasena maggañāṇena jānato passato āsavānaṃ khayaṃ hotī”tiādīnā nayena yojetabbam. Āsavesu ca paṭhamamaggena diṭṭhāsavo khīyati, tatiyamaggena kāmāsavo, catutthamaggena bhavāsavo avijjāsavo ca khīyatīti veditabbo.

Gāthāsu **vimuttiñāṇanti** vimuttiyaṃ nibbāne phale ca paccavekkhaṇaṃ. **Uttamanti** uttamadhammārammaṇattā uttamam. **Khaye nāṇanti** āsavānaṃ saṃyojanānaṃ khaye khayakare

ariyamagge ñāṇaṃ. “Khīṇā saṃyojanā iti ñāṇa”nti idhāpi ānetvā sambandhitabbaṃ. Tena pahīnakilesapaccavekkhaṇaṃ dasseti. Evamettha cattāripi paccavekkhaṇāñāṇāni vuttāni honti. Avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇā hi idha natthi arahattaphalādhigamassa adhippetattā. Yathā cettha jānato passatoti nibbānādhigamena sammādiṭṭhikiccaṃ adhikaṃ katvā vuttaṃ, evaṃ sammappadhānakiccampi adhikameva icchitabbanti dassento “**na tveidaṃ kusītenā**”ti osānagāthamāha.

Tattha **na tveidanti** na tu eva idaṃ. **Tusaddo** nipātamattaṃ. **Bālenamavijānatāti makāro** padasandhikaro. Ayañhettha saṅkhepattho – idaṃ sekkhamaggena asekkhamaggena ca pattabbaṃ abhijjhākāyaganthādisabbaganthānaṃ pamocanaṃ pamocanassa nimittabhūtaṃ nibbānaṃ “idaṃ dukkha”ntiadinā cattāri saccāni yathābhūtaṃ **avijānatā** tato eva **bālena** aviddasunā yathā adhigantaṃ na sakkā, evaṃ **kusītena** nibbīriyenāpi, tasmā tadadhigamāya āradhaviṛiyena bhavitabbanti. Tenāha bhagavā “āradhaviṛiyassāyaṃ dhammo, no kusītassa” (dī. ni. 3.358).

“Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha buddhasāsane;
Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro”ti. (saṃ. ni. 1.185; netti. 29; mi. pa. 5.1.4);

Tatthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

103. Catutthe **ye hi kecīti** ye keci. **Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ nappajānantīti** “idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyyo”ti aviparītaṃ sabhāvasarasalakkaṇato vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya dukkhasaccaṃ na jānanti na paṭivijjhanti. Sesesupi eseva nayo. **Na me te, bhikkhavi**tiadināsu ayaṃ saṅkhepattho – bhikkhave, catusaccakammaṭṭhānaṃ ananuyuttā pabbajjāmatasamaṇā ceva jātimattabrāhmaṇā ca na mayā te samitapāpasamaṇesu samaṇoti, bāhitapāpabrāhmaṇesu brāhmaṇoti ca sammatā anuññātā. Kasmā? Samaṇakaraṇānaṃ brāhmaṇakaraṇānañca dhammānaṃ abhāvatoti. Tenevāha “na ca pana te āyasmanto”tiadi. Tattha **sāmaññatthanti** sāmaññasaṅkhātā atthaṃ, cattāri sāmaññaphalānīti attho. **Brahmaññatthanti** tasseeva vevacanaṃ. Apare pana “sāmaññatthanti cattāro ariyamaggā, brahmaññatthanti cattāri ariyaphalāni”ti vadanti. Sesāṃ vuttanayameva. Sukkapakkho vuttavipariyāyena vedītabbo. Gāthāsu apubbaṃ natthi.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sīlasampannasuttavaṇṇanā

104. Pañcame **sīlasampannāti** ettha sīlaṃ nāma khīṇāsavānaṃ lokiyalokuttarasīlaṃ, tena sampannā samannāgatāti sīlasampannā. **Samādhipaññāsupi** eseva nayo. **Vimutti** pana phalavimuttiyeva, **vimuttiññāḍassanaṃ** paccavekkhaṇāñāṇaṃ. Evamettha sīlādayo tayo lokiyalokuttarā, vimutti lokuttarāva, vimuttiññāḍassanaṃ lokiyameva. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ pare ovadanti anusāsantīti **ovādakā**. **Viññāpakāti** kammāni kammaphalāni ca, viññāpakā, tattha ca “ime dhammā kusalā, ime dhammā akusalā. Ime dhammā sāvajjā, ime dhammā anavajjā”tiadinā kusalādivibhāgato khandhādivibhāgato salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇatoti vividhehi nayehi dhammānaṃ ñāpakā avabodhakā. **Sandassakāti** teyeva dhamme hatthena gahetvā viya parassa paccakkhato dassetāro. **Samādapakāti** yaṃ sīlādi yehi asamādinnaṃ, tassa samādāpetāro, tattha te patiṭṭhāpetāro. **Samuttejakāti** evaṃ kusaladhammesu patiṭṭhitānaṃ upari adhiccittānuyoge niyojanavasena cittassa sammā uttejakā, yathā visesādhigamo hoti, evaṃ nisāmanavasena tejakā. **Sampahaṃsakāti** tesāṃ yathāladdehi upariladdhabbehi ca guṇavisesehi cittassa sammā pahaṃsakā, laddhassādavasena suṭṭhu tosakā. **Alaṃsamakkhātāro**ti alaṃ pariyattaṃ yathāvuttaṃ aparihāpetvā sammadeva anuggahādhippāyena akkhātāro.

Atha vā **sandassakāti** dhammaṃ desentā pavattinivattiyo sabhāvasarasalakkaṇato sammadeva

dassetāro. **Samādapakāti** citte paṭiṭṭhāpanavasena tasseva atthassa gāhāpakā. **Samuttejakāti** tadatthaggaḥaṇe ussāhajananena sammadeva vodapakā jotakā vā. **Sampahaṃsakāti** tadatthapaṭipattiyāṃ ānisaṃsadassanena sammadeva pahaṃsakā tosakā. **Alaṃsamakkhātāro**ti samatthā hutvā vuttanayena samakkhātāro. **Saddhammassāti** paṭivedhasaddhammassa, tividdhassāpi vā saddhammassa desetāro.

Dassanampahanti dassanampi ahaṃ. Taṃ panetaṃ cakkhudassanaṃ ñāṇadassananti duvidhaṃ. Tattha pasannehi cakkhūhi ariyānaṃ olokanāṃ cakkhudassanaṃ nāma. Ariyabhāvakarānaṃ pana dhammānaṃ ariyabhāvassa ca vipassanāmaggaḥalehi adhiḡamo ñāṇadassanaṃ nāma. Imasmiṃ panatthe cakkhudassanaṃ adhippetāṃ. Ariyānaṃhi pasannehi cakkhūhi olokanampi sattānaṃ bahūpakārameva. **Savananti** “asuko nāma khīṇāsavo asukasmīṃ nāma raṭṭhe vā janapade vā gāme vā nigame vā vihāre vā leṇe vā vasatī”ti kathentānaṃ sotena savanaṃ, etampi bahūpakārameva. **Upasaṅkamananti** “dānaṃ vā dassāmi, paṇhaṃ vā pucchissāmi, dhammaṃ vā sossāmi, sakkāraṃ vā karissāmi”ti evarūpena cittaena ariyānaṃ upasaṅkamaṇaṃ. **Payirupāsanti** paṇhapayirupāsanaṃ, ariyānaṃ guṇe sutvā te upasaṅkamitvā nimantetvā dānaṃ vā datvā vattaṃ vā katvā “kiṃ, bhante, kusala”ntiādīnā nayaṇa paṇhapucchanaṃti attho. Veyyāvaccādikaraṇaṃ payirupāsanaṃyeva. **Anussaraṇanti** rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu nisinnassa “idāni ariyā gumbaleṇamaṇḍapādīsū jhānavipassanāmaggaḥalasukhehi vīṭināmentī”ti tesāṃ dībbavīhārādiguṇavisesārammaṇaṃ anussaraṇaṃ. Yo vā tesāṃ santikā ovādo laddho hoti, taṃ āvajjītvā “imasmiṃ ṭhāne sīlaṃ kathitaṃ, imasmiṃ samādhi, imasmiṃ vipassanā, imasmiṃ maggo, imasmiṃ phala”nti evaṃ anussaraṇaṃ.

Anupabbajjanti ariyesu cittaṃ pasādetvā gharā nikkhamma tesāṃ santike pabbajjaṃ. Ariyesu hi cittaṃ pasādetvā tesāṃyeva santike pabbajjītvā tesāṃyeva ovādānusāsanaṃ paccāsīsamānassa caratopi pabbajjā anupabbajjā nāma, aññesaṃ santike ovādānusāsanaṃ paccāsīsamānassa caratopi pabbajjā anupabbajjā nāma, ariyesu pasādena aññattha pabbajjītvā ariyānaṃ santike ovādānusāsanaṃ paccāsīsamānassa caratopi pabbajjā anupabbajjāva. Aññesu pana pasādena aññesaṃyeva santike pabbajjītvā aññesaṃyeva ovādānusāsanaṃ paccāsīsamānassa carato pabbajjā anupabbajjā nāma na hoti. Vuttanayena pabbajjitesu pana mahākassapattherassa tāva anupabbajjaṃ pabbajjīta satasahassamattā ahesuṃ, tathā therasseva saddhivīhārikassa candaguttattherassa, tassāpi saddhivīhārikassa sūriyaguttattherassa, tassāpi saddhivīhārikassa assaguttattherassa, tassāpi saddhivīhārikassa yonakadhammarakkhitattherassa. Tassa pana saddhivīhāriko asokaraṇṇo kaniṭṭhabhātā tissatthero nāma ahoṣi. Tassa anupabbajjaṃ pabbajjīta aḍḍhateyyakoṭisaṅkhā ahesuṃ. Dīpappasādakamahāmahindattherassa pana anupabbajjītaṃ gaṇanaparicchedo natthi. Yāvajjajivasā laṅkāḍīpe satthari pasādena pabbajjantā mahāmahindattherasseva anupabbajjanti nāma.

Idāni yena kāraṇena tesāṃ ariyānaṃ dassanādi bahūpakāraṇanti vuttaṃ, taṃ dassetuṃ “**tathārūpe**”tiādīmāha. Tattha **tathārūpeti** tādise sīlādiguṇasampanne ariye. Yasmā dassanasavanānussaraṇāni upasaṅkamanapayirupāsanaṭṭhānāni, tasmā tāni anāmasitvā upasaṅkamanapayirupāsanaṇiyeva dassetuṃ “**sevato bhajato payirupāsato**”ti vuttaṃ. Dassanasavanānussaraṇato hi ariyesu uppannasaddho te upasaṅkamitvā payirupāsitvā paṇhaṃ pucchitvā laddhasavanānuttariyo aparipūre sīlādiguṇe paripūressatīti. Tathā hi vuttaṃ “saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati”tiādi (ma. ni. 2.183).

Tattha **sevato**ti vattapaṭivattakaraṇavasena kālena kālaṃ upasaṅkamato. **Bhajatoti** sampiyāyanabhattivāsena bhajato. **Payirupāsato**ti paṇhapucchanaṇa paṭipattianukaraṇena ca payirupāsatoṭi tiṇṇaṃ padānaṃ atthavībhāgo dīpetabbo. Vimuttiñāṇadassanassa pāripūri ekūnavāsatiṃmassa paccavekkhaṇaññassa uppattiyā veditabbā.

Evarūpā ca te, bhikkhave, bhikkhūtiādīsū ye yathāvuttagaṇasamannāgamena evarūpā edisā bhinnasabbakilesā bhikkhū, te dīṭṭhadhammikādīhitesu sattānaṃ niyojanavasena anusāsanaṇato **satthāro**tipi vuccanti. Jātikantārādīnītharaṇato **satthavāhā**tipi, rāgādīraṇānaṃ jhanaṇato jahāpanato ca

raṇaṇjahātipi, avijjātamassa vinodanato vinodāpanato ca **tamonudā**tipi, saparasantānesu paññālokaapaññāobhāsapaññāpajjotānaṃ karaṇena nibbattanena **ālokādika**rātipi, tathā ṇaṇukkāññāpabbhādhammukkādhammappabbhānaṃ dhāraṇena karaṇena ca **ukkādhā**rātipi, **pabhaṅka**rātipi, ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato paresaṃ tathābhāva hetubhāvato, sadevakena lokena araṇīyato **ariyā**tipi, paññācakkhudhammacakkhūnaṃ sātisaṃyapaṭilābhena **cakkhumanta**tipi vuccanti.

Gāthāsu **pāmojjakaraṇaṃ ṭhānanti** nirāmisassa pamodassa nibbattaṃ ṭhānaṃ kāraṇaṃ. **Etanti** idāni vattabbanidassanaṃ sandhāya vadati. **Vijānata**nti saṃkilesavodāne yāthāvato jānantaṃ. **Bhāvitattānanti** bhāvitasabhāvānaṃ, kāyabhāvanādīhi bhāvitasantānānanti attho. **Dhammajīva**nanti micchājīvaṃ pahāya dhammena ṇāyena jīvikakappanato, dhammena vā ṇāyena attabhāvassa pavattanato, samāpattibahulatāya vā aggaphaladhammena jīvanato dhammajīvaṃ. Ayañhettha saṅkhepattho – yadidaṃ bhāvitattānaṃ pariniṭṭhitasamādhīpaññābhāvanānaṃ tato eva dhammajīvaṃ ariyānaṃ dassanaṃ. Etaṃ avipparisaṇimittānaṃ sīlādīnaṃ pāripūrihetubhāvato vijānataṃ sappaññajātīkānaṃ ekanteneva pītipāmojjakāraṇanti.

Idāni taṃ tassa kāraṇabhāvaṃ dassetuṃ “**te jotayanti**”ti osānagāthādvayamāha. Tattha **teti** te bhāvitattā dhammajīvino ariyā. **Jotayanti**ti pakāsayanti. **Bhāsayanti**ti saddhammabhāsenā lokaṃ pabhāsayanti, dhammaṃ desenti attho. **Yesanti** yesaṃ ariyānaṃ. **Sāsananti** ovādaṃ. **Sammadaññāyāti** pubbabhāgaññāhehi sammadeva jānitvā. Sesāṃ vuttanayameva.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Taṇhuppādasuttavaṇṇanā

105. Chaṭṭhe **taṇhuppādā**ti ettha uppajjati etesūti uppādā. Kā uppajjati? Taṇhā. Taṇhāya uppādā taṇhuppādā, taṇhāvattūni taṇhākāraṇānīti attho. **Yatthā**ti yesu nimittabhūtesu. **Uppajjamānā**ti uppajjanasīlā. **Cīvarahetū**ti “kattha manāpaṃ cīvaraṃ labhissāmi”ti cīvarakāraṇā uppajjati. Sesapadesupī eseva nayo. **Itibhavābhavahetū**ti ettha pana **itī**ti nidassanathe nipāto. Yathā cīvarādihetu, evaṃ bhavābhavahetupīti attho. **Bhavābhavā**ti cettha paṇītappaṇītāni sappinavanītādīni adhippetāni bhavati ārogyaṃ etenāti katvā. “Sampattibhavesu paṇītappaṇītataro bhavābhavo”tipi vadanti. Bhavoti vā sampatti, abhavoti vipatti. Bhavoti vuḍḍhi, abhavoti hāni. Taṃ nimittaṅca taṇhā uppajjati vuttam “bhavābhavahetu vā”ti.

Gāthā heṭṭhā vuttatthā eva. Apica **taṇhādutiyoti** taṇhāsahāyo. Ayañhi satto anamatagge saṃsāraṃ saṃsaranto na ekakova saṃsarati, taṇhaṃ pana dutiyikaṃ sahāyikaṃ labhivāva saṃsarati. Tathā hi taṃ papātaṃ acintevā madhugaṇhanakaluddakaṃ viya anekādīnavākulesupī bhavesu ānisāmsameva dassenti anattahajāle sā paribbhamāpeti. **Etamādīnavaṃ ṇātvāti** etaṃ atītanāgatapaccuppannesu khandhesu itthabhāvaññāthābhāvāsaññītaṃ ādīnavaṃ jānitvā. **Taṇhaṃ dukkhassa sambhavanti** “taṇhā cāyaṃ vaḍḍhakkhassa sambhavo pabhavo kāraṇa”nti jānitvā. Ettāvata ca ekassa bhikkhuno vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattuppatti dassitā. Idāni taṃ khīṇāsavaṃ thomento “**vītaṇho**”tiādimāha. Yaṃ panettha avuttaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sabrahmakasuttavaṇṇanā

106. Sattame **sabrahmakānī**ti saseṭṭhakāni. **Yesanti** yesaṃ kulānaṃ. **Puttānanti** puttehi pūjitasaddayogena hi idaṃ karaṇatthe sāmivacanaṃ. **Ajjhāgāre**ti sake ghare. **Pūjita hontī**ti yaṃ ghare atthi, tena paṭijaggitā manāpena ceva kāyikavācasikena ca paccupaṭṭhitā honti. Iti mātāpitupūjakāni kulāni “sabrahmakānī”ti pasamsitvā uparipi nesaṃ pasamsaniyataṃ dassento

“**sapubbadevatāni**”tiādimāha.

Tattha **brahmā**tiādiṇi tesam brahmādiḥvāsādhanattham vuttāni. Tatrāyamattavibhāvanā – **brahmā**ti seṭṭhādhivacanam. Yathā hi brahmuno catasso bhāvanā avijahitā honti mettā, karuṇā, muditā, upekkhāti, evaṃ mātāpitūnam puttesu catasso bhāvanā avijahitā honti. Tā tasmiṃ tasmiṃ kāle veditabbā – kucchigatasmiṃhi dārake “kadā na kho puttakam arogam paripuṇṇaṅgapaccaṅgam passissāmā”ti mātāpitūnam mettacittam uppajjati. Yadā panesa mando uttānaseyyako ūkāhi vā maṅkulehi vā daṭṭho dukkhaseyyāya vā pīḷito parodati viravati, tadāssa saddam sutvā mātāpitūnam kāruṇṇam uppajjati. Ādhāvitvā vidhāvitvā kīḷanakāle pana lobhanīyavayasmim vā thitakāle dārakam oloketvā mātāpitūnam cittam sappimaṇḍe pakkhittasatavihatakappāsapicupaḷalam viya mudukam āmoditam pamoditam, tadā nesam muditā labbhati. Yadā pana tesam putto dārabharanam paccupaṭṭhapetvā pāṭiyekkam agāram ajjhāvasati, tadā mātāpitūnam “sakkoti dāni no puttako attano dhammatāya jīvitū”nti majjhatabhāvo uppajjati. Evaṃ tasmiṃ kāle upekkhā labbhati. Evaṃ mātāpitūnam puttesu yathākālam catubbidhassapi brahmavihārassa labbhanato brahmasadisavuttitāya vuttam “brahmāti, bhikkhave, mātāpitūnam etaṃ adhivacana”nti.

Pubbadevatāti ettha devā nāma tividhā – sammutidevā, upapattidevā, visuddhidevāti. Tesu sammutidevā nāma rājāno khattiyā. Te hi “devo, devī”ti loke vohariyanti, devā viya lokassa niggahānuggahasamatthā ca honti. Upapattidevā nāma cātumahārājikato paṭṭhāya yāva bhavaggā uppannā sattā. Visuddhidevā nāma khīṇāsavā sabbakilesavisuddhito. Tatrāyam vacanattho – dibbanti, kīḷanti, laḷanti, jotanti paṭipakkham jayanti vāti devā. Tesu sabbasetṭhā visuddhidevā. Yathā te bālajanehi kataṃ aparādham aḅaṇetvā ekanteneva tesam anattahāniṃ atthuppattiṅca ākaṅkantaṃ yathāvuttābrahmavihārayogena atthāya hitāya sukhāya paṭipajjanti, dakkhiṇeyyatāya ca tesam kāraṇam mahapphalataṃ mahānisaṃsataṅca āvahanti; evameva mātāpitāropi puttānam aparādham aḅaṇetvā ekanteneva tesam anattahāniṃ atthuppattiṅca ākaṅkantaṃ vuttanayeneva catubbidhassapi brahmavihārassa labbhanato atthāya hitāya sukhāya paṭipajjantā paramadakkhiṇeyyā hutvā attani katānam kāraṇam mahapphalataṃ mahānisaṃsataṅca āvahanti. Sabbadevehi ca paṭhamaṃ tesam upakāravantaṭāya te āditoyeva devā. Tesāhi vasena te paṭhamaṃ añṇe deve “devā”ti jānanti ārādhenti payirupāsanti, ārādhanaṇidhiṃ ṇatvā tathā paṭipajjantā tassā paṭipattiyā phalaṃ adhiḅacchanti, tasmā te pacchādevā nāma. Tena vuttam “pubbadevatāti, bhikkhave, mātāpitūnam etaṃ adhivacana”nti.

Pubbācariyāti paṭhamaācariyā. Mātāpitāro hi putte sikkhāpentā atitaruṅakālato paṭṭhāya “evaṃ nisīda, evaṃ gaccha, evaṃ tiṭṭha, evaṃ saya, evaṃ khāda, evaṃ bhuṅja, ayaṃ te ‘tātā’ti vattabbo, ayaṃ ‘bhātikā’ti, ayaṃ ‘bhagini’ti, idaṃ nāma kātum vaṭṭati, idaṃ na vaṭṭati, asukam nāma upasaṅkamitum vaṭṭati, asukam nāma na vaṭṭati”ti gāhenti sikkhāpenti. Aparabhāge añṇe ācariyāpi sippam muddam gaṇananti evamādiṃ sikkhāpenti, añṇe saraṇāni denti, sīlesu paṭiṭṭhāpenti, pabbājenti, dhammam uggaṇhāpenti, upasampādentī, sotāpattimaggādīni pāpenti. Iti sabbepi te pacchāācariyā nāma. Mātāpitāro pana sabbapaṭhamaṃ. Tenāha “pubbācariyāti, bhikkhave, mātāpitūnam etaṃ adhivacana”nti.

Āhuneyyāti ānetvā hunittabanti āhunam, dūratopi ānetvā phalavisesam ākaṅkantaṃ gaṇavantesu dātābānam annapānavatthacchādanādīnam etaṃ nāmam, upakārahettatāya taṃ āhunam arahantīti āhuneyyā. Tena vuttam “āhuneyyāti, bhikkhave, mātāpitūnam etaṃ adhivacana”nti.

Idāni tesam brahmādiḥvāse kāraṇam dassetuṃ “**taṃ kissa hetu? Bahukārā**”tiādi vuttam. **Taṃ kissa hetūti** taṃ mātāpitūnam brahmādiadhivacanam kena kāraṇenāti ceti attho. **Bahukārāti** bahūpakārā. **Āpādakāti** jīvitassa āpādakā, pālakā. Puttānaṃhi mātāpitūhi jīvitam āpāditam pālitaṃ ghaṭitaṃ anuppabandhena pavattitaṃ sampāditam. **Posakāti** hatthapāde vaḅḅhetvā hadayalohitam pāyevā posetāro. **Imassa lokassa dassetāro**ti puttānam imasmim loke iṭṭhāniṭṭhārammaṇadassanam nāma mātāpitāro nissāya jātanti te nesam imassa lokassa dassetāro nāma. Iti tesam bahukārattaṃ brahmādiḥvāssa kāraṇam dassitam, yena putto mātāpitūnam lokiyena upakārena kenaci pariyaṇena

pariyantaṃ paṭikāraṃ kātuṃ na samatthoyeva. Sace hi putto “mātāpitūnaṃ upakārassa paccupakāraṃ karissāmi”ti uṭṭhāya samuṭṭhāya vāyamanto dakkhiṇe aṃsakūṭe mātaraṃ, itarasmim pitarāṃ ṭhapetvā vassasatāyuko sakalaṃ vassasatampi parihareyya catūhi paccayehi ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanādīhi ca yathārucci upaṭṭhahanto tesāṃ muttakarīsampi ajjucchanto, na ettāvatā puttana mātāpitūnaṃ paṭikāro kato hoti aññatra saddhādiguṇavisese patiṭṭhāpanā. Vuttañhetāṃ bhagavatā –

“Dvinnāhaṃ, bhikkhave, na suppaṭikāraṃ vadāmi. Katamesaṃ dvinnaṃ? Mātu ca pitu ca. Ekena, bhikkhave, aṃsena mātaraṃ parihareyya, ekena aṃsena pitarāṃ parihareyya vassasatāyuko vassasatajīvī, so ca nesaṃ ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanena, te ca tattheva muttakarīsāṃ caḷeyyūṃ, na tveva, bhikkhave, mātāpitūnaṃ kataṃ vā hoti paṭikataṃ vā. Imissā ca, bhikkhave, mahāpathaviyā pahūtarattaranāya mātāpitāro issariyādhipacce rajje patiṭṭhāpeyya, na tveva, bhikkhave, mātāpitūnaṃ kataṃ vā hoti paṭikataṃ vā. Taṃ kissa hetu? Bahukārā, bhikkhave, mātāpitāro puttānaṃ āpādakā posakā imassa lokassa dassetāro.

“Yo ca kho, bhikkhave, mātāpitāro assaddhe saddhāsampadāya samādapeti niveseti patiṭṭhāpeti. Dussīle sīlasampadāya, maccharino cāgasampadāya, duppaññe paññāsampadāya samādapeti niveseti patiṭṭhāpeti. Ettāvatā kho, bhikkhave, mātāpitūnaṃ katañca hoti paṭikatañcā”ti (a. ni. 2.34).

Tathā –

“Mātāpituupaṭṭhānaṃ, puttadārassa saṅgaho”ti; (Khu. pā. 5.6);

“Mātāpituupaṭṭhānaṃ, bhikkhave, paṇḍitapaññatta”nti ca –

Evamādīni mātāpitūnaṃ puttassa bahūpakārabhāvasādhakāni suttāni daṭṭhabbāni.

Gāthāsu **vuccareti** vuccanti kathīyanti. **Pajāya anukampakā**ti paresaṃ pāṇaṃ chinditvāpi attano santakaṃ yaṃkiñci cajitvāpi attano pajāṃ paṭijagganti gopayanti, tasmā pajāya attano puttānaṃ anukampakā anuggāhakā.

Namasseyyāti sāyaṃ pātaṃ upaṭṭhānaṃ gantvā “idaṃ mayhaṃ uttamaṃ puññakkhetta”nti namakkāraṃ kareyya. **Sakkareyyā**ti sakkārena paṭimāneyya. Idāni taṃ sakkāraṃ dassento “**annenā**”tiādimāha. Tattha **annenā**ti yāgubhattakhādaniyena. **Pānenā**ti aṭṭhavidhapānena. **Vatthenā**ti nivāsanapārupanena. **Sayanenā**ti mañcapīṭhabhisibimbohanādīnā sayanena. **Ucchādanenā**ti duggandhaṃ paṭivinodetvā sugandhakaṃ ucchādanena. **Nhānenā**ti sītakāle uṇhodakena, uṇhakāle sītodakena gattāni parisiñcitvā nhāpanena. **Pādānaṃ dhovanena cāti** uṇhodakasītodakehi pādadhovanena ceva telamakkhanena ca.

Tāya naṃ pāricariyāyāti ettha **nanti** nipātamattaṃ, yathāvuttaparicaraṇena. Atha vā **pāricariyāyā**ti bharaṇakiccakaraṇakulavaṃsapatiṭṭhāpanādīnā pañcavidhaupaṭṭhānena. Vuttañhetāṃ –

“Pañcahi kho, gahapatiputta, ṭhānehi puttana puratthimā disā mātāpitāro paccupaṭṭhātabbā ‘bhato ne bharissāmi, kiccaṃ nesaṃ karissāmi, kulavaṃsaṃ ṭhapessāmi, dāyajjaṃ paṭipajjissāmi. Atha vā pana nesaṃ petānaṃ kālakatānaṃ dakkhiṇamanuppadasāmi”ti. Imehi kho, gahapatiputta, pañcahi ṭhānehi puttana puratthimā disā mātāpitāro paccupaṭṭhitā pañcahi ṭhānehi puttaṃ anukampanti – pāpā nivārenti, kalyāṇe nivesenti, sippaṃ sikkhāpentī, patirūpena dārena saṃyojenti, samaye dāyajjaṃ niyyādentī”ti (dī. ni. 3.267).

Apica yo mātāpitāro tīsu vatthūsu abhippasanne katvā sīlesu vā patiṭṭhāpetvā pabbajjāya vā niyojetvā upaṭṭhahati, ayaṃ mātāpituupaṭṭhākānaṃ aggoti veditabbo. Sā paṇāyaṃ pāricariyā puttassa

ubhaya lokahitasukhāvahāti dassento “**idheva nam pasamsanti, pecca sagge pamodati**”ti āha. Tattha **idhā**ti imasmiṃ loke. Mātāpituupaṭṭhākañhi puggalaṃ paṇḍitamanussā tattha pāricariyāya pasamsanti vaṇṇenti thomenti, tassa ca diṭṭhānugatim āpajjantā sayampi attano mātāpitūsu tathā paṭipajjitvā mahantaṃ puññaṃ pasavanti. **Peccā**ti paralokaṃ gantvā sagge ʒhito mātāpituupaṭṭhāko dibbasampattihi modati pamodati abhinandatīti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Bahukārasuttavaṇṇanā

107. Aṭṭhame **brāhmaṇagahapatikā**ti brāhmaṇā ceva gahapatikā ca. Ṭhapetvā brāhmaṇe ye keci agāraṃ ajjhāvasantā idha gahapatikāti veditabbā. **Yeti** aniyamato niddiṭṭhaparāmasanaṃ. **Voti** upayogabahuvacanaṃ. Ayañhettha saṅkhepattho – bhikkhave, tumhākaṃ bahūpakārā brāhmaṇagahapatikā, ye brāhmaṇā ceva sesaagārikā ca “tumhe eva amhākaṃ puññakkhettaṃ, yattha mayaṃ uddhaggikaṃ dakkhiṇaṃ paṭiṭṭhāpema sovaggikaṃ sukhavipākaṃ saggasaṃvattanika”nti cīvarādīhi paccayehi paṭiupaṭṭhitāti.

Evaṃ “āmisadānena āmisasaṃvibhāgena āmisānuggahena gahaṭṭhā bhikkhūnaṃ upakāravanto”ti dassetvā idāni dhammadānena dhammasaṃvibhāgena dhammānuggahena bhikkhūnampi tesam upakāravantaṃ dassetuṃ “**tumhepi, bhikkhave,**”tiādi vuttaṃ, taṃ vuttanayameva.

Iminā kiṃ kathitaṃ? Piṇḍāpacāyanaṃ nāma kathitaṃ. Ayañhettha adhippāyo – bhikkhave, yasmā ime brāhmaṇagahapatikā neva tumhākaṃ ñātakā, na mittā, na iṇaṃ vā dhārenti, atha kho “ime samaṇā sammagatā sammā paṭipannā, ettha no kārā mahapphalā bhavissanti mahānisaṃsā”ti phalavisesaṃ ākaṅkantaṃ tumhe cīvarādīhi upaṭṭhahanti. Tasmā taṃ tesam adhippāyaṃ paripūrentā appamādena sampādettha, dhammadesanāpi vo kārakānaṃyeva sobhati, ādeyyā ca hoti, na itaresanti evaṃ sammāpaṭipattiyāṃ appamādo karaṇīyoti.

Evamidam, bhikkhavitiādisu ayaṃ saṅkhepattho – bhikkhave, evaṃ iminā vuttappakārena gahaṭṭhapabbajītehi āmisadānadhammadānavasena aññaṃaññaṃ sannissāya kāmādivasena catubbidhassapi oghassa nittharaṇatthāya sakalassapi vaṭṭadukkhasa sammadeva pariyoṣānakaraṇāya uposathasīlaniyamādivasena catupārisuddhisīlādivasena vā idaṃ sāsana brahmacariyaṃ maggabrahmacariyaṃca vussati carīyatīti.

Gāthāsu **sāgarā**ti gahaṭṭhā. **Anagārā**ti pariccattaagārā pabbajitā. **Ubho aññaññanissitā**ti te ubhopi aññaṃaññaṃsannissitā. Sāgarā hi anagārānaṃ dhammadānasannissitā, anagārā ca sāgarānaṃ paccayadānasannissitā. **Ārādhayanti**ti sādheti sampādentī. **Saddhammanti** paṭipattisaddhammaṃ paṭivedhasaddhammaṃca. Tattha yaṃ uttamaṃ, taṃ dassento āha “**yogakkhemaṃ anuttara**”nti arahattaṃ nibbānaṃca. **Sāgāresū**ti sāgārehi, nissakke idaṃ bhummavacanaṃ, sāgarānaṃ vā santike. **Paccayanti** vuttāvasesaṃ duvidhaṃ paccayaṃ piṇḍapātaṃ bhesajjaṃca. **Parissayavinodananti** utuparissayādi parissayaharaṇaṃ viharādiāvasathaṃ. **Sugatanti** sammā paṭipannaṃ kalyāṇaputhujjanaena saddhiṃ aṭṭhavidhaṃ ariyapuggalaṃ. Sāvako hi idha sugatoti adhippeto. **Gharamesinoti** gharaṃ esino, gehe ʒhatvā gharāvāsaṃ vasantā bhogūpakaraṇāni ceva gahaṭṭhasīlādīni ca esanasīlāti attho. **Saddahāno arahatanti** arahantānaṃ ariyānaṃ vacanaṃ, tesam vā sammāpaṭipattiṃ saddahantā. “Addhā ime sammā paṭipannā, yathā ime kathenti, tathā paṭipajjantānaṃ sā paṭipatti saggamokkhasampattiyā saṃvattatī”ti abhisaddahantāti attho. “Saddahantā”tipi pāṭho. **Ariyapaññāyā**ti suvisuddhapaññāya. **Jhāyanti**ti āramaṇalakkhaṇūpanijjhānavasena duvidhenapi jhānena jhāyino.

Idha dhammaṃ caritvānāti imasmiṃ attabhāve, imasmiṃ vā sāsane lokiya lokuttarasukhasa maggabhūtaṃ sīlādidhammaṃ paṭipajjitvā yāva parinibbānaṃ na pāpuṇanti, tāvadeva sugatigāmino. **Nandinoti** pītisomanassayogena nandanāsīlā. Keci pana “dhammaṃ caritvāna magganti

sotāpattimaggaṃ pāpuṇitvā’’ti vadanti. **Devalokasminti** chabbidhepi kāmāvacaradevaloke. **Modanti kāmakāminoti** yathicchitavattunipphattito kāmakāmino kāmavanto hutvā pamodantīti.

Atthamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kuhasuttavaṇṇanā

108. Navame **kuhāti** sāmantaḥjappanādinā kuhanavattunā kuhakā, asantaguṇasambhāvanicchāya kohaṇṇaṃ katvā paresaṃ vimhāpakāti attho. **Thaddhāti** kodhena ca mānena ca thaddhamānasā. ‘‘Kodhano hoti upāyāsabahuḷo, appampi vutto samāno abhisajjati kuppāti byāpajjati patitthiyati’’ti (a. ni. 3.25; pu. pa. 101) evaṃ vuttēna kodhena ca, ‘‘dubbaco hoti dovacassakaraṇehi dhammehi samannāgato akkhamo appadakkhiṇaggāhī anusāsani’’nti (ma. ni. 1.181) evaṃ vuttēna dovacassena ca, ‘‘jātimado, gottamado, sippamado, ārogyamado, yobbanamado, jīvitamado’’ti (vibha. 832) evaṃ vuttēna jātimadādibhedena madena ca garukātabbesu garūsu paramanipaccakāraṃ akatvā ayosalākaṃ gilitvā ṭhitā viya anonatā hutvā vicaraṇakā. **Lapāti** upalāpakā micchājīvavasena kulasaṅgāhakā paccayatthaṃ payuttavācāvasena nippesikatāvasena ca lapakāti vā attho.

Siṅgīti ‘‘tatha katamaṃ siṅgaṃ? Yaṃ siṅgaṃ siṅgārātā cāturātā cāturiyaṃ parikkhattatā pārikkhattiya’’nti (vibha. 852) evaṃ vuttehi siṅgasadisehi pākātakilesehi samannāgatā. **Unnaḷāti** uggatanaḷā, naḷasadisaṃ tucchamānaṃ ukkhipitvā vicaraṇakā. **Asamāhitāti** cittekaggatāmatassāpi alābhino. **Na me te, bhikkhave, bhikkhū māmakāti** te mayhaṃ bhikkhū mama santakā na honti. Meti idaṃ padaṃ attānaṃ uddissa pabbajitattā bhagavatā vuttaṃ. Yasmā pana te kuhanādiyogato na sammā paṭipannā, tasmā ‘‘na māmakā’’ti vuttā. **Apagatāti** yadipi te mama sāsane pabbajitā, yathānusiṭṭhaṃ pana appaṭipajjanato apagatā eva imasmā dhammavinayā, ito te suvidūravīdūre ṭhitāti dasseti. Vuttaṇhettaṃ –

‘‘Nabhaṅca dūre pathavī ca dūre,
Pāraṃ samuddassa tadāhu dūre;
Tato have dūratarāṃ vadanti,
Sataṅca dhammaṃ asataṅca rājā’’ti. (a. ni. 4.47; jā. 2.21.414);

Vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjantīti sīlādiguṇehi vaḍḍhanavasena vuddhiṃ, tattha niccalabhāvena virūḷhiṃ, sabbattha patthaṭabhāvena sīlādiddhamakkhandhapāripūriyā vepullaṃ. Na ca te kuhādisabhāvā bhikkhū āpajjanti, na ca pāpuṇantīti attho. **Te kho me, bhikkhave, bhikkhū māmakāti** idhāpi meti attānaṃ uddissa pabbajitattā vadati, sammā paṭipannattā pana ‘‘māmakā’’ti āha. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo. Tattha yāva arahattamaggā virūhanti nāma, arahattaphale pana sampatte virūḷhiṃ vepullaṃ āpannā nāma. Gāthā suviññeyyā eva.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nadīsotasuttavaṇṇanā

109. Dasame **seyyathāpīti** opammadassanatthe nipāto, yathā nāmāti attho. **Nadiyā sotena ovuyheyyāti** sīghasotāya hārahāriniyā nadiyā udakavegena heṭṭhato vuyheyya adho hariyetha. **Piyarūpasātārūpenāti** piyasabhāvena sātāsabhāvena ca kāraṇabhūtena, tassaṃ nadiyaṃ tassā vā paratīre maṇisuvāṇṇādi aṅṅaṃ vā piyavatthu vittūpakaraṇaṃ atthi, taṃ gahessāmīti nadiyaṃ patitvā sotena avakaḍḍheyya. **Kiñcāpīti** anujānanaasambhāvanatthe nipāto. Kiṃ anujānāti, kiṃ na sambhāveti? Tena purisena adhippetassa piyavatthussa tattha atthibhāvaṃ anujānāti, tathāgamaṃ pana ādīnavavantatāya na sambhāveti. Idaṃ vuttaṃ hoti – ambho, purisa, yadipi tayā adhippettaṃ piyavatthu tattha upalabbhati, evaṃ gamane pana ayamādīnavo, yaṃ tvamaṃ heṭṭhā rahadaṃ patvā maraṇaṃ maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ pāpuṇeyyāsīti.

Atthi cettha heṭṭhā rahadoti etissā nadiyā heṭṭhā anusotabhāge ativiya gambhīravittthato eko mahāsaro atthi. So ca samantato vātābhighātasamuṭṭhitāhi maṇimayapabbatakūṭasannibhāhi mahatīhi ūmīhi vīcīhi **saūmi**, visamesu bhūmippadesesu savegaṃ anupakkhandantena imissā tāva nadiyā mahoghena taḥiṃ taḥiṃ āvaṭṭamānavipulajalatāya balavāmukhasadisehi saha āvaṭṭehīti **sāvattō**. Taṃ rahadaṃ otiṇṇasatteyeva attano nibaddhāmisagocare katvā ajjhāvasantena ativiya bhayānakadassanena ghoracetasā dakarakkhasena **sagaho sarakkhaso**, caṇḍamacchamakārādīnā vā **sagaho**, yathāvuttarakkhasena **sarakkhaso**.

Yanti evaṃ sappatibhayaṃ yaṃ rahadaṃ. **Ambho purisāti** ālapanāṃ. **Maraṇaṃ vā nigacchasīti** tāhi vā ūmīhi ajjhotthato, tesu vā āvaṭṭesu nipatito sīsaṃ ukkhipitūṃ asakkonto tesāṃ vā caṇḍamacchamakārādīnaṃ mukhe nipatito. Tassa vā dakarakkhasassa hatthaṃ gato maraṇaṃ vā gamissasi, atha vā pana āyusesse sati tato muccitvā apagacchanto tehi ūmiādīhi janitaghāṭitavasena maraṇamattaṃ maraṇappamaṇaṃ dukkhaṃ nigacchasi. **Paṭisotaṃ vāyameyyāti** so pubbe anusotaṃ vuyhamāno tassa purisassa vacanaṃ sutvā “anatto kira me upaṭṭhito, maccumukhe kirāhaṃ parivattāmī”ti uppannalavabhayo sambhamanto diguṇaṃ katvā ussāhaṃ hatthehi ca pādehi ca vāyameyya tareyya, na cireneva tīraṃ sampāpuṇeyya.

Atthassa viññāpanāyāti catusaccapaṭivedhānukūlassa atthassa sambodhanāya upamā katā. **Ayañcettha atthoti** ayameva idāni vuccamāno idha mayā adhippeto upameyyattho, yassa viññāpanāya upamā āhaṭā.

Tañhāyetaṃ adhvacaṇanti ettha catūhi ākārehi tañhāya sotasadisatā veditabbā anukkama-parivuḍḍhito anuppabandhato osīdāpanato duruttaraṇato ca. Yathā hi upari mahāmeghe abhippavuṭṭhe udakaṃ pabbatakandarapadarasākhāyo pūretvā tato bhassitvā kusubbhe pūretvā tato bhassitvā kunnadiyo pūretvā tato mahānadiyo pakkhanditvā ekoghaṃ hutvā pavattamānaṃ “nadīsoto”ti vuccati, evameva ajjhattikabāhirādivasena anekabhedesu rūpādīsu ārammaṇesu lobho uppajjitvā anukkamena parivuḍḍhiṃ gacchanto “tañhāsoto”ti vuccati, yathā ca nadīsoto āgamanato yāva samuddappatti, tāva sati vicchedapaccayābhāve avicchiḥhamāno anuppabandhena pavattati, evaṃ tañhāsotopi āgamanato paṭṭhāya asati vicchedapaccaye avicchiḥhamāno apāyasamuddābhimukho anuppabandhena pavattati. Yathā pana nadīsoto tadantogadhe satte osīdāpeti, sīsaṃ ukkhipitūṃ na deti, maraṇaṃ vā maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ pāpeti, evaṃ tañhāsotopi attano sotantogate satte osīdāpeti, paññāsīsaṃ ukkhipitūṃ na deti, kusalamūlacchedanena saṃkilesadhammasamāpajjanena ca maraṇaṃ vā maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ pāpeti.

Yathā ca nadiyā soto mahoghābhāvena pavattamāno uḷumpaṃ vā nāvaṃ vā bandhitūṃ netuñca chekaṃ purisaṃ nissāya paratīraṃ gantuṃ ajjhāsayaṃ katvā tajjaṃ vāyāmaṃ karontena taritabbo, na yena vā tena vāti duruttaro, evaṃ tañhāsotopi kāmoghabhavoghabhūto sīlasaṃvamaṃ pūretuṃ samathavipassanāsu kammaṃ kātuṃ “nipakena arahattaṃ pāpuṇissāmī”ti ajjhāsayaṃ samuṭṭhāpetvā kalyāṇamitte nissāya samathavipassanānāvaṃ abhiruhitvā sammāvāyāmaṃ karontena taritabbo, na yena vā tena vāti duruttaro. Evaṃ anukkama-parivuḍḍhito anuppabandhato osīdāpanato duruttaraṇatoti catūhi ākārehi tañhāya nadīsotasadisatā veditabbā.

Piyarūpaṃ satarūpanti piyājātikaṃ piyasabhāvaṃ piyarūpaṃ, madhuraājātikaṃ madhurasabhāvaṃ satarūpaṃ, iṭṭhasabhāvanti attho. **Channeti** channaṃ etaṃ. **Ajjhattikānanti** ettha “evaṃ mayaṃ attāti gahaṇaṃ gamissāmā”ti iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikāraṃ katvā pavattānīti ajjhattikāni. Tattha gocarajjhattaṃ, niyakajjhattaṃ, visayajjhattaṃ, ajjhatajjhattanti catubbidhaṃ ajjhattaṃ. Tesu “ajjhattarato samāhito”ti evamādīsu (dha. pa. 362) vuttaṃ idaṃ **gocarajjhattaṃ** nāma. “Ajjhattaṃ sampasādana”nti (dī. ni. 1.228; dha. sa. 161) āgataṃ idaṃ **niyakajjhattaṃ** nāma. “Sabbanimittānaṃ amanasikārā ajjhattaṃ suññataṃ upasampajja viharatī”ti (ma. ni. 3.187) evamāgataṃ idaṃ **visayajjhattaṃ** nāma. “Ajjhattikā dhammā, bāhirā dhammā”ti (dha. sa. tikamātikā 20) ettha vuttaṃ ajjhattaṃ **ajjhatajjhattaṃ** nāma. Idhāpi etadeva adhippetam, tasmā

ajjhattāniyeva ajjhattikāni. Atha vā yathāvutteneva atthena “ajjhattā dhammā, bahiddhā dhammā” tiādīsu viya tesu ajjhatesu bhavāni ajjhattikāni, cakkhādīni. Tesam ajjhattikānam.

Āyatanānanti ettha āyatanato, āyānaṃ tananato, āyatassa ca nayanato āyatanānīti. Cakkhādīsu hi taṃtaṃdvāravattukā cittacetāsikā dhammā sakena sakena anubhavanādinā kiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭanti vāyamanti, te ca āyabhūte dhamme etāni tanonti vitthārenti, yañca anamatagge samsāre pavattaṃ ativiya āyataṃ vaṭṭadukkaṃ, taṃ nayanti pavattenti. Iti sabbathāpime dhammā āyatanato, āyānaṃ tananato, āyatassa ca nayanato āyatanānīti vuccanti. Apica nivāsaṭṭhānaṭṭhena, ākaraṭṭhena, samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena, sañjātidesaṭṭhena, kāraṇaṭṭhena ca āyatanaṃ veditabbaṃ. Tathā hi loke “issarāyatanaṃ devāyatana” ntiādīsu nivāsaṭṭhānaṃ āyatananti vuccati. “Suvaṇṇāyatanaṃ rajatāyatana” ntiādīsu ākaro. Sāsane pana “manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā” tiādīsu samosaraṇaṭṭhānaṃ. “Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatana” ntiādīsu sañjātideso. “Tatra tatveva sakkhibhaddaṃ pāpuṇāti satī satīāyatane” tiādīsu (ma. ni. 3.158; a. ni. 3.102) kāraṇaṃ āyatananti vuccati. Cakkhādīsu ca te te cittacetāsikā dhammā nivasanti tadāyattavuttitāyāti cakkhādayo tesam nivāsaṭṭhānaṃ. Tattha ca te ākiṇṇā tannissitattāti te nesaṃ ākaro, samosaraṇaṭṭhānañca tattha vatthudvārabhāvena samosaraṇato, sañjātideso ca tannissayabhāvena tesam tattheva uppattito, kāraṇaṃ tadabhāve tesam abhāvato. Iti nivāsaṭṭhānaṭṭhena, ākaraṭṭhena, samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena, sañjātidesaṭṭhena, kāraṇaṭṭhena imehi kāraṇehi cakkhādīni āyatanānīti vuccanti. Tena vuttaṃ “channetaṃ ajjhattikānaṃ āyatanāna” nti.

Yadipi rūpādayopi dhammā “rūpaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati” ti taṇhāvattubhāvato piyarūpasātārūpabhāvena vuttā. Cakkhādike pana muñcivā atabhāvapaññattiyā abhāvato “mama cakkhu mama sota” ntiādīni adhikasinehavattubhāvena cakkhādayo sātīsaṃ piyarūpaṃ sātārūpanti niddesaṃ arahantīti dassetuṃ “piyarūpaṃ sātārūpanti kho, bhikkhave, channetaṃ ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ adhivacana” nti vuttaṃ.

Orambhāgiyānanti ettha oraṃ vuccati kāmādhātu, tappariyāpannā orambhāgā, paccayabhāvena tesam hitāti orambhāgiyā. Yassa saṃvijjanti, taṃ puggalaṃ vaṭṭasmiṃ saṃyojenti bandhantīti saṃyojanāni. Sakkāyaditṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsakāmarāgabyāpādānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Te hi kāmabhāvūpagānaṃ saṅkhārānaṃ paccayā hutvā rūpārūpadhātuto heṭṭhābhāvena nihīnabhāvena orambhāgabhūtena kāmabhāvena satte saṃyojenti. Eteneva tesam heṭṭhārahadasadisatā dīpītāti daṭṭhabbā. **Ūmibhayanti kho, bhikkhave, kodhupāyāsassetam adhivacanaṃ** bhāyati etasmāti bhayaṃ, ūmi eva bhayanti ūmibhayaṃ. Kujjanaṭṭhena kodho, sveva cittassa sarīrasa ca abhippamaddanapavedhanuppādanena daḷhaṃ āyāsaṇaṭṭhena upāyāso.

Ettha ca anekavāraṃ pavattitvā attanā samavetaṃ sattaṃ ajjhottharivā sīsaṃ ukkhipituṃ adavā anayabyasanāpādanena kodhupāyāsassa ūmisadisatā daṭṭhabbā. Tathā kāmaguṇānaṃ kilesābhībhūte satte ito ca etto, etto ca itoti evaṃ manāpiyarūpādivisayasāṅkhāte attani samsāretvā yathā tato bahībhūte nekkhamme cittampi na uppajjati evaṃ āvaṭṭetvā byasanāpādanena āvaṭṭasadisatā daṭṭhabbā. Yathā pana gaharakkhasopi ārakkharahitaṃ attano gocaraḥhūmigataṃ purisaṃ abhibhuyya gahetvā agocare ṭhitampi rakkhasamāyāya gocaraṃ netvā bheravarūpadassanādinā avasaṃ attano upakāraṃ kātuṃ asamatthaṃ katvā anvāvisitvā vaṇṇabalabhogayasasukhehipi viyojento mahantaṃ anayabyasanaṃ āpādeti, evaṃ mātugāmopi yonisomanasikārahitaṃ avīrapurisaṃ itthikuttabhūtehi attano hāvabhāvavilāsehi abhibhuyya gahetvā vīrajātiyampi attano rūpādīhi palobhanavasena itthimāyāya anvāvisitvā avasaṃ attano upakāradhamme sīlādayo sampādetuṃ asamatthaṃ karonto guṇavaṇṇādīhi viyojtvā mahantaṃ anayabyasanaṃ āpādeti, evaṃ mātugāmāssa gaharakkhasadisatā daṭṭhabbā. Tena vuttaṃ “āvaṭṭanti kho, bhikkhave, pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacanaṃ, gaharakkhasoti kho, bhikkhave, mātugāmassetam adhivacana” nti.

Paṭisototi kho bhikkhave nekkhamassetam adhivacanaṃ ettha pabbajjā saha upacārena paṭhamajjhānaṃ vipassanāpaññā ca nibbānañca nekkhammaṃ nāma. Sabbepi kusalā dhammā

nekkhammaṃ nāma. Vuttañhetam –

“Pabbajjā paṭhamam jhānam, nibbānañca vipassanā;
Sabbepi kusalā dhammā, nekkhammanti pavuccare”’ti.

Imesaṃ pana pabbajjādīnaṃ taṇhāsotassa paṭilomato paṭisotasadisatā veditabbā. Avisesena hi dhammavinayo nekkhammaṃ, tassa adhiṭṭhānaṃ pabbajjā ca, dhammavinayo ca taṇhāsotassa paṭisotaṃ vuccati. Vuttañhetam –

“Paṭisotagāmiṃ nipuṇam, gambhīram duddasaṃ aṇuṃ;
Rāgarattā na dakkhanti, tamokhandhena āvutā”’ti. (dī. nī. 2.65; ma. nī. 1.281; saṃ. nī. 1.172);

Vīriyārambhassāti catubbidhasammappadhānavīriyassa. Tassa kāmoghādibhedataṇhāsotasantaraṇassa hatthehi pādehi caturaṅganadīsotasantaraṇavāyāmassa sadisatā pākāṭāyeva. Tathā nadīsotassa tīre ṭhitassa cakkhumato purisassa kāmādiṃ catubbidhampi ogham taritvā tassa paraṭīrabhūte nibbānathale ṭhitassa pañcahi cakkhūhi cakkhumato bhagavato sadisabhāvo. Tena vuttam “cakkhumā puriso...pe... sammāsambuddhassā”’ti.

Tatridam opammaṣandanaṃ – nadīsoto viya anuppabandhavasena pavattamāno taṇhāsoto, tena vuyhamāno puriso viya anamatagge saṃsāravaṭṭe paribbhamanato taṇhāsotena vuyhamāno satto, tassa tattha piyarūpasātarūpavattusmiṃ abhiniveso viya imassa cakkhādīsū abhiniveso, saūmisāvaṭṭasagaharakkhaso heṭṭhārahado viya kodhupāyāsapañcakāmaguṇamātugāmasamākulo pañcorambhāgiyasamyojanasamūho, tamattham yathābhūtam viditvā tassa nadīsotassa paraṭīre ṭhito cakkhumā puriso viya sakalam saṃsārādīnavam sabbañca ñeyyadhammam yathābhūtam viditvā taṇhāsotassa paraṭīrabhūte nibbānathale ṭhito samantacakkhu bhagavā, tassa purisassa tasmim nadiyā sotena vuyhamāne purise anukampāya rahadassa rahadādīnavassa ca ācikkhanaṃ viya taṇhāsotena vuyhamānassa sattassa mahākaruṇāya bhagavato taṇhādīnam tadādīnavassa ca vibhāvanā, tassa vacanaṃ asaddahitvā anusotagāmino tassa purisassa tasmim rahade maraṇappattimaraṇamattadukkhappattiyo viya bhagavato vacanaṃ asampaṭicchantassa apāyuppatti, sugatiyam dukkhuppatti ca, tassa pana vacanaṃ saddahitvā hatthehi ca pādehi ca vāyāmakaraṇam viya tena ca vāyāmena paraṭīram patvā sukhena yathicchitaṭṭhānagamaṇam viya bhagavato vacanaṃ sampaṭicchitvā taṇhādīsū ādīnavam passitvā taṇhāsotassa paṭisotapabbajjādinnekkhammasena vīriyārambho, āradhaviīriyassa ca teneva vīriyārambhena taṇhāsotātikkamaṇam nibbānatīram patvā arahattaphalasaṃpattivasena yathārucci sukhavihāroti.

Gāthāsu **sahāpi dukkhena jaheyya kāmeti** jhānamaggādhigamaṭṭam samathavipassanānuyogaṃ karonto bhikkhu yadipi tesam pubbhāgapaṭipadā kicchena kasirena sampajjati, na sukhena vīthim otarati pubbhāgabhāvanāya kilesānaṃ balavabhāvato, indriyānaṃ vā atikkhabhāvato. Tathā sati sahāpi dukkhena jaheyya kāme, paṭhamajjhānena vikkhambhento tatiyamaggena samucchindanto kilesakāme pajahēyya. Etena dukkhapaṭipade jhānamagge dasseti.

Yogakkhemam āyatim patthayānoti anāgāmitam arahattam icchanto ākaṅkhamāno. Ayañhettha adhippāyo – yadipi etarahi kicchena kasirena jhānapurimamagge adhigacchāmi, ime pana nissāya upari arahattam adhigantvā katakicco pahīnasabbadukkho bhavissāmīti sahāpi dukkhena jhānādīhi kāme pajahēyyāti. Atha vā yo kāmavitakkabahulo puggalo kalyāṇamittassa vasena pabbajjam sīlavisoḍhanaṃ jhānādīnam pubbhāgapaṭipattim vā paṭipajjanto kicchena kasirena assumukho rodamāno tam vitakkaṃ vikkhambheti, tam sandhāya vuttam “sahāpi dukkhena jaheyya kāme”’ti. So hi kicchenapi kāme pajahanto jhānam nibbattetvā tam jhānam pādam katvā vipassanto anukkamaṇa arahatte patiṭṭhaheyya. Tena vuttam “yogakkhemam āyatim patthayāno”’ti.

Sammappajānoti vipassanāsahitāya maggapaññāya sammadeva pajānanto. **Suvimuttacittoti** tassa

ariyamaggādhigamassa anantaraṃ phalavimuttiyā suṭṭhu vimuttacitto. **Vimuttiyā phassaye tattha tatthā**ti tasmim̄ tasmim̄ maggaphalādhigamanakāle vimuttiṃ nibbānaṃ phassaye phuseyya pāpuṇeyya adhigaccheyya sacchikareyya. Upayogatthe hi “vimuttiyā”ti idaṃ sāmivacanaṃ. Vimuttiyā vā ārammaṇabhūtāya tattha tattha taṃtaṃphalasaṃpattikāle attano phalacittaṃ phassaye phuseyya pāpuṇeyya, nibbānogaḍhāya phalasaṃpattiyā vihareyyāti attho. **Sa vedagūti** so vedasaṅkhātena maggaññena catunnaṃ saccānaṃ gatattā paṭividdhattā vedagū. **Lokantagūti** khandhalokassa pariyaṇṇaṃ gato. Sesāṃ suviññeyyameva.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Carasuttavaṇṇanā

110. Ekādasame **caratoti** gacchantassa, caṅkamantassa vā. **Uppajjati kāmavitakko vāti** vatthukāmesu avītarāgatāya tādise paccaye kāmapaṭisaṃyutto vā vitakko uppajjati ce, yadi uppajjati. **Byāpādavitakko vā vihimsāvitaṅkko vāti** āghātanimittabyāpādapaṭisaṃyutto vā vitakko, leḍḍudaṇḍādīhi paraviheṭhanavasena vihimsāpaṭisaṃyutto vā vitakko uppajjati ceti sambandho. **Adhivāseti**ti taṃ yathāvuttaṃ kāmavitakkādīṃ yathāpaccayaṃ attano citte uppannaṃ “itipāyaṃ vitakko pāpako, itipi akusalo, itipi sāvajjo, so ca kho attabyābādhāyapi saṃvattati”tiādinā nayena paccavekkhaṇāya abhāvato **adhivāseti** attano cittaṃ āropetvā vāseti ce. Adhivāsetoyeva ca **nappajahati** tadaṅgādippahānavasena na paṭinissajjati, tato eva **na vinodeti** attano cittasantānato na nudati na nīharati, tathā avinodanato **na byantīkaroti** na vigatantaṃ karoti. Ātāpī pahitatto yathā tesāṃ antopi nāvasissati antamaso bhaṅgamattampi evaṃ karoti, ayaṃ pana tathā na karotīti attho. Tathābhūtova **na anabhāvaṃ gameti** anu anu abhāvaṃ na gameti. Na pajahati ce, na vinodeti cetiādinā ce-saddaṃ yojetvā attho veditaḅbo.

Caranti caranto. Evambhūtoti evaṃ kāmavitakkādīpāpavitakkehi samaṅgībhūto. **Anātāpī anottāpī**ti kilesānaṃ ātāpanassa vīriyassa abhāvena anātāpī, pāputrāsaātāpanaparitāpanalakkhaṇassa ottappaṇassa abhāvena anottāpī. **Satataṃ samitanti** sabbakālaṃ niraṇṇaṃ. **Kusīto hīnavīriyoti** kusalehi dhammehi pariḥāyitvā akusalapakkhe kucchitaṃ sīdanato kosajjasamannāgamena ca kusīto, sammappadhānavīriyābhāvena hīnavīriyo vīriyavirahitoti vuccati kathīyati. **Ṭhitassāti** gamanaṃ upacchinditvā tiṭṭhato. Sayanairiyāpathassa visesato kosajjapakkhikattā yathā taṃsamaṅgino vitakkā sambhavanti, taṃ dassetaṃ “**jāgarassā**”ti vuttaṃ.

Sukkapakkhe **tañce, bhikkhave, bhikkhu nādhivāseti**ti āradhāvīriyassāpi viharato anādimati saṃsāre cirakālabhāvitena tathārūpappaccayasamāyogena satisammosena vā kāmavitakkādī uppajjati ce, taṃ bhikkhu attano cittaṃ āropetvā na vāseti ce, abbhantare na vāseti ceti attho. Anadhivāseto kiṃ karotīti? **Pajahati** chaḍḍeti. Kiṃ kacavaraṃ viya piṭakena? Na hi, apica kho taṃ **vinodeti** nudati nīharati. Kiṃ balībaddaṃ viya patodena? Na hi, atha kho naṃ **byantīkaroti** vigatantaṃ karoti. Yathā tesāṃ antopi nāvasissati antamaso bhaṅgamattampi, tathā te karoti. Kathaṃ pana te tathā karoti? **Anabhāvaṃ gameti** anu anu abhāvaṃ gameti, vikkhambhanappahānena yathā suvikkhambhitā honti tathā ne karotīti vuttaṃ hoti.

Evambhūtotiādiṃsu evaṃ kāmavitakkādīnaṃ anadhivāsanena suvisuddhāsayo samāno tāya ca āsayasampattiyā tannimittāya ca payogasampattiyā parisuddhasīlo indriyesu guttadvāro bhōjane mattaññū satisampajaññena samannāgato jāgariyaṃ anuyutto tadaṅgādivasena kilesānaṃ ātāpanalakkhaṇena vīriyena samannāgatattā **ātāpī**, sabbaso pāputrāsena samannāgatattā. **Ottāpī satataṃ** rattindivaṃ, **samitaṃ** niraṇṇaṃ samathavipassanābhāvanānuyogavasena catubbidhasammappadhānasiddhiyā, **āradhāvīriyo pahitatto** nibbānaṃ paṭipesitacittoti **vuccati** kathīyatīti attho. Sesāṃ vuttanayameva.

Gāthāsu **gehanissitanti** ettha gehavāsīhi apariccattattā gehavāsīnaṃ sabhāvattā gehadhammattā vā

gehaṃ vuccati vatthukāmo. Atha vā gehapaṭibaddhabhāvato kilesakāmānaṃ nivāsaṭṭhānabhāvato taṃvatthukattā vā kāmavitakkādi gehanissitaṃ nāma. **Kummaggaṃ paṭipannoti** yasmā ariyamaggassa uppathabhāvato abhijjhādayo tadekaṭṭhadhammā ca kummaggo, tasmā kāmavitakkādibahulo puggalo kummaggaṃ paṭipanno nāma. **Mohaneyyesu mucchitoti** mohasaṃvattaniyesu rūpādīsu mucchito sammatto ajjhoppanno. **Sambodhinti** ariyamaggañānaṃ. **Phuṭṭhanti** phusituṃ pattuṃ, **so tādiso** micchāsaṅkappagocarō abhabbo, na kadāci taṃ pāpuṇātīti attho.

Vitakkaṃ samayitvānāti yathāvuttaṃ micchāvitakkaṃ paṭisaṅkhānabhāvanābalehi vūpasamētvā. **Vitakkūpasame ratoti** navannampi mahāvitakkānaṃ accantavūpasamabhūte arahatte nibbāne eva vā ajjhāsayena rato abhirato. **Bhabbo so tādisoti** so yathāvutto sammā paṭipajjamāno puggalo pubbabhāge samathavipassanābalena sabbavitakke yathārahaṃ tadaṅgādivasena vūpasamētvā ṭhito, vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattamaggañānaṃsaṅkhātāṃ nibbānaṃsaṅkhātāṃca anuttaraṃ sambodhiṃ phuṭṭhuṃ adhigantuṃ bhabbo samatthoti.

Ekādasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Sampannasīlasuttavaṇṇanā

111. Dvādasame **sampannasīlāti** ettha tividdhaṃ sampannaṃ paripuṇṇasamaṅgīmadhuravasena. Tesu –

“Sampannaṃ sālīkedāraṃ, suvā bhuñjanti kosiya;
Paṭivedemi te brahme, na ne vāretumussahe”ti. (jā. 1.14.1) –

Ettha paripuṇṇattho sampannasaddo. “Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upagato samupagato sampanno samannāgato”ti (vibha. 511) ettha samaṅgibhāvatto sampannasaddo. “Imissā, bhante, mahāpathaviyā heṭṭhimatalaṃ sampannaṃ – seyyathāpi khuddamadhuṃ anīlakaṃ, evamassāda”nti (pārā. 17) ettha madhurattho sampannasaddo. Idha pana paripuṇṇatthepe samaṅgibhāvepe vaṭṭati, tasmā **sampannasīlāti** paripuṇṇasīlā hutvātipi, sīlasamaṅgino hutvātipi evamettha attho veditabbo.

Tattha “paripuṇṇasīlā”ti iminā atthena khettdosavigamena khettpāripūri viya paripuṇṇaṃ nāma hoti. Tena vuttaṃ “khettdosavigamena khettpāripūri viya sīladosavigamena sīlapāripūri vuttā”ti. “Sīlasamaṅgino”ti iminā pana atthena sīlena samaṅgibhūtā samodhānagatā samannāgatā hutvā viharathāti vuttaṃ hoti. Tattha dvīhi kāraṇehi sampannasīlāti hoti sīlavipattiyā ādīnavadassanena, sīlasampattiyā ānisaṃsadassanena ca. Tadubhayampi **visuddhimagge** (visuddhi. 1.20-21) vuttanayena veditabbaṃ. Tattha “sampannasīlā”ti ettāvata kira bhagavā catupārisuddhisīlaṃ uddisitvā “pātimokkhasaṃvarasaṃvutā”ti iminā jeṭṭhakasīlaṃ dassētītiadinā ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Kimassa uttari karaṇiyanti** evaṃ sampannasīlānaṃ viharataṃ tumhākaṃ kinti siyā uttari kātābbaṃ, paṭipajjitabbanti ceti attho.

Evam “sampannasīlā, bhikkhave, viharathā”tiadinā sampādanūpāyena saddhiṃ sīlasampadāya bhikkhū niyojento anekapuggalādhiṭṭhānaṃ katvā desanaṃ ārabhitvā idāni yasmā ekapuggalādhiṭṭhānavasena pavattitāpi bhagavato desanā anekapuggalādhiṭṭhānāva hoti sabbasādharāṇattā, tasmā taṃ ekapuggalādhiṭṭhānavasena dassento “**carato cepi, bhikkhave, bhikkhuno**”tiadināha.

Tattha abhijjhāyati etāyāti **abhijjhā**, parabhaṇḍābhijjhāyanalakkaṇassa lobhassetāṃ adhivacanaṃ. Byāpajjati pūtibhavati cittaṃ etenāti **byāpādo**, “anattaṃ me acarī”tiadinayappavattassa ekūnavīsatiāghātavatthuvisayassa dosassetāṃ adhivacanaṃ. Ubhinnampi “tatha katamo kāmaccando? Yo kāmesu kāmaccando kāmāsneho kāmapiṇṇasā kāmapiṇṇasā kāmamucchā kāmajjhosāna”nti (dha.

sa. 1159), tathā “lobho lubbhanā lubbhitattam sārāgo sārājjanā sārājjitattam abhijjhā lobho akusalamūla”ntiādīnā (dha. sa. 391), “doso dussanā dussitattam byāpatti byāpajanā byāpajitattam virodho paṭivirodho caṇḍikkam asuro po anattamanatā cittassā”tiādīnā (dha. sa. 418, 1237) ca vitthāro veditabbo. **Vigato hotīti** ayañca abhijjhā, ayañca byāpādo vigato hoti apagato, pahīno hotīti attho. Ettāvata kāmaccchandaniṅvaraṇassa ca byāpādanīvaraṇassa ca pahānam dassitam hoti.

Thinamidhanti thinañceva middhañca. Tesu cittassa akammaññatā thinam, ālasiyassetam adhivacanam, vedanādīnam tiṇṇam khandhānam akammaññatā middham, pacalāyikabhāvassetam adhivacanam. Ubhinnampi “tatha katamam thinam? Yā cittassa akallatā akammaññatā olīyanā sallīyanā. Tatha katamam middham? Yā kāyassa akallatā akammaññatā onāho pariyonāho”tiādīnā (dha. sa. 1162-1163) nayena vitthāro veditabbo.

Uddhaccakukkucanti uddhaccañceva kukkuccañca. Tatha uddhaccam nāma cittassa uddhatākāro, kukkucam nāma akatakalyāṇassa katapāpassa tappaccayā vipparisāro. Ubhinnampi “tatha katamam uddhaccam? Yam cittassa uddhaccam avūpasamo cetaso vikkhepo bhantattam cittassā”tiādīnā (dha. sa. 1165) vitthāro. “Akataṃ vata me kalyāṇam, akataṃ kusalam, akataṃ bhīrutānam; kataṃ pāpaṃ, kataṃ luddam, kataṃ kibbisa”ntiādīnā (ma. ni. 3.248; netti. 120) pavattiākāro veditabbo.

Vicikicchāti buddhādīsu saṃsayo. Tassā “sattari kaṅkhati vicikicchati, nādhimuccati na sampasīdatī”tiādīnā (vibha. 915), “tatha katamā vicikicchā? Yā kaṅkhā kaṅkhāyanā kaṅkhāyitattam vimati vicikicchā dvelhakaṃ dvedhāpatho saṃsayo anekamaṃsaggāho āsappanā parisappanā aparīyogāhanā chambhitattam cittassa manovilekko”tiādīnā (dha. sa. 1008) ca nayena vitthāro veditabbo.

Ettha ca abhijjhābyāpādādīnam vigamavasena ca pahānavasena ca tesam vikkhambhanameva veditabbaṃ. Yam sandhāya vuttaṃ –

“So abhijjham loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharati, abhijjhāya cittaṃ parisodheti. Byāpādapadosam pahāya abyāpannacitto viharati, byāpādapadosā cittaṃ parisodheti. Thinamidham pahāya vigatathinamidho viharati ālokasaññī sato sampajāno, thinamidhā cittaṃ parisodheti. Uddhaccakukkucam pahāya anuddhato viharati ajjhattam upasantacitto uddhaccakukkucā cittaṃ parisodheti. Vicikiccham pahāya tiṇṇavicikiccho viharati akathamkathī kusalesu dhammesu, vicikicchāya cittaṃ parisodheti”ti (vibha. 508).

Tatha yathā nīvaraṇānam pahānam hoti, tam veditabbaṃ. Kathaṅca nesam pahānam hoti? **Kāmaccchandassa** tāva asubhanimitte yonisomanasikārena pahānam hoti, subhanimitte ayonisomanasikārenassa uppatti. Tenāha bhagavā –

“Atthi, bhikkhave, subhanimittam. Tatha ayonisomanasikārabahulīkāro ayamāhāro anuppannaṃ vā kāmaccchandassa uppādāya, uppannaṃ vā kāmaccchandassa bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Evam subhanimitte ayonisomanasikārena uppajjantassa kāmaccchandassa tappaṭipakkhato asubhanimitte yonisomanasikārena pahānam hoti. Tatha asubhanimittam nāma asubhampi asubhārammaṇampi, yonisomanasikāro nāma upāyamanasikāro, pathamanasikāro, anicce aniccanti vā, dukkhe dukkhanti vā, anattani anattāti vā, asubhe asubhanti vā manasikāro. Tam tatha bahulam pavattayato kāmaccchando pahīyati. Tenāha bhagavā –

“Atthi, bhikkhave, asubhanimittam. Tatha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannaṃ vā kāmaccchandassa anuppādāya, uppannaṃ vā kāmaccchandassa pahānāyā”ti

(saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā kāmaccchandassa pahānāya saṃvattanti – asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvārātā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Dasavidhañhi asubhanimittaṃ uggaṇhantassapi kāmaccchando pahīyati, bhāventassapi, indriyesu pihitadvārassapi catunnaṃ pañcannaṃ ālopānaṃ okāse sati udakaṃ pivivā yāpanasīlatāya bhojane mattaññunopi. Tena vuttaṃ –

“Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;
Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti. (theragā. 983);

Asubhakammikattatherasadise kalyāṇamitte sevantassapi kāmaccchando pahīyati, ṭhānanisajjādīsu dasasubhanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā kāmaccchandassa pahānāya saṃvattanti”ti.

Paṭighanimitte āyonisomanasikārena **byāpādassa** uppādo hoti. Tattha paṭighampi paṭighanimittaṃ, paṭighārammaṇampi paṭighanimittaṃ. Ayonisomanasikāro sabbattha ekalakkhaṇo eva. Taṃ tasmiṃ nimitte bahulaṃ pavattayato byāpādo uppajjati. Tenāha bhagavā –

“Atthi, bhikkhave, paṭighanimittaṃ. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannaṃ vā byāpādassa uppādāya, uppannaṃ vā byāpādassa bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Mettāya pana cetovimuttiyā yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. Tattha “mettā”ti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati, “cetovimutti”ti pana appanāva. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇova. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato byāpādo pahīyati. Tenāha bhagavā –

“Atthi, bhikkhave, mettācetovimutti. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro ayamāhāro anuppannaṃ vā byāpādassa anuppādāya uppannaṃ vā byāpādassa pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattanti – mettānimittassa uggaho, mettābhāvanā, kammassakatāpaccavekkhaṇā, paṭisaṅkhānabahulātā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Odhisakānodhisakadisāpharaṇānañhi aññataravasena mettaṃ uggaṇhantassapi byāpādo pahīyati, odhiso anodhiso disāpharaṇavasena mettaṃ bhāventassapi byāpādo pahīyati, “tvaṃ etassa kuddho kiṃ karissasi, kimassa sīlādīni vināsetuṃ sakkhissasi nanu tvaṃ attano kammena āgantvā attano kammena gamissasi, parassa kujjhaṇaṃ nāma vītaccikaṅgāratattaayasalākagūthādīni gahetvā paraṃ paharitukāmatā viya hoti. Esopi tava kuddho kiṃ karissati, kiṃ te sīlādīni vināsetuṃ sakkhissati esa attano kammena āgantvā attano kammena gamissati, appaṭicchitapahēnakaṃ viya, paṭivātaṃ khittarajomuṭṭhi viya ca etasseva esa kodho matthake patissati”ti evaṃ attano ca parassa cāti ubhayesaṃ kammassakataṃ paccavekkhatopi, paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne ṭhitassapi, assaguttatherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassapi byāpādo pahīyati, ṭhānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattanti”ti.

Aratīādīsu ayonisomanasikārena **thinamiddhassa** uppādo hoti. **Arati** nāma ukkaṇṭhitatā, **tandī** nāma kāyālasīyaṃ, **vijambhitā** nāma kāyavinamanā, **bhattasammado** nāma bhattamucchā bhattaparīlāho, **cetaso līnattaṃ** nāma cittassa līnākāro. Imesu aratīādīsu ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ uppajjati. Tenāha bhagavā –

“Atthi, bhikkhave, arati tandī vijambhitā bhattasammado cetaso līnattaṃ. Tattha

ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannessa vā thinamiddhassa uppādāya, uppannessa vā thinamiddhassa bhiiyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Ārambhadhātuādīsu pana yonisomanasikārena thinamiddhassa pahānaṃ hoti. **Ārambhadhātu** nāma paṭhamārambhavīriyaṃ, **nikkamadhātu** nāma kosajjato nikkhantatāya tato balavataraṃ, **parakkamadhātu** nāma paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataraṃ. Imasmiṃ tippabhede vīriye yonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ pahīyati. Tenāha –

“Atthi, bhikkhave, ārambhadhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannessa vā thinamiddhassa anuppādāya, uppannessa vā thinamiddhassa pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti, atibhojane nimittaggāho – iriyāpathasamparivattanā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Āharahatthakabhuttavamitakatathavattakālaṃsātakakākamāsakabhojanaṃ bhuñjitvā rattitṭhānadivāṭṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammaṃ karoto thinamiddhaṃ mahāhatthī viya ottharantaṃ āgacchati, catupañcaālopaokāsaṃ pana ṭhapetvā pānīyaṃ pivivā yāpanasīlassa bhikkhuno taṃ na hoti. Evaṃ atibhojane nimittaṃ gaṇhantassapi thinamiddhaṃ pahīyati. Yasmiṃ iriyāpathe thinamiddhaṃ okkamati, tato aññaṃ parivattentassapi, rattiṃ candālokaṃ dīpālokaṃ ukkālokaṃ divā sūriyālokaṃ manasikarontassapi, abbhokāse vasantassapi mahākassapattherasadise vigatathinamiddhe kalyāṇamitte sevantassapi thinamiddhaṃ pahīyati, ṭhānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti”ti.

Cetaso avūpasame ayonisomanasikārena **uddhaccakukkuccassa** uppādo hoti. **Avūpasamo** nāma avūpasantākāro, atthato taṃ uddhaccakukkuccameva. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato uddhaccakukkuccaṃ uppajjati. Tenāha –

“Atthi, bhikkhave, cetaso avūpasamo. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannessa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannessa vā uddhaccakukkuccassa bhiiyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Samādhisankhāte pana cetaso vūpasame yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. Tenāha –

“Atthi, bhikkhave, cetaso vūpasamo. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannessa vā uddhaccakukkuccassa anuppādāya, uppannessa vā uddhaccakukkuccassa pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattanti – bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, vuḍḍhasevitā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye pālīvasena ca atthavasena ca uggaṇhantassapi uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, kappiyākappiyaparipucchābahulassapi, vinayapaññattiyaṃ ciṇṇavasībhāvatāya pakataññunopi, vuḍḍhe mahallakatthere upasaṅkamantassapi, upālittherasadise vinayadhare kalyāṇamitte sevantassapi uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, ṭhānanisajjādīsu kappiyākappiyanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattanti”ti.

Vicikicchāṭṭhānīyesu dhammesu ayonisomanasikārena **vicikicchāya** uppādo hoti. **Vicikicchāṭṭhānīyā dhammā** nāma punappunaṃ vicikicchāya kāraṇattā vicikicchāva. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato vicikicchā uppajjati. Tenāha –

“Atthi, bhikkhave, vicikicchāṭṭhānīyā dhammā. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiiyobhāvāya

vepullāya’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Kusalādidhammesu pana yonisomanasikārena vicikicchāya pahānaṃ hoti. Tenāha –

“Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā, sāvajjānavajjā dhammā, sevittabbāsevittabbā dhammā, hīnapañitā dhammā, kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya anuppādāya, uppannāya vā vicikicchāya pahānāya’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Bāhusaccavasenapi hi ekaṃ vā... pe... pañca vā nikāye pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassapi vicikicchā pahīyati, tīṇi ratanāni ārabba kusalādidhammesu dhammesu paripucchābahulassapi, vinaye ciṇṇavasībhāvassapi, tīsu ratanesu okappanīya, saddhāsāṅkhāta, adhimokkhabahulassapi, saddhādhimutte vakkalittherasadise kalyāṇamitte sevantassapi vicikicchā pahīyati, ṭhānanisajjādīsū tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti’’ti.

Ettha ca yathāvuttehi tehi tehi dhammehi vikkhambhanavasena pahīnānaṃ imesaṃ nīvaraṇānaṃ kāmaccandanīvaraṇassa tāva arahattamaggena accantappahānaṃ hoti, tathā thinamiddhanīvaraṇassa uddhaccanīvaraṇassa ca. Byāpādanīvaraṇassa pana kukkucanīvaraṇassa ca anāgāmimaggena, vicikicchānīvaraṇassa sotāpattimaggena accantappahānaṃ hoti. Tasmā tesam tathā pahānāya upakāradhamme dassetuṃ “**āraddhaṃ hoti vīriya**’’ntiādi āraddhaṃ. Idameva vā yathāvuttaṃ abhijjhādīnaṃ nīvaraṇānaṃ pahānaṃ, yasmā hīnavīriyatāya kusītena, anupaṭṭhitassatitāya muṭṭhassatinā, apaṭṭhipassaddhadarathatāya sāraddhakāyena, asamāhitatāya vikkhittacittena na kadāci pi te sakkā nibbattetuṃ, pageva itaraṃ, tasmā yathā paṭipannassa so abhijjhādīnaṃ vigamo pahānaṃ sambhavati, taṃ dassetuṃ “**āraddhaṃ hoti vīriya**’’ntiādi āraddhaṃ. Tassattho – tesam nīvaraṇānaṃ pahānāya sabbesampi vā saṃkilesadhammānaṃ samucchindanathāya vīriyaṃ āraddhaṃ hoti, paggahitaṃ asithilappavattanti vuttaṃ hoti. Āraddhattā eva ca antarā saṅkocassa anāpajjanato **asallīnaṃ**.

Upaṭṭhitā sati asammuṭṭhāti na kevalaṅca vīriyameva, satipi ārammaṇābhimukhabhāvena upaṭṭhitā hoti, tathā upaṭṭhitattā eva ca cirakatacirabhāsītānaṃ saraṇasamatthatāya asammuṭṭhā. **Passaddho**ti kāyacittadarathappassambhanena kāyopissa passaddho hoti. Tattha yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyopissa passaddho eva hoti, tasmā “nāmakāyo rūpakāyo’’ti avisesetvā “passaddho kāyo’’ti vuttaṃ. **Asāraddho**ti so ca passaddhattā eva asāraddho, vigatadarathoti vuttaṃ hoti. **Samāhitaṃ cittaṃ ekagganti** cittampissa sammā āhitaṃ suṭṭhu ṭhapitaṃ appitaṃ viya hoti, samāhitattā eva ca ekaggaṃ acalaṃ nipphandaṃ niriṅjananti.

Ettāvata jhānamaggānaṃ pubbabhāgapaṭipadā kathitā. Tenevāha –

“Carampi, bhikkhave, bhikkhu evambhūto ātāpī ottāpī satataṃ samitaṃ āraddhavīriyo pahitattoti vuccatī’’ti (itivu. 110).

Tassattho heṭṭhā vutto eva.

Gāthāsu **yataṃ careti** yatamāno careyya, caṅkamanādivasena gamanaṃ kappentopi “anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamatī’’tiādīnā (saṃ. ni. 5.651-662; vibha. 390) nayena vuttasammappadhānavīriyavasena yatanto ghaṭento vāyamanto yathā akusalā dhammā pahīyanti, kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, evaṃ gamanaṃ kappeyyāti attho. Esa nayo sesesupi. Keci pana “yata’’nti etassa saṃyatoti atthaṃ vadanti. **Tiṭṭheti** tiṭṭheyya ṭhānaṃ kappeyya. **Accheti** nisīdeyya. **Sayeti** nipajjeyya. **Yatamenam pasārayeti** etaṃ pasāretabbaṃ hatthapādādiṃ yataṃ yatamāno yathāvuttavīriyasamaṅgīyeva hutvā pasāreyya, sabbattha

pamādaṃ vijaheyyāti adhippāyo.

Idāni yathā paṭipajjanto yataṃ yatamāno nāma hoti, taṃ paṭipadaṃ dassetuṃ “**uddha**”ntiādi vuttaṃ. Tattha **uddhanti** upari. **Tiriyanti** tiriyato, puratthimadisādivasena samantato disābhāgesūti attho. **Apācīnanti** heṭṭhā. **Yāvatā jagato gatīti** yattakā sattasaṅkhārābhedaṃ lokassa pavatti, tattha sabbatthāti attho. Ettāvataṃ anavasesato sammasanañāṇassa visayaṃ saṅgahetvā dasseti. **Samavekkhitāti** sammā hetunā ñāyena avekkhitā, aniccādivasena vipassakoti vuttaṃ hoti. **Dhammānanti** sattasuññānaṃ. **Khandhānanti** rūpādīnaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ. **Udayabbayanti** udayaṅca vayaṅca. Idaṃ vuttaṃ hoti – upari tiriyaṃ adhoti tisaṅgahe sabbasmiṃ loke atītādibhedabhinnānaṃ pañcupādānakkhandhasaṅkhātānaṃ sabbesaṃ rūpārūpadhammānaṃ aniccatādisammasanādhigatena udayabbayañāṇena pañcavīsatiyā ākārehi udayaṃ, pañcavīsatiyā ākārehi vayaṅca samavekkhitā samanupassitā bhavyeyāti.

Cetosamathasāmīcinti cittasaṃkilesānaṃ accantavūpasamanato cetosamathasaṅkhātassa ariyamaggassa anucchavikapāṭipadaṃ ñāṇadassanavisuddhiṃ. **Sikkhamānanti** paṭipajjamānaṃ bhāventāṃ ñāṇaparamparaṃ nibbattentaṃ. **Sadāti** sabbakālaṃ, rattiñceva divā ca. **Satanti** catusampajaññaena samannāgatāya satiyā satokāriṃ. **Satataṃ pahitattoti** sabbakālaṃ pahitatto nibbānaṃ paṭipesitattoti **tathāvidhaṃ bhikkhuṃ** buddhādayo ariyā **āhu** ācikkhanti kathenti. Sesāṃ vuttanayameva.

Dvādasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Lokasuttavaṇṇanā

112. Terasame **lokoti** lujjanapalujjanaṭṭhena loko, atthato purimaṃ ariyasaccadvayaṃ idha pana dukkhaṃ ariyasaccaṃ veditabbaṃ. Svāyaṃ sattaloko, saṅkhāraloko, okāsalokoti vibhāgato sarūpato ca heṭṭhā vuttōyeva. Apica khandhalokādivasena ca anekavidho loko. Yathāha –

“Lokoti khandhaloko, dhātuloko, āyatanaloko, vipattibhavaloko, vipattisambhavaloko, sampattibhavaloko, sampattisambhavaloko, eko loko sabbe sattā ahāraṭṭhitikā, dve lokā nāmaṅca rūpaṅca, tayo lokā tisso vedanā, cattāro lokā cattāro āhārā, pañca lokā pañcupādānakkhandhā, cha lokā cha ajjhattikāni āyatanāni, satta lokā satta viññāṇaṭṭhitiyo, aṭṭha lokā aṭṭha lokadhammā, nava lokā nava sattāvāsā, dasa lokā dasāyatanāni, dvādasa lokā dvādasāyatanāni, aṭṭhārāsa lokā aṭṭhārāsa dhātuyo”ti (mahāni. 3; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddeṣa 2).

Evamanekadhā vibhattopi loko pañcasu upādānakkhandhesu eva saṅghaṃ samosaraṇaṃ gacchati, upādānakkhandhā ca dukkhaṃ ariyasaccaṃ jātipi dukkhā ...pe... saṃkhittena pañcupādānakkhandhāpi dukkhāti. Tena vuttaṃ “atthato purimaṃ ariyasaccadvayaṃ, idha pana dukkhaṃ ariyasaccaṃ veditabba”nti. Nanu ca lujjanapalujjanaṭṭho avisesena pañcasu khandhesu sambhavatīti? Saccaṃ sambhavati. Yaṃ pana na lujjatīti gahitaṃ, taṃ tathā na hoti, ekaṃseneva lujjati palujjatīti so lokoti upādānakkhandhesveva lokasaddo nirūḷhoti veditabbo. Tasmā lokoti dukkhaṃ ariyasaccaṃ eva.

Yadipi tathāgata-saddassa heṭṭhā tathāgatasutte nānāyehi vitthārato attho vibhatto, tathāpi pāḷiyā atthasaṃvaṇṇanāmukhena ayamattavibhāvanā – **abhisambuddhoti** “abhiññeyyato pariññeyyato”ti pubbe vuttavibhāgena vā avisesato tāva āsayānusayacariyādhimuttiādibhedato kusalākusalādivibhāgato vaṭṭappamāṇasaṅghānādibhedato, visesato vā pana “ayaṃ sassatāsayo, ayaṃ ucchedāsayo”tiādinā “kakkhaḷalakkhaṇā pathavīdhātu, paggharaṇalakkhaṇā āpodhātu”tiādinā ca abhivisiṭṭhena sayambhuññaena sammā aviparītaṃ yo yo attho yathā yathā bujjhitabbo, tathā tathā buddho ñāto attapaccakkho katoti abhisambuddho.

Lokasmāti yathāvuttalokato. **Viṣaṃyuttoti** viṣaṃsaṭṭho, tappaṭibaddhānaṃ sabbesaṃ

samyojanānaṃ sammadeva samucchinnatā tato vip̄pamuttoti attho. **Lokasamudayoti** suttantanayena taṇhā, abhidhammanayena pana abhisankhārehi saddhiṃ diyaddhakilesasahassaṃ. **Pahīnoti** bodhimaṇḍe arahattamaggañāṇena samucchedappahānavasena savāsanaṃ pahīno. **Lokanirodhoti** nibbānaṃ. **Sacchikatoti** attapaccakkho kato. **Lokanirodhagāminī paṭipadāti** silādikkhandhattayasaṅgaho ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. So hi lokanirodhaṃ nibbānaṃ gacchati adhigacchati, tadatthaṃ ariyehi paṭipajjīyati cāti lokanirodhagāminī paṭipadāti vuccati.

Ettāvatā tathāni abhisambuddho yāthāvato gatoti tathāgatoti ayamattho dassito hoti. Cattāri hi ariyasaccāni tathāni nāma. Yathāha –

“Cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? Idaṃ dukkhanti, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ, anaññathameta”nti (saṃ. ni. 5.1090) vitthāro.

Apica tathāya gatoti tathāgato, tathaṃ gatoti tathāgato, gatoti ca avagato atīto patto paṭipannoti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – yasmā bhagavā sakalalokaṃ tīraṇapariññāya tathāya aviparītāya gato avagato, tasmā loko tathāgatena abhisambuddhoti tathāgato. Lokasamudayaṃ pahānapariññāya tathāya gato atītoti tathāgato. Lokanirodhaṃ sacchikiriyaṃ tathāya gato pattoti tathāgato. Lokanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ tathaṃ aviparītaṃ gato paṭipannoti tathāgatoti. Evaṃ imissā pāliyaṃ bhagavato tathāgatabhāvadīpanavasena attho veditabbo.

Iti bhagavā catusaccābhisambodhanavasena attano tathāgatabhāvaṃ pakāsetvā idāni tattha diṭṭhādiabhisambodhivasenapi taṃ dassetuṃ “**yaṃ, bhikkhave**”tiādīmāha. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ (a. ni. aṭṭha. 2.4.23) pana “catūhi saccehi attano buddhabhāvaṃ kathetvā”tiādi vuttaṃ. Taṃ tathāgatasadda-buddhasaddānaṃ atthato ninnānākaraṇataṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tathā ceva hi pāli pavattāti. Tattha **diṭṭhanti** rūpāyatanāṃ. **Sutanti** saddāyatanāṃ. **Mutanti** patvā gahetabbato gandhāyatanāṃ, rasāyatanāṃ, phoṭṭhabbāyatanāṃ. **Viññānti** sukhadukkhādīdhammāraṃmaṇaṃ. **Pattanti** pariyesitvā vā apariyesitvā vā pattaṃ. **Pariyesitanti** pattaṃ vā appattaṃ vā pariyesitaṃ. **Anuvaritānaṃ manasāti** cittena anusaṅgaritānaṃ. Kassa pana anuvaritānaṃ manasāti? **Sadevakassa... pe... sadevamanussāyāti** sambandhanīyaṃ. Tattha saha devehīti sadevako, tassa **sadevakassa**. Sesapadesupi eseva nayo.

Sadevakavacanena cettha pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ veditabbaṃ, samāravacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, sabrahmakavacanena brahmakāyikādiabrahmaggaṇaṃ, sassamaṇabrāhmaṇivacanena sāsanassa paccatthikasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃceva samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ, pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ, sadevamanussavacanena sammutidevaavasesamanussaggahaṇaṃ. Evamettha tīhi padehi devamārabrahmehi saddhiṃ sattaloko, dvīhi pajāvasena sattaloko gahitoti veditabbo.

Aparo nayo – sadevakaggahaṇena arūpāvacaradevaloko gahito, samāravacanena chakāmāvacaradevaloko, sabrahmakavacanena rūpībrahmaloko, sassamaṇabrāhmaṇādivacanena sammutidevehi saha avasesasattaloko gahito. Apicettha sadevakavacanena ukkaṭṭhaparicchedato sabbalokavisayassa bhagavato abhisambuddhabhāve pakāsite yesamevaṃ siyā “māro nāma mahānubhāvo chakāmāvacarissaro vasavattī, brahmā pana tatopi mahānubhāvataro dasahi aṅgulīhi dasasu cakkavālasahassesu ālokaṃ pharati, uttamajjhānasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvedeti. Puthū ca samaṇabrāhmaṇā iddhimanto dibbacakkhukā paracittaviduno mahānubhāvā saṃvijjanti. Ayaṅca sattaṅgāyo ananto aparimāṇo, kimetesāṃ sabbesaṃyeva visayo anavasesato bhagavatā abhisambuddho”ti? Tesāṃ vimatiṃ vidhamento bhagavā “**sadevakassa lokassā**”tiādīmāha.

Porāṇā panāhu – “sadevakassā”ti devatāhi saddhiṃ avasesalokaṃ pariyādiyati, “samāravakassā”ti mārena saddhiṃ avasesalokaṃ, “sabhrahmakassā”ti brahmehi saddhiṃ avasesalokaṃ. Evaṃ sabbepi tibhavūpage satte tīsu padesu pakkhipitvā puna dvīhi padehi pariyādiyanto “sassamaṇabrāhmaṇīya

pajāya sadevamanussāyā”ti āha. Evaṃ pañcahipi padehi khandhattayaparicchinne sabbasatte pariyādiyati.

Yasmā taṃ tathāgatena abhisambuddhanti iminā idaṃ dasseti – yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa “nīlaṃ pītaka”ntiādi rūpārammaṇaṃ cakkhudvāre āpāthaṃ āgacchati, taṃ sabbam “ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma rūpārammaṇaṃ disvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto”ti tathāgatassa evaṃ abhisambuddhaṃ. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa “bherisaddo mudiṅgasaddo”tiādi saddārammaṇaṃ sotadvāre āpāthaṃ āgacchati, “mūlagandho tacagandho”tiādi gandhārammaṇaṃ ghānavāre āpāthamāgacchati, “mūlaraso khandharaso”tiādi rasārammaṇaṃ jivhādvāre āpāthamāgacchati, “kakkhaḷaṃ muduka”ntiādi pathavīdhātutejodhātuvāyodhātubhedam phoṭṭhabbārammaṇaṃ kāyadvāre āpāthamāgacchati, “ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma phoṭṭhabbaṃ phusitvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto”ti sabbam taṃ tathāgatassa evaṃ abhisambuddhaṃ.

Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa sukhādibhedam dhammārammaṇaṃ manodvāre āpāthamāgacchati, “ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma dhammārammaṇaṃ jānitvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto”ti sabbam taṃ tathāgatassa evaṃ abhisambuddhaṃ. Evaṃ yaṃ imassa sadevakassa lokassa diṭṭhaṃ sutam mutaṃ viññātaṃ, taṃ tathāgatena adiṭṭhaṃ vā asutaṃ vā amutaṃ vā aviññātaṃ vā natthi. Imassa pana mahājanassa pariyesitvā appattampi atthi, apariyesitvā appattampi atthi, pariyesitvā pattampi atthi, apariyesitvā pattampi atthi. Sabbampi tathāgatassa appattaṃ nāma natthi ñāṇena asacchikataṃ. Tato eva yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhudvāre āpāthamāgacchantam rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ bhagavā sabbam sabbākārena jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā cānena taṃ iṭṭhāniṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānapadavasena vā “katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanam? Yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatiṅgaṃ nīlaṃ pītaka”ntiādinā (dha. sa. 617) nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvepaññāsāya nayehi vibhajjamānaṃ tatheva hoti, vitathaṃ natthi. Esa nayo sotadvārādīsupi āpāthamāgacchantesu saddādīsū.

Tasmā tathāgatoti vuccatīti yaṃ yathā lokena gataṃ, tassa tatheva gatattā tathāgatoti vuccati. Pāḷiyam pana “abhisambuddha”nti vuttaṃ, taṃ tathāgatasaddena samānatthaṃ. Iminā tathādassibhāvato tathāgatoti ayamatto dassito hoti. Vuttañhetam dhammasenāpatinā –

“Na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñci,
Atha aviññātamajānitabbaṃ;
Sabbam abhiññāsi yadatthi neyyam,
Tathāgato tena samantacakkhū”ti. (mahāni. 156; cūḷani. mogharājamāṇavapucchānidessa 85; paṭi. ma. 1.121);

Suttantepe vuttaṃ bhagavatā –

“Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa...pe... sadevamanussāya pajāya diṭṭhaṃ sutam mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicariṭṭhaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi, tamahaṃ abbaññāsim, taṃ tathāgatassa veditaṃ, taṃ tathāgato na upaṭṭhāsī”ti (a. ni. 4.24).

Yañca, bhikkhave, rattiṃ tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhatīti yassañca visākhapuñṇamarattiyam tathā āgatādiatthena tathāgato bhagavā bodhimaṇḍe aparājitaṃ pallaṅke nisinnānaṃ māraṇaṃ matthakaṃ madditvā uttaritarābhāvato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ āsavakkhayañāṇena saddhiṃ sabbaññūtaññānaṃ adhigacchati. **Yañca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyatīti** yassañca visākhapuñṇamarattiyāyeva kusinārāyaṃ upavattane mallānaṃ sālavanaṃ yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati. **Yaṃ etasmiṃ antareti** imāsaṃ dvinnānaṃ saupādisesaanupādisesanibbānadhātūnaṃ vemajjhe

pañcacattālīsavassaparimāṇe kāle paṭhamabodhiyampi, majjhimabodhiyampi, pacchimabodhiyampi yaṃ suttageyyādippabhedam dhammaṃ **bhāsati** niddisanavasena, **lapati** uddhisnavasena, **niddisati** paṭiniddisanavasena. **Sabbaṃ taṃ tatheva hotīti** taṃ etthantare desitaṃ sabbaṃ suttageyyādinavaṅgaṃ buddhavacanaṃ atthato byañjanato ca anupavajjaṃ anūnaṃ anadhikaṃ sabbākāraparipuṇṇaṃ rāgamadanimmadanaṃ...pe... mohamadanimmadanaṃ, natthi tatha vālaggamattampi avakkhalitaṃ, ekamuddikāya lañchitaṃ viya ekanāḷiyā mitaṃ viya ekatulāya tulitaṃ viya ca taṃ tatheva hoti yassathāya bhāsitaṃ, ekanteneva tassa sādhanato, **no aññathā**. Tasmā tathaṃ, avitathaṃ, anaññathaṃ. Etena tathāvāditāya tathāgatoti dasseti. Gadaattho ayaṃ gatasaddo dakārassa takāraṃ katvā, tasmā tathaṃ gadaṭṭi tathāgatoti attho. Atha vā āgadanam āgato, vacananti attho. Tatho aviparīto āgato yassāti dakārassa takāraṃ katvā tathāgatoti evamettha padasiddhi veditabbā.

Yathāvādī tathākārīti ye dhamme bhagavā “ime dhammā akusalā sāvajjā viññugarahitā samattā samādinā ahitāya dukkhāya saṃvattantī”ti paresaṃ dhammaṃ desento vadati, te dhamme ekanteneva sayam pahāsi. Ye pana dhamme bhagavā “ime dhammā kusalā anavajjā viññuppasatthā samattā samādinā hitāya sukhāya saṃvattantī”ti vadati, te dhamme ekanteneva sayam upasampajja vihāsi. Tasmā yathāvādī bhagavā, tathākārīti veditabbo. **Yathākārī tathāvādīti** sammadeva silādi paripūraṇavasena sammā paṭipanno sayam yathākārī bhagavā, tatheva dhammadesanāya paresaṃ tatha patiṭṭhāpanavasena tathāvādī. Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassapi vācā. Tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṃbhūtassa cassa yathā vācā, kāyopi tathā gato pavatto. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti attho.

Abhibhū anabhibhūtoti upari bhavaggaṃ heṭṭhā avīcinirayaṃ pariyantaṃ katvā tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu bhagavā sabbasatte abhibhavati sīlenapi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi vimuttiñāṇadassanenapi, na tassa tulā vā pamāṇaṃ vā atthi, asamo asamasamo appaṭṭimo appaṭṭibhāgo appaṭṭipuggalo atulo appameyyo anuttaro dhammarājā devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā. Tato eva sayam na kenaci abhibhūtoti anabhibhūto. **Aññadatthūti** ekasatthe nipāto. Yañhi kiñci neyyaṃ nāma, sabbaṃ taṃ hatthatale āmalakaṃ viya passatīti **daso**. Aviparītaṃ āsayādiavabodhena hitūpasamhārādinā ca satte, bhāvāññathattūpanayavasena sañkhāre sabbākārena suciṇṇavasitāya samāpattiyo cittaṅca vase vattetīti **vasavattī**. Ettāvata abhibhavanaṭṭhena bhagavā attano tathāgatabhāvaṃ dasseti.

Tatrevaṃ padasiddhi veditabbā – agado viya agado. Ko panesa? Desanāvilāso ceva puññussayo ca. Teneva hesa mahānubhāvo bhisakko viya dibbāgadena sappe, sabbe parappavādino sadevakaṅca lokaṃ abhibhavati. Iti sabbalokābhibhavane tatho aviparīto desanāvilāso ceva puññussayo ca agado assāti dakārassa takāraṃ katvā tathāgatoti veditabbo. Tena vuttaṃ “sadevake, bhikkhave, loke...pe... vasavattī, tasmā tathāgatoti vuccatī”ti.

Gāthāsu **sabbalokaṃ abhiññāyāti** tedhātukalokasannivāsaṃ jānitvā. **Sabbaloke yathātathanti** tasmim tedhātukalokasannivāse yaṃkiñci neyyaṃ, taṃ sabbaṃ yathātathaṃ aviparītaṃ jānitvā. **Sabbalokavisamyuttoti** catunnaṃ yogānaṃ anavasesappahānena sabbenapi lokena visamyutto vippamutto. **Anūpayoti** sabbasmimpi loke taṇhādiṭṭhiupayehi anūpayo tehi upayehi virahito.

Sabbābhibhūti rūpādīni sabbārammaṇāni, sabbaṃ sañkhāragataṃ, sabbepi māre abhibhavitvā ṭhito. **Dhīroti** dhitisampanno. **Sabbaganthappamocanoti** sabbe abhijjhākāyaganthādike mocetvā ṭhito veneyyasantānēpi attano desanāvilāsenā tesam pamocanato sabbaganthappamocano. **Phuṭṭhāssāti** phuṭṭhā assa. Karaṇatthe idaṃ sāmivacanaṃ, phuṭṭhā anenāti attho. **Paramā santīti** nibbānaṃ. Tañhi tena ñāṇaphusanena phuṭṭhaṃ. Tenevāha “nibbānaṃ akutobhaya”nti. Atha vā **paramā santīti** uttamā santi. Katarā sāti? Nibbānaṃ. Yasmā pana nibbāne kutoci bhayaṃ natthi, tasmā taṃ **akutobhayanti** vuccati.

Anīghoti niddukkho. **Sabbakammakkhayaṃ pattoti** sabbesaṃ kammānaṃ khayaṃ pariyosānaṃ

accantābhāvaṃ patto. **Vimutto upadhisaṅkhayeti** upadhisaṅkhayasāṅkhāte nibbāne tadārammaṇāya phalavimuttiyā vimutto. **Esa** soti eso so. **Sīho anuttaroti** parissayānaṃ sahanaṭṭhena, kilesānaṃ hananaṭṭhena ca, tathāgato anuttaro sīho nāma. **Brahmanti** seṭṭhaṃ. **Cakkanti** dhammacakkaṃ. **Pavattayīti** tiparivaṭṭaṃ dvādasākāraṃ pavattesi.

Iti evaṃ tathāgatassa guṇe jānitvā. **Saṅgammāti** samāgantvā. **Taṃ namassantīti** taṃ tathāgataṃ te saraṇaṃ gatā devamanussā namassanti. Mahantehi sīlādiguṇehi samannāgatattā **mahantaṃ**, catuvesārajjayogena **vītasāraḍaṃ**. Idāni yaṃ vadantā te namassanti, taṃ dassetuṃ **dantotiādi** vuttaṃ. Taṃ uttānatthameva.

Iti imasmim̄ catukkanipāte chaṭṭhe sattame ca sutte vaṭṭaṃ kathitaṃ, paṭṭhamadutiyatīyadvādasamaterasamesu vivaṭṭaṃ kathitaṃ, sesesu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti veditabbaṃ.

Terasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti paramatthadīpaniyā

Khuddakanikāya-aṭṭhakathāya

Itivuttakassa catukkanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Dhammissarena jagato, dhammālokavidhāyinā;
Dhammānaṃ bodhaneyyānaṃ, jānatā desanāvidhiṃ.

Taṃ taṃ nidānamāgamma, sabbalokahitesinā;
Ekakādippabhedena, desitāni mahesinā.

Dasuttarasataṃ dve ca, suttāni **itivuttakaṃ**;
Itivuttappabhedena, saṅgāyiṃsu mahesayo.

Chaḷabhiññā vasippattā, pabhinnapaṭisambhidā;
Yaṃ taṃ sāsanadhorayhā, dhammasaṅgāhakā pure.

Tassa atthaṃ pakāsetuṃ, porāṇaṭṭhakathānayaṃ;
Nissāya yā samāraddhā, atthasaṃvaṇṇanā mayā.

Sā tattha paramatthānaṃ, suttantesu yathārahaṃ;
Pakāsanā **paramattha-dīpanī** nāma nāmato.

Sampattā pariniṭṭhānaṃ, anākulavinicchayā;
Aṭṭhattiṃsappamāṇāya, pāliya bhāṇavārato.

Iti taṃ saṅkharontena, yaṃ taṃ adhigataṃ mayā;
Puññaṃ tassānubhāvena, lokanāthassa sāsanāṃ.

Ogāhetvā visuddhāya, sīlādipaṭṭipattiyā;
Sabbepi pāṇino hontu, vimuttirasabhāgino.

Ciraṃ tiṭṭhatu lokasmiṃ, sammāsambuddhasāsanam;
Tasmiṃ sagāravā niccaṃ, hontu sabbepi pāṇino.

Sammā vassatu kālena, devopi jagatippati;
Saddhammanirato lokaṃ, dhammeneva pasāsātūti.

Iti badaratitthavihāravāsina ācariyadhammapālena katā

Itivuttakassa aṭṭhakathā niṭṭhitā.